

Preface

Kavi Bhanubhakta Acharya's Ramayana in Nepali verse written round about 1840 is regarded not only as the earliest but, according to many, up to the present, the only high-class specimen of Nepali poetry. In addition, it is also valued as a scripture.

It occurred to me that a large-type edition of this book at a price which the people could afford to pay would be very useful for the Gurkhas who have settled for generations in Darjeeling District and the surrounding areas. I am very glad that the help in cash, kind and labour that I was fortunate to receive in this behalf from generous-minded people in various walks of life has made it possible to bring out this variorum edition of Kavi Bhanubhakta Acharya's Ramayana at a cheap price.

At my request, Shri S. B. Gewali, B. A., B. T., an old pupil of mine, who at present is the Headmaster of Government High School, Darjeeling, undertook the task of preparing the manuscript of this sacred book noting down the variations in the reading and of correcting the proofs. He has also prepared a glossary which appears towards the end of the book and which should help the reader to understand the exact meaning of the more difficult and rarely used words used by the poet. Shri Gewali has also written a brief up-to-date life of Kavi Bhanubhakta Acharya using for this purpose

all the latest information available. He has performed this task on an honorary basis very ably for which he deserves the thanks of all concerned.

I am grateful to my esteemed friend, Shri Jwala-prasad Kanoria, who has taken keen interest all through in bringing out this edition and rendered valuable help by collecting donations and by arranging for the printing and the selection of the pictures which adorn this book. In addition, he put me into touch with the Gita Press and used his influence to induce it to undertake the work of printing the book.

The Gita Press, Gorakhpur, who undertook the printing work without any profit to themselves and have done it with great care and expedition, deserve our sincere gratitude for their meritorious work.

My sincere thanks are also due to Messrs Karam Chand Thapar & Bros. Ltd., Bengal Paper Mills, Tittaghur Paper Mills and the India Paper Pulp Co., Ltd, who were kind enough to donate 2 tons, 1½ tons, 1½ tons and 1½ tons respectively of paper for use in printing this book.

I am grateful that a number of charitably-minded gentlemen, including His Majesty the Maharajadhiraj of Nepal, made generous monetary contributions towards the publication of this book and its sale at a price much below the cost of production.

It is also a great pleasure to accord sincere thanks to my friend, Shri K. M. Munshi, Governor of Uttar Pradesh who, in the midst of his various preoccupations, agreed, at my request, to contribute the Introduction to the present edition.

Raj Bhavan,
Darjeeling
The 27th October 1951.

} (Shri) Harendra Coomar
Mukhopadhyaya
GOVERNOR OF WEST BENGAL.

List of donors to Nepali Ramayana Fund

Sl. No	Name of the donor	Amount Rs.
1.	H. M. Maharajadhiraj of Nepal	... 5,000/-
2.	The public of Dubrajpur and Santhia	... 2,277/15/6
3.	Shri G. D. Birla	... 1,100/-
4.	Shri Rameswar Lal Tandia	... 1,001/-
5.	Shri Sohan Lal Dugar	... 1,001/-
6.	Shri Chotelal Kanoria	... 1,000/-
7.	Shri J. K. Birla	... 1,000/-
8.	Shri Mohun Shamsher Jung Bahadur Rana, Ex-Prime Minister of Nepal	... 1,000/-
9.	Shri G. D. Binani	... 1,000/-
10.	Shri Amiya Kumar Banerji of Rampurhat	767/4/-
11.	Shri Bagnath Bhiwaniwalla	... 501/-
12.	Shri Dherajmull Gupta	... 501/-

13.	Shri J. K. Birla 500/-
14.	Shri B. Kanoria 500/-
15.	Shri B. M. Birla 250/-
16.	Shri K. L. Jatia 250/-
17.	Shri Jawala Prasad Bharatia 250/-
18.	Shri Mahabir Prasad Nathany 101/-
19.	Shri Ramnarain Kayan & Shri Ram Niwas Chowdhury 101/-
20.	Shri D. Kajaria 101/-
21.	Shri Jiwan, Shri Bijoy Kumar and Sm. Bijoya Kumari Kanoria 101/-
22.	Shri Sri Prakasa, Governor of Madras 100/-
23.	Shri N. C. Chatterji 100/-
24.	Shri Baijunath Bajoria 100/-
25.	Shri Sugunchand Bagree 100/-
26.	Shri R. K. Bhuwalka 100/-
27.	Shri M. Ananthasayanam Ayyangar, Deputy Speaker, Lok Sabha 25/-
28.	Shri S. Nijalingappa, M. P. 24/4/-
29.	Shri O. V. Alagesan, Deputy Minister for Railways and Transport, Government of India 20/-
30.	Rajkumari Amrit Kaur 10/-
31.	Shri Raj Bahadur, Deputy Minister for Commerce, Government of India 10/-
32.	Shri Satish Chandra Samanta, M. P. 10/-
33.	Shri Surendra Nath Ghosh, M. P. 5/-
34.	Balance of Nepali Gita Fund including sale proceeds 2,677/3/3
			Total Rs. 21,594/10/9

भूमिका

कवि भानुभक्तले नेपाली श्लोकमा सन् १८४० निर लेखेको रामायण आदि ग्रन्थ मात्र मानिदैन किन्तु घेरैका पिचारमा यो वर्तमान समय सम्म नेपाली कविताको एक मात्र उच्च कोटिका कविताको उदाहरण छ । यो बाहेक धार्मिक शास्त्रका रूपमा पनि यसको आदर छ ।

ठुला अक्षरमा छापियेको तथा साधारण मानीसले तिर्न सक्ने मोल भयेको यो पुस्तकको चौटा संस्करण भये दार्जीलिङ्ग जिल्ला तथा यसका चारै तिरका अञ्चलमा पुस्ता दर पुस्ता देखी बसोबासो गरी बस्ने गोर्खाली-हरुका निम्ती उपयोगी हुँदो हो भन्ने मलाई लाग्यो । जीवनका विविध क्षेत्रमा काम गर्ने दानप्रिय मानीसहरु बाट धन, जिनीस तथा परिश्रमको यो कामका निम्ती जो सहायता पाउने मेरो सोभाग्य भयो तेसले गर्दा कवि भानुभक्त आचार्यका रामायणको यो विविध पाठ तथा टीकाले युक्त सस्तो संस्करणको प्रकाशन सम्भव भयो ।

मेरा आफ्नैले मेरा एक जना पुराना शिष्य श्रीसूर्य विक्रम झाली बी० ए०, बी० टी० ले जो अचेल दार्जीलिङ्ग गवर्मेण्ट हाई स्कुलका प्रधानाध्यापक छन् यो पत्रि ग्रन्थको विविध पाठले युक्त लेखौट तयार पारे तथा यसको प्रफको सशोधन पनि उनले गरे । उनले तयार पारेको तथा पुस्तकका अन्त्यमा छापियेको टीका द्वारा कविले प्रयोग गरेका गाहारा तथा असाधारण शब्दहरुको वास्तविक अर्थ बुझ्न पाठकहरुलाई सहायना हुन पर्छ । श्रीसूर्य विक्रम झालीले आज सम्म पाइयेका सामग्रीका आधारमा कवि भानुभक्त आचार्यको चौटा सामयिक जीवनी पनि लेखेका छन् । उनीले यो कार्य अत्रैतनिक रूपले बढो योग्यतापूर्वक गरेका छन् जसका निम्ती यो काम सित सम्बन्ध राख्ने सबैका उनी धन्यवादका अधिकारी भयेका छन् ।

यो संस्करण प्रकाश गर्न आरम्भ गरे देखी अन्त्य सम्म अभिरुचि ली चन्दा जम्मा गर्ने, यसका मुद्रणको व्यवस्था गर्ने तथा यो पुस्तकलाई अलंकृत गर्ने चित्रहरु संकलन गर्ने मेरा श्रद्धेय मित्र श्रीज्वालाप्रसाद कानोरियाको म आभारी छु । यो बाहेक उनले गीता प्रेस सित मेरो परिचय गराई दिये तथा त्यो प्रेसलाई आफ्नो प्रभावको उपयोग गरी यो छापन स्वीकार गराये ।

गोरखपुरको गीता प्रेसले यो पुस्तक नाफा न लियेर छापन स्वीकार गरेको हुँदा तथा यसको बढो सावधानतापूर्वक शीघ्र मुद्रण गरेको हुँदा यो उत्तम कार्यका निम्ती गीता प्रेस हामी सबैका कृतज्ञताको अधिकारी मयेको छ ।

मेसर्स करमचंद यापर एंड ब्रदर्स लिमिटेड, बेंगाल पेपर मिल्स, टीटागढ पेपर मिल्स तथा इंडिया पेपर पल्प कंपनी लिमिटेडले दयापूर्वक क्रमशः २ छ, १३ छ, १३ छ, १३ छ कागज यो पुस्तक छापन दान गरे बापत उनीहरूलाई पनि मेरो हार्दिक धन्यवाद छ ।

नेपालमा श्री ५ महाराजाधिराज समेत अनेक दानप्रिय सज्जन जसले यो पुस्तक प्रकाश गर्न तथा यसलाई सस्तो दाममा बेच्न सहायता गरे उनीहरूको पनि म कृतज्ञ छु ।

आफु अनेक कार्यमा व्यस्त मये ता पनि मेरो आग्रह स्वीकार गरी वर्तमान संस्करणको प्रस्तावना लेखी दिये बापत उत्तर प्रदेशका राज्यपाल मेरा मित्र श्रीकन्हैयालाल माणिकलाल मुंशीलाई आफ्नो हार्दिक धन्यवाद निवेदन गर्दा मलाई बडो खुशी लागेको छ ।

राजमयन
दाजीलिङ्ग,
१७-१०-१९५४

} श्रीहरेन्द्रकुमार मुखोपाध्याय
राज्यपाल, पश्चिम चण्ड

नेपाली-रामायण-प्रकाशन निधिका दाताहरुको नामावली

दाताको नाम	दानको जम्मा
१. श्री ५ महाराजाधिराज, नेपाल	५०००)
२. दुबराजपुर तथा सधियाका जनता	२२७७॥१३॥)
३. श्री जी० डी० बिडला	११००)
४. श्रीरामेश्वरलाल तौंतिया	१००१)
५. श्रीसोहनलाल दूगर	१००१)
६. श्रीछोटेलाळ कानोरिया	१०००)
७. श्री जे० के० बिडला	१०००)
८. श्रीमोहन संशेर जग बहादुर राणा, भूतपूर्व प्राइममिनिस्टर, नेपाल	१०००)
९. श्री जी० डी० बिनानी	१०००)
१०. रामपुर हाटका श्रीअमिय कुमार बेनर्जी	७६७।)
११. श्रीवैजनाथ भिगनीवाला	५०१)
१२. श्रीधिराजमल गुप्त	५०१)
१३. श्री जे० के० बिडला	५००)

१४. श्री बी०. कानोरिया	५००)
१५. श्री बी० एम्० बिडला	२५०)
१६. श्री के० एल० जाटिया	२५०)
१७. श्रीज्वाला प्रसाद भरतिषा	२५०)
१८. श्रीमहावीर प्रसाद नथनी	१०१)
१९. श्रीरामनारायण कथान तथा श्रीरामनिवास चौधरी	१०१)
२०. श्री डी० काजरिया	१०१)
२१. श्रीजीवन, श्रीविजयकुमार तथा श्रीमती विजयकुमारी कानोरिया	१०१)
२२. श्रीश्रीप्रकाश, राज्यपाल, मद्रास	१००)
२३. श्री एन० सी० चटर्जी	१००)
२४. श्रीत्रैलोक्य बाजोरिया	१००)
२५. श्रीसुगनचन्द्र बागरी	१००)
२६. श्री आर० के० मुनालन्ना	१००)
२७. श्री एम० अनाथशयनम् आयर लोकासभा	२५)
२८. श्री एस० निजलिंगप्पा एम० पी०	२४।)
२९. श्री ओ० बी० अन्गोसन, उपमन्त्री,	२०)
३०. राजकुमारी अमृत कौर	१०)
३१. श्रीराज बहादुर	१०)
३२. श्रीसतीशचन्द्र सामन्त एम्० पी०	१०)
३३. श्रीसुरेन्द्रनाथ घोष एम्० पी०	५)
३४. नेपाली गीतामो बाँरी तथा त्रिती बाट प्राप्त	२६७७३)।

जम्मा २१५८४।=)।।

Introduction

At the request of my friend Dr H. C. Mookerjee I agreed to write a short introduction to Bhanubhakta's Ramayana in the Nepali language the publication of which he has sponsored. It is difficult for one who does not know the Nepali language to do full justice to this work. However, I venture to comply with the request as best as I can.

The Ramayana, along with the Mahabharata and the Puranas, has played a significant role in the evolution of Indian languages and culture and has exerted tremendous influence on the life of the people. To millions of people in India even today the mere name of Rama brings solace and strength. The popularity of the story of Rama is not confined to the borders of India, the Ramayana is well known in Greater India as well. And the glory of Rama is everlasting for is it not the promise of Lord Brahma to Valmiki:

पावस्यासन्ति गिरय सरितश्च महीतले ।

तावद्दामायणकथा लोकेषु प्रचरिष्यति ॥

'As long as in this firm set land

The streams shall flow, the mountains stand,
So long throughout the world be sure

The great Ramayan shall endure'

It is interesting to observe that Nepal, which retained its independence when in North India MSS of an early date were being lost or destroyed occupies a unique place in the history of the critical editions of the Mahabharata and Ramayana. Dr Sukthankar has stated that the earliest MSS of the Adiparva of the Mahabharata that he used in constituting the critical text came from Nepal. Rajaguru Hemaraja being the discoverer of the MSS. Among 219 Ramayana MSS from all parts of the world so far collected by the Oriental Institute of Baroda for the critical edition of the Ramayana, the

earliest MSS. hails from Nepal which is preserved in the Bir Library, Kathmandu, and is dated V. S. 1076.

Bhanubhakta's Nepali Ramayana is a free and condensed rendering of the Adhyatma Ramayana, containing over a thousand verses of four lines each written in standardized Nepali language. The poet has used classical Sanskrit metres like Indravajra, Upajati, Drutavilambita, Vasantatilaka, Malini, Mandakranta, Sikharini, Sardulavikridita and Sragdhara. Though translated from Sanskrit the work is said to read like an original composition. The translation follows the original with regard to facts and arrangement and retains its supernatural elements in the character of Rama and the episodes in the Ramayana. Long *Stutis* are generally omitted and the incidents are condensed. At places, the poet has added a Nepali touch or added something of his own to enhance the local attraction of the work.

Like Tulasibas, Bhanubhakta has used homely language and has employed Arabic and Persian words then current in the vernacular; the aim of both was to reach the masses; and both were equally successful. On account of its simplicity, lucidity, elegance and sweetness, Bhanubhakta's Ramayana is held in the highest esteem by the people of Nepal. It is equally popular in palaces and huts, is recited in every household during marriage ceremonies and is learnt by heart by thousands.

II

Born in 1814 at Tanahun, less than a hundred miles west of Kathmandu, in a well-to-do Brahmin family, Bhanubhakta received early education in Sanskrit literature and grammar under his grandfather Sri Krishna Acharya. A casual remark by a grass-cutter about the importance of virtue and fame and of immortalizing one's name proved a turning point in Bhanubhakta's life when he was about twenty. He started writing Ramayana in Nepali

verse After finishing the first canto, he could not continue his work and entered Government service He was put in prison after two years' service for failure to account for state funds During six months of prison life he finished four more cantos He was later acquitted and then he completed the Ramayana by writing the remaining two cantos

Besides the Ramayana, Bhanubhakta has composed very popular religious and devotional poems Despite his being a *Bhakta* unlike several devotional poets of northern India Bhanubhakta was a man of the world, full of fun and humour His humorous poems are very popular

Bhanubhakta is rightly regarded as the father of the modern Nepali language and literature and a great national hero The language used by poets before Bhanubhakta was much influenced by Braja Bhasha Bhanubhakta for the first time wrote in the standard language used by the cultured classes of Nepal and his language came to be recognized as the standard Nepali

Different sections of the people of Nepal were welded into a nation and brought under one political rule in the beginning of the nineteenth century The new nation however, was wanting in linguistic and cultural ties strong enough to make it homogeneous By providing a cultural and linguistic source of unity for the various classes of people Bhanubhakta has rendered a unique service to Nepal, by his Ramayana he created a great binding force, Nepali language became standardized to develop into a common language

To the rest of India this work is of considerable interest in assessing the fundamental unity of modern Indian languages and the unity of religious and literary inspiration which have maintained cultural homogeneity, for though Nepal is politically an independent country, in social, religious and cultural

and literary matters, it forms with India a single unit.

III

For the benefit of those who are not conversant with the Nepali language, I am giving the first six *Shlokas* of the Ramayana of Bhanubhakta with a free English translation. This will enable students of language and literature in India to see how close is the relation between the language and literature of Nepal with those of the rest of India.

एक दिन् नारद सत्यलोक् पुगि गया लोकको गर्ह हित् भनी ।
ब्रह्मा ताहि पिपा पर्या चरणमा खुसी गराया पनी ॥
क्या सोपही तिमि सोघ भन्छु म भनी मर्जी भयेप्यो जसै ।
ब्रह्माको कल्याण सुझेर अघिले चिन्ती गय्या यो तसै ॥

One day Narada went to Satyaloka with a view to do good to the world. Brahma was there and he fell at his feet so he was pleased. As soon as Brahma permitted him to ask what he desired to ask, he said to him knowing that Brahma was pleased.

हे ब्रह्मा जति हुन् शुभाशुभ सर्व सुनी रक्षौछु कहू ।
बाँकी छैन तयापि सुख अहिले इच्छा ॥ यो गर्दछु ॥
आकृष्टा जब यो कछी बलनमा प्राणी दुराचार भई ।
गर्नाछन् सब पाप् भनेक् तरहका निष्का मतीमा गई ॥

Oh Brahma, I have heard everything, auspicious and inauspicious. There is nothing left for me to hear, yet I have a desire. When the Kali Yuga will come, human beings will be loose in morals and will commit sins of many kinds being impelled to do so by low desires.

साँघो बात गरैन कोहि अरु कै गर्नन् त निन्दा पनी ।
भार्काको घन वानसाइ अभिलाषु गर्नन् असलु हो भनी ॥
कोही जन् त पराहिमा रत हुनन् कोही त दिसा मही ।
देहाइ त आत्म जानि रहनन् नामिन् पन्नी हो तही ॥

Some will not speak the truth, some will speak ill of others. Some will desire to possess the wealth of others thinking that that is good. Some will be infatuated towards the wives of others and some will

have a liking for violence. They will consider body to be the soul like beastly atheists.

कामका चाकर हौं भयेर रहनन् स्त्रीकाइ छोटा सरी ।
माझन् पीतु र मातुलाई दुष्टि खुप् दानु सरीका गरी ॥
ब्राह्मण भै कन वेद बेचि रहनन् कोही पढुन् ता पनी ।
धन ठूलो छ पनी अन्य सहज धन भार्जन गरीला भनी ॥

Slaves of passion they will treat wife as a god. Fathers and mothers will be like enemies in their eyes Being Brahmins they will sell the Vedas Even if some study them, they will do so for earning wealth, thinking wealth to be a great object

जाती धर्म रहैन क्षत्रिहन्ता जो छन् ह श्रीब्राह्म !
ब्राह्मदी त तपस्वि होइ रहनन् ब्राह्मण सरीका घरु ॥
स्त्री धेर अष्ट हुनन् पती र ससुराको द्रोह ठूलो गरी ।
यस्ता नष्ट कसोरि मुक्त त हुनन् संसारसागर तरी ॥

Kshatriyas will not observe the rules of the caste and those that are low born such as Sudras will perform austerities like the Brahmins Many women will be ruined by showing hostility to their husbands and fathers-in-law How will such fallen people be able to attain salvation having crossed the ocean of the world?

यो चिन्ता मनमा भयो र अहिले सोधौं उपायै भनी ।
आयाको छु दयानिधान कसरी तर्न सक्छु ई भनी ॥
यस्ताकाइ उपाय तर्न सजिलो कुन हो उ आज्ञा गरी ।
मेरो चित्त बुझाइ यवस्तु हवस् बगाले इ जान्छु तरी ॥

This is the anxiety in my mind and I have come to ask for a way out. Oh ocean of kindness, how will these cross the ocean of the world easily? By telling me the way by which they can cross the ocean of the world easily, please satisfy me.

IV

I trust that the publication of this work will not only help Nepal but the rest of India in appreciating this fundamental homogeneity

Shri Kanialal Maneklal Munshi

Governor, Uttar Pradesh

प्रस्तावना

मेरा मित्र डाक्टर हरेन्द्रकुमार मुखोपाध्यायका आप्रहले नेपाली भाषामा लेखियेको भानुभक्तका रामायणको यौटा सानो प्रस्तावना लेख्न मैले स्वीकार गरें । यो रामायणको प्रकाशन मेरा मित्र बाट हुँदै छ । नेपाली भाषा न जान्ने मानीस बाट यो ग्रन्थको विषयमा पूर्ण न्याय हुनु सम्भव छैन । तै पनि आप्रहका रक्षाका निम्ती आफुले सक्ने सम्म गर्ने म साहस गर्दु ।

रामायण, महामारत तथा पुराणहरूको भारतीय भाषा तथा संस्कृतिका विकासमा महत्त्वपूर्ण भाग छ तथा मानीसका जीवनमा पनि इनीहरूले ठुलो प्रभाव पारेका छन् । आज पनि भारतवर्षका लाखौं मानीस रामनाम द्वारा शान्ति तथा शक्ति प्राप्त गर्छन् । रामको लोकप्रियता केवल भारतमा

मात्र सीमावद्ध छैन किंतु बृहत्तर भारतमा पनि यो राम्रो परिचिन छ । राम्रो गौरव शाश्वत छ किन भने ब्रह्माले बान्मीकि सिन के यसो प्रनिज्ञ गरेको छैन

यावत्स्थास्यन्ति गिरयः सरितश्च महीतले ।

तावद्रामायणकथा लोकेषु प्रचरिष्यति ॥

जैले सम्म गे पृथिवीमा पर्वतहरू खडा रहनेछन्, नदीहरू बग्नेछन्, तैले सम्म समस्त ससारमा रामायणको कथा जीवित रहने छ ।

उत्तर भारतमा प्राचीन हस्तलिखित पुस्तकहरू हराउँदा वा नष्ट गरिँदा नेपालले आफ्नो खनन्त्रता रक्षा गरेको थियो । महाभारत तथा रामायणका शुद्ध पाठका इतिहासमा नेपालको अनुपम स्थान छ । महाभारतको आदिपर्वको सत्रै भन्दा पुरानो प्रतिलिपि जसलाई उनले शुद्ध पाठ निर्णय गर्न उपयोग गरेका थिये सो नेपाल बाट प्राप्त भयेको हो भनी डाक्टर मुकुन्दनगरले भनेको छ । यो लेखीको आभिर्भासर राजगुरु हेमराज बाट भयेको हो । रामायणको चौटा शुद्ध पाठले युक्त सस्कृत तयार गर्न भनेर समस्त ससार बाट बडोदाको ओरियल इमडिच्युडमा सत्राइ गरियेका रामायणका २१९ हस्तलिखित प्रतिहरू मध्ये सत्रै भन्दा प्राचीन प्रति नेपाल बाट आयेको छ । यो काठमाडौंको गीर छादबेटीमा सुरक्षित छ तथा यसको लेखनतिथि विक्रम समत् १०७६ हो ।

मानुभक्तको नेपाली रामायण अध्यात्मरामायणको खनन्त्र तथा छोटकरी अनुवाद हो । यसमा मिश्रित नेपाली भाषामा लेखियेका चार चरण भयेका एक हजार भन्दा बढ्दा श्लोक छन् । कयिले प्राचीन सस्कृत छन्द जस्तै इन्द्रजाल, उपजाति, द्रुतमिलम्बिन, वसन्ततिलका, मालिनी, मन्दाक्रान्ता, शिखरिणी, शार्दूलविक्रीडित तथा लम्बराको उपयोग गरेका छन् । सस्कृत ग्राट अनुवाद गरियेको भये ता पनि यो ग्रन्थ पाठ गर्दा मौलिक ग्रन्थ पढे जस्तो अनुभव हुन्छ भन्ने मानीनको भनाई छ । मूल रामायणको घटना तथा विषयव्यवस्थाको यो अनुवादमा अनुसरण

गरियेको छ तथा रामका चरित्रमा तथा रामायणका अरु घटनाका वर्णनमा आदिभौतिक तत्वको पनि रक्षा गरियेको । यसमा लामा स्तुतिहरू प्रायः छोडियेका छन् औ कयाहरू छोड्याइयेका छन् । ठाउँ-ठाउँमा नेपाली ढाँचाको समावेश गरी वा केही कुरा आफुले यपी कपिले यसलाई स्थानीय मानीसलाई अधिक रुचिकर मुन्याउने चेष्टा गरेका छन् ।

तुलसीदास सैं भानुभक्तले पनि सरल भाषा प्रयोग गरेका छन् औ तिन तारु भाषामा प्रचलित अरबी तथा फारसी शब्द पनि व्यवहार गरेका छन् । दुनैको उद्देश्य जनता नेर पुग्ने थियो ओ दुनै समान रूपले सफल भयेका छन् । यसको सरलता, प्रसाद, ललित्य ओ मधुरताले गर्दा नेपालका मानीस भानुभक्तको रामायणलाई अत्यन्त आदरका दृष्टिले हेर्छन् । यो दरबार तथा छाप्रो दुवै ठाउँ उत्तीकै लोचप्रिय छ, त्रिनाहोसमा घर-घर यसको पाठ गरिन्छ औ हजारौं मानीसले यसलाई कण्ठ पारेका छन् ।

(२)

काठमाडुका पश्चिममा १०० मील भन्दा थोरै पर अवस्थित तनहुँमा सन् १८१४ मा भानुभक्तको यौव खार्वाहाल्दो ब्राह्मण परिवारमा जन्म भयेको थियो । आफ्ना बाजे श्रीकृष्ण आचार्य बाट भानुभक्तले सत्सङ्ग साहित्य तथा व्याकरणको प्रारम्भिक शिक्षा पाये । घाँसीको धर्म, यश तथा नाम अमर गराउने कुरा सम्बन्धी यौटा अचिन्तित उक्ति भानुभक्तको २० वर्ष जनी उमेरमा उनका जीवनमा परिर्तन ल्याउने त्रिपव भयो । नेपाली श्लोकमा रामायण लेख्न उनले आरम्भ गरे । प्रथम काण्ड समाप्त गरे पछी उनीले यो काम गरी रहन सकेनन् औ उनीले मरकारी नोकरि गरे । सरकारी धनको हिसाब बुझाउन नसक्ना दुई वर्ष पछी उनी थुना परे । छ महिनाको आफ्नो सुवाल्लभनियो जीवनमा उनीले अरु चार काण्ड लेखी सिद्धपाये । बन्धनमुक्त भये पछी उनले बाकी दुई काण्ड लेखी रामायण समाप्त गरे ।

रामायण बाहेक भानुभक्तले धार्मिक तथा उपासनाप्रधान अत्यन्त लोचप्रिय कविताको पनि रचना गरेका छन् । मक्त भये ता पनि उत्तर भारतमा अनेक मक्त कविहरूका त्रिपरोन भानुभक्त ग्याउ ठहा गर्ने हँसिया

प्रकृतिका यो संसारका मानीस थिये । उनका हँसिला कविता बडा लोकप्रिय छन् ।

आधुनिक नेपाली भाषा तथा साहित्यका जनक तथा यौटा महान् जातीय वीर भानुभक्त हुन् भन्ने विचार उचित छ । भानुभक्त भन्दा अघी कविहरूले उपयोग गरेको भाषामा व्रजभाषाको निम्नै प्रभाव परेको थियो । नेपालको गिष्ठ सम्प्रदायले उपयोग गर्ने आदर्श भाषा भानुभक्तले पहिलो चोटी लेखे औ उनको भाषा आदर्श नेपाली हो भनी मान्य भयो ।

उनङ्गसँगै शताब्दिका आरम्भमा नेपालका विविध वर्गको जातिका रूपमा एकीकरण भयो औ यो जानि यौटा राजनीतिक शासनका अधीन भयो । यो नगरीन जाति सित यसलाई एक तुल्याउन समर्थ भयेको भाषा तथा संस्कृतिका परस्पर बाँध्ने साधनको अभाव थियो । विविध वर्गका मानीसलाई मिलाउने एकताको मूल भाषा तथा संस्कृति प्रदान गरेर भानुभक्तले नेपालको अनुपम सेवा गरे, उनले रामायण द्वारा परस्पर मिलाउने यौटा ठुलो शक्ति सृष्टि गरे; सर्वसाधारणको भाषाका रूपमा विकसित हुने प्रामाणिक रूप नेपाली भाषाको भयो ।

भारतवर्षको बाँकी भागलाई आधुनिक भारतीय भाषाहरूको मौलिक एकता बुझ्न तथा धार्मिक औ साहित्यिक प्रबोध जुन द्वारा सांस्कृतिक एकताको रक्षा भयेको छ बुझ्न यो ग्रन्थ निकै मनोहर छ; किन भने नेपाल राजनीतिक दृष्टिले स्वतन्त्र देश भये ता पनि सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा साहित्यिक विषयमा नेपाल भारतवर्ष सित मिलेर एक भयेको छ ।

(३)

नेपाली भाषा सित ससर्ग न भयेका मानीसहरूका लाभका निम्ती भानुभक्तको रामायणका प्रथम छ श्लोक तल मैले स्वतन्त्र अङ्गरेजी अनुवाद सहित सारेको छु । नेपालको भाषा तथा साहित्य सित बाँकी भारतका भाषा तथा साहित्यको कनी नजीकको सम्बन्ध रहेछ सो बुझ्न यसले भारतीय भाषा तथा साहित्यका विद्यार्थीलाई सहायता गर्ने छ ।

एक दिन नारद सत्यलोक पुगि गया लोकको गरुँ हित् भनी ।
 ब्रह्मा ताहिं थिया पन्या चरणमा खसी गराया पनी ॥
 क्या सोध्छौ तिमि सोध भन्छु म भनी मर्जो भयेथ्यो जसै ।
 ब्रह्माको करणा बुझेर ऋषिले बिन्ती गन्या यो तसै ॥ १ ॥
 हे ब्रह्मा जति हुन् शुभाशुभ सबै सुनी रह्यौछु कष्ट ।
 बांकी छैन तथापि सुख अहिले इच्छा म यो गर्दछु ॥
 भाउला जब यो कली बलतमा प्राणी दुराचार भई ।
 गन्याछन् सब पाप् अनेक तरहका निष्का मतीमा गर्ई ॥ २ ॥
 साँच्चो बात गरैन कोहि अरुकै गर्नन् त निन्दा पनी ।
 भाकाको धन खानलाई अभिलाप गर्नन् असल् हो भनी ॥
 कोही जन् त परस्मिमा रत हुनन् कोही त हिंसा महौ ॥
 देहैलाइ त आत्म जानि रहनन् नास्तिक पशु छैं तहाँ ॥ ३ ॥
 फाट्का चाकर छैं भयेर रहनन् खीलाइ चौता सरी ।
 माछन् पीतु र मातुलाइ बुझि खुप् शत्रु सरीका गरी ॥
 ब्राह्मण भै कन वेद बेचि रहनन् कोही पढुन् ता पनी ।
 धन ठूलो छ पनी भन्या सहज धन आर्जन गरौला भनी ॥ ४ ॥
 जाती धर्म रहैन क्षत्रिहरमा जो छन् ई नीचाइरु ।
 शूद्रादि त तपस्वि होइ रहनन् ब्राह्मण सरीका बरु ॥
 स्त्री धेर भए हुनन् पती र समुदाको मोह ठूलो गरी ।
 यस्ता नष्ट कसोरि मुक्त त हुनन् संसारसागर तरी ॥ ५ ॥
 यो धिन्ता मनमा भयो र अहिले सोध्छु उपाय भनी ।
 भायाको छु दयानिधान कसरी तर्न सझ् ई भनी ॥
 यस्तालाइ उपाय तर्न सजिलो कुन हो उ आज्ञा गरी ।
 मेरो धित्त बुझाइ बक्सनु हवस् क्याले इ जान्छन् तरी ॥ ६ ॥

(४)

यो ग्रन्थको प्रकाशन द्वारा यो मौलिक एकता बुझ्न नेपाललाई मात्र होइन निन्तु भारतको बांकी मागलाई पनि सहायता गर्ने छ भन्ने मेरो निश्वास छ ।

कन्हैयालाल माणिकलाल मुंशी, राज्यपाल, उत्तर प्रदेश

भानुभक्तको संक्षिप्त जीवनचरित्र

अङ्गरेज तथा नेपालीहरूको युद्ध हुनु भन्दा केही महिना अघि सन् १८१४ अर्थात् आषाढ २९ गते सन् १८७१ का दिन भानुभक्तको जन्म भयेको हो । पश्चिम नेपालमा सप्तगण्डकी प्रदेशमा अवस्थित तनहुँको रनवा ग्राममा इनको जन्म यौटा सम्पन्न तथा सम्भ्रान्त ब्राह्मण कुटुम्बा भयेको थियो । त्यो अग्रजमा श्रीकृष्ण आचार्य नामक एक जना ब्राह्मणले निकै रपानि तथा मर्यादा प्राप्त गरेका थिये । इनका ६ भाई छोरा थिये । ती मध्ये जेठा धनञ्जयका एक मात्र पुत्र भानुभक्त हुन् । ज्येष्ठ पुत्र विरको नानी भानुभक्त आफ्ना बाजे श्रीकृष्ण आचार्यका विशेष रूपले प्रियपात्र भयेको बुझिन्छ ।

सरकारी जागीर खाई भानुभक्तका पिता खरदार भयेका थिये । यो कारणले तथा जेठो नाती भयेको हुनाले पनी होला भानुभक्त आफ्ना बाजे श्रीकृष्ण आचार्यका लालन-पालनमा हुर्के । इनको आरम्भिक शिक्षा पनी इनका बाजे श्रीकृष्ण आचार्य द्वारा नै भयेको थियो । सस्कृत साहित्य तथा व्याकरण सगसगै इनले उभोटिप पनी पढेका थिये । पुराण भन्ने सुरूने तथा चिना चपेटा बनाउन जान्ने हुनु नै तिन तारका ब्राह्मणकुमारहरूको शिक्षाको साधारण उद्देश्य थियो । भानुभक्तलाई पढेको कुरो छिट्टै आउँथ्यो तथा १२ वर्षका उमेरमा नै जन्मपत्रको तथ्य इनी बुझ्ने भै सकेका थिये । यो कारणले इनी भै गरी बालक थिये भन्ने अनुमान हुन्छ ।

इनी २२ वर्षको हुँदा इनका जीवनमा यौटा यसतो प्रभाव पर्यो जसले गर्दा भानुभक्तका हृदयमा वनिताको प्रेम उत्पन्न भयो । एक दिन वनमा इनी रुखका छडारीमा बसेका बेलामा यौटा घाँसी सित इनको भेट भयेछ । कुरा कहानी गर्दा त्यो घाँसीले आफ्नो अन्य कमाई बाट खाईलाई जगेरा गरेको पैसाले आफ्ना गाउँमा कुनै खनायेको कुरा गरेछ । यसो गर्दा धर्म पनी हुने तथा पछि सम्म फलानाले खनायेको इनार भनी आफ्नो

नाउँ पनी चल्ने भनेर पनी उसले भनेछ । घासीको यो कुरा सुनेर
भानुभक्तका मनमा ठुलो प्रहार परेछ । म सँग सत्रै थोरु पुगी सरी
आएको भये ता पनी मैले न धर्म गर्न सकेको छु न आफ्नो नाउँ नै चलाउन
सकेको छु भनी उनी उद्वेगले पूर्ण भयेछन् । यही भावनाको परिणामस्वरूप
उनले तत्काल दुई वटा कविता लेखे । ती भने हुन् ।

भर् जन्म घाँस तिर मन् दिह् धन् कमायो ।
नाम् क्यै रहोस् पछि भनेर कुश खनायो ॥
घाँसी दरिद्रि घरको तर बुद्धि कस्तो ।
भो भानुभक्त धनि भै कन आज यस्तो ॥ १ ॥
मेरा हुनार न त सतल पाटि क्यै छन् ।
जे धन् र चीजहरु छन् घर भित्र नै छन् ॥
तेस् घाँसिले कसरि आज दिवेछ अर्ति ।
धिकार हो मकन कस्तु न राखि कीर्ति ॥ २ ॥

अब भानुभक्तले काव्य-रचना गरी लोकोत्सेवा गर्ने निश्चय गरे ।
नेपाली भाषामा रामायण लेख्ने उनको विचार भयो । सन् १८४१ तिर
बालकाण्ड लेखी पनी सकियो । पहिलो शौरमा यनी काम भये पछि
रामायण लेख्ने काम केही कालका निम्नी यन्त्रियेर बसेको बुझिन्छ ।

सन् १८४९ मा भानुभक्त पहिलो पटक नेपालको राजधानी
काठमाडौं वा कान्तिपुर आये । यौग छिमेकी सँग जग्गाका विषयमा झगरा
परेको हुनाले तेसेका सम्बन्धमा मुद्दा गर्न उनले काठमाडौं आउन परेको
थियो । यो समयमा बालाज्यको वर्णन तथा कान्तिपुरको वर्णन भयेका
भानुभक्तले लेखेका देशभक्तिपूर्ण कविता अध्यापधि अत्यन्त प्रसिद्ध छन् ।
काठमाडौंमा निसाफ हुँदा भानुभक्तले झगरा जीते । यसका सँगसँगै दरबारमा
पनी उनको प्रवेश भयो तथा उनले मुख्त्यार जगबहादुरका भाई
कृष्णबहादुरका दोकाको आश्रय लिये । फलस्वरूप सन् १८५० मा
जागीर पाई उनी मदेस तिर आये । दुई वर्ष जागीर खाई कागतपत्र बुझाउन
न सक्ता उनलाई कुमारीचोकले थुन्यो । झ्यालखानमा बस्दा उनको प्रथम
प्रेम उनका हृदयमा फेरी प्रस्फुटित भयो र उनी झ्यालखानमा नै रामायण

लेखन थाले । उनी ५ महिना थुना परेका थिये तथा यसै अवधिमा उनले अयोध्याकाण्ड, अरण्यकाण्ड, किष्किन्धाकाण्ड तथा सुन्दरकाण्ड रामायणको रचना गरे । फेरी अर्को वर्ष युद्धकाण्ड तथा उत्तरकाण्ड काठमाडुमा नै लेखी रामायण समाप्त गरियो । यसरी नेपाली साहित्यको यो अद्वितीय ग्रन्थ ११ वर्षमा समाप्त भयो ।

रामायण समाप्त भयेका केही पछि भानुभक्तले प्रभोत्तरी तथा भक्तमाला नामक आफ्ना प्रसिद्ध कविताहरू बनाये । भक्तमालाका प्रथम १५ श्लोकको मात्र पाल्यामा गरियेको संस्कृत अनुवाद पाइयेको छ । पछिल्ला ७ श्लोकको संस्कृत अनुवाद न गरियेका कुरा बाट ती पछि रचना गरियेका कुराको अनुमान हुन्छ । यसको कारण मैले यो सम्बन्धमा सुनेको यौटा कुरा हुन सक्छ । आफ्नो नाना पने कुनै यौटी महिला मिथ्या भयेका समयमा भानुभक्तले भक्तमालाका पछिल्ला ७ श्लोक लेखी भक्तमाला समेत उनलाई पाठ गर्न दियेका हुन् भन्ने कुरा बाल्यामस्थामा मैले सुनेको हुँ ।

सन् १८४९ देवी पछो भानुभक्त बराबर काठमाडु आउन तथा वहाँ निजै समय सम्म बस्न लागेका थिये । उनी पहाडिया बाट सदरिया भयेका थिये । काठमाडुमा अचेल जहाँ वीर अस्पताल छ तेही ठाउँमा उनको आफ्नो घर वा डेरा थियो भन्ने कुरा पनि सुनियेको छ ।

एक चोटी सन् १८६२ मा काठमाडु बाट तनहुँ जाँदा बाटामा तारापति उपाध्याय नामक आफ्ना मित्रका घरमा भानुभक्त बास बसे छन् । राती त्यो घरमा सासुबुहारीको बाझाबाझ परेछ । त्यो सुनी उनी उठे छन् र सोही रात भरीमा ३३ श्लोक भयेको वधूशिक्षा नामक कविता भानुभक्तले लेखे छन् तथा सो कविता उनीहरूलाई पढ्न दिये छन् ।

अध्यामरामायणका सातै काण्ड लेखियेका भये ता पनि अझ सम्म रामगीता लेखियेको थियेन । सन् १८६८ मा तनहुँमा आफ्ना घरमा मृत्यु हुनु भन्दा अघि रोग शय्यामा सुतेर उनले तेसको पनि रचना गरे । सुती सुनी उनी कविता भन्थे औ उनका एकमात्र पुत्र रमानाथ सो लेख्थे । भानुभक्तको निश्चित मृत्युनियि अझ चाल पाइयेको छैन तर सत्र १९२५

मा (सन् १८६८) उनको मृत्यु भयेको हो भन्ने मोतीराम भट्टका कयनको पुष्टि उनको जन्मकुण्डली प्रकाशमा त्याई निश्चित जन्मतिथि निर्णय गर्ने भानुभक्तका मित्र स्वर्गगोसी सुब्बा धर्मदत्तका पुत्र स्वर्गगोसी सुब्बा रत्ननाथका भनाई बाट पनि भयेको छ ।

उनका रामायण तथा अरु कविताहरूका अध्ययन बाट हँसीआ, रसीग, ख्याल ठाउँ गर्ने बानी भयेका, हकी, उच्च विचार भयेका, भानुभक्तको चित्र हामी देख्छौं । उनका देशभक्तिले हाम्रा हृदयमा ठुलो प्रभाव पार्छ । उनको परोपकार-युद्धि, सबैको कल्याण होस्, सबै सप्रुन तथा सबैको भलो होस् भन्ने विचार भयेको देख्दा उनी शान्त प्रकृतिमा, दयालु, तथा सबैलाई माया गर्ने बानी भयेका मानिस रहेउन् भन्ने हामीलाई अनुभव हुन्छ । भगवद्भक्तिमा विश्वास भयेका, मातृमायाका प्रमी तथा देशभक्त भानुभक्तले आफ्ना सेवा द्वारा हाम्रो जातीय विकासका निम्ती जो महान् कार्य गरे तिनले गर्दा नेपाली जातिमा निर्माता वीरहरु मध्ये उनले प्रमुख स्थान प्राप्त गरेका छन् ।

तल मोतीराम भट्टका मत अनुसार भानुभक्तका विविध कविताहरूको रचना भयेको समय लेखिन्छ ।

सन् ग्रन्थहरु वा स्फुट कविता

१८३६—प्रथम दुई कविता

१८४१—बालकाण्ड

१८४९—बालाजी तथा कान्तिपुरी सम्बन्धी कविता

१८५२—अयोध्याकाण्ड, अरण्यकाण्ड, किष्किन्ध्याकाण्ड तथा अरण्यकाण्ड

१८५३—युद्धकाण्ड तथा उत्तरकाण्ड प्रश्नोत्तर तथा भक्तमाला

१८६२—वधूशिक्षा

१८६९—रामगीता

फर्नेडेल,
दार्जीलिङ }
२७ १० १८५९

सूर्य विक्रम शवाली

Life of Bhanubhakta

Bhanubhakta was born on 29th Asadha Samvat 1871, that is, in the year 1814, a few months before the outbreak of the Anglo-Nepal war. He came from the well-to-do and respectable family of a Brahmin who lived in the western Nepal, the region of the seven Gandakis, in the village of Ramgha in Tanahun. There was a Brahmin named Sri Krishna Acharya who had earned fame and respect in that area. He had six sons. Bhanubhakta was the eldest son of Sri Krishna's eldest son. The grand-son appears to have become the pet of his grand-father.

Bhanubhakta's father was a Civil Officer in Government employ. For this reason and also for the fact that he was his pet grand-child Bhanubhakta was brought up by his grand-father, Sri Krishna Acharya who also imparted early education to him. He learnt astrology along with Sanskrit Literature and Grammar. The object of education of Brahmin youths in those days was to acquire ability to expound the Puranas and to draw up horoscopes. Bhanubhakta had a retentive memory and he could understand the intricacies of a horoscope at the age of twelve. It appears he was a child with sharp intelligence.

When he was about twenty two years old something happened which so influenced his life that there was born a love of poetry in his heart. One day while he was sitting under a tree in a forest he met a grass cutter. In course of conversation this grass-cutter related to him how he had caused a well to be dug in his village out of savings from his meagre earnings. He also added that that would bring merit to him as well as make his name remembered for a long time to come. This touched the heart of Bhanubhakta for up to that time he

मा (सन् १८६८) उनको मृत्यु भयेको हो भन्ने मोतीराम भट्टका कथनको पुष्टि उनको जन्मकुण्डली प्रकाशमा ल्याई निश्चित जन्मतिथि निर्णय गर्ने भानुभक्तका मित्र स्वर्गनासी सुन्दा धर्मदत्तका पुत्र स्वर्गनासी सुन्दा रङ्गनाथका भनाई बाट पनि भयेको छ ।

उनका रामायण तथा अरु कविताहरूका अध्ययन बाट हँसीग, रसीग, ह्याग ठडा गर्ने बानी भयेका, हकी, उच्च विचार भयेका, भानुभक्तको चित्र हामी देख्छौं । उनका देशभक्तिले हाम्रा हृदयमा ठुलो प्रभाव पार्छ । उनको परोपकार-बुद्धि, सबैको कल्याण होस्, सबै सप्रुन् तथा सगैको भलो होस् भन्ने विचार भयेको देख्दा उनी शान्त प्रकृतिका, दयालु, तथा सबैलाई माया गर्ने बानी भयेका मानीसरहेछन् भन्ने हामीलाई अनुभव हुन्छ । भगवद्भक्तिमा विश्वास भयेका, मातृभाषाका प्रेमी तथा देशभक्त भानुभक्तले आफ्ना सेवा द्वारा हाम्रो जातीय विकासका निम्ती जो महान् कार्य गरे तिनले गर्दा नेपाली जातिका निर्माता वीरहरू मध्ये उनले प्रमुख स्थान प्राप्त गरेका छन् ।

तल मोतीराम भट्टका मत अनुसार भानुभक्तका विविध कविताहरूको रचना भयेको समय लेखिन्छ ।

सन् ग्रन्थहरू वा स्फुट कविता

१८३६—प्रथम दुई कविता

१८४१—बालकाण्ड

१८४९—बालाजी तथा कान्तिपुरी सम्बन्धी कविता

१८५२—अयोध्याकाण्ड, अरण्यकाण्ड, किष्किन्ध्याकाण्ड तथा अरण्यकाण्ड

१८५३—युद्धकाण्ड तथा उत्तरकाण्ड प्रश्नोत्तर तथा भक्तमाला

१८६२—वधूशिक्षा

१८६९—रामगीता

कर्ण्डेल,
दार्जिलिङ्ग
२७-१०-१९५९ }

सूर्य विक्रम झवाली

Life of Bhanubhakta

Bhanubhakta was born on 29th Asadha Samvat 1871, that is, in the year 1814, a few months before the outbreak of the Anglo-Nepal war. He came from the well-to-do and respectable family of a Brahmin who lived in the western Nepal, the region of the seven Gandakis, in the village of Ramgha in Tanahun. There was a Brahmin named Sri Krishna Acharya who had earned fame and respect in that area. He had six sons. Bhanubhakta was the eldest son of Sri Krishna's eldest son. The grand-son appears to have become the pet of his grand-father.

Bhanubhakta's father was a Civil Officer in Government employ. For this reason and also for the fact that he was his pet grand-child Bhanubhakta was brought up by his grand-father, Sri Krishna Acharya who also imparted early education to him. He learnt astrology along with Sanskrit Literature and Grammar. The object of education of Brahmin youths in those days was to acquire ability to expound the Puranas and to draw up horoscopes. Bhanubhakta had a retentive memory and he could understand the intricacies of a horoscope at the age of twelve. It appears he was a child with sharp intelligence.

When he was about twenty two years old something happened which so influenced his life that there was born a love of poetry in his heart. One day while he was sitting under a tree in a forest he met a grass-cutter. In course of conversation this grass-cutter related to him how he had caused a well to be dug in his village out of savings from his meagre earnings. He also added that that would bring merit to him as well as make his name remembered for a long time to come. This touched the heart of Bhanubhakta for up to that time he

in Tanahun in 1868. He used to dictate the verses lying on his bed and his only son, Ramanath, used to take them down. The actual date of his death is not definitely known, but the view of Motiram Bhatta, his biographer, that he died in Samvat 1925 (1868 A. D.) receives support from the statement of the late Subba Ranganath, son of Bhanubhakta's friend Dharmadutta, who brought into light the poet's horoscope and the date of his birth.

The picture which we get of Bhanubhakta after perusal of his Ramayana and other poems is that of a joyful and magnanimous man, full of humour and a keen sense of justice. His patriotism leaves a very deep impression on our minds. He wished well of all and desired that all should progress and be happy. This shows that he was a kind-hearted man of a peaceful nature who loved every one. The services which Bhanubhakta who was God-fearing, patriotic and a lover of his mothertongue, rendered to the cause of the development of the Nepali nation, have given him an important place among the makers of the Nepali nation.

The years of the composition of the various works of Bhanubhakta according to Motiram Bhatta are noted below—

- 1836 First two poems
- 1841 Balakanda
- 1849 Poems relating to Balaji and Kathmandu
- 1852 Ayodhyakanda, Aranyakanda, Kiskindhakanda and Sundarakanda
- 1853 Yuddhakanda and Uttarakanda, Prashnottari, Bhaktamala
- 1862 Vadhu-Shiksha
- 1868 Ramagita

"Ferndale" Darjeeling.
The 5th. December 1954.

S. B. Gewali

यो रामायण सम्पादन गर्दा उपयोग गरियेका विविध रामायणहरू

विभिन्न प्रकाशकहरूले छप्रायेका रामायणका विभिन्न संस्करण ता मैले धेरै अघी देखी नै जम्मा गर्न थालेको थिये । मैले सग्रह गरेका रामायणका विभिन्न संस्करणहरूको सक्षिप्त वर्णन यहाँ गर्नु उचित छ किन भने यो रामायणमा जहाँ जुन पाठान्तरको उल्लेख छ सो तल भनियेका रामायणहरूको हो ।

(१) भानुभक्तकृत भाषा रामायण—भारतजीवन प्रेस, काशी—
प्रथम सम्पूर्ण संस्करण—यो पुस्तकको टाइपिङ्ग छैन तर
मोतीराम भट्टले लेखेका भूमिकाका सन्त १९४४ पौष शुक्र
१५ शुक्रवार मिति दियेको छ ।

(२) रामायण बालकाण्ड—भारतजीवन प्रेस, काशी—सन् १८८८

इनै कुम्भकर्णका सन्तान कुमाउँ तिर बाट नेपाल पसेका बेला देखी नेपाली भाषाको प्रारम्भ पनि हुन्छ औ ई कुम्भकर्ण ग्रीष्मर्षन साहेबले जुन भाषा समूहलाई राजस्थानी भाषा भन्नु भयेको छ सोही मध्येको यौटा भाषा बोन्थे । राजस्थानी भाषाहरु गुजराती भाषा झैं शौरसेनीका अपभ्रश बाट भयेका हुन् । अतरव नेपाली भाषाको उत्पत्तिको मूल पनि शौरसेनी कै अपभ्रश हो भन्ने कुरा स्पष्ट भयो ।

आफ्नो धर्मरक्षाका लागि नेपाल जानेहरु मध्ये राजपुतानाका छेत्रीहरु मात्र थियेनन् । भारतवर्षका अरु अरु प्रान्तहरु बाट पनि मानीसहरु जान थालेका थिये । कन्नौज तिर बाट गयेका बाहुनका सन्तान अझ पनि नेपालमा छँदै छन् । अर्घाळहरुका पूर्वपुरुष कन्नौज बाट नेपालका पहाडमा गयेको कुरा तथा उनै एक जनाका सन्तान अर्जौ, सिग्दी, पोडी आदि गाउँमा बसेका हुनाले अर्घाळ, सिग्द्याळ, पोड्याळ भिन्न भिन्न घर भयेको कुरा अर्घाळहरुका वंशावलिमा लेखियेको छ भन्ने मेले सुनेको छु* । पाल्पाका सेनवंशीय ठकुरी राजाहरु कुम्भकर्ण के सन्तान हुन् ना अरु कुनै भारतीय क्षत्रिय वंशका सन्तान हुन् यो कुरामा सन्देह भये ता पनि अङ्गरेजी चोर्शौं शताब्दिमा पाल्पामा छेत्री राजा भयेको कुरा ता निस्सन्देह छ । यसै मेन वंशका राजाहरुका अंगीनमा सोई शताब्दिका प्रारम्भमा तनहुँ, मकवानपुर आदि प्रसिद्ध राज्यहरु थिये भन्ने कुरा पनि नेपालका इतिहास बाट स्पष्ट थाहा पाइन्छ । तनहुँ, मकवानपुर, पाल्पा आदि राज्यहरुको अधिकार माथी पहाडमा मात्र थियेन, किन्तु तल मधेसमा पनि इनीहरुका राज्य थिये । ई देशका राजाहरुको वैशाखिक सम्बन्ध भारतवर्षका राजाहरु सँग पनि थियो । एघारौं शताब्दिका प्रारम्भ देखी बाही शताब्दिका आधाआधी सम्म वर्तमान नेपाल राज्यको केही भाग औ मिथिला देश दक्षिणका राजा न्यायदेव तथा उनका सन्तानका शासनका अंगीन थिये । यो रीनिले राज्यको सम्बन्ध राजपुतानाका मानीस बाहेक भारतका अरु प्रान्तका मानीस सँग पनि थियो, अनन्तर बिहारका भाषाहरुको पनि विशेष रूपले नेपाठ राज्यमा प्रवेश भयेको सिद्ध भयो औ मागधी प्राचिनका अभ्रशको पनि यो भाषा माथी प्रभाव पर्नु स्वाभाविक हो ।

● यो कुरा स्वर्णरात्री विद्वान् मुज्जा बरेन्द्र केदारौ अन्याँठ महाशय बाट-
मेले सुनेको छु ।

नेपाल खाल्डामा प्रचलित भाषा औ तनहुँ, मकवानपुर आदि राज्यहरूमा बोलिने भाषा यो बेला झडै उसतै उसतै हुन पर्छ कारण मागधी अपभ्रश बाट भये के भाषा ई ठाउँमा मानीसहर बोन्दा हुन् । उता पान्था पन्नी कुम्भकर्णका सन्तानहरू शोरसेनीको अपभ्रश बोल्ने हुनाले उनीहरूको भाषा अछी बेग्ले हुनु पनी स्वाभाविक छ । ई भाषाहरूको तिन ताक कसतो रूप थियो सो भन्नु गाहारो छ किन भने यो त्रिपयमा अश सम्म विशेष खोजी भयेको छैन । नेपालमा भाटहरूले गाउने राजाहरूको प्रशस्ति औ खौंडो जगाउने गीतको भाषा झंडे झडे यौटै जसतो छ ओ यो पाल्पा तिर बोलिने तिन तारुको नेपाली नै हो कि भन्ने अनुमान हुन्छ ।

पश्चिम तिर जाने भारतीय छेत्रीहरूको पहिले मगर वहाँ पछी गुरुङ्गहरू सँग भेट भयो औ इनीहरूका राजा भै उनीहरू बसे । पूर्व तिरका तनहुँ, मकवानपुर राज्यहरूका अग्नीन किराती वर्तमान राई तथा लिम्बुहरू थिये । नेपाल खाल्डामा नेवारहरू थिये । ई नवीन जातिहरू सँग भेट हुँदा औ इनीहरू सँग बसो वासो हुँदा पनी भाषाले कालान्तरमा आफ्नो केही रूप फेर्नु औ उनीहरूका भाषाका शब्दहरू ग्रहण गर्नु केही अचम्भको कुरो होइन । मगर, गुरुङ्ग, राई, लिम्बु आदि सबै कुराहरू राम्ररी अध्ययन गरे पछी मात्र ई भाषाहरूको नेपाली भाषा माथी के प्रभाव परेको रहेछ सो पाहा पाइने छ । नेवारी भाषा बाट नेपाली भाषामा आयेका केही शब्द उदाहरणार्थ यहाँ दिइन्छन् ।

नेवारी	नेपाली
उयासल	उयासल (इयासल)
छिंडी	छिंडी
झिड्टी	झिड्टी
झया	झयाल
ताके	तापके
छ्याक	छ्याकटो
पस	पसल
पातझई	पातझई (रायोको साग)

यो सम्बन्धमा खोजी न भयेको हुनाले हाल विशेष केही जानियेको छैन ।

पन्द्रहौं र सोरहौं शताब्दि तिर पृथ्वी नारायण शाहका पुर्खाहरूले विस्तार विस्तार नुआकोट, कास्की, लमजुङ्ग आदि राज्यहरू जाती आफ्नो राज्य निकै ठुलो पारी सकेका थिये । शाके १४८१ सन् १५५९ मा द्रव्य शाहले गोर्खा जीते । वहाँ पछि शाके १६६० सन् १७६८ मा पृथ्वी नारायण शाहले नेपाल खाल्डाका देशहरू जीते । गोर्खा राय वाग आई नेपाल जीतेका हुनाले नेगरहरूले इनाहरूलाई गोर्खान्त्र तथा इनीहरूका भापालाई गोर्खाली भाषा भने । सोह्रा गोर्खाली शब्द अझ सम्म पनि प्रचलित छँदै छ । अब ता गोर्खाली भाषा राष्ट्र भाषा भयेको हुनाले यसलाई नेपाली भाषा औ नेपाल राज्यका अनेक सानातिना जातिहरू मिसिई बनेको राष्ट्रलाई नेपाली जाति भन्नु उचित छ ।

पृथ्वी नारायण शाहको मुलुक यो बेला सम्म निकै ठुलो भै सकेको थियो । राज्यका लेखापढी, अड्डा अदालतका कागतपत्र, सनाल, सनद, उर्दी आदि पृथ्वी नारायण शाह औ उनका पुर्खाहरू नेपाली भाषामा लेख्थे ।

यस उसले अरु जातिका रैतीहरूले सम्पूर्ण राज्यको काम चल्ने भाषालाई “खास कुरो” भने । गुरुङ्ग कुरा, मगर कुरा इत्यादि साधारण कुरा वा भाषा भये तर नेपाली कुरा वा भाषा राजाले राजकाज, अड्डा अदालतका कागत पत्र, सनाल सनद उर्दी आदिमा व्यवहार गरिने हुनाले “खास कुरा” अर्थात् विशेष वा सदर भाषा भनियो । कालांतरमा यो “खास” “खस” का रूपमा परिमर्तन भयो औ मानीस “खस कुरो” भन्न थाले । यो “खास” वाट बिभेको “खस” सँग प्राचान “खस” जातिको केही सम्बन्ध छैन भने जस्तो मेरा मनमा लाग्छ ।

द्रव्य शाह महारानका पालामा पनि लाल मोहर आदि पाइन्छन् औ पाइयेका पनि छन् भन्ने मैले सुनेको छु । तर खय देख्न ता देखेको छैन । अतएव तिनका मापामा नियमा केही न मनी तत्र यौटा सनत् १८६१ सन् १८०४ अर्को सनत् १८६८ सन् १८११ का दुई वटा श्री ५ महाराजाधिराज गीर्वाण युद्ध चिह्नमा शाहले श्री निष्णु पण्डितलाई लेखेका लाल मोहरका प्रशास्त्र बाहेक जसनाको तंसै साछ्छ ।

जहाँ कुशल छ ताहानो कुशल मगउ सर्यदा चाहिय—आगे

• इलाल मोहरका सबल रूपमा सँग छन् ।

इहाँको समाचार भयो छ उप्रान्त पश्चिम गयाका भारादारले श्रीनगर अमल् गयाको पञ्चर तपाउँ याहा छदै बुझनू भये थ्यो. कार्तिकको दिन १२ जादा दून अमल गरी—साव लाया छन् र हर्ष बढाई गन्यू डेढ दुइ सय मानीस पर्दा छर्न न सकि गढगल्या राजा साहेब पराक्रम साही मिल्व पर्यत देयी पल् तिर मयेस खेडा मन्यमा ठाउमा गइ बस्या छन्. यो पुसीको पञ्चर ताहाँ प्रसगले साहेबहरलाइ पनि सुनाउनु. ताहा भयाको पञ्चर र बातचीत र देसायको पञ्चर आफ्ना शरीरको कुशल छेम लेप्न बहुतै ढिल गर्नु हुन्छ. तेस्तो गाफीली गया हाफ्रो काम पनि बिरियला तपाईं लाई अजस पनि आउला. सो बुझी बहुते होसियारी सँग ताहाँ भया पय्याको कामको इकीगत र देशायको पञ्चर चाडो चाडो लेखन्या गर्नु हुनस फलरुता तिरपनी दाज्युलाइ डारुमा चिठी पठाई धै पञ्चर बुझी लेखतै रहनु होला. किमधिक निज्ञेपु इति सन् १८६१ शाल पौष वदि ७ रोज ६ मुकाम कान्तिपुर शुभम्—

आशीर्वादले इहा कुशल छ तहानो कुशल मगल सर्वदा चाहिय. आगे इहाको समाचार भयो छ. पौष सुदि १ का मिनीको चिठी माघ वदि ४ का दिन आइ पुग्यो अर्थ निदित भयो उप्रान्त गोरखपुर बाट कलहर गिराट साहे तहा गयाको र उस्का साथ लागी पालपाली हर्ख पनि बनारस पुगी तहाका बडा साहेब सित र उन्का इष्ट मित्र सित भेट मुलाकात गरी कलहरैका साथ पिन्पाको बिस्तार लेखनु भयेछ बढिया गर्नु भयेछ. तिनहरूको लाग्या सम फिरगी सित हाफ्रो बिरोध पारी लडाउन्या काम गर्दै छन् गन्यू छन् तिनका गरी केही हनैन । निन्का पछी फिरगी पनि लागेन. ते पनि पायामो पञ्चर लेखन्या हो भनी लेप्नु भयाको योग्य हो तहाको बडो साहेब ले पातिरतल्लह गयाको त तहाका लेभ्नाले मालुम भयो. कलरुता सिपारस लेभ्याको जनाब क्या आयो सो बुझी लेप्नु होला । बाकी बारा पर्सा रेतहटका सिमानामा एस पाल लाग्याको तक्रार रफा गर्न अमीन आया भन्या पञ्चर कलरुता बाट श्री माहिला गुरुज्यूले लेप्नु हुँदा एता बाट श्रीगुरुज्यू पाउ लागनु भयाको छ । उहा जो परी आनला सो लेपौला. अगरेजको कस्ता तरहले रफा गर्या बुझ्छ सो तहाका आफ्ना दोस्त अगरेज हिन्दुस्तानी बाट बुझी पायामो पञ्चर दक्षिण पश्चिमको समेत लेप्नु

होला । मित्रचरणेषु किमधिनमिति मन्त्र १८६८ शाल माघ वदि ५ रोज छ मुकाम नगामोट शुभम् ।

ई माथी सारियेका दुई वटा लाल मोहरका भाषामा र अचेल बोळिने वा लेखिने नेपाली भाषामा के भेद छ सो एक दुई कुरा मात्र यहाँ विचार गरिन्छ । तिन ताक “चाहिन्छ” भन्ने ठाँउमा “चाहिय” भन्ने चलन रहेछ । यो “चाहिय” हिन्दीको “चाहिये” हो । “पाउ लागनु भयो” अचेलको “पान्नु भयो” हो । पाउ लाग्नु रूप पछी पछी हराउँदै गयेको बुझिन्छ औ तेसका सगमा भासका कती अक्षर लोप गरी “पान्नु भयो” भन्ने रूप भयो । मानुभक्तले केवल एक दुइ ठाउ उत्तरकाण्डमा सो रूप प्रयोग गरेका छन् । तेसको योटा उदाहरण तल दिइन्छ । सम्भवत मानुभक्तका पालामा यो रूप हराउन लागी सरेको थियो ।

एक दिन नारदजी डुली सरुल लोक् आया नजिममा जसे ।
देख्यो रावणले र पाउ परि झट् मित्ती गन्यो यो तसे ॥
हे सर्पेश मुने ! लडाकि यलिया विर छन् कहौं सो कही ।
पाऊ लाग्नु हवस् गन्यो मिति यो रुप लडन इच्छा भई ॥

तर ई शब्द वा विशेष उक्तिमा नियमा छलफत गर्न मैले ई लाउ मोहरहरु सारेको होइन । ई लाल मोहरमा फारसी भाषाका शब्दहरुका प्रयोगका नियमा विचार गर्ने मेरो उद्देश्य हो । इनमा फारसी भाषाका शब्द प्रयोग गरिन ता गरियेका छन् तर अचेउको जसना तिनको प्रचुरता तिन ताक न भये जस्तो बुझिन्छ । शन् पहिले गोर्खामा ठँडा वा पृथ्वी नारायण शाहका पाला सम्म पनी फारसीको उसनो प्रयोग भये जस्तो लाग्दैन । ठाँचाले नेपाल राज्यो जीते पछी फारसी शब्दको प्रयोग धेरै हुन लागेको हो । ई विदेशी शब्दहरुको प्रयोग हुनु भन्दा पहिले अचेउ जस्तरी फारसीका सम्मानसूचक शब्द प्रयोग गरिन्छन् उसै गरी सरहृन्का सम्मानसूचक शब्द तिन ताक प्रयोग गरीदा रहेछन् भने बुझिन्छ । “इहाँको समाचार भयो छ” यो वाक्य अचेउ लेखेको भये “इहाँको रावर बढिया छ” भनी लेखिने थियो । “अर्थ मिदित भयो” वा स्थामा “अर्थ जान्नि भयो” हुने थियो । भनाको माराश के भने अङ्गरेज औ नेपालको युद्ध (सन् १८१४-१६) हुनु भन्दा पहिले नेपाली भाषामा फारसी

शब्दको प्रयोग उसतो भयेको थियेन । सस्कृत शब्द बाट ने धेरै काम चलेको थियो । इन ताक लेखियेका पुस्तकहरूका भाषाको विचार गर्दा पनि यही कुराको पुष्टि हुन्छ । परमानन्दका छोरा मसन्तले सन् १८२७ तिर लेखेका सानो कृष्ण चरित्र तथा रघुनाथका सुन्दरकाण्डमा भानुभक्तका रामायणमा भन्दा धेरै थोरै फारसी शब्द प्रयोग भयेका छन् ।

फारसी शब्दको चलन बसरी चल्थो तथा यो चलन कसरी बढ्दै गयो ई कुराको पनि अलीकता विचार गर्नु योग्य छ । हिन्दुस्तानमा मुसलमान राजा हुँदा खेरी यहाँको राजकाजको भाषा फारसी भयो । राजभाषा फारसी हुँदा भारतवर्षका प्राय सभै भाषाहरूमा फारसीका शब्द पसे । बङ्गला भाषामा फारसीका २५०० शब्द प्रचलित छन् भन्ने बङ्गला भाषाका इतिहास लेखक श्रीमुनीतिकुमार चक्रोपाध्यायको मत छ । पहाड मात्र साना साना राज्यका राजा हुन् ज्याल् सम्म फारसी शब्द न भये पनि हाम्रा राजाहरूलाई पुगेको थियो तर नेपाल जिती ठुलो साम्राज्य स्थापित गरे पछि ता आफ्ना राजकाजका शब्दहरू निदेशीहरूले पनि बुझ्नु भन्ने अभिप्रायले फारसी शब्दको विशेष व्यवहार गर्न पन्थो ।

यतीन् ज्याल् सम्म ता पहाडको राज्य थियो । लिखित ऐन सनालका विशेष आवश्यकता पनि थियेन, एक हिसाबले काम च ध्यो । तर राज्य बढे पछि देश निदेशका रैतीहरू सँगको काम पर्ने भयो र लिखित ऐन सनालको आवश्यकता पन्थो र ऐन सनाल बनाउन पन्थो । ऐनमा फारसी शब्द धेरै उपयोग गरिये र वर्तमान समयमा ता नेपालका सरकारी कागत पत्रहरूमा ता धेरै जसो फारसी कै शब्द मात्र प्रयोग गरिन्छन् । प्रमाण स्वरूप हालै “गोर्खापत्र” मा छापियेको थोटा इस्तिहार यहाँ सारिन्छ ।

आमे नेपाल सरहद भर मुलुकका जङ्गी निजामती अड्डा गौडा गोश्वारा भे भारादार रैति दुनिया गैहके यपोचित उप्रान्त बाह्र तामाङ्ग, जातलाई लामा भोटे भन्ने चलन चलेकोमा अरु अरु अनेक किसिमका जातथरकाहरू पनि लामा भोटे मनी बोलाइने र लेखिने हुनाल कुन भोटे के जात थरको हो केही छुडिने भएन हामी बाह्र तामाङ्गलाई आम्नू तामङ्ग जात भन्ने भनिने लेख्ने लेखाइने गरी बक्से हुँदो हो मनी सो तामङ्ग

जातका सदाँर बहादुर जङ्गवीर तामाङ्ग ओ० वी० ई०, डी० एस०, एम्० एम्० (एल् ?) सी० अगुमा भै जाहेर गरेको कुरा मुनासिबै देखिएको हुँदा सो कुरा मञ्जुर गरी यो इस्तिहार जारी गरी वक्तेशो छ, अब उप्रान्त हाम्रा नेपाल सरहद गोरखा राज भरका तामाङ्ग जातले आफ्नू जान लेख्दा लेखाउँदा तामाङ्ग भनी लेख्ने लेखाउने गर्नु जङ्गी निजामती सरकारी अड्डाखाना पल्टनका कागजमा र दुनिआदारका व्यवहारमा पनि बाह्र तामाङ्ग जात भोटेको जात लेख्दा र सो जातका भोटेलाई बोलाउँदा लामा भोटे न भनी तामाङ्ग भनी लेख्ने बोलाउने गर्नु ।

ग्रन्थका रूपमा ऐन लेखियेको स्वर्गसासी श्री ३ महाराज जङ्गबहादुर राणाका पालामा सन् १९१० सन् १८५३ देखी भये ता पनि यसको थालनी अझ पहिलै देखी भयेको थियो । यो प्रारम्भ ऐन बनाउँ भनेरै न भयेको भये ता पनि नयाँ औ ठुलो राज्यका शासकहरूले बेला बेलामा जारी गरेका थरी थरीका सनद सगल बाट नै ऐनको श्रीगणेश भयेको मान पर्छ ।

नेपालका प्राचीन कवि वा लेखकहरूका ग्रन्थहरूको खोजी न भयेको हुनाले प्राचीन नेपाली साहित्यको हाम्रो ज्ञान उसको छैन । गोर्खामा पृथ्वी नारायण शाहका पुर्खाहरू राजा छुँदा लेखियेका तथा तनहुँ, मकवानपुर, पाल्पा आदि राज्यहरूमा लेखियेका केही सस्कृत ग्रन्थहरू नेपाल दरबार लाइब्रेरीमा छन् तर निन ताका लेखियेका नेपाली भाषाका ग्रन्थहरूका नियमा ता कमैलाई केही थाहा छैन । लेखियेका ग्रन्थहरू धेरै न भये ता पनि थरी थरीका गीत, समाई इत्यादिको प्रचार ता अवश्य हुंदो हो । खोजी गरे तेसका धेरै रत्न अझ पनि पाइने छन् । माथी उल्लेख गरियेका वसन्त कवि, रघुनाथ औ बरशाही पन्तका कविताहरू मन्दा पुराना ग्रन्थ हामीले देखेका छैनौ । ई कविहरूका कविताका भाषाका नियमा केही विचार गर्नु मन्दा पहिले नेपाली भाषामा पुस्तक छापने चउन कहिले देखी चल्यो तेस नियमा अलीमता विचार गर्नु उचिन छ । नेपाली भाषाको अङ्ग्रेजी औ नेपालीमा लेखियेको यौद्य व्याकरण कलकत्ताको फोर्ट रिडियम कलेजका अरबी औ पारसीका प्रोफेसर श्री जे० ए० एटनले सन् १८२० मा छपायेथे । नेपाली भाषाको प्रथम छापिने पुस्तक यही हो भन्ने मेरो अनुमान छ । अरु अनेक भारतीय भाषाहरूमा ग्रन्थ प्रकाशनका कामको

प्रारम्भ पनी यही फोर्ट विलियम कालेज बाट भयेको हो । वर्तमान हिन्दी गद्यका प्रारम्भकर्ता लल्लुजी लालको श्रीमद्भागवतका दशम स्कन्धको उल्या प्रेमसागर पनी यही कालेज द्वारा सन् १८०४ मा प्रारम्भ गरी सन् १८१० मा समाप्त गरीयेथ्यो । हिन्दी भाषाको छापिने सब भन्दो पहिलो ग्रन्थ पनी सम्भवतः तेही हो । बङ्गलामा ग्रन्थ छापने काम यो बेला भन्दा केही अघी देखी प्रारम्भ भयेको हो । सन् १७७८ मा हेल्हेड साहेबको बङ्गला व्याकरण प्रकाश भयेथ्यो औ बङ्गलामा छापिने पहिलो ग्रन्थ यही हो । नेपालमा भने घेरै पछी सम्म प्रेसको प्रवेश न भयेको छुसिन्छ । नेपालमा स्थापित भयेको पहिलो प्रेस पाशुपत प्रेस हो । यो स्थापित भयेको सन् १९५० सन् १८९३ मा हो । यो प्रेस नेपालमा स्थापित हुनु भन्दा पहिले काशीमा नेपाली पुस्तकहरू छपाउने चलन चली सकेको थियो । सन् १९४५ सन् १८८८ तिर एक जना ब्राह्मण पण्डित डमरु बल्लभ पोखरेलले काशीमा गोरखा यन्त्रालय नामक प्रेस स्थापित गरी नेपाली भाषामा पुस्तकहरू छपाउने काम प्रारम्भ गरी सकेका थिये । यही प्रेस बाट सन् १९४५ सन् १८८८ मा रघुनाथको सुन्दरकाण्ड रामायण छापियेको थियो । तिनै ताक काशीको भारतजीवन प्रेस पनी खर्गगासी मोतीराम भट्टका निरीक्षणमा नेपाली पुस्तकहरू छपाउने काम गर्थे । पण्डित डमरु बल्लभको व्यापार बिप्रे पछी पण्डित विश्वराज हरिहर शर्माहरूले नेपालीमा पुस्तकहरू छपाउने काम प्रारम्भ गरेको हो । विद्याको प्रचार हामीहरूमा विशेष न भयेको हुनाले पुस्तक छापने काम झडे एकै समय देखी प्रारम्भ भयेको भये ता पनी नेपाली भाषामा ग्रन्थ लेख्ने औ छापने कामको गति ठोठरीका हिंडाई जस्तो ढिलो छ तर हिन्दी बङ्गला आदि भाषाहरू बोल्नेहरूमा विद्या प्रचार भयेको हुनाले उनीहरूमा पुस्तक लेख्ने औ छापने कामको चाल खरायोको जस्तो छिछो छ ।

मानुसक भन्दा पहिलेका वा समकालीन वस्तु, रघुनाथ, वीरशाही पन्तका कविताहरूका विषयमा केही विचार गर्नु उचित छ । वीरशाही पन्त वैष्णव थिये और मथुरा वृन्दावनमा बस्थे औ वहाँ उनका पुगेका वैष्णव महापुरुष भन्ने ह्वाति थियो तथा वहाँका मनीस उनलाई “बडे

छ । उनको वाक्य रचना पनि सस्कृत काव्यका ढाँचाको हुनाले नेपालीमा कस्तो कस्तो लाग्छ । माथी सारेका श्लोकमा सीताको उक्ति कर्मनाचमा दिइएको छ, अचेठ हामीहरु भये यसना ठाउँमा कर्तनाच्य ने प्रयोग गर्ने थियो । रघुनाथका सुन्दरकाण्डमा यसना अनेक नवीन औ अप्रचलित प्रयोगहरु छन् । उनले सम्पूर्ण रामायण लेखेका भये सो रामायण तथा इनका समकालीन अरु लेखक वा कविहरुका लेखाईको अभाव हुनाले ई विचित्र प्रयोगहरुका निषयमा आफ्नो सम्मति जाहेर न गरी तिनको उल्लेख मात्र गरियो ।

माथी भनियेका कविहरु भन्दा पछी भानुभक्तको रामायण लेखियेको हो । भानुभक्तको जन्म सन् १८६७ सन् १८१४ हो तथा मृत्यु-सन्वत् १९२५ सन् १८६८ हो । भानुभक्त तनहुँका निवासी भये ता पनि नेपाल सदरमा आगत जानत भयेका परिवारमा जन्मेका थिये । इनका बाजे श्रीकृष्ण सस्कृतका विद्वान् पण्डित थिये ओ बाबु धनञ्जय सर्कारिया जागीरे खरीदार थिये । अतएव भानुभक्तका रामायणको भाषा सदरिया नेपाली भाषा छ औ उनका रामायणको लोकप्रियताको यौटा प्रधान कारण यो पनि हो ।

आफ्नो रामायणमा भानुभक्तले लेखेको भाषा नै वर्तमान नेपाली भाषाको ढालनी हो । नेपाली भाषाको वर्तमान युग भानुभक्तका रामायण बाट प्रारम्भ हुन्छ । रामायण पद्यमा लेखियेको भये ता पनि गद्य जत्ती कै सरल, रघुनाथका कविता झैं अन्वय गरी अर्थ छाउन न पर्ने तथा क्रियाको प्रयोग पनि साधारण बोलचालीका भाषामा जसतो हुन्छ उसतै हुनाले भानुभक्तका रामायणको भाषा आदर्श नेपाली भाषा हो । भानुभक्त भन्दा पछीका लेखक वा कवि भानुभक्तले देखायेका मार्गमा अझ सम्म हिँडेका छन् । कसैले सस्कृत शब्द धेरै प्रयोग गर्छ ओ राजकीय कागत पत्रमा फारसी शब्दको प्रचुरता तर भाषाको शैली तथा रूप भने यौटै छ । यो रूप औ शैलीका साहित्य क्षेत्रमा जन्मदाता भानुभक्त नै हुन् । यसै दृष्टिले उनका जीवन चरित्रका रचयिता तथा उनका जीवन चरित्रका विद्वान् लेखक मातृभाषा प्रेमी खर्गवासी मोतीराम भट्टले भानुभक्त जन्मेको वर्षको उल्लेख गर्दा “हाम्रा गोर्खा भाषाको उन्नतिको उदय पनि यसै वर्ष भयो भनी जान्छु । गोर्खा भाषामा हुन त धेरै नामका कवि भानुभक्त

तेस्रो विवरण मोतीराम भट्टले लेखेका भानुभक्तका जीवन चरित्र बाट यहाँ सङ्कलन गर्छु । भानुभक्तले रामायण बालकाण्डको मात्र तर्जुमा विक्रमी संवत् १८९८ सन् १८४१ मा गरी सिद्ध्यारे । रामायण बालकाण्ड बनाये पछि ८ वर्ष उनले फेरी रामायण लेखेनछन् । भानुभक्त संवत् १९९९ सन् १८५२ मा जागीर बाट खोसिई २ वर्ष काम गरेको फगत पत्र बुझाउन न सक्दा ५ महिना सम्म कुमारी चौकमा थुनिये । यही थुनियेका बेलामा मनमा बडा दिकदार भै अपोध्याकाण्ड, अरण्यकाण्ड, किष्किन्धाकाण्ड र सुन्दरकाण्ड भाषा श्लोक भानुभक्तले तयार गरे । संवत् १९१० सन् १८५३ मा नेपाल (काठमाण्डु) आयेका बेलामा बाँकी रहेका युद्धकाण्ड औ उत्तरकाण्डको पनि इनले तर्जुमा गरे । संवत् १९२५ सन् १८६८ मा भानुभक्त जरोले थलिये औ यो जरोलाई भानुभक्तले काल उग्र ठहराई आफ्ना बिछौनामा सुती सुती आफ्ना छोरा रमानाथलाई लेख्न लाई रामगीताको भाषा बनाये । यो रीतिले रामायण सम्पूर्ण सिद्ध्योउन २७ वर्ष लाग्यो । तिन तारुका चलन बमोजिम मानीस भानुभक्तको रामायण छापिनु भन्दा पहिले यसलाई सारीसारी फल पढ्दा हुन् औ घेरै जसोलाई ता यो कण्ठ पनि हुँदो हो । तर मैले भने यो रामायणको पुरानो हस्तलिखित प्रति अझ देख्न पायेको छैन । भानुभक्तले स्वयं आफ्ना हातले तथा उनका छोराको पनि रामायणका केही प्रति लेखी आफ्ना मित्रहरुलाई दिये भन्ने कुरा मैले सुनेको छु । ई प्रति खोज्ने प्रत्येक नेपालीको प्रधान कर्तव्य हो । भानुभक्त स्वर्ग भयेका १९ वर्ष पछि संवत् १९४४ सन् १८८७ मा काशीको भारत जीवन प्रेस द्वारा मोतीराम भट्टका सहायताले सम्पूर्ण सात काण्ड रामायण छापियो । यो सात काण्ड रामायण छापिनु भन्दा पहिले “बालकाण्ड मात्र छापि प्रचार गर्‍यो । तर यसै अन्तरमा अनेक विघ्न बाधा पर्दा अरु काण्ड छपाउनाको उत्साह दन्यो र अरु महाशयहरुले साझामा २००० पुस्तक समग्र सात काण्ड छपाई प्रकाश गरे” भनी त्यो साझामा छापियेका रामायणका संस्करण पछि संवत् १९४४ सन् १८८७ मा आफुले छपायेका रामायणका संस्करणका भूमिकामा मोतीराम भट्टले लेखेको छ । सम्पूर्ण रामायण सर्वाप्रथम छपाउने श्रेय मोतीराम भट्टको न भये

ता पनी वालकाण्ड रामायण सत्र भन्दा पहिले छपाउने श्रेय मोतीराम भट्ट कै रहेछ भन्ने यता वाट स्पष्ट याहा हुन्छ । मोतीराम भट्टको जती प्रशंसा गरे पनी थोरै छ । भानुभक्तको रामायण खोजी ल्याई छापी प्रचार गराउने अधिकांश श्रेय उनैको छ । भानुभक्तको चौटा सानो जीवन चरित्र संग्रह गरी उनले संवत् १९४८ सन् १८९१ मा प्रकाश गराये । यत्ती मात्र होइन भानुभक्तका अरु अरु कविताहरु पनी खोजी ल्याई बेला बेलामा प्रकाश गराये । मोतीराम भट्ट उत्साही मातृभाषा प्रेमी थिये । उपर्युक्त नेपालको प्रथम प्रेस पाण्डुपत प्रेस पनी मोतीराम भट्ट औ अरु दुई जना सज्जनहरुका उद्योगले स्थापित भयेको हो । मोतीराम भट्ट अन्लीदीर्घायु भयेका भयेइन वाट नेपाली भाषाको निसन्देह ठुलो सेवा हुने थियो तर विचारा उमेर न पुगी मरी हाले । मोतीराम भट्टको जीवन हामी प्रत्येक नेपालीका लागि अनुकरणीय आदर्श छ । भानुभक्तको रामायण छापिन थाले पछी यसको खुप प्रचार भयो । काशीका विभिन्न नेपाली पुस्तक निरुन्ताहरु प्रत्येक यसलाई वर्षेनी १००० । २००० प्रति छापछन् । यो नेपालमा पनी छापियेको छ । ठाउँ ठाउँमा हिन्दुस्थानी व्यापारीहरुले पनी यो पुस्तक बिक्रिने रहेछ भनी बेला बेलामा छपाये । अतएव यसका आज सम्म एक लाख भन्दा बढ्ता प्रति छापिई सक्रिये होलान भन्ने अनुमान गर्नु अन्युक्ति हुने छैन भन्ने मेरो विश्वास छ । अर्का शब्दमा भनु भने देखी नेपाली भाषामा कुनै चौटा पुस्तकको भानुभक्तका रामायणको जती प्रचार भयेको छैन भन्ने कुरा स्पष्ट छ ।

भाषाका इतिहास सँग सम्बन्ध राख्ने चौटा अर्को कुराको विचार पनी यहाँ गर्नु उचित छ । सो कुरा के हो भने भाषाको रूपभेद हो । स्थान भेदले बोलिने भाषामा अन्तर हुनु स्वाभाविक छ । इङ्ग्लेण्डका पृथक् पृथक् स्थानमा उही अङ्गरेजी भाषाको उच्चारण वेग्लो वेग्लो छ । अमेरिकामा उही भाषा वेग्लै रीतिले उच्चारण गरिन्छ । उच्चारण मात्रमा यो पार्षक्य हुँदैन किन्तु वाक्यरचना, शब्दयोजना तथा विशेष वाक्यका प्रयोगमा पनी एकै देश एउै भाषामा स्थान भेदले गर्दा विभिन्नता देखिन्छ । हिन्दी भाषाको रूप जिल्ला जिल्लामा वेग्लै भयेको देखिन्छ । यसै गरी बङ्गला भाषाका अनेक भेद छन् । यही नियम बमोजिम नेपाली भाषाले

पनी ठाउँ ठाउँमा अझी विचित्रता प्राप्त गर्नु स्वामयिक नै छ । नेपाली भाषा राष्ट्रभाषा भये पछी अनेक बोली बोल्ने मानीसले यसलाई बोल्न थाले र झन बोलाईको भेद बढ्दै गयो । कसैका जिभाले केही भन्न न सक्ने औ कोही अर्को थोक बोल्न न सक्ने हुनाले उही योटै शब्द स्थान स्थानमा बेग्लै रूपले उच्चारण गरिन्छ । ऊकारान्त शब्द कसैले ऊकारान्त कसैले ओकारान्त प्रयोग गर्छन् जस्तै मानू, मानो, आफ्नू, आफ्नो, कानू, कानो, गानू, गानो इत्यादि । अकार वा आकारान्त शब्दका उच्चारणमा पनि धेरैलाई कठिनता पर्ने हुनाले उनीहरु यसता शब्दलाई त्रिगारी उच्चारण गर्छन् जस्तै आजका सद्यामा आजु, अयका सद्यामा आबो वा आव, धरका सद्यामा धार इत्यादि । ङकारलाई नकार वा रकार, पकारलाई खकार, टकारलाई तकार उच्चारण गर्ने धेरै छन् जस्तै हिङ्, हिन्, घोडा, घोरा, पट्टी, खट्टी, काट, कात इत्यादि । यसता उच्चारणका भेद अनेक छन् ।

उच्चारणका भेद सँग सँगै शिक्षाको अभाव, अज्ञान औ लाघव गर्नका लागी पनि भाषाका वाक्यरचनामा भेद हुन्छ । न पढेको सोहबत न पायेको मानीसले लिङ्ग वचन कारकको केही भेद गर्दैन । क्रियाका विविध रूपको प्रयोग पनि जान्दैन । हिन्दी भाषा बोल्ने गाउँमा बस्ने मानीस हिन्दीका शब्दका लिङ्गको विचार गर्दै गर्दैनन् भने पनि हुन्छ तर शहरमा बस्ने शिक्षित मानीसले बोल्दा प्रत्येक शब्द शुद्ध शुद्ध प्रयोग गर्छ औ कर्ता अनुसार क्रियाको लिङ्ग, वचन औ कारक भयेको उसले बोलेका बाट थाहा पाइन्छ । नेपाली भाषा बोल्नेहरु मध्ये पनि जो अशिक्षित छन् उनले बोलेको नेपाली भाषामा व्याकरणका नियम विशेष पालन गरीदैनन् तर सदरमा बस्ने शिक्षित नेपाली परिवारका साना साना केटा केटी पनि शुद्ध शुद्ध लिङ्ग, वचन, कारक भेद छुट्टिने गरी बोल्छन् । सम्मान प्रदर्शन गर्ने ठाउँमा सम्मानसूचक सरनाम प्रयोग गर्नु तथा उही बमोजिम क्रियामा रूप परिवर्तन गर्नु सो अशिक्षित मानीस बाट हुँदैन, शिक्षित मानीसले नै गर्न सक्छ । सबै भाषाको यही नियम छ ।

यसता भेद बाहेक नेपाल राज्य भीत्र डोटी औ हुमला जुमला नामी दुई इलाकामा नेपाली भाषा जस्तै हाम्रो वर्तमान नेपाली सँग न मिल्ने भाषा पनि बोलिन्छन् । संभवतः वर्तमान नेपाली भाषाका विकास शृङ्खलाका

ती भाषाहरु कुनै कडी होला । यो मन्दा बाहेक पाल्पाको भाषा पनि वेग्लै छ भनी कोही कोही भन्छन् तर वास्तवमा पाल्पाली कोही स्वतन्त्र भाषा छैन ।

नेपाली भाषामा भेद हुने योत्र अर्को कारण पनि भयेको छ । नेपालीहरु लाखौंका संख्यामा आफ्नो मुलक छोडी हिन्दूस्थानका विविध प्रान्तमा आई बसेका छन् । आसाम, दार्जीलिंग, देहरादून, सिमला, पंजाब, बर्मामा नेपालीहरु बसेका छन् । ई ठाउँमा आई बसोबासो गरी बस्ने नेपालीहरुको प्रायः मातृभूमि सँग सम्बन्ध रहदैन । आसाम औ बर्माका नेपालीहरु बाहेक अरु ठाउँका नेपालीहरु प्रायः फर्की आफ्नो स्वदेश जाने नाउँ पनि लिंदैनन् । यस्तो प्रकारले विदेश लागेर बस्नेहरुले आफ्नो भाषाको शुद्ध रूप कालान्तरमा बिर्सनु केही आश्चर्य छैन । यसरी बिर्सने अनेक कारण हुन सक्छन् । एक ता विदेशीहरुका प्रधानताले गर्दा उनीहरुका घेरै शब्द ग्रहण गर्न पर्छ । दोसरो उनीहरु शक्तिशाली उन्नत वा घेरै हुनाले उनीहरुको देखासिजी गर्ने प्रवृत्ति भै आफ्ना शब्द वा आफ्ना भाषाको बोझैको विशेष रीति छोड्दै उनीहरुको रीति मानीसले ग्रहण गर्छन् । हिन्दूस्थानका विविध ठाउँमा बस्ने नेपालीहरुको बोलाई निचार गर्दा माथी भनेका कुरा स्पष्ट हुने छन् । पंजाब वा सिमला तिरका नेपाली हाम्रो गर्नुलाई “गर्नु” भन्छन् औ यसका विविध रूपमा “ग” का ठाउँमा “क” को प्रयोग गर्छन् । हुन ता यो पहिले “क” नै थियो तर नेपाल मै “ग” भयेको हो औ अब “क” भन्यो भने सो नेपाली हुँदैन । तर एक मुठी नेपाली गई पंजाब, सिमला आदि ठाउँमा बसे, यहाँ “गर्नु” नै सुने, रहदा बस्दा उनीहरु पनि “गर्नु” लाई “कर्नु” भन्न थाले । दार्जीलिंगमा ता झन यसको परिवर्तन भयेको छ । सो निचार गर्नु भन्दा पहिले योत्र कुरो भन्नु आवश्यक छ । दार्जीलिंगमा आउने नेपालीहरुमा पश्चिमका कोई पनि छैनन् भने पनि हुन्छ । सदरका पनि यहाँ केही घर नेवार बाहेक विशेष अरु छैनन् । यहाँका प्रायः सबै निवासी पूर्व नेपालका छन् । ती आफ्नै मुलकमा ता शिक्षाका अभावले शुद्ध भाषा बोल्दैनथे भने यहाँ विदेशी आये पढी झन कमरी शुद्ध बोल्दा हुन् । अत्यन्त यो जिल्लामा बोल्ने भाषाले विचित्र रूप धारण गरेको छ ।

त्यो भाषामा लिङ्ग, वचन, कारकको भेद गरीदैन । आदरार्थी सर्वनाम र क्रियाको प्रयोग बिरलै सुनिन्छ । कर्ताका लिङ्ग, वचन, कारक अनुसार क्रियाका रूपमा भेद हुन्छ भन्ने कुरा यहाँ बिसिर्दै सक्रियको छ । आमा आयो, बाबु आयो, उनीहरू आयो, त्यो आयो, तं आयो, म आयो भने पुगी गयो । तं सर्वनामको प्रयोग सर्वसाधारणमा छ, तिमीको प्रयोग आदर गर्ने ठाउँमा छ । अझै बढ्ता आदर गर्नु पर्‍यो भने आफु छ । तर क्रिया ता माथी भने झै एकै नास छ । शुद्ध बोल्न जान्ने पनी यहाँ आयेर दुई चार वर्षमा यहीँको ग्रामीण बोली टिपी हाल्छन् औ उनीहरू पनी यसतै बोल्न थाल्छन् । यसको कारण मनुष्य प्रकृतिले सजिलो खोज्ने हुनाले होला । तपाईं यहाँ आउनु होस् भन्ने झर्को फिन गरी रहने तिमी आउ भने मै गो । फेरी आफुलाई कसैले तपाईं भने पो आफुले अर्कालाई तपाईं भन्नु । म जुन स्कूलमा पढाउँछु तहाँ केही वर्ष अघी नेपालका दुई जना प्रतिष्ठित राणाजीका छोराहरू पढ्न भनेर आये । दुई चार दिन सम्म ता म सँग कुरा गर्दा निनीहरू मलाई तपाईं भन्थे औ उही बमोजिम क्रिया प्रयोग गर्थे तर पछी पछी अरु सरह तिनले मलाई तिमी भन्न थाले । ती बालकहरू यहाँ दुई चार वर्ष नेपाल न गै बसेका भये तिनले आफ्नो शिष्ट भाषा धेरै बिसर्ने थिये औ स्थानीय ग्रामीण भाषा धेरै टिप्ने थिये भन्ने मेरो विश्वास छ । दार्जीलिङ्गमा भाषापरिवर्तन हुने योटा अर्को कारण छ । पहिले यहाँ बङ्गाली, मारवाडी आदि जानिहरूले प्रथम स्थान ग्रहण गरेका थिये औ हाफ्रा नेपालीहरूको उनका अधीनमा चाकरी गर्ने वा उनको रीत खाने दोसरो स्थान भयो । यसको कारण अर्को पनी हुन सक्छ । यहाँ स्कूलहरूमा प्रारम्भमा हिन्दीका माध्यम द्वारा शिक्षा दिने चउन थियो र तेस उसले पनी धेरै निदेशी शब्दहरूको भाषामा चउन चन्न सक्छ । यसको प्रभाव नेपालीहरूका भाषामा पनी निक्कै पर्‍यो । आफ्ना अनेक शब्द नेपालीहरूले बिर्भा आफ्ना मालीहरूका शब्द ग्रहण गरे । बंगाली बाबुका घर नेरको दारी बगान भयो औ उनको घर कोठी भयो । ऊ चा खाने हुनाले नेपालीहरू पनी चिया छोडी चा खान थाले । उसले वैगन खान्थो यस कारण नेपालीहरूले पनी भंटा छोडी वैगन खान थाले । मारवाडी कोठी वेच्थ्यो

र नेपालीहरूले पनि कीला न किनी काँटी किन थाले । बगाली बाबु औ मारवाडी दुवै खिडकी बाट हेर्ने औ दरवाजा बाट निस्कन्थे र नेपालीहरूले पनि झ्याल ढोका प्रिसी खिडकी दरवाजा मन्न थाले । चिया कमानमा साहेबले टोक्रो मन्छ र कहाँ काम गर्ने स्त्री पुस्यहरु अचेल, डाला, थुन्चे आदिमा चिया न टिपी टोक्रोमा टिप्छन् औ चियाका पान उनीहरु टिप्टनन् किन्तु पत्ती पो पिप्छन् । कमानका बगाली बाबुका प्रमु गले उनीहरुले अरु बोट मन्ने शब्द प्रिसी सके, अब ता उनीहरु चियाका गाठ मन्छन् । मेरो अर्थ स्पष्ट गराउन यती उदाहरण यथेष्ट छन् । यसतो स्थिति भयेको हुनाले नेपाली भाषाको साधु वा आदर्श रूप के हो ओ त्यो कहाँ छ भन्ने प्रश्न उठ्नु स्वाभाविक हो । जस्तो बङ्गला भाषा ढान्का, चटगाँउ प्रभृति स्थानमा बेग्लो बेग्लो बोल्ने भये ता पनि कलकत्ता ओ उसका वरपरका ठाउँको भाषा नै साधु भाषा वा आदर्श भाषा मानिन्छ औ यही भाषामा पुस्तकहरु लेखिन्छन् उसतै दार्जीलिङ्ग, पञ्जाव आदि ठाउँमा नै नेपाल राज्य भीत्र पनि अनेक ठाउँमा तथा अनेक जातिले नेपाली शुद्ध न बोले वा बेग्लो बेग्लो बोल्ने भये ता पनि नेपालीको १८२१ साधु रूप खोजन परे राजधानी काठमाण्डु मै जान पर्छ । जस्तो कुलीन अङ्गरेजले बोलेको भाषा नै साधु अङ्गरेजी भनी कहलाउँछ सदरका शिक्षित कुलीन मानीसले बोलेको भाषा नै साधु नेपाली सन्छ ओ यही भाषामा नेपालीका पुस्तकहरु लेखिनु उचित छ ओ ले पनि छन् । भानुभक्तले लेखेको भाषा पनि यही हो । आज सम्म नेपाली पुस्तकहरु यही भाषामा लेखियेका छन् । केवल दुई चार आदि ग्रन्थ भाषा न जान्ने पादरीहरूले दार्जीलिङ्गका ग्रामाण छन् भन्दैमा त्यो भाषा साधु वा आदर्श नेपाली भाषा कहलाउन

नेपालीहरूमा वर्तमान समयमा शिक्षा प्रचार निकै कारणले शिक्षित नेपालीहरूको भाषा पनि खारोदै शुद्ध हुँदै त्यो समय शीघ्र आउने छ जुन बेला दार्जीलिङ्गको भाषा ओ विशेष अन्तर रहने छैन । शिक्षाका प्रचारले नै सब प्रकारको

र नेपालीहरूले पनि कील न किनी काँटी किन्न थाले । बगाली बाबु औ मारवाडी दुवै खिडकी बाट हेर्ने औ दरवाजा बाट निस्कन्थे र नेपालीहरूले पनि झपाल टोका निर्सो खिडकी दरवाजा भन्न थाले । चिया कमानमा साहेबले टोफरी भन्छ र वहाँ काम गर्ने स्त्री पुरुषहरू अचेल, डाला, धुन्चे आदिमा चिया न टिपी टोफरीमा टिप्छन् औ चियाका पात उनीहरू टिप्तेनन् किन्तु पत्ती पो टिप्छन् । कमानमा बगाली बाबुका प्रमुखले उनीहरूले अब बोट भन्ने शब्द त्रिसो सके, अब ता उनीहरू चियाका गाठ भन्छन् । मेरो अर्थ स्पष्ट गराउन यती उदाहरण यथेष्ट छन् । यस्तो स्थिति भयेको हुनाले नेपाली भाषाको साधु वा आदर्श रूप के हो ओ त्यो कहाँ छ भन्ने प्रश्न उठ्नु स्वाभाविक हो । जस्तो बङ्गला भाषा दाका, चटगाँव प्रभृति स्थानमा बेग्ला बेग्ले बोलिने भये ता पनि कलकत्ता ओ उसका घरपरमा ठाउँको भाषा नै साधु भाषा वा आदर्श भाषा मानिन्छ औ यही भाषामा पुस्तकहरू लेखिन्छन् उसतै दार्जिलिङ्ग, पञ्जाब आदि ठाउँमा औ नेपाल राज्य भीत्र पनि अनेक ठाउँमा तथा अनेक जातिले नेपाली भाषा शुद्ध शुद्ध न बोले वा बेग्ला बेग्ले बोल्ने भये ता पनि नेपालीको आदर्श वा साधु रूप खोजन परे राजधानी काठमाण्डु नै जान पर्छ । जस्तो शिक्षित कुलीन अङ्गरेजले बोलेको भाषा नै साधु अङ्गरेजी मनी कहलाउँछ उसतै सदरका शिक्षित कुलीन मानीसले बोलेको भाषा नै साधु नेपाली कहालाउन सक्छ ओ यही भाषामा नेपालीका पुस्तकहरू लेखिनु उचित छ ओ लेखिदै पनि छन् । भानुभक्तले लेखेको भाषा पनि यही हो । आज सम्म लेखियेका नेपाली पुस्तकहरू यही भाषामा लेखियेका छन् । केवल दुई चार बाइबिल आदि ग्रन्थ भाषा न जान्ने पादरीहरूले दार्जिलिङ्गका ग्रामीण बोलीमा लेखेका छन् भन्दैमा त्यो भाषा साधु वा आदर्श नेपाली भाषा कहालाउन सक्तैन ।

नेपालीहरूमा वर्तमान समयमा शिक्षा प्रचार निकै हुँदैछ । यो कारणले शिक्षित नेपालीहरूको भाषा पनि खरीदै शुद्ध हुँदै आउँदै छ । त्यो समय शीघ्र आउने छ जुन बेला दार्जिलिङ्गको भाषा ओ सदरिया भाषामा विशेष अन्तर रहने छैन । शिक्षाका प्रचारले नै सनै प्रकारको उन्नति हुन्छ ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

भानुभक्तवत्सो राजाधिराज

श्रीबालकाण्ड

एक् दिन् नारद सत्यलोक् पुगि गया लोक्को गरूँ हित् भनी ।
ब्रह्मा ताहिं थिया पन्या चरणमा खुसी गराया पनी ॥
क्या सोध्छौं तिमि सोध भन्छु म भनी मर्जी भयेथ्यो जसै ।
ब्रह्माको करुणा बुझेर ऋषिले बिन्ती गन्या यो तसै ॥ १ ॥

हे ब्रह्मा ! जति हुन् शुभाशुभ सबै सूनी रह्याँछु कछु ।
बाँकी छैन तथापि सुन्न अहिले इच्छा म यो गर्दछु ॥
आजला जब यो कली बखतमा प्राणी दुराचार भई ।
गन्या छन् सब पाप् अनेक् तरहका निच्का मतीमा गई ॥ २ ॥

साँचो बात गरैन कोहि अरु कै गर्नन् त निन्दा पनी ।
आर्काको धन खानलाइ अभिलाष गर्नन् असल् हो भनी ॥
कोही जन् त परस्त्रिमा रत हुनन् कोही त हिंसा महाँ ।
देहैलाइ त आत्म जानि रहनन् नास्तिक् पशू झैं तहाँ ॥ ३ ॥

काम्का चाकर झैं भयेर रहनन् स्त्रीलाइ दौता सरी ।
 मान्नन् पीतृ र मातृलाइ बुझि खुप् शत्रू सरीका गरी ॥
 ब्राह्मण् भै कन वेद बेचि रहनन् कोही पढुन् ता पनी ।
 धन ठूलो छ पनी भन्या सहज धन आर्जन गरौला भनी ॥ ४ ॥

जाती धर्म रहैन क्षत्रिहरुमा जो छन् इ नीचाहरु ।
 शूद्रादी त तपस्वि होइ रहनन् ब्राह्मण् सरीका बरू ॥
 स्त्री धेर भ्रष्ट हुनन् पती र ससुराको द्रोह ठूलो गरी ।
 यस्ता नष्ट कसोरि मुक्त त हुनन् संसारसागर् तरी ॥ ५ ॥

यो चिन्ता मनमा भयो र अहिले सोधूँ उपायै भनी ।
 आयाको छु दयानिधान ! कसरी तर्नन् सहज् ई पनी ॥
 यस्तालाइ उपाय तर्न सजिलो कुन् हो उ आज्ञा गरी ।
 मेरो चित्त बुझाइ वक्सनु हवस् क्याले इ जान्छन् तरी ॥ ६ ॥

नारदले दुनियौं उपर् गरि दया बिन्ती गन्या यो जसै ।
 ब्रह्माजी पनि खुप् प्रसन्न हुनु भो मर्जी भयो यो तसै ॥
 हे नारद ! सब पाप हर्न कन ता रामायणैले सरी ।
 आर्को मुख्य उपाय छैन सबको हित् यै छ अम्रित् सरी ॥ ७ ॥

राम्भू देखि सुनेर तत्त्व सब यो गान् पार्वती गर्दछिन् ।
 राम्को नाम अपार जानि बहुतै आनन्दमा पर्दछिन् ॥
 जस्ले गान् कन गर्दछन् त ति सहज् संसार पार् तर्दछन् ।
 कालैको पनि ताप् हुँदै न भय सन् तिनका सहज् टर्दछन् ॥ ८ ॥

यो सब् शास्त्र विषे बडो छ रघुनाथको रूप् जनार्द दिन्या ।
 जो छन् सब् इ पुराणहरू इ सधमा यै मुख्य जानी लिन्या ॥
 गर्छन् कीर्तन सुन्दछन् पनि भन्या यो पाउँछन् फल् भनी ।
 तिनको पुण्य बखान गर्न त सबै सक्तीन मैले पनी ॥ ९ ॥

सून्याथ्याँ शिव देखि यस्कि महिमा एक श्लोक पढुन् ता पनी ।
 भक्तीले यदियो पढ्यो पनि भन्या पाप् छुट्छन् सब् भनी ॥
 जो एक चित्त गरेर पाठ खुसि भै गर्छन् सदा यै भन्या ।
 जीवन्मुक्त तिनै त हुन् नर भई ईश्वर् सरीका बन्या ॥ १० ॥

पूजा पुस्तकको गन्या पनि त फल् एक अश्वमेधका सरी ।
 पाउँछन् सुनियो कहीं पनि भन्या पाप् छुट्छन् तेस् धरी ॥
 जो ता पुस्तकका नजिक् गइ नमस्कारै फगत गर्दछन् ।
 तेस्ता जन् सब देवता पुजि हुन्या फल् भोगमा पर्दछन् ॥ ११ ॥

१ नेपाल २ भारत जीवन—अस्को । अध्यात्मरामायण—तस्याध्वयगम्यवेण अना यास्यन्ति सप्तविम् ।

२ होमनाथ—रथ ।

चारै वेद पढेर शास्त्रहरूको व्याख्यान गर्दा पनी ।
 पाँदैदैन उ फल् त पाउँछ सहज् पुस्तक् दिनाले पनी ॥
 भक्तीले कहि भक्तका घर गई एकादशीमा कहा ।
 चौबिस् पल्ट पुरश्चरण् गरि हुन्या गायत्रिका फल् भया ॥ १२ ॥

जस्ले रामनवमी उपासि खुसिले जाग्रन् समेतै गरी ।
 यो रामायण पाठ् गरोस् कि त सुनोस् तन् मन्यसैमा धरी ॥
 तेस्ले तीर्थ पिछे तुलापुरषदान् सूर्यै ग्रहणमा गर्यो ।
 यस्मा संशय छैन जान्नु सबले आनन्दमा त्यो पर्यो ॥ १३ ॥

रामायण् कन गाउन्या पुरुषको आज्ञा त इन्द्रै पनी ।
 मान्छन् श्रीरघुनाथका प्रिय इ हुन् मान्छ्या इनै हुन् भनी ॥
 रोज् रोज् यस् कन पाठ् गरेर जनले सत्कर्म गर्छन् जती ।
 कोटी गुण् फल बढ्ति मिल्छ सबको घट्त्तैन तिन्का रती ॥ १४ ॥

यस्मा राम् हृदयै छ पाप् हरि लिन्या कै ब्रह्मघाती पनी ।
 शुद्धात्मा बनि जान्छ तिन् दिन पढ्या गर्छन् कृपा राम् धनी ॥
 रोज् रोज् तीन पटक अगाडि हनुमान् राखेर पाठ् गर्छ जो ।
 जस्तो भोग् कन गर्न खोज्दछ उ भोग् सम्पूर्ण पाउँछ सो ॥ १५ ॥

१ भारतजीवन (ब)—रोज् रोज् यस् मनले अगाडि हनुमान् पारेर पाठ् गर्छ जो ।
 व्याख्यानरामायण—श्ररामायण्य यस्तु हनुमत्प्रतिमान्तिके । वि पप्रत्यह मौनी स
 सर्वेष्मिन्तमम्भवेत् ॥

जो यो पाठ् तुलसी पिपल् वरि परी गर्छन् प्रदक्षिण् गरी ।
तिन्का पाप् सब जन्मका जति त छन् छुट्छन् त्रि तेसै घरी ॥
तेस्मा रामगिता छ झन् अति ठुलो जस्को महात्म्यै पनी ।
सब् जान्ग्या शिव मात्र छन् अरुत को जान्ग्या छ यस्तो भनी ॥ १६ ॥

आधा पार्वति जान्दछिन् म त सबै चौथाइ पो जान्दछ्छ ।
गीता पाठ गरेर नाश न हुन्या पाप् छैन यो मान्दछ्छ ॥
राम्ले वेद मथन् गरी कन झिम्ग्या गीता र अम्रित् सरी ।
लक्ष्मण्लाइ दिया यही पढि लिया जाइन्छ संसार तरी ॥ १७ ॥

माछ्छ निश्चय कार्तवीर्य भनि खुप् ठूलो इरादा गरी ।
पढ्थ्या श्री शिव थ्यै गया परशुराम् दिन् दिन् चरण्मा परी ॥
पढ्थिन् पार्वति राम्गिता तहि सुनी पाठ् गर्न लागी गया ।
राम्गीता तहि देखि पाठ् गरि लिया नारायणै ती भया ॥ १८ ॥

मैन्हा दिन् यहि राम्गिता पढि लिया सब् ब्रह्महत्याहरू ।
छुट्छन् ता अरु छुट्छन् सकल पाप् भन्ग्या बखान् कया गरू ॥
शालग्राम् तुलसी पिपल् कि त बडा सन्यासि थ्यै जो गई ।
राम्गीता कन पाठ् गरथो पनि भन्ग्या ठूलो महात्मा भई ॥ १९ ॥

जुन् फल्छन् मुखले भनी न सकिन्या सो फल्ति भोग् गर्दछन् ।
 कोही श्राद्ध विपे पढुन् त तिनका पितृ सबै तर्दछन् ॥
 पैल्हे खूप नियम् गरी दशमिमा एकादशीमा पनी ।
 आसन् बाँधि अगस्ति वृक्ष मनि पाठ् गर्छ् म गीता भनी ॥ २० ॥

रामगीता उपवास् गरी कन बहुत आदर् गरी पढ्छ जो ।
 तेस्लाई त न भन्नु मानिस भनी रामै सरीको छ त्यो ॥
 दान् ध्यान् तीर्थ कदापि केहि न गरी यै रामगीता पढी ।
 बस्छन् जो ति अनन्तका पदविमा जान्छन् सहज् पार् तरी ॥ २१ ॥

घेरै वात गरेर हुन्छ अब क्या 'रामायणै हो जग् ।
 पाप् हर्ना कन छैन केहि बुझियो यसै सरीको अग् ॥
 जो छन् तन्त्र पुराण् श्रुति स्मृति इ ता सोहै कलामा पनी ।
 पुग्दैनन् त बखान् कहाँ तक गरूँ यो फेरि ठूलो भनी ॥ २२ ॥

जो रामायणको महात्म्य विधिले नारदजिलाई कह्या ।
 जुन् सूनी कन चित्तले बुझि लिंदा नारद पनी खुस् भया ॥
 पाठ् गर्छन् कि त सुन्दछन् यति भन्या यो येति सुन्दा पनी ।
 जान्छन् सव् उहि विष्णुका पुरि महौं खुप् पूज्य सव्का बनी ॥ २३ ॥

१ होमनाथ—श्रद्धा ।

२ भयस्त्रयवेन (क)—पाठ् गर्छन् कि न सुन्दछन्
 दनी भन्दा मुत्रादे यत्ती पनी । यो पाठना

छन्द भइका दोस देखिने भये ला पना प्राचीन
 बसिहर् के यन्सो दोस बनेको देखिदेको हुनाके
 यो पना नर पनी यहाँ दिइदेको हो । म०

कैलाशमा भगवान् सदाशिव थिया ध्यान्मा बहुत् मन् दिई ।
वाम् काख्मा बहुतै पियारि हितकी श्री पार्वतीजी लिई ॥
एक् दिन् पार्वतिले तहीं शिवजि थ्यै सोधिन् चरण्मा परी ।
आफू ता सब जान्दथिन् तर दया सम्पूर्ण लोकमा गरी ॥ २४ ॥

हे नाथ् ! विन्ति म गर्दछ हजुरमाराम् हुन् जगतका पती ।
राम् देखी अरु कोहि छैन जनका संसार-तन्या गती ॥
जस्मा भक्ति गन्थो भन्या अति गभिर् संसारसागर् महौ ।
नौका छै तरि जान्छ झट्पट गरी तेस् नर्कि देहै तहौ ॥ २५ ॥

यस्तो^१ राम् कन लोकमा जनहरू एक् ईश्वरै मान्दछन् ।
कोही तत्त्व न पाइ मुखहरू ता मानिस् सरी जान्दछन् ॥
क्या भन्छन् ति कि राम ईश्वर भया शोक् क्यान तिन्ले गन्या ।
सीता रावणले जसै हरि दियो ठूलै विपत्तमा पन्या ॥ २६ ॥

ईश्वरूलाइ त शोक् हुँदैन र भनू हुँदैन अज्ञान् पनी ।
इन्मा यो सब देखियो त कसरी जान्नु इ ईश्वर् भनी ॥
लोक् यस्तो पनि भन्छ कोहि भगवान् ! यस्मा विचार खुप् गरी ।
जस्तो हो सब यो बताउनु हवस् सन्देह मेरो हरी ॥ २७ ॥

१ नेपाल—कठिन् ।

२ भारतजीवन (क) र बर्ष—जर्जो । यो

पाठमा छ'द भैगरी दोष हुन्छ । स०

नेपाल—नेस्रो त मदी तर्जो ।

३ नेपाल—यममा

४ होमनाथ—भन्दछन् ।

५ रोजन—वेदी ।

यस्तो प्रश्नं सुन्यार पार्वतिजिको खूसी पनी खुप् भया ।
 राम् यस्ता प्रभु हुन् भनेर शिवले सब् तत्त्व ताहीं कह्या ॥
 सून्यौ पार्वति ! राम् अनादि परमेश्वर् हुन् ति आकाश् सरी ।
 सब् ढाकी कन वस्तछन् अधि विराट् सम्पूर्ण सृष्टी गरी ॥ २८

जस्तै चुम्बकका नजिक् परि गया नाच्छन् इ लोहा पनी ।
 तस्तै जस् कन पाइ नात्तछ जगत् नाना प्रकार्को बनी ॥
 यस्तो तत्त्व न जानि मानिस सरी राम्लाई जो गर्दछन् ।
 संसारका इ अनन्त ताप्हरू तिनैलाई सदा पर्दछन् ॥ २९

बादल्ले अरु ढाक्छ ढाक्छ अरु क्या श्रीसूर्यलाई पनी ।
 लोक ता भन्छ उठ्यो र बादल ठुलो सब् सूर्य ढाक्यो भनी ॥
 तस्तै तत्त्व न जानि चोल्छ जन जो सो भन्छ मानिस् पनी ।
 योगी ज्ञानि त चिन्दछन् इ रघुनाथ् त्रैलोक्यका नाथ् भनी ॥ ३०

जसलाई रिडटा छ भन्छ उ फगत् घुम्छन् उ पर्वत भनी ।
 घुम्दै नन् इ त घुम्छ तेहि रिडटा जान्दै न कोही पनी ॥
 अज्ञान् रुप् रिडटा हुन्या जनहरू भन्छन् ति मानिस् पनी ।
 राम् ता हुन् परमेश्वरै सकल यस् चौधै भुवन्का धनी ॥ ३१

१ नेपाठ—वात ।

२ ऐजन—प्रकार्ते ।

३ ऐजन—थाप्हरू ।

४ होमनाथ—धर्हि

५ नेपाठ—जानि, जति (!) सं० ।

६ बंर्द—भनी ।

सूर्य्येमा पनि अन्धकार् छ कहिं क्या तसत्तै छ राममा पनी ।
 शोक् अज्ञान् रति छैन जान्नु सबले आत्मा इनै हुन् भनी ॥
 आर्को गोप्य रहस्य भन्छु सुन यो संवाद सितारामको ।
 भूमार् हर्न त को थियो जब हच्या छिन्छान् भयो कामको ॥ ३२ ॥

भूमीको सब भार् हरेर रघुनाथ् राज् गर्न लाग्या जसै ।
 देख्या श्री हनुमानलाइ र दया आयो प्रभूका तसै ॥
 सीतालाइ हुकुम् तहीं दिनु भयो सीते ! हनुमान् बडा ।
 हाम्रा भक्त भयाइ तत्त्व लिनका खातिर् यहाँ छन् खडा ॥ ३३ ॥

इनलाई तिमि तत्त्व देउ भनि यो हुकुम् भयेथ्यो जसै ।
 सीताले हनुमानलाइ दिनु भो जुन् तत्त्व हो सो तसै ॥
 आर्को तत्त्व त केहि छैन हनुमान् कुन् आज आर्को कहूँ ।
 राम् हुन् ब्रह्म इनैकि शक्ति बलिई माया भन्याकी म हूँ ॥ ३४ ॥

राम्को सन्निधि पाई गछु सबको सृष्टी र पालन् पनी ।
 आरोप् राम विषे गरिन्छ सब यो गर्न्या इनै हुन् भनी ॥
 यस् निर्मल् रघुवंशमा प्रमुजिले जो जन्म याहीं लिया ।
 विश्वामित्र निमित्तै यज्ञहरूमा राखी दया मन् दिया ॥ ३५ ॥

१ होमनाथ—त काम् ।

२ नेपाड—राम्की शक्ति उपाय । अध्यात्म
 रामायण—तस्य सन्निधिमात्रेण सज्जामीद
 मतन्द्रिका ।

३ रेजन्—विश्वामित्र श्रद्धांकि । अध्यात्म-

रामायण—विश्वामित्रसहायक मन्त्रमरक्षण
 तत ।

जो पाप् गौतमपत्निका हरि दिया जो भौचि दीया धनू ।

जो मैलाइ बिहा गन्या सब कुरा यसता कहौ तक् भनू ॥

जो ता गर्व हन्या ति विर परशुराम्को जो अयोध्या बस्या ।

बाहै वर्ष बिहा गन्या पछि बसी जो ता वनैमा पस्या ॥ ३६ ॥

यसता काम् जति काम् भया ति सब काम् गन्या म हूँ ता पनी ।

भन्छन् लोक त रामलाइ सबका कर्ता इनै हुन् भनी ॥

अन्तर्यामि अनादि साक्षि त ति हुन् कर्ता कहौ ती थिया ।

मेरा गूण लिंदा त लोकहरुले कर्ता भनी पो दिया ॥ ३७ ॥

येती ताहिं सिताजि बाट उपदेश् पाई सक्याथ्या जसै ।

आफै राम प्रमुले पनी दिनु भयो फेर तत्त्वको ज्ञान तसै ॥

यस्तो हुन्छ परात्म आत्म यहि हो यो हो अनात्मा भनी ।

आत्मा और परात्मलाइ बुझदा पाइन्छ मुक्ती पनी ॥ ३८ ॥

आत्माको र परात्मको छ कति फेर त्यो एक जानी लिनु ।

जुन् जुन् चीज अनात्म हुन् उ त झुटा जानेर छाडी दिनु ॥

आत्माको र परात्मको गरि विचार एक तत्त्व जान्यो जसै ।

अज्ञान सब छुटि जान्छ ती पुरुषको मै तुल्य हुन्छन् तसै ॥ ३९ ॥

१ नेपाल—कहौ । २ होमनाथ—यसमा ई जति काम् भया ति सब काम् गन्या म हूँ ता पनी । नेपाल, भारतजीवन (क)—यस्ता छन् जति काम् सबै वन म ता पार् गन सकून् पनी । अध्यात्मरामायण—एवमादीनि कर्माणि मयैवाचरितान्यपि । जातोपयन्ति रामेऽस्मिन्निर्विकारेऽखिलात्मनि ॥

३ नेपाल, होमनाथ—बुझिन् । ४ होमनाथ—पाउन्छ—यो पाठ उसतो जातो प्रतीत हुँदैन । सं०

५ भारतजीवन, होमनाथ, ववई—ती । धरू (?) सं० ।

६ नेपाल—अज्ञान सब छुटि जान्छ यक् पल भई मै तुल्य हुन्छन् तसै । भारतजीवन (क)—अज्ञान सब छुटि जान्छ यक् पल भई त्यस् नरको जानू तसै । अध्यात्मरामायण—ऐतदज्ञान यदोत्पन्न महाबाहयेन चामन । तदाऽविद्या स्वप्नार्थश्च नश्येव न सशय ॥

यो मेरो हृदयै त हो प्रिय छ यो खुप् गुप्त राख्नु पनी ।
तत्त्वज्ञान भनि यै कहिन्छ बुझि ल्यौ सून्यौ हनुमान् ! भनी ॥
तत्त्वज्ञान हनुमानलाइ रघुनाथले यै दिनु भो तहाँ ।
सोही ज्ञान तिमि थ्यै कही कन सक्याँ सम्पूर्ण मैले यहाँ ॥ ४० ॥

सून्यौ पार्वति ! रामको हृदय यो जो जो त पाठ् गर्दछन् ।
जो छन् जन्म सहस्रका सकल पाप् तिनका सबै टर्दछन् ॥
जातीभ्रष्ट अधम् हवस् त पनि लौ यसलाइ खुप् पाठ् गरी ।
रामको ध्यान पनि गर्छ पो पनि भन्या त्यो जान्छ संसार तरी ॥ ४१ ॥

सूनिन् पार्वतिले अपार महिमा यो रामजीको जसै ।
फेर् विस्तार् गरि सुन्नलाइ मन भो ती पार्वतीको तसै ॥
बिन्ती फेर् शिव थ्यै गरिन् पनि तहाँ हे नाथ ! सबै रामको ।
लीला सुन्न मलाइ मन् हुन गयो येही बुझ्याँ कामको ॥ ४२ ॥

सूनोस् रामलिला भनेर म उपर् माया बहूतै धरी ।
सब लीलाहरु फेर् बताउनु हवस् जो छन् तिविस्तार् गरी ॥
यो प्रेम् पार्वतिको सुन्या र शिवले खुप् प्रेम राखिन् भनी ।
जो जो हुन् सब रामचरित्र शिवले ताहाँ बताया पनी ॥ ४३ ॥

१ भारतजीवन—बुद्ध यो ।

२ भारतजीवन (क), नेपाल—जाएको भ्रष्ट ।

३ भेज्नु (क)—रामको ध्यान पनि गर्छ पो
पनि भन्या पार जान्छ समार तरी ।

नेपाल—रामको ध्यान पनि गर्छ पो पनि

गन्या पार जान्छ संसार तरी ।

४ होमनाथ—रामको ध्यान पनी गन्यो यदि
भन्या त्यो जान्छ संसार तरी ।

५ बर्बर्—रामको ध्यान पनि गर्छ यो पनि
भन्या त्यो जान्छ समार तरी ।

ई भूमी कन रावणादि विरले भारी बनाई दिया ।
 भारी भै ति रुँदै गइन् उहिँ जहाँ ब्रह्मा बस्याका थिया ॥
 पापी घेर् भइ भार् भयो म कन ता यो भार छुटोस् भनी ।
 आयौ आज दयानिधान् ! चरणमा यो विन्ति पारिन् पनी ॥ ४४ ॥

यस्तो विन्ति सुनी दया पनि उठ्यो ती भूमि माथी तहाँ ।
 दौडी क्षीर समुद्रका तिर गया विष्णू रहन्थ्या जहाँ ॥
 इन्द्रादीहरु साथमा लिइ स्तुती ताहाँ गन्थ्या जसै ।
 सर्वात्मा भगवान् प्रसन्न हुनु भै दर्शन दिनु भो तसै ॥ ४५ ॥

देख्या सुन्दर रूप जसै प्रभुजिको ब्रह्मा चरणमा पन्थ्या ।
 भक्तीले स्तुति खुप् गरेर खुसि भै हात जोरि विन्ती गन्थ्या ॥
 हे नाथ् ! रावण दुष्ट भै सकल लोकलाई विपत्ती दियो ।
 इन्द्रादीहरुको त तेज् सहजमा खँचेर तेस्ले लियो ॥ ४६ ॥

यसलाई अग्र मारि वक्सनु हवस् मानिस् सरीका बनी ।
 मानिस् देखि मन्थ्यास् भनी त वरदान् दीई रखाँछ पनी ॥
 ब्रह्माको यति विन्ति सुनि भगवान्को यो हुकुम् भो पनी ।
 रावणलाई म माँछु सहजमा मानिस् सरीको बनी ॥ ४७ ॥

माया मेरि सिता भयेर रहनिन् छोरी जनक्की भई ।
छोरो भै कन जन्मुला म दशरथ्जीका घरैमा गई ॥
सीतालाइ लियेर पूर्ण गरुँला विन्ती म तिम्रो भनी ।
अन्तर्धान् भगवान् तहीं हुनु भयो त्रैलोक्यका नाथ् हरी ॥ ४८ ॥

अन्तर्धान् भगवान् जसै हुनु भयो इन्द्रादिलाई पनी ।
ब्रह्माले खुसि भै अहाउनु भयो भूलोक जाऊ भनी ॥
मानिस् भै भगवान् जती त रहनन् तेस् पृथ्वितल्मा गई ।
वानर् भै कन सब् तिम्री पनि रह्या साहाय जस्ता भई ॥ ४९ ॥

ब्रह्माजी पनि सत्यलोक गई गया येती अहाई वरी ।
इन्द्रादी पनि वानरै भइ रह्या सब् पृथ्विलोकमा झरी ॥
यै बिच्मा दशरथ् बडा विर थिया राजा अयोध्या महौ ।
तिन्को वृद्ध उमेर् भयो त पनि एक छोरा भयेनन् तहाँ ॥ ५० ॥

ताप्ले पूर्ण भई गुरू सित गया सोध्या उपायै पनी ।
हे सर्वज्ञ मुने ! कसो गरि हुनन् छोरा मलाई भनी ॥
यस् काम्ले फल मिल्छ यो भनि सबै जान्छ्या वशिष्ठै थिया ।
यस्तो चिन्ति सुनी वशिष्ठ गुरुले युक्ती बताई दिया ॥ ५१ ॥

१ बंर्द—मुनी—यो पाठ राम्रो छैन । सं० हुनाले सोहो लेखियो । सं०

२ क्षेमनाथ—पनी—यो पाठ अनुप्रास मिल्ने ३ नेपाल—पुगि ।

भये ता पनी अरु सबै पुस्तकमा “हरी” ४ भरतजीवन, नेपाल—उपाई

हुन्छन् पुत्र अवश्य जल्दि महाराज् ! एक यज्ञ ऐल्हे गन्या ।
 शान्ताका पति ऋष्यशृङ्ग ऋषि छन् ती डाक्नु ऐल्हे पन्या ॥
 ती हामी बसि यज्ञ एक हजुरका खातिर् गरौंला जसै ।
 चार् छोरा अति विर् हुनन् हजुरका सब ताप छुट्नुन् तसै ॥ ५२ ॥

यस्तो अर्ति वशिष्ठको जब सुन्या राजा बहुत खुस् भया ।
 शान्ताका पतिलाइ डाकि कन खुप् याग् गर्न लागी गया ॥
 ऋष्यशृङ्ग वशिष्ठ दूइ ऋषिले होम् गर्न लाग्या जसै ।
 पायस्को थलिया लिई कन तहाँ आया ति अमी तसै ॥ ५३ ॥

यस् पायस् कन आज लेउ भगवान् ! छोरा हुन्या छन् भनी ।
 राजालाइ दिया र पायस तहाँ लूक्या ति अमी पनी ॥
 राजा खूसि भई दुवै ति ऋषिका कोमल् चरणमा परी ।
 कौशल्या र ति केकयी कन दिया पायस् दुवै भाग् गरी ॥ ५४ ॥

खानू बाँकि थियो तसै बखतमा आइन् सुमित्रा पनी ।
 कौशल्या र ति केकयी सित भनिन् ख्यै भाग मेरो भनी ॥
 दूवैले दुइ भाग देखि झिकि भाग् तिन्को पुन्याई दिया ।
 तिन् रानी मिलि तेहि पायस तहाँ सम्पूर्ण खाई लिया ॥ ५५ ॥

तीनै रानि ति गर्भिणी पनि भया तेज् देवताका सरी ।
 देखीयो सब रानिका सकल लोक खूसी भया तेस् घरी ॥
 कौशल्या जननी गराइ भगवान् श्रीराम पैदा भया ।
 देखिन् श्रीप्रभुको चतुर्भुज स्वरूप सब् भाइका ताप् गया ॥ ५६ ॥

हात् जोरी बहुतै स्तुती पनि गरिन् ईश्वर् इनै हुन् भनी ।
 जान्याँ नाथ ! हजूरलाइ सबका आत्मा स्वरूपी भनी ॥
 यो ब्रह्माण्ड पनी सहज् उदरमा लीन्या त आफैँ थियौ ।
 मेरा आज उदर् विपे बसि यहाँ यो जन्म ऐल्हे लियौ ॥ ५७ ॥

देख्याँ भक्त उपर् दया हजुरको हे नाथ् ! शरणमा पन्याँ ।
 यै मूर्ती प्रभुको सदा मन महौ झल्कोस् पुकारा गन्याँ ॥
 यस्तो दिव्य शरिर् लुकाई कन बेस् बालकस्वरूपका बनी ।
 दर्शन् देउ मलाइ हेछु भगवान् ! फेर् बाललीला पनी ॥ ५८ ॥

तेही बालकमूर्तिलाइ म यहाँ आलिङ्गनादी गरी ।
 सब् पाप् नष्ट गराउँला र करुणा होला र जाँला तरी ॥
 यो बिन्ती महतारिको सुनि हुकुम् यो भो प्रभुको तहाँ ।
 मातर् ! जुन् छ हजूरको हित कुरो होवस् सबै थोक् यहाँ ॥ ५९ ॥

दूवै स्त्री पुरुषै भई अघि ठुलो मेरो तपस्या गन्यौ ।
 तीमीलाइ म पुत्र पाउँ भनि खुप् इच्छा यसैमा धन्यौ ॥
 हूँला पुत्र भनेर वर् पनि दियाँ सोही कुराले यहाँ ।
 तिम्रो पुत्र भयेर जन्मन गयो व्यर्थै म गथ्यौ कहाँ ॥ ६० ॥

कौशल्या सित बात् पनी यति गरी बालक् सरीका बनी ।
 चेष्टा बालक कै लिया प्रभुजिले खुप् रून् लाग्या पनी ॥
 थाहा भो दशरथजिलाइ र गया दर्शन् गन्याथ्या जसै ।
 देख्तैमा परिपूर्ण भन् हुन गयो आनन्द पाया तसै ॥ ६१ ॥

तत्क्षणमा तहि जातकर्म पनि भो सब् काम् गुरुले गन्या ।
 कैवेयी तिर ता भरत् हुन गया आनन्दमा सब् पन्या ॥
 जमल्याहा दुइ पुत्र पाउँदि भइन् ताहाँ सुमित्रा पनी ।
 जेठा लक्ष्मण ता भया ति दुइमा शत्रुघ्न कान्छा बनी ॥ ६२ ॥

तिन् रानी तिर चार पुत्र सुकुमार् जन्मी सक्थाथ्या जसै ।
 भूमी रत्न सुवर्ण वस्त्रहरूका भारी भया दान् तसै ॥
 कौशल्यासुतको वशिष्ठ गुरुले नाम् राम भन्नू भनी ।
 राख्या केकयिपुत्रको भरत नाम् जमल्याहको नाम् पनी ॥ ६३ ॥

जेठाको शुभ नाम लक्ष्मण गरी जुन् चाहिँ कान्छा थिया ।
 तिनको नाम पनि काम माफिक असल् शत्रुघ्न राखी दिया ॥
 लक्ष्मण राम सित खेल्दछन् भरत थ्यै शत्रुघ्न खेल्दा भया ।
 पायस् कै अनुसारले हुन गयो प्रीती त बढ्दै गया ॥ ६४ ॥

बालककाल चिति गै गयो प्रभुजिको सब बाललीला गरी ।
 चारैको घतघन्ध भो पढि सक्या सब शास्त्र खुप् क्षोद् गरी ॥
 खेल्था क्यै दिनमा सिकार वनमा साँचा सिकारी बनी ।
 राजकाज् गर्नु जती थियो सकल त्यो राजकाज् चलाया पनी ॥ ६५ ॥

राम हुन् परात्मा ति कहाँ विकारी ।
 यस् लोकमा छन् नररूपधारी ॥
 काम गर्न लाग्या ति नरै सरीका ।
 लीला अपार् छन् भगवान् हरीका ॥ ६६ ॥

राम नारायण हुन् भनेर मनले जान्या र भेट्छु भनी ।
 विश्वामित्र ऋषी बहुत् खुसि हुँदै आया अयोध्या पनी ॥
 देख्या श्री दशरथजिले र बहुतै आदर् ऋषीको गरी ।
 सोध्या काम किन आज आउनु भयो भन्दै बहुत् प्रेम् धरी ॥ ६७ ॥

आदरपूर्वकका सुन्या प्रिय वचन् यस्ता ऋषीले जसै ।
 आफनू दर्द जउन् थियो मन महौ सोही बताया तसै ॥
 हे राजन् ! सब पर्व पर्वहरूमा ईश्वर् विषे मन् घरी ।
 गर्छ होमहरू कर्म तेस् बखतमा आयेर होम् नाश् गरी ॥ ६८ ॥

मारिचूले र सुबाहुले बहुत दिक् गर्छन् र पाप् हुन् भनी ।
 दूवैलाई मराउना कन उठ्यो रिस् आज मेरो पनी ॥
 सोही विन्ति गरूँ भनेर अहिले आयाँ हजुरमा यहाँ ।
 जेठा पुत्र मलाइ बक्सनु हवस् लै जान्छु ऐल्हे तहाँ ॥ ६९ ॥

लक्ष्मण् साथ् गरि रामलाइ अधिराज् ! ऐल्हे हजुरले दिया ।
 मारिचूलाइ सुबाहुलाइ सहजै मान्या इनैले थिया ॥
 यस्मा अर्ति वशिष्ठको लिनु हवस् दीना न दीना महौ ।
 भन्छन् दीनु त बक्सनू पनि हवस् यै काम आयो यहाँ ॥ ७० ॥

विश्वामित्रजिको सुन्या वचन यो राजा सकस्मा पन्या ।
 दीऊँ की त न दीऊँ येहि मनमा चिन्ता बहूतै गन्या ॥
 सोध्या ताहि वशिष्ठ ध्यै पनि गुरो ! यस्तो पन्यो क्या गरू ।
 कल्याण् हुन्छ कसो गरेर अहिले अर्ती मिलोस् एक वरू ॥ ७१ ॥

रामलाई म न देखि बाँच्छु कसरी एक्यै कठिन् भो अनी ।
 इन्लाई न दिया सराप् पनि दिनन् की लाग्छ यस्तो पनी ॥
 यस्मा श्रेय यसो छ यो गर भनी पाउँछु आज्ञा जसो ।
 सोही काम म गर्दछु हित हुन्या कुन् पाठ् छ गर्नु कसो ॥ ७२ ॥

यो बिन्ती दशरथजिको जब सुन्या ताहीं गुरूले पनी ।
 रामको गुह्य कुरो सबै भनि दिया यस्ता इ राम् हुन् भनी ॥
 हे राजन् ! तिमि ता इ राम अहिले हुन् पुत्र मेरा भनी ।
 भन्छौ पुत्र त हुन् तथापि इनि हुन् चौधै भुवन्का धनी ॥ ७३ ॥

भूमार् हर्न निमित्त आज भगवान् यस् पृथ्वितल्मा क्षन्या ।
 कौशल्या तिर जन्मन् पुनि थियो सो सत्य ऐल्हे गन्या ॥
 कौशल्या दशरथ दुवै तिमि अधी कश्यप् अदीती थियौ ।
 ईश्वरलाई म पुत्र पाउँ भनि तप् गर्दै समाधी लियौ ॥ ७४ ॥

खूसी भै वरदान दिया प्रभुजिले छोरो म हुँला भनी ।
 सोही सत्य गराउना कन यहाँ जन्म्या परात्मा पनी ॥
 शेष हुन् लक्ष्मण शङ्ख हुन् भरतजी शत्रुघ्न चक्रावतार् ।
 हुन् को जान्दछ तत्त्व यो बुझ तिमि लीला प्रभूकी अपार् ॥ ७५ ॥

१ होमनाथ—तिमि रामलाई ।

३ ऐजन—इ त ।

२ ऐजन—ति ।

४ होमनाथ, बंर्द—प्रभूको ।

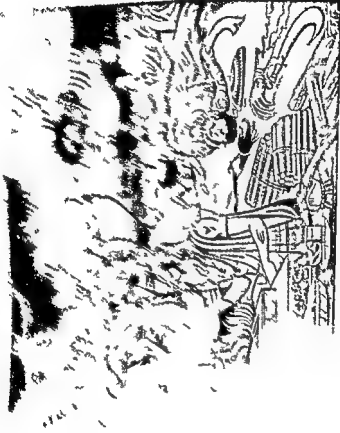
मुल् शक्ती प्रभुकी अनन्त गुणकी सो दिव्य मूर्ती बनी ।
छोरी भै ति वस्याकि छन् जनककी सीता छ नाऊँ पनी ॥
सीताराम् दुइको विवाहविधिले संयोग् गराऊँ भनी ।
विश्वामित्रजिका भयो र मनमा आई रह्याछन् पनी ॥ ७

दीन्यै योग्य म मान्दछु भनि गुरुले अर्ति दीया जसै ।
खूसी भै दशरथजिले पनि दिया लक्ष्मण सहित् राम् तसै ॥
राम् लक्ष्मण् कन पाउँदा ऋषि पनी अत्यन्त खूसी भया ।
आशिर्वाद दशरथजिलाइ दिइ राम् लक्ष्मण् लिई ती गया ॥ ७

केही दुर् गइ रामलाइ ऋषिले विद्या सिकाई दिया ।
जुन् विद्या पढि भोक्थकाइ कहिले लाग्दैन यस्ता थिया ॥
गङ्गाका तिरमा बडो वन थियो पूग्या जसै ती तहाँ ।
विश्वामित्रजिले कहा प्रभुजि ध्यै राम् ! ताडका छे यहाँ ॥ ७

त्यो हो राक्षसि कामरूपि छं बहुत् लोकलाइ बाधा पनी ।
गछें यस् कन मारि बक्सनु हवस् यो पापिनी हो भनी ॥
विश्वामित्रजिका वचन् कन सुनी श्रीरामजीले पनी ।
टङ्कार् खुप् धनुको गन्या सुनियहाँ त्यो जल्दि आवस् भनी ॥ ७

रामचन्द्र विध्यामिनको यक्षशा गर्दै हुनुहुन्छ

त्यो टङ्कार् सुनि ताडका पनि तहाँ दौडेर आई जसै ।
 हान्या बाण् प्रभुले गड्यो हृदयमा त्यो बाण् मरी त्यो तसै ॥
 यक्षी थी अधिकी सराप् परि तहाँ तेसती भयाकी थिई ।
 रामले मारि दिदा तस्माप् पनि टन्यो फेर यक्षिको रूप् लिई ॥ ८० ॥

श्री रामचन्द्रजिका वरीपरि घुमी प्रेमले नमस्कार् गरी ।
 स्वर्गमा गइ रामका वचनले बेस् एक विमान्मा चढी ॥
 विश्वामित्र ऋषी बहुत् खुसि भया यो कार्य देख्या जसै ।
 जो सब् शास्त्ररहस्य हो सब दिया ती रामलाइ तसै ॥ ८१ ॥

कामाश्रम् रमणीय थल् तहिं थियो एक रात् तहाँ वास् गरी ।
 फेर सिद्धाश्रममा गया रघुपती सब्लाड मङ्गल् गरी ॥
 तेस् सिद्धाश्रममा अनेक् ऋषि थिया पूजा सबैले गया ।
 मारिच् फेक् सुबाहु मार्न कन राम ताहाँ अगाडी स-या ॥ ८२ ॥

विश्वामित्रजिलाइ भन्नु पनि भो मारिच् सुबाहु कहाँ ।
 बस्छन् यज्ञ ठुलो गरी लिनु भया ती आउँथ्या की यहाँ ॥
 भेटै आज भयेन मार्नु कसरी यो मर्जि सून्या जसै ।
 विश्वामित्र ऋषी अरू ऋषि लिई होम् गर्न लाग्या तसै ॥ ८३ ॥

दिन् मर्याह भयो तसै बखतमा आया ति राक्षस पनी ।
 मर्न्या काल् कन चाल् न पाइ अधि झै होम् नाश् गरौला भनी ॥
 काहीं हाड खसाउँछन् कहिं रगत यस्तै प्रकार्ले गरी ।
 आया ती जब यज्ञमा प्रभुजिले हान्या अगाडी सरी ॥ ८४ ॥

मारिच्लाइ त वाणले जलधिका तिरमा पुन्याई दिया ।
 अमीवाण धरी सुवाहु कन ता भस्मै गराई दिया ॥
 तिन्का फौज् पनि ताहिं लक्ष्मणजिले मारी सक्थाथ्या जसै ।
 खूसी भै कन पुप्पवृष्टि गरियो सब् देवताले तसै ॥ ८५ ॥

विश्वामित्र बहुत् प्रसन्न हुनु भै राम्लाइ काख्मा लिया ।
 भोजन् गर्न निमित्त राम् कन तहाँ मीठा फलादी दिया ॥
 तिन् दिन् ताहिं मुकाम गन्या प्रभुजिले वार्ता कथाको गरी ।
 चौथा दिन् ऋषिले गन्या विनति एक् राम्का अगाडी सरी ॥ ८६ ॥

हे राम् ! जाउँ जनक्जिका पुरि महों राजा जनक् छन् बडा ।
 गर्नन् आदर भक्तिले हजुरका साम्ने हुन्या छन् खडा ॥
 ताहाँ एक् शिवको धनुप् पनि छ वेस् देखीयला त्यो पनी ।
 यो विन्ती ऋषिको सुनेर रघुनाथ् खूसी भया वेस् भनी ॥ ८७ ॥

विश्वामित्र र भाइ लक्ष्मण लिई श्रीराम् हिंज्याथ्या जसै ।
 आश्रम् गौतमको पन्यो नजरमा गङ्गाकिनारमा तसै ॥
 आश्रम्का नजिकै असल् फल सहित् फुल्को वधैंचा थियो ।
 जन्तू नाम् त थियेन कोहि त पनी संभार् विनै त्यो जियो ॥ ८८ ॥

१ होमनाथ—लिया ।

४ नेपाल—किनारको ।

२ नेपाल, होमनाथ—गरिया ।

५ गरई—गुन ।

३ होमनाथ—तीर्थले ।

मालुम् राम्कन क्या कहीं कमि थियो जो ता जगतका धनी ।
 सोध्या तै पनि यो असल् छ किन यो रिचै वधैचा भनी ॥
 विश्वामित्र थिया सबै गुणनिपुण् विस्तार् सुनाया पनी ।
 गौतम्को अधि बस्ति हो अब भन्या छैनन् यहाँ कै पनी ॥ ८९ ॥

भार्या गौतमकी समान गुणकी भक्तै अहल्या थिइन् ।
 ब्रह्माकी ति त पुत्रि हुन् गुणि हुँदा सब् खुस् गराई लिइन् ॥
 गौतम् कार्य निमित्तदुर् जब गया रूप् गौतमैको सरी ।
 धारी गौतमपत्निका नजिकमा इन्द्रै अगाडी सरी ॥ ९० ॥

भाई भोग विलास् गरेर खुसि भै फर्की गयाध्या जसै ।
 देख्या गौतमलाइ गौतमजिले आश्चर्य मान्या तसै ॥
 आफ्नू रूप् दुरुस्त देखि कन खुप् गौतम् रिसाया पनी ।
 सोध्या होस् तँ कउन् बता नतर ता हेर् भस्म गर्छ भनी ॥ ९१ ॥

ब्राह्मण् इन्द्र म हूँ भनेर डरले बिन्ती गन्याध्या जसै ।
 गौतम्ले पनि रिसमा परि दिया यसत्तो सराप् पाँ तसै ॥
 योनीमा अति लुब्ध आज भइछस् यत्रो बडो भै पनी ।
 तेरा येहि शरीरमा अब हुनन् हजार योनी भनी ॥ ९२ ॥

१ होमनाथ—भनी ।

३ ऐजत—देख्या ।

२ नेपाल—निकटमा ।

४ ऐजत—भो ।

दीया येति सराप् र इन्द्र पनि फेर आम्मा स्थलैमा गया ।
 पलीलाइ सराप् दियेर ऋषिले पत्थर बनाई दिया ॥
 जन्तू कुल् न हुनन् यहाँ अब उपर पत्थर भई तैं रह्यास् ।
 जैले ता रघुनाथ चरण धरि दिनन् तैले तँ मुक्तै भयास् ॥ ९३ ॥

यस्तो सत्य सराप् पन्यो र पतिको ताहीं अहल्या पनी ।
 पृथ्वीमा गिरि गै गइन् अचल एक पत्थर स्वरूपकी बनी ॥
 पादस्पर्श ति खोज्दथिन् हजुरको पाप् मुक्त होला भनी ।
 तिन्लाई करुणा गरी हजुरले कुल्ची दिन्या हो भनी ॥ ९४ ॥

यस्तो बिन्ति सुन्या जसै ति ऋषिका श्रीराम् तुरुन्तै गया ।
 देख्या पत्थर एक ठुलो र रघुनाथले कुल्चि दीदा भया ॥
 सुन्दर् मूर्ति भई खडा भइ गइन् ताहाँ अहल्या पनी ।
 श्रीरामचन्द्रजिले प्रणाम् पनि गन्या ई ब्राह्मणी हुन् भनी ॥ ९५ ॥

देखिन् श्री रघुनाथलाइ र तहाँ खूसी अहल्या भइन् ।
 पूजा स्तूति गरेर राम सित विदामागी पती ध्यै गइन् ॥
 ताहाँ देखि चल्या र जल्दि रघुनाथ गङ्गाजिका तिर झन्या ।
 तर्नाको प्रभुले जसै मन गन्या माझी चरणमा पन्या ॥ ९६ ॥

१ होमनाथ—कुन् ।

ले हुँदैन् । स०

२ नेपाल—मन—“स्तुति” ॥ अहल्याले

३ नेपाल—भारतबीचन—गया

गरेको प्रसिद्ध स्तुतिको बेथ हुन्छ “मन”

४ भारतबीचन—मत्ता, नेपाल—नदिक ।

स्वामित् ! ई दुइ पाउको अति असल् धूलो जसै ता पन्यो ।
पत्थर् हो त पनी मनुष्य सरिको सुन्दर् स्वरूपै धन्यो ॥
तस्तै पाठ यहाँ भयो पनि मन्या डुङ्गा स्वरूप धर्दछन् ।
डुङ्गाले पनि रूप धन्या यदि मन्या हाम्रा जहान् मर्दछन् ॥ ९७ ॥

तस्मात् पाउ पखालि वारि तिरमा हाम्रा सिरोपर धन्यौ ।
येती बात गन्यौ भने त तिमि ता गङ्गाजिका पार् तन्यौ ॥
यस्तो बित्ति सुनी तहाँ प्रभुजिले पाऊ अगाडी दिया ।
माझीले जलले पखालि उहि जल् आपना सिरोपर् लिया ॥ ९८ ॥

यस्ता रित् सित नाउमा चढि सहज् गङ्गाजिका पार् गया ।
श्याम सुन्दर् रघुनाथ बहुत् खुसि हुँदै दाखिल् जनक्पुर भया ॥
विश्वामित्र ऋषी बहुत् खुसि हुँदै दूई कुमार साथ गरी ।
आया यस् पुरिमा भनी जब सुन्या दौड्या जनक् तेस् घरी ॥ ९९ ॥

पूज्या प्रश्न गन्या सबै कुशलको पाऊ महों सिर् धरी ।
देख्या सुन्दर राजकुमार जनकले पूज्या ति ईश्वर् सरी ॥
पक्का गर्न निमित्त फेर् जनकले सोध्या ऋषी थ्यै पनी ।
जान्या जान्न त चित्तले त भगवान् विष्णू इनै हुन् भनी ॥ १०० ॥

१ नेपाल—तस्तै पाउ, (पाठ !) यहाँ पर्यो

पनि गन्या नाऊ स्वरूप धर्दछन् ।

२ पेजन—नाकले ।

३ पेजन—ताहि ।

४ म्परतवीचन—मन्हाले, नेपाल—नाविकले ।

५ होमनाथ—पूरी ।

ब्रह्मन् ! पुत्र इ हुन् कउन् पुरुषका विस्तार् हवस् बेस् गरी ।
 क्लेश्को लेश न राखि यस् वखतमा मेरो लग्या मन् हरी ॥
 विश्वामित्रजिले सुन्या विनति यो राजा जनक्को जसै ।
 यस्ता हुन् इ भनेर सव् ति ऋषिले विस्तार् बताया तसै ॥१०१॥

हे राजन् ! दशरथजिका इ सुत हुन् नाम् राम लक्ष्मण् भनी ।
 भन्छन् मानिसले गरी न सकिन्या गर्छन् पराक्रम् पनी ॥
 मारिच्लाइ सुवाहुलाइ अरु ता को जित्न सक्न्या थिया ।
 राम्ले मारिचलाइ फौकि सहजै सूवाहु मारी दिया ॥१०२॥

पत्थर् भै कति वर्ष सम्म रहँदी गौतमकि नारी थिइन् ।
 पाऊले तहिं कुल्चँदा उठि गइन् जस्ता कि तस्ती भइन् ॥
 याहाँ एक् शिवको धनू छ भनि यो सूनेर आया यहाँ ।
 देख्नाको मतलब् छ आज त यहाँ राखी रह्याछौ कहौ ॥१०३॥

चाँडो आज नजर् गराउ भनि यो विस्तार् गन्याध्या जसै ।
 मन्त्रीलाइ हुकुम् दिया जनकले लौ ल्याउ भन्न्या तसै ॥
 यै विच्मा ऋषि ध्यै भन्या जनकले राम्ले उचालुन् घनू ।
 सीता छोरि म दिन्छु राम् कन गरुन् वीहा बहुत् क्या भनू ॥१०४॥

१ नेपथ्य—कण्ठ कडी न गरेर ।

१ सम्पद—दियो ।

२ भरतव्रीधन, सम्पद—दियो ।

४ भरतव्रीधन, होमनाथ, सम्पद—दियो ।

स्वयंवरमा रामचन्द्रले धनुष मांचनु भयो

साँचा वाणि सुन्या र सोहि रितका बावचित् गन्याध्या जसै ।
 पाँच् हज्जार विरले उचालि बलले ल्याया धनुषै तसै ॥
 ताहाँ श्री रघुनाथ् उठेर नजिकै सोही धनु ध्यै गया ।
 वाम् हात्मा सहजै उचालि धनु त्यो राम्ले त लौंदा भया ॥१०५॥

ताँदो जल्दि चढाइ खैचनु भयो ताहाँ धनुष् कै जसै ।
 दूई टुक भई गिन्यो उ धनु ता खूसी भया सब् तसै ॥
 हर्षै हर्ष भयो तसै बखतमा सारा जनक्पुर भरी ।
 आदर् खुप् प्रभुको गन्या जनकले आलिङ्गनादी गरी ॥१०६॥

सीताजी पनि रामका सिर उपर् माला कनक्को धरी ।
 छम् छम् पाउ गरी फिरिन् घर महाँ मङ्गल् भयो तेस् धरी ॥
 मालिक् हुन् दशरथ् खबर् दिनु पन्यो ती छन् अयोध्या महाँ ।
 जाउन् पत्र लियेर मानिसहरू चाँडो ति आउन् यहाँ ॥१०७॥

यस्तो ब्रिन्ति जनक्जिले पनि गन्या लेखेर विस्तार् दिया ।
 विस्तारपत्र लियेर दुतहरू पनी जल्दी अयोध्या गया ॥
 यो विस्तार सुन्या जसै ति नृपले आनन्दमा ती पन्या ।
 सब्ले जानु पन्यो जनक्पुर महाँ भन्न्या हुकुम् यो गन्या ॥१०८॥

१ नेपाल—उही ।

होमनाथ—दूई टुक भई गिन्यो धनुष ता ।

२ भारतजीवन—दूई टुक भयो गिन्यो उ धनु ता ।

३ नेपाल—आदर्खुप् नृपले गर्या प्रभुमित्र ।

जम्मा लस्कर भै गयो क्षण महाँ जल्दी जनक्पुर पुग्यो ।
 क्या वर्णन् भिडको गरूँ तस बखत् खाली अयोध्या भयो ॥
 यस्ता रित् सित सब गया जति थिया सेना जनक्पुर महाँ ।
 दाखिल् भो दशरथजिका हुकुमले हर्षे बढ्यो खुप् तहाँ ॥१०९॥

ताहाँ श्री दशरथजिको जनकले आदर् बहूतै गन्या ।
 लक्ष्मण्ले सँग राम् पनी तहिं पिताजीका चरणमा पन्या ॥
 बखालाइ हवेलि सुन्दर जनकजीले खटाया जहाँ ।
 खूसी भै दशरथ् पनी गड बस्या तेसै हवेली महाँ ॥११०॥

सुन्दर् लम खटन् गन्या जनकले मङ्गल् सहरमा चल्या ।
 नाच् कीर्तन् सितका प्रकाश्कन हुन्या रातमा चिराक् खुप् बल्या ॥
 जो मण्डप् छ विवाहको तस उपर् झुम्का हिराका झुल्या ।
 मूँगा मोति जुहार् जनक्पुर महाँ घर घर सबैका झुल्या ॥१११॥

यस्तै रित् गरि सब् विवाहविधिले चारै जना भाइको ।
 हर्षेले परिपूर्ण मन् हुन गयो सीताजिका माइको ॥
 राम् लक्ष्मण् दुइलाइ ता जनकले आफ्ना ति छोरी दिया ।
 भाईका त भरतजिलाइ र ति विर् शत्रुमलाई दिया ॥११२॥

सीता पत्नि भइन् रमापतिकि ता लक्ष्मणजिकी उर्मिला ।
पत्नी हुन् श्रुतकीर्ति ता भरतकी शत्रुघ्नकी माण्डवी ॥
जस्तै आफु थिया अनन्त गुणका चौधै भुवन्का धनी ।
आभ्यन्तर्मनले विचार गरदा तस्तै ति पत्नी पनी ॥११३॥

विश्वामित्र वशिष्ठ दूइ ऋषि थ्यै यस्ती सिता हुन् भनी ।
उत्पत्ती अधिको सबै जनकले विस्तार बताया पनी ॥
जान्छ्यौं भूमि पवित्र गर्न भनि एकू क्वै यज्ञ गर्दा महौं ।
जोत्तामा त सिताजि निस्कन गइन् आश्चर्य मान्यौं तहाँ ॥११४॥

पाल्याँ छोरि भनेर नाम् पनि असल सीताजि राखी दियाँ ।
गर्धिन् बालकमा अनेक तरहका लीला म खूसी थियाँ ॥
राम नाम्ले दशरथजिका सुत भई खेल्लुन् अयोध्या महौं ।
तिम्री पुत्रि सिता उनै प्रभुजिकी माया ति आइन् यहाँ ॥११५॥

१ उर्मिला र माण्डवीमा अनुप्रास मिलेको छैन । भरतकी रानीको नाउँ माण्डवी हो औ शत्रुघ्नकी रानीको नाउँ श्रुतकीर्ति हो । बाल्मीकीय रामायण—तमेवमुवाता जनको भरत चाम्यभाषत । गृह्ण पाणि माण्डव्या पाणिना रघुनन्दन । शत्रुघ्न चामि धर्मात्मा जगन्निभिलेश्वर । श्रुतकीर्ते महाबाहो पाणि गृह्णीष्व पाणिना । अतएव अध्वराम रामायणो "तथैव श्रुतकीर्ति च माण्डवी भ्रातृकन्ययोः । भरताय ददारेकां शत्रुघ्नायापरां ददौ ।" भन्ने श्लोकको अर्थ बाल्मीकीय रामायणका

श्लोक बभोजिम लाउनु पर्छ अर्थात् माण्डवी र श्रुतकीर्ति दुई वधी मध्ये बाँदी भरतलाई दिने औ अर्की शत्रुघ्नलाई दिने भन्ने लाउनु पर्छ । "एका" को "पूर्वा" भन्ने अर्थ हुँदैन यो भूल कसको हो सो भन्नु गाह्रो छ भानुमत्को ॥ होश होला । सनौहरको भूल हुन सक्छ तर भानुमत् द्वारा स्वयं लिखित रामायण न पाई निश्चित भन्नु असम्भव छ । स०

२ होमनाथ—उस्तै ।

यो लीला छ बुझी सिता कन तिनै रामलाइ दीया भनी ।
 नारदजी उठि गै गया उहि सुनी याद भो मलाई पनी ॥
 कुन् पाठ्ले अब रामलाइ म सिता पारुँ विचार्यो गन्याँ ।
 थीयो यो शिवको धनुष् यहिँ यसैमा यो प्रतिज्ञा गन्याँ ॥११६॥

ताँदो यस् धनुको चढाउन जउन् विरले त सक्ला यहाँ ।
 सीता छोरि दिन्याछु तेस् कन फिका होवैन यस् यात् महाँ ॥
 जानुन् सब् विरले भनी कन गन्याँ यस्तो प्रतिज्ञा जसै ।
 यो सूनी कन देशका विरहरू आया तुरुन्तै तसै ॥११७॥

को सकथ्यो धनुत्यो उठाउन बिना श्रीराम् अगाडी सरी ।
 हिक्मत् हारि सबै घरै फिरि गया दर्शन् धनुको गरी ॥
 राम्ले पूर्ण गराइ बक्सनु भयो मेरो प्रतिज्ञा पनी ।
 यो चीन्ध्याँ पनि सब कृपा चरणले गर्दा भयाको भनी ॥११८॥

विश्वामित्रजि थ्यै पनी जनकले बिन्ती अगाडी सरी ।
 सीतानाथ् रघुनाथको स्तुति गन्या आनन्दमा ती परी ॥
 दाईजो सय कोटि दोलत सहित बेस् बेस् अयुत् रथ् दिया ।
 घोडा ता सय लाख् दिया छ सय ता खुप् मत्त हात्ती थिया ॥११९॥

१ नारद भगवत्को वृत्त भगवत् भनिनेको

ऐन । सं०

० जेपाङ्ग—मल्ल ।

३ ऐकन्—एकनवध ।

४ होमनाथ—दिवा ।

पदल लखन एक लाग् र सय तिन केटी दियाव्या जसै ।
 पूजा फेरि वशिष्ठको पनि गन्या भारी डवल्ले तसै ॥
 पूजा ताहि भरतजिको पनि भयो लक्ष्मणहस्को पनी ।
 छन्दा भो ग्युनाथको अब फिरां जाऊं अयोध्या भनी ॥१२०॥

जानाको मनलब्ध बुद्धी जनकजी रामका चरणमा पन्या ।
 गूसी मन् सयको गराइ बहुत वीदा जनकले गन्या ॥
 सीताजी महतारिका अधि गई आलिङ्गनादी गरी ।
 लागिन् रुन र सोहि सृनि सयका आँसु खस्या बर्यरी ॥१२१॥

सीताजी कन अर्नि यो पनि दिया मामू समूग सरी ।
 आसै छैन घडो यही बुझि गन्या निनकां टहल्ले गरी ॥
 र्नाकां धर्म पतिव्रता छुनु ठुलो जानेर हुनू भनी ।
 अर्नो येति दिया र तेम् यग्नमा रीदा भया ती पनी ॥१२२॥

य चिन्मा नगरा घन्या प्रभुजिका मैरी मृदङ्गा पनी ।
 र्गोना पनि छर्प भो प्रभु गया फेरी अयोध्या भनी ॥
 गनको लखन घाद योन् जनकपुर देगी जर्म ना गयो ।
 गङ्गा निर मातां घडो भय दिन्या छन्दा घर्न को ॥१२३॥

यस् पृथ्वीतलका ति क्षत्रिहरुको ठूलो विनाशौ गरी ।
 आया तेस् विचमा तहीं परशुराम् उल्का भयो जुन् घरी ॥
 पृथ्वी कम्प भइन् तसै बखतमा हाहा सबैमा परी ।
 राजाका मनमा विचार यहि पन्थो छोरा बचुन् क्या गरी ॥१२४॥

यस्तो चञ्चल चित्तले परशुराम्का पाउतलमा पन्था ।
 मेरा पुत्र बचुन् प्रभो परशुराम् ! भन्थ्या इ विन्ती गन्था ॥
 यस्तो विन्ति पनी अनादर गरी कालाम्नि जस्ता भया ।
 रामको गर्व हरूँ भनी परशुराम् राम्कै अगाडी गया ॥१२५॥

कस्को पुत्र तँ होस् वता म कन रे जात्रो पुरानू धनू ।
 भाँचदैमा अति गर्व भो तँ कन ता घेरै कुरा क्या भनू ॥
 यो ता हो हरिको धनू विर भया ताँदो यसैमा चढा ।
 भन्दै खुप् रिसले रह्या परशुराम् राम् कै अगाडी खडा ॥१२६॥

ताँदो आज चढाउँछस् त यसमा सङ्ग्राम् तँ ध्यै गर्दछ ।
 सक्तैनस् तव हेर् म राखिदिन सबैको प्राण सहज् हर्दछ ॥
 यस्ता क्रूर वचन् गरी परशुराम् कालाम्नि झै रुप् धन्था ।
 पृथ्वी कम्प गराइ लोकहरुको सम्पूर्ण सातो हन्था ॥१२७॥

यस्तो क्रूर वचन् सुनेर रघुनाथ् क्रोधले अगाडी सरी ।
खोसी लीनु भयो धनुष् परशुरामको त्यो बलैले गरी ॥
ताँदो जल्दि चढाइ बाण् पनि तहाँ लीनु भयेथ्यो जसै ।
ठूलो बल् रघुनाथको बुझि सबै खूसी भयो लोक तसै ॥१२८॥

हूकुम् श्री रघुनाथको परशुरामलाई भयो यो तहाँ ।
तारो आज बताउ हान्छु अहिले ब्रह्मन् ! म हानू कहाँ ॥
चाँडो उत्तर देउ यस् बखतमा यस्लाई लौ हान् भनी ।
तारो क्यै न दिया त काट्छु अहिले तिम्राइ गोडा पनी ॥१२९॥

हूकुम् येति गरेर तेज् परशुरामको खँचनू भो जसै ।
चीन्हा श्रीरघुनाथलाई अधिको वृतान्त समझ्या तसै ॥
बिन्ती येति तहाँ गन्या पनि हरे ! चीन्हाँ जगन्नाथ् भनी ।
जसको अंशमिल्यो र केहि भगवान् ! यस्तो भयाँ मै पनी ॥१३०॥

पापी भो अति कार्तवीर्य अब ता यस्लाई मार्छु भनी ।
बालक् पो म थियाँ गन्याँ हजुरको ठूलो तपस्या पनी ॥
यस्तो वर् खुसि मै मलाई दिनु भो शक्ती समेतको गरी ।
इच्छा पूर्ण हुन्याछ जाउ अब ता क्यै शक्ति मेरो लिई ॥१३१॥

१ भारतजीवन (ब)—भयाको ।

२ होमनाथ—भक्ती समेत गरी । अध्यात्म

रामायण—“मन्त्रिद्रोहो युचस्त्व जहि हेहय

पुणवम्” “अश” को “शक्ति” द्वारा अनुवाद हुनु

जाती हो । “मक्ति” ता हुन सक्तेन । फेरी तल

“यो शक्ति फेरी हरी” भनेको छ । अतएव

“शक्ति” पाठ नै जाती छ । स०

३ बर्द—घरी ।

पैल्ले मार र कार्तवीर्य कन फेरु सब् क्षत्रिको नाशु पनी ।
 एक्काईस वखत् गन्या प्रभुजिको हूकुम् छ यस्तै भनी ॥
 क्षत्रीशून्य भयाकि पृथ्वि तिमिले कञ्चपुजिलाई दिया ।
 येती कर्म गरी सकेर अधिको सेखी पुन्याई लिया ॥१३२॥

त्रेतामा अवतार् लिन्याछु नरमा राम् नाम् जगत्मा धरी ।
 भेट् होला तिमि थ्यै उही वखतमा यो शक्ति फेरी हरी ॥
 ताहाँ देखि तपै गरेर रहनु ब्रह्मैजिका दिनु भरी ।
 येती अर्ति मलाइ दी कन गया वैकुण्ठधाम्मा हरी ॥१३३॥

मैले काम् पनि सो सबै गरिसक्यौ राम्लाइ भेट्यौ पनी ।
 मेरो शक्ति हजूरले हरि लिंदा चीन्हाँ प्रभू हुनु भनी ॥
 मेरो जन्म सफल भयो सहजमा पायौ परात्मा पनी ।
 वृद्ध्याँ तत्त्व सबै पनी हजुरको पात्रै कृपाको बनी ॥१३४॥

जो छुनु भक्त हजूरका ति सँगको सत्सङ्ग मेरो हवस् ।
 यो भक्ती दृढ भै प्रभू ! हजुरका येही चरणमा रहोस् ॥
 येती विन्ति तहाँ गरी सकल पाप् पुण्यै समर्पण् गर्या ।
 इच्छित् वर् प्रभुले दिंदा परशुराम् आनन्दमा ती परया ॥१३५॥

तहाँ श्री रघुनाथका चरिपरी घूमी नमस्कार गरी ।
 मर्जीले ति गया महेन्द्र गिरिमा मन् राम् चरण्मा घरी ॥
 देख्या तेज् दशरथजिले र सुतको हर्षाश्रुधारा घरी ।
 प्रेम्का सागरमा तहाँ डुबि गया आलिङ्गनादी गरी ॥१३६॥
 येती काम् गरि राम् गया सहजमा पूग्या अयोध्या महौ ।
 सीतालाइ लियेर राज्य सुख भोग रामले गन्या क्यै तहाँ ॥
 क्यै दिन् भानिज हुन् भरत् कन यहाँ ल्याऊँ घरैमा भनी ।
 भानिज् लाइ लिना निमित्त खुसिले आया युधाजित् पनी ॥१३७॥
 धीदा श्री दशरथजिले पनि दिया धीदा मिलेथ्यो जसै ।
 एक् शत्रुघ्न लिई भरतजि त गया मामा कहाँ पो तसै ॥
 आया राम बिहा गरेर पुरिमा जरसै उठेथ्यो खबर ।
 सारा रैयतको प्रसन्न मन भो हुन्थ्यो खुसी क्या अवर् ॥१३८॥
 सीताराम् अधि तप् गरिन् र त यहाँ छोरा युहारी भया ।
 कौशल्या कन ता मिल्यो अदितिको शोभा सवै ताप् गया ॥
 सीताराम् पनि लोकमा सकलको आनन्दमङ्गल् गरी ।
 चेष्टा मानिसको गरी कन रत्ना त्रैलोक्यका नाथ् हरी ॥१३९॥

इति श्रीवाल्मीकि

श्रीअयोध्याकाण्ड

एकान्त स्थलमा सितापति थिया सीता हजुरमा रही ।
 हात्मा चामर ली प्रभू कन तहाँ हाँक्थिन् समीप्मा गई ॥
 आकाशमार्ग गरी बहुत् खुसि हुँदै नारदजी तहाँ गया ।
 नारदजी कन दण्डवत् गरि तहाँ रामजी बहुत् खुस् भया ॥ १ ॥

संसारी म थियाँ वडो हुन गयाँ दर्शन् मिलेथ्यो जसै ।
 यो भाग्योदय हो बुझ्याँ पनि यहाँ दर्शन् मिल्याको उसै ॥
 मैले गर्नु छ काम् कउन् हजुरको चाँडो उ आज्ञा हवस् ।
 त्यो काम् सिद्ध गराउँला हजुरको आनन्द मनमा रहोस् ॥ २ ॥

यस्ता वात् प्रभुका सुनी कन जवाफ् सोही वमोजिम् दिया ।
 नारदले बहुतै गन्या स्तुति तहाँ रामलाइ मनमा लिया ॥
 विन्ती गर्नु कुरो थियो मन विषे विन्ती गन्या त्यो पनी ।
 ब्रह्माको विनती लिई हजुरमा आई रह्योछ भनी ॥ ३ ॥

राम-सीता-लक्ष्मण वनमा जई हुनुहुन्छ

भूको भार म दुष्ट मारि हरूँला जान्छु अयोध्या महाँ ।
भन्या येति वचन् गरी कन हजुर् पाल्नु भयेथ्यो यहाँ ॥
स्तो हो तर गादि दीन दशरथ् राजाजिका मन् भयो ।
स्वामितले अब राज्यमा मुलि दिया भार् हर्नु काम ता रह्यो ॥ ४ ॥

नारदका इ वचन् सुनी खुसि भई उत्तर प्रभूले पनी ।
जल्दी बक्सनु भो म राज्य न गरी भोली म जान्छु भनी ॥
स्वामितका इ वचन् सुनेर बहुतै नारदजि खूसी भया ।
तिन् फेरा प्रभुको प्रदक्षिण गरी आकाशगतीले गया ॥ ५ ॥

तोप्ले दशरथजिका मन विषे आनन्दमङ्गल् भयो ।
मलाई अब राज्य छँ भनि उसै मन् यस् लहड्मा गयो ॥
स्तो मन् हुन गो र डाकि गुरु थ्यै यस्तो हुकुम भो पनी ।
भोली राज्य म दिन्छु पुत्र कन सब् सामग्रि ल्याऊ भनी ॥ ६ ॥

मन्त्री डाकि हुकुम् भयो सँग रह्या जो जो कहन्छन् गुरु ।
सो सो चिज् झटपट् तयार् गर अवर सब् काम छोड्नु बरु ॥
मन्त्रीले पनि यो हुकुम् सुनि तहाँ साथै गुरूका रह्या ।
चाहिन्छन् जति चिज् ति खोज्न गुरुले खोलेर सब् चिज् कह्या ॥ ७ ॥

१ नेशक—मारि ।

२ बरु—भो लौ । अध्यात्मरामायण—रवणस्य

विनाशार्थं शो कन्ता दण्डकाननम् ।

३ रजबन, होमनाथ—तस्तो मन् हुन गो

र डाकि गुरूका कामलाई हुकुम् भो पनी ।

४ अध्यात्मरामायण—वसिष्ठ स्वकुलचार्यमाह—

येदमवापत ।

५ होमनाथ—जबै ।

मन्त्रीलाइ अहाइ राघवजिका साथ्मा वशिष्ठै गया ।
 पैल्हे श्री रघुनाथले गुरु भनी सम्मान गर्दा भया ॥
 हे त्रैलोक्यपते ! गुरु हुन त हूँ तिम्रो म क्या हूँ गुरु ।
 इनका हुन् इ गुरु भनेर इ सबै भन्छन् भनुन् लौ बरु ॥ ८ ॥

तिम्रो दर्शन पाउँला भनि यहाँ प्रोहित् भया कै म हूँ ।
 गुह्यै खुल्छ भनेर डर् हुन गयो धेरै कुरा क्या कहूँ ॥
 खोलन्या छैन म गुह्य चुप्प रहूँला सव् जान्दछु ता पनी ।
 जानी जानि म विन्ति गर्न अहिले आयाँ हजुरमा पनी ॥ ९ ॥

भोली हुन्छ तिलक् हजुर कन यहाँ सामग्रि जम्मा भयो ।
 पृथ्वीमा सुकला हवस् हजुरको सव् शास्त्रले भन्छ यो ॥
 सव् इन्द्रिय जितेर आज उपवास गर्नु सिताले सँगै ।
 आज्ञापाउँ म जान्छु काम् छवहुतै सव् काम् विचारु मगै ॥ १० ॥

यस्तो विन्ति गरी वशिष्ठ गुरु फेर् जस्तै गयाध्या पनी ।
 राम्ले लक्ष्मण ध्यै भन्या मतिमिलाइ काम् गर्न छँला भनी ॥
 छैनन् भाइ भरत पनी त तिनका खातिर् छ मेरी दया ।
 कौशल्यासुनि खुस् हुनिन् भनि त जो सम्चार वताउँदै गया ॥ ११ ॥

राजाले त खतम् गन्था दिनु भनी क्या गर्दछिन् कैकयी ।
यस्मा विघ्न कदापि पर्न न दिउन् लक्ष्मी र दुर्गा भई ॥
कौशल्या पनि यो विचार गरि तहाँ गर्थिन् पुजा देविको ।
धौताका मनमा भन्या ठहरियो काम् विघ्न गर्नु निको ॥ १२ ॥

वाणी ! मै तिमि विघ्न पारि कन आउ ती मन्थरा कैकयी ।
द्वी स्त्रीका घटमा पसेर तिमिले काम् सिद्ध लाऊ गई ॥
धौताका इ वचन् सुनेर झट्पट् तेस् मन्थरामा पसिन् ।
कैकयी कन खुप् भुलाउन भनी फेर कैकयीमा पसिन् ॥ १३ ॥

वाणीका वशमा पन्थाकि छँदि ती जाहाँ थिइन् कैकयी ।
काम् बित्ला भनि चट्पटाइ तहिं झट् त्यो मन्थरा मै गई ॥
नाना छल् गरि ठिक्क पारि कन सब् वृत्तान्त विस्तार भनी ।
द्वी वर् छन् तिमि मागि ल्यौ भनि ठुलो सूचन् गरी यो पनी ॥ १४ ॥

वाणीले ति भुलाइयाकि छँदि लौ भन्दी भइन् कैकयी ।
रामलाई वनवास् भरत कन रजाइँ माग्छु म चाँडो गरी ॥
द्वी वर्ले जत्र काम सिद्ध गरूँला धूँला सये गाउँ भनिन् ।
वीदा दी घर मन्थरा कन फिटाइ रिस् गर्न लाग्दी भइन् ॥ १५ ॥

सुन्दर् वल्ल निकालि फालि कपडा मैला शरिर्मा धरिन् ।
 आभूषण् कन फ्याँकि खूप रिसले खाली जमिन्मा परिन् ॥
 सज्जन् वेस सुमती पनी कुमतिका सङ्गले त विग्री गयो ।
 भन्छन् जो दुनियाँ उ लक्षण यहाँ ठिक् कैकयीमा भयो ॥ १६ ॥

कैकयी सित वस्नलाइ खुशिले राजा गयाथ्या जसै ।
 देख्यानन् र तहाँ कता गइ भनी चाकर्नि सोच्या तसै ॥
 क्रोधागार विपे भयाकि त बुझ्यौ कारण् छ कुन् कत्ति यो ।
 वृक्ष्याको पनि छैन गै हजुरले बुझ्नु हवस् क्यान हो ॥ १७ ॥

केटीका इ वचन् सुनी कन डराइ राजा नजिक्मा गया ।
 कैकयी कन क्यान यो रित् गन्यौ वात् खोल भन्दा भया ॥
 जो भन्छ्म पुन्याउँला भनि शपथ् खाँदा जसै वात् गरिन् ।
 राजा वृक्ष सरी गिन्या पृथिविमा यस्मा बहुत् जिद् गरिन् ॥ १८ ॥

रामलाई वनवास् भरत कन रजाइँ देऊ भनी जिद् गरी ।
 द्वी वर्ले यहि चौ दिंदौन त भन्या बाँच्नु त मुर्दा सरी ॥
 भोली येति कुरा भयेन त भन्या मर्न्याछु विष् खाइ म ता ।
 भन्न्या येति कुरा सुनी फिरि गिन्या राजा जमिन्मा यता ॥ १९ ॥

१ वेल्ग, मरगरीवन—पल्लो ।

४ रेहन—रिम ।

२ होमन्ग—गर्दि ।

५ वेल्ग, होमन्ग—मन्गरी ।

३ रेहन—छो

त्यो रात वर्ष समान व्यतित हुन गयो राजा ति मूर्छा भया ।
सब सामग्रि तयार् गरी कन बिहान मन्त्री हजुरमा गया ॥
देख्या चाल् र महाविचार हुन गयो सोध्या पन्यो क्या भनी ।
विस्तार् पाइ सुमन्त्र राम लिन गया आया तहाँ राम पनी ॥ २० ॥

राजालाइ त दुःख सुख हुनको कारण तिमी छौ भनी ।
वनमा गै तिमि राज्य छौ भरतलाइ भन्दी भइन् यो पनी ॥
यस्ता वात् सुनि वात् गन्या प्रभुजिले सुन्छ्यौ कि माइ कैकयी ।
राजा खूसि रहुन् म जान्छु वनमा के काम छ घरमा रही ॥ २१ ॥

गाहो कत्ति न मानि जान्छु वनमा राजा त बोलुन् भनी ।
बोल्याको प्रभुको वचन् सुनि तहाँ बोल्छन् ति राजा पनी ॥
हे रामचन्द्र ! मलाइ आज तिमिले बाँधेर राज्यै गरी ।
छुट्टा देखि बचाउ पाप् तिमि कनै लाग्दैन यस्तो गरी ॥ २२ ॥

राजा येति भन्या र फेर् पनि विलाप् खुप् गर्न लाग्दा भया ।
राजाको बुझियो र आशय तहाँ रामचन्द्र माइ थ्यै गया ॥
कौशल्या पनि भक्तिले हरिजिका ध्यानमा रह्याकी थिइन् ।
रामजीलाइ न देखि कत्ति न छुटाइ ताना प्रभूमा दिइन् ॥ २३ ॥

सुमित्राले भन्दा पछि पलक माइका खुलि गयो ।
 प्रभूलाई देख्ता अधिक मन सन्तोष पनि भयो ॥
 खुसीले काखमा ली कन जब भनिन् खाउ कछु भनी ।
 सुनी रामज्यू भन्छन् अब त कति खाँला नि म पनी ॥ २४ ॥

गयो खान्या बेला म कन त मिल्यो राज्य वनको ।
 भरतले राज् पाया यहिं बसि गरुन् राज्य जनको ॥
 विदा बक्स्या जावस खुसि सित म जान्याछु वनमा ।
 म चाँडै फिर्न्याछु विरह न हवस् कत्ति मनमा ॥ २५ ॥

वचन् सुन्दा मूर्च्छा परि कन उठ्याकी छँदि तहाँ ।
 भनिन् कौशल्याले अब म तिमिलाइ छोड्दछु कहाँ ॥
 भन्या राजाले ता तर म तिमिलाइ रोक्दछु यहाँ ।
 कि साथै लै जाऊ म कन तिमि जान्छौ अब जहाँ ॥ २६ ॥

तिमीलाइ वीदा दी म कसरि यहाँ दुःख सहुँला ।
 वरु प्राणै त्यागी यमपुरि महाँ जाइ रहूँला ॥
 विलाप कौशल्याको यति मुनि दयाले भरि गयो ।
 तहाँ लक्ष्मणको भन् तव अरु उपरिस् हुन गयो ॥ २७ ॥

नजर् दी रामजूमा अरु सित उठ्याको रिस बढाइ ।
गर्या बिनती राम् थ्यै अब भरत थ्यै गर्दछु लडाइ ॥
हजुरको राज् हन्या जति जति त छर् माछु सबलाइ ।
पितै बाँधछु पैट्हे भनि कन भन्या क्या छ अरुलाइ ॥ २८ ॥

चढ्या जावस् गादी सकल रिपुको नाश् म गर्छुला ।
यसै काम्ले माइका सकल मनको शोक हर्छुला ॥
सुन्या लक्ष्मणजीका इ वचन जसै राम् खुसि भया ।
बुझाया विस्तार्ले पनि तहि ठुलो ली कन दया ॥ २९ ॥

सुन्यौ भाइ ! ससारमा शरिर अति कच्चा छ जनको ।
शरिर् कच्चा जानी न गर तिमि रिस् कत्ति मनको ॥
सबै भोग् चञ्चल् छन् बिजुलि सरि एक्छिन् न रहन्या ।
विचार् यसतो राखी सहु तिमि बडो हुन्छ सहन्या ॥ ३० ॥

भ्याग्तो खाँ भनि खोज्छु डाँस् मुख विपेसाँप्ले धन्याको पनी ।
तस्तै भोग् गर्छुला भनेर मनले भन्छन् दुनीयाँ पनी ॥
क्याको रस् छ यहाँ विचार मनले काल्सर्पको मुख परी ।
क्या होला वन जाउँला इ सबलाइ आनन्द राखुन् हरी ॥ ३१ ॥

१ भारतजीवन, होमनाथ—मार्ग । अध्यात्म
रामायण—उच्च आत्ममनस कैकेयीवश
वर्तनम् । बद्धा निहमि भक्त

तत्र भूमातुलानपि ॥

२ भारतजीवन—क्या होला वन जानलाइ ।

यस्ता बात् प्रभुका सुनी कन तहाँ सीताजि मूर्छा परिन् ।
 पैल्हे ज्योतिपिको कुरो सब कही छोड्दीन सेवा भनिन् ॥
 सीताका यति बात् सुन्या र खुसि भैसाथै सिताजी लिया ।
 ब्राह्मण खूसि सदा रहुन् भनि तहाँ दौलत् बहूतै दिया ॥ ४० ॥

कौशल्याजि जहाँ थिइन् तहिं गई लक्ष्मणजिले विन्ति लाइ ।
 माता मेरि पिछा भइन् भनि तहाँ सुग्या सुमित्राजिलाइ ॥
 येती काम् गरि रामका हुकुमले लक्ष्मण् तयारी भया ।
 सीता लक्ष्मण साथमा लि रघुनाथ् राजा भयामा गया ॥ ४१ ॥

बीदा हून पिताजि थ्यै जब सिता लक्ष्मण् लि रामज्यू गया ।
 यस्तो देखि असह्य भो र दुनियाँ सब् शोक गर्दा भया ॥
 सीताराम् कन दुःख यो हुन गयो कैकेयि दुष्टै भई ।
 सीता आज कसोरि दुःख सहनिन् घोर जङ्गलैमा गई ॥ ४२ ॥

यो अन्याय भयो यहाँ त न बसौं जाऔं प्रभूका संगै ।
 रामलाइ छोडि यहाँ कसो गरि बसौं वूझेन मन् तान गै ॥
 यस्ता बात् गरि लोकले त बहुतै शोक् गर्न लाग्या भनी ।
 सब् विस्तार् गरि वामदेव ऋषिले सब्लाइ बुझाया पनी ॥ ४३ ॥

१ श्लोक ३८ का प्रथम दुई चरण पछी अर्थात् रामायणमा पनी छन् । स०

भारतवीवनमा श्लोक ४० या अन्तिम दुइ २ नेपाल—रत्नावित्रा पास गया ।

चरण छन् । मझका श्लोक हरु छुट्का ३ होमनाथ—लोकले पनि बहुत ।

४३—१. विष्णु २. वीर ३. ब्रह्मा ४. शिव

हे लोक हो ! अति गर्दछौ तिमि त शोक् यो शोक ता छाडि द्यौ ।
साक्षात् विष्णु इ हुन् भनेर मनले श्रीरामलाइ जानि ल्यौ ॥
पृथ्वीको सब भार हरेर रघुनाथ फिर्छन् इ जान्छन् कहाँ ।
साँचा हुन् इ कुरा अवश्य तिमिले खेद् कीन मान्यौ यहाँ ॥ ४४ ॥

यस् बातले ऋषिले मनुष्यहरुको खुप् मन् बुझाई दिया ।
पौँच्या राम पनि कैकयी र दशरथ जाहाँ बस्याका थिया ॥
हे मातर् ! वन जानलाइ अब ता आयौ जना तिन चली ।
बीदा जान मिलोस् म जान्छु वनमा रिस राग् रती भर् न ली ॥ ४५ ॥

आज्ञा जान मिलोस् पिताजिकि पनी जान्छु सदा गुस् म छु ।
दुख पाउनन् कि भनी पिताजि कन शोक् मन्मा न लागोस् कह्नु ॥
कैकयी यति बात् सुनी खुसि भई वस्तर पुराना दिइन् ।
लाया श्री रघुनाथले ति कपडा सीताजिले ता लिइन् ॥ ४६ ॥

यस्ता वस्त्र म लाउँ आज कसरी भन्न्या मनैमा धरी ।
लज्जाले रघुनाथका मुख विषे हेरिन् कटाक्षे गरी ॥
श्रीरामले मुटुरा गरी ति कपडा हात्मा जसै ता ल्रिया ।
त्यो देखी कन राजपतिहरु सब रोया तहाँ जो थिया ॥ ४७ ॥

यस्ता वात् प्रभुका सुनी कन तहाँ सीताजि मूर्छा परिन् ।
 पैलहे ज्योतिषिको कुरो सब कही छोड्दीन सेवा भनिन् ॥
 सीताका यति वात् सुन्या र खुसि भैसाथै सिताजी लिया ।
 ब्राह्मण खूसि सदा रहुन् भनि तहाँ दौलत् बहूतै दिया ॥ ४० ॥

कौशल्याजि जहाँ थिइन् तहिं गई लक्ष्मणजिले विन्ति लाइ ।
 माता मेरि पिछा भइन् भनि तहाँ सुम्प्या सुमित्राजिलाइ ॥
 येती काम् गरि रामका हुकुमले लक्ष्मण तयारी भया ।
 सीता लक्ष्मण साथमा लि रघुनाथ् राजा भयामा गया ॥ ४१ ॥

बीदा हून पिताजि थ्यै जव सिता लक्ष्मण लि रामजू गया ।
 यस्तो देखि असह्य भो र दुनियाँ सब शोक गर्दा भया ॥
 सीताराम् कन दुःख यो हुन गयो कैकेयि दुष्टै भई ।
 सीता आज कसोरि दुःख सहनिन् घोर जङ्गलैमा गई ॥ ४२ ॥

यो अन्याय भयो यहाँ त न बसौं जाऔं प्रभूका संगै ।
 रामलाइ छोडि यहाँ कसो गरि बसौं वृद्धेन मन् तान गै ॥
 यस्ता वात् गरि लोकले त बहुतै शोक् गर्न लाग्या भनी ।
 सब विस्तार् गरि वामदेव ऋषिले सबलाइ बुझाया पनी ॥ ४३ ॥

- १ श्लोक ३८ वा प्रथम दुई चरण पढी
 भारतवीरनम श्लोक ४० वा अन्तिम दुई
 चरण छन् । मध्यम श्लोक हर सुदेव
 बुझिन्छन् । निम्नमा भनेका आशयका कुरा
- अध्यामरामायणमा पनी छन् । १०
 २ नेपान्—राजात्रिभुव पाम् गदा ।
 ३ होमनाथ—लोकले पनि बहुत ।

हे लोक हो ! अति गर्दछौ तिमि त शोक् यो शोक ता छाडि द्यौ ।
साक्षात् विष्णु इ हुन् भनेर मनले श्रीरामलाई जानि ल्यौ ॥
पृथ्वीको सब भार हरेर रघुनाथ् फिर्छन् इ जान्छन् कहाँ ।
साँचा हुन् इ कुरा अवश्य तिमिले खेद् कीन मान्यौ यहाँ ॥ ४४ ॥

यस् बातले ऋषिले मनुष्यहरूको खुप् मन् बुझाई दिया ।
पाँच्या राम् पनि कैकयी र दशरथ् जाहाँ बस्याका थिया ॥
हे मातर् ! वन जानलाई अब ता आयौ जना तिन चली ।
बीदा जान मिलोस् म जान्छु वनमा रिस् राग् रती भर्न ली ॥ ४५ ॥

आज्ञा जान मिलोस् पिताजिकि पनी जान्छु सदा खुस् म छु ।
दुख् पाउनन् कि भनी पिताजि कन शोक् मन्मा न लागोस् कह्लु ॥
कैकेयी यति बात सुनी खुसि भई वस्तर् पुराना दिइन् ।
लाया श्री रघुनाथले ति कपडा सीताजिले ता लिइन् ॥ ४६ ॥

यस्ता वस्त्र म लाउँ आज कसरी भन्न्या मनैमा धरी ।
लज्जाले रघुनाथका मुख विपे हेरिन् कटाक्षै गरी ॥
श्रीरामले मुद्रा गरी ति कपडा हातमा जसै ता लिया ।
त्यो देखी कन राजपत्निहरू सब रोया तहाँ जो थिया ॥ ४७ ॥

दुष्टे ! आज सिताजिलाइ किन यो वस्त्र पुराना दियौ ।
 यस् काम्ले जति छन् यहाँ इ सबको प्राण् खैचि ऐल्हे लियौ ॥
 कैकेयी सित बात वशिष्ठ गुरुले येती गन्थाध्या जसै ।
 बीदा भै रघुनाथ् चढ्या रथ विपे सम्पूर्ण रोया तसै ॥ ४८

सीताराम् वनमा चल्या रथ चढी लक्ष्मण् गया साथमा ।
 वृक्षैका तलमा रह्या रघुपती घर् छोडि तेस् रातमा ॥
 सुन्दर् एक् तमसा नदी तहिं थिइन् तिनका दुवै तिर भरी ।
 आयो लस्कर रामजिका सँग बस्यो खाली अयोध्या गरी ॥ ४९

फिर्नन् ता रघुनाथ् सँगै फिरियला जानन् चलाँला सँगै ।
 रामलाइ छोडि यहाँ कसो गरि बसौं काहाँ बसाँला न गै ॥
 यस्ता सुर् प्रभुले बुझी कन तहाँ युक्ती गन्था छल्नको ।
 प्रातःकाल भयो उठेर झटपट् मनसुव् गन्था चल्नको ॥ ५० ॥

फकीं फेरि सहर् गया झडै गरी बाटो छली राम् गया ।
 फर्क्याछन् रघुनाथ् भनेर दुनियाँ मम्पूर्ण फिर्दा भया ॥
 यस् रितले दुनियाँ फिटाइ सहरै श्री राम् वनमा गया ।
 गङ्गाका तिरमा पुगेर अब ता ग्य् थाम भन्दा भया ॥ ५१ ॥

रामको गुह खित भेट

सुन्दर् वृक्ष थियो ठुलो तिर विषे एक् शिंशपाको तहाँ ।
 दोस्रो वास् रघुनाथको तहिं भयो त्यै वृक्षका तल् महाँ ॥
 फल् फुल् ली कन भेट्नलाइ गुहजी आया बडा हर्षले ।
 निर्मल् देह भयो तसै बखतमा श्रीरामका स्पर्शले ॥ ५२ ॥

मेरो आज पवित्र घर पनि हवस् ख्वामित् ! गन्यो विन्ति यो ।
 सेवक हूँ करुणानिधान् ! म कन होस् मायार मर्जी छ जो ॥
 यो विन्ती सुनि भन्दछन् प्रभु तहाँ सून्यौ सखे ! आज ता ।
 वनमा जान चल्याँ म जान घरमा याहीं रहन्छु म ता ॥ ५३ ॥

कौनै फल्फुल खानु छैन अरुले केही दिउन् ता पनी ।
 भन्न्या यो मनमा छ थाम्छु मनको आफ्नू प्रतिज्ञा भनी ॥
 मेरै हौ तिमि राज्य जो छ उ पनी मेरै छ भन्दा भयो ।
 बर्को दूद घसी जटा मुकुट झैं पारेर बाँच्दा भयो ॥ ५४ ॥

जल्पान् मात्र गरी सिता र रघुनाथ् कुशका शयन्मा गया ।
 लक्ष्मणका सँगमा रही गुह पनी रात् भर् खडा भै रह्या ॥
 सीताराम फगत कुशासन विषे देख्या सुत्याको तहाँ ।
 साह्रै ग्लानि भयो बहुत गुहजिको शोक् बढ्न गो मन् महाँ ॥ ५५ ॥

१ नेपाल—हुन गयो ।

सखा भेटिवहाम ।

२ नेपाल, भारतजीवन, बर्दै—मेरै हो तिमि

३ होमनाथ—रक्षा ।

राज्य छे—उ पनी मेरै छ भन्दा भयो ।

४ नेपाल—देखा । भारतजीवन—देखा ।

अध्यात्मरामायण—राज्य भगवतले सर्व त्व

भन्छन् लक्ष्मणलाई भाइ ! फजिति खुप् कैकयीले दिइन् ।
 राजालाई वशमा गरेर बहुतै हुर्मत् प्रभूको लिइन् ॥
 लक्ष्मण् दात्सुनि भन्छन् गुहजिका दिल् भित्र ठंडा गरी ।
 लाग्या सुन्न पनी तहाँ गुहजिले तन् मन् वचन् सत्र धरी ॥ ५६ ॥

दाताको छ यहाँ इ दुःख सुखको फल् मिल्छ सत्र् कर्मको ।
 दिन्छन् भन्नु कुबुद्धि हो न भन यो नाश हुन्छ सत्र् धर्मको ॥
 कर्ता हूँ पनि भन्नु छैन अभिमान् जनले न गर्नु कहीं ।
 कर्मको फल भोग मिल्छ तिमिले यो बुझ्नु जाहाँ तहीं ॥ ५७ ॥

धीरा भै रहनू विपत्ति सहनू कस्तै परनू ता पनी ।
 कैलहै मोह विपे न पर्नु जनले माया छ संसार भनी ॥
 यस्तै दात्सुनि रात्र वित्यो गुहजिका रामका नजिकमा रही ।
 गङ्गा तर्न हुकुम् भयो प्रभुजिको ताहाँ उज्यालो भई ॥ ५८ ॥

फिर्दामा न पुजा अवश्य गरूला सामग्रि ठूलो गरी ।
 गङ्गे ! आज म जान्छु घोर वनमा केवल नमस्कार गरी ॥
 यस्तो धिन्ति गरी सिता पतिजिका साथै चलिन् पार् तरी ।
 आज्ञाले घरमा फिर्त्या गुह पनी भक्ती मर्नमा धरी ॥ ५९ ॥

१ भक्तकीर्तन—कुबुद्धि हो न अभिमान् ।

२ नेत्र—आँखा ।

३ होमन्—पढ्नु ।

४ नेत्र—आँखा ।

५ होमन्—पढ्नु ।

६ भक्तकीर्तन, होमन्—१॥

७ भक्तकीर्तन, ४६—१ ।

गङ्गा पार् तरि मिर्ग मारि पकुवा तारेर खाया तहाँ ।
 तेस्रो वास् रघुनाथको तहिं भयो एक वृक्षका तल् महाँ ॥
 चौथो वास् रघुनाथको हुन गयो आश्रम भरद्वाजको ।
 रामज्यूको ऋषिले गन्या स्तुति तहाँ सुर् जानि कामकाजको ॥ ६० ॥

पाँचौ दिन् ऋषिका कुमार संग लिया बाटो बताउन् भनी ।
 रामज्यूलाइ यमुनाजि तारि ति कुमार सौंझमा त फर्क्या पनी ॥
 सीताराम पनि चित्रकुट् पुगि गया वाल्मीकि वसूया जहाँ ।
 वाल्मीकी कन दण्डवत् गरि बहुत् आनन्द मान्या तहाँ ॥ ६१ ॥

वाल्मीकी कन भन्दछन् रघुपती क्यै दिन् रहन्छ यहाँ ।
 कुन् जग्गा बढिया छ सब तरहले होला सुबिस्ता कहौ ॥
 सून्या वाल्मिकिले मनुष्य सरि भै रामले गन्याका कुरा ।
 सोही माफिक बिन्ति बात् पनि गन्या वाल्मीकि छन् झन् पुरा ॥ ६२ ॥

जान्दै नन् महिमा बडा ऋषि पनी जस्का त एक नामको ।
 यस्ता हौ रघुनाथ ! हजुर कन यहाँ क्या काम असल्टामको ॥
 सज्जनका हृदयै छ घर हजुरको अच्छा बहुत् फेर कहौ ।
 विस्तार् एक सुनि कसनू पनि हवस् बिन्ती म गर्छु यहाँ ॥ ६३ ॥

व्याधा हूँ अधिको म सप्तऋषिका निर्मल् कृपाले गरी ।
 वाल्मीकीभनि नाम्चल्यो जव जप्याँ राम्नाम उल्टा गरी ॥
 उल्टै नाम कि ता छ यस्ति महिमा विस्तार घेर क्या कहूँ ।
 गङ्गाका र इ चित्रकूट गिरिका बिच्का जगामा रहू ॥ ६४ ॥

वाल्मीकी ऋषिका वचन् मुनि बहुत खुस् भै जगन्नाथ गया ।
 गङ्गाका र ति चित्रकूट गिरिका बिच् पारि बसता भया ॥
 गङ्गा देखि सुमन्त्र फर्कि दशरथ जाहों बस्याका धिया ।
 ताहाँ जल्दि गयेर जो छ ममचार बिल्कुल् मुनाई दिया ॥ ६५ ॥

चरको दूद घसी जटा मुकुट छै चाँध्या दुवै भाइले ।
 फिर् लौ जा भनियो हुकुम तहि दिया रामले मिना माइले ॥
 गङ्गा पार रघुनाथ गया नजरले हेर्यो कठिन् भो तहाँ ।
 छोड्यो देगन् जमै गँदै रथ लिटै दाँडेर आयो यहाँ ॥ ६६ ॥

संजा बिन्नि गोरम् भनी हुकुम भो लक्ष्मण मिनागमको ।
 ताँत्रो शोर रनि भर कदापि न गगन् हुँदैन शोर कामको ॥
 यम्ता चान् गरि गम गया भनि गर्व बिग्नार मुनाया जमै ।
 कोशल्या दशरथ जिन्नाइ रिमले चामूचाण यजानि नर्म ॥ ६७ ॥

वाक्शरले अति ताप् भयो र दशरथ् भन्छन् मलाई कती ।
 भन्छ्यौ मर्न बखत् यसै हुन गयो छाड्यो शरिरले गती ॥
 ऐल्हे मर्छु सराप् पनी छ तिमिले खुप् पुत्रशोकले गरी ।
 जस्तै हामि मन्यौं उसै गरि मन्या ठूलो विपत्ती परी ॥ ६८ ॥

येती एक तपखिले अघि सराप् जो दी गयाध्या मरी ।
 तिन्का तेहि सरापको फल मिल्यो ठिक् आज उसतै परी ॥
 सब् बिस्तार सरापको कहि सकी हा राम ! सीता ! गरी ।
 प्राणैत्याग्दशरथजिले जब गन्या खल्वल् पन्यो तेस् घरी ॥ ६९ ॥

प्रातःकाल भयो वशिष्ठ गुरु झट् मन्यी लि दरबार गया ।
 तेलमा ती दशरथजिलाइ धरि फेर छोरा झिकाई लियां ॥
 चाँडै आउनको वशिष्ठ गुरुको आज्ञा छ भन्न्या सुनी ।
 दूतैका सँग लागि भाइ कन ली आया भरतजी पनी ॥ ७० ॥

कैकेयी सित भेट् भयो भरतको सोध्या पिता छन् कहाँ ।
 सब् वृत्तान्त गरी भरत् कन त सब् बिस्तार सुनाइन् तहाँ ॥
 सून्या शोक मनमा पन्यो भरतका साहै रिसाया पनी ।
 पापी हो तिमि कुम्भिका नरकमा भोग् गर्न जाउली मनी ॥ ७१ ॥

१ होमनाथ—भयेर ।

२ भारतजीवन—पुत्रको शोक गरी ।

३ होमनाथ—वस्ते ।

४ नेपाल, भारतजीवन—शिवजन्दा भया ।

कैकेयी कन गालि दी कन तहाँ दुःखी बहूतै भया ।
 कौशल्याजि जहाँ थिइन तहिं रुँदै धाउँदै भरतजी गया ॥
 हे मातर् ! मनमा कदापि न परोस् मत् छैन मेरो रती ।
 पाप् लागोस् कछु मत् भया गुरुजिलाइ काटेरमाच्या जती ॥ ७२ ॥

विन्ती यो गरि दुःखमा परि विलाप गध्या भरतजी तहाँ ।
 मन्त्रीवर्ग समेत वशिष्ठ गुरुजी पौंच्या नजिकमा तहाँ ॥
 देख्या शोक भरतजिको र गुरुले पीता बित्याछन् भनी ।
 शोक् गर्नु बढिया त छैन किन शोक् गछौं महाराज् ! भनी ॥ ७३ ॥

नाना तत्त्व कही तहाँ भरतको सब् शोक् गुरुले हच्या ।
 सब् आज्ञा गुरुको लिई भरतले कामकाज् पिताको गच्या ॥
 राजाको किरिया जसै गरि सक्या दान्को असङ्ख्यै गरी ।
 तेस् विचमा मनले विचार भरतले राख्या बहुत् शोक् गरी ॥ ७४ ॥

माता मेरि त राक्षसी सरि भइन् इनका नजिकमा यहाँ ।
 वस्नु योग्य अवश्य छैन अब ता जान्छु प्रभू छन् जहाँ ॥
 यस्तो चित्त थियो तहाँ भरतको इनको छ यो मन् भनी ।
 मालुम् ता गुरुमा थियो तर पनी भन्छन् उचित हो भनी ॥ ७५ ॥

१ नेपाल, भारतजीवन—मन् ।

२ भारतजीवन—मन् ।

३ नेपाल—पाप् लागोस् कछु भया ।

४ हामनाथ—जहाँ ।

५ बहूतै—जगत् ।

६ भारतजीवन, नेपाल—य पनि सब् ।

बाबाको छ हुकुम् यहाँ भरतले राज् गर्नु रामले गई ।
चौधै वर्ष तलक् बसुन् वन विषे मानो मुनीश्वर भई ॥
सीताराम् यहि बातले वन गया याहाँ हजुरले पनी ।
गादी चढ्नु हवस् हुकुम् दिनु हवस् यो राज्य मेरो भनी ॥ ७६ ॥

यस्तो विन्ति गरी वशिष्ठ गुरु चुप् जस्तै रह्याय्या तहाँ ।
उत्तर जल्दि दिया तहाँ भरतले क्या गर्छु यो राज् यहाँ ॥
कीर्तोमा अपकीर्ति पारि कसरी राज् गर्नु याहाँ बसी ।
दाज्यूको टहलै गरी सँग रह्या लक्ष्मण रह्याछन् जसी ॥ ७७ ॥

गया जाहाँ सीतापति म पनि जान्छु अब तहाँ ।
कगत एक् कैकेयी यहि बसि रहुन् छोड्दछु यहाँ ॥
फलाहारी हुन्छु सिर भरि जटा धारि वनमा ।
म भोली जान्याछु हिडि कन विचार्यै छ मनमा ॥ ७८ ॥

प्रभूको गादी हो प्रभु कन फिरायेर घरमा ।
म गादी सुम्पन्छु किन म गरुँला राज्य करमा ॥
भरतका यस्ता बाट सुनि कन सबै खुस् अति भया ।
भरत भोली बेरै उठि कन सबेरै हिडि गया ॥ ७९ ॥

सबै माता भ्राता गुरु सहित सब् फौज पनि ली ।
 फगत सीताराम्का चरणतलमा चित्त पनि दी ॥
 भरत् गङ्गा पौंच्या गुहजि कन शङ्का हुन गयो ।
 ठुलो लस्कर् देख्या न बुझि कन तानै डर भयो ॥ ८० ॥

लडौंला नाउ खैची भरत कपटी हुन यदि भन्या ।
 भनी मन् भै लस्कर्हरु कन तयार हौ पनि भन्या ॥
 ठुलो भित्री मतलब् गरि कन गये बुझ्दछ भनी ।
 तहाँ भेटी राखी नजर तिर हेच्या कछु पनी ॥ ८१ ॥

जसै देख्या आँसू गह भरि घरी शोक् पनि गरी ।
 कहौं मिल्छन् सीतापति म कन भन्दा घरि घरी ॥
 जसै सिर् पाऊमा गरि ति गुहले ढोग् पनि दिया ।
 भरतले अङ्कैमाल् गरुं भनि उठाई कन लिया ॥ ८२ ॥

भरतजीले सोध्या गुह सित सिताका पति यहाँ ।
 सुत्याको स्थल् कुन् हो म कन कहु जान्छु अब तहाँ ॥
 गया विस्तार् पाई रघुपति सुत्याका शयनमा ।
 भरतले खेद् मान्या कुशशयन देखेर मनमा ॥ ८३ ॥

अहो ! मेरा खातिर वन वन सिताजी पति सँगै ।
कुशासनमा सुतछिन् न त यसरि सुतथिन् अधि कतै ॥
अहो ! धिक्कार मेरी जनमजननी कैकयि भइन् ।
इनैले गर्दैमा पति सँग सिताजी वन गइन् ॥ ८४ ॥

कहाँ छन् सीतानाथ कति पर गया भेट्छु कहाँ ।
छ केही मालुम् ता म कन कहूँ जान्छु अब तहाँ ॥
बताया जाहाँ छन् भनि ति गुहले राम कन पनी ।
गुहैका सम्चारले खुसि पनि भया भेट्छु भनी ॥ ८५ ॥

सब विस्तार बताइँ ताहिँ गुहले गङ्गाजि तारी दिया ।
ताहाँ देखि भरत चली पुगि गया जाहाँ भरद्वाज थिया ॥
एकदिन् ताहिँ मुकाम गन्या भरतले सम्मान ऋषीले गन्या ।
बिलकुल् सैन्य जती थिया भरतका मेज्मानिले छक् पन्या ॥ ८६ ॥

भोली बेर सबेर लस्कर लिई बीदा ऋषी ध्यै भया ।
कैल्हे पुग्दछु चित्रकूट गिरिमा भन्दै भरतजी गया ॥
खुस् भै लस्कर चित्रकूट गिरिका पाँच्या नजिकमा जसै ।
खोज्या ताहिँ भरतजिले अधि गई डेरा प्रभूको तसै ॥ ८७ ॥

१ भारतजीवन, नेपाल—पनि ।

२ ऐजन—इनैका ।

३ नेपाल—सित ।

४ भारतजीवन—सँग ।

५ बर्द—भन ।

६ होमनाथ—याही ।

७ ऐजन—गुनाह ।

८ भारतजीवन, नेपाल—थियो ।

डेरा देखी भरतजी तहिं नजिक गया पाउका छाप देख्या ।
 श्रीरामका पाउका छाप चिह्नि कन खुसिले माथले ताहिं टेक्या ॥
 भन्छन् धन्यै रहाँछु सहज न मिलन्या पाउका छाप देख्याँ ।
 ब्रह्माजीले न पाउनु छ त पनि सहजै माथले आज टेक्याँ ॥ ८८ ॥

यस्तो बोल्दै प्रभूका चरणधुलि विषे भक्तिले लट्पटीदे ।
 कैल्हे पुग्छु कहाँ छु भनि कन मनले दस् दिशा दृष्टि दीदै ॥
 जाँदा ताहीं भरतले प्रभुजि कन जसै नेत्रले देखन पाया ।
 ख्वामित्लाई आज पायाँ भनि कन खुसिले पाउमा पर्न धाया ॥ ८९ ॥

देख्या पाऊँ पन्याको गह भरि वहँदा अश्रुधारा धन्याको ।
 सब राज्यै तृण बरोवर् गरि कन बहुतै आफुमा मन् गन्याको ॥
 यस्तो देखी कृपाले भरत कन तहाँ काखमा राखि लीया ।
 यस्तो मन् हो भरतको बुझि रघुपतिले खुप् कृपादृष्टि दीया ॥ ९० ॥

श्री सीतापति माइका चरणमा राख्या र सिर् फेर् पिता ।
 काहाँ छु किन् आज देख्तिन यहाँ क्या गर्दछु छु कता ॥
 भन्दै खोजि गन्या पिता कन तहाँ श्री रामजीले जसै ।
 सब विस्तार वशिष्ठले भनि दिँदा शोक गर्न लाग्या तसै ॥ ९१ ॥

१ भरत—भेट्न्या ।

४ होमनाथ—जम्नो ।

२ ऐजन—पादमा । भारतजीवन—पाउमा ।

५ नेपान—मन्सीन् ।

३ नेपाल—आँसुधारा ।

गङ्गास्नान गरी तिलाञ्जलि दिया फेर पिण्डदानै पनी ।
फल फुल्ले रघुनाथले तहिं दिया पाउन् पिताले मनी ॥
तेस् दिनमा उपवास ग्या जब बित्यो रात् फेरि गङ्गा गया ।
गङ्गास्नान गरि फेर फिरेर मढिमा आयेर बस्ता भया ॥ ९२ ॥

तहाँ सीतारामका चरणतलमा सिर् पनि धरी ।
अयोध्यै लैजान्छु भनि कन ठुलो मनसुब गरी ॥
भरत् बिन्ती गर्छन् किन रघुपते ! आज वनमा ।
हजुरले आयाको म कन अति ताप् हुन्छ मनमा ॥ ९३ ॥

खामित् ! हजुरको म त दास पो हूँ ।
यो राज्य गर्ना कन योग्य को हूँ ॥
यो गादि ता याहिं हजुरको हो ।
मैले त सेवा गरि बस्नु पो हो ॥ ९४ ॥

छोरा हुनन् यज्ञ बहुत गरीनन् ।
सम्पूर्ण लोकको पनि ताप् हरीनन् ॥
तब् पो ति छोरा सित राज्य छाडी ।
जानू असल् हो त छदै छ झाडी ॥ ९५ ॥

वेला त यो होइन जान वन्मा ।
मेरा त यै निश्चय हुन्छ मन्मा ॥
जाऔं घरै फर्कि सघाइ जावस् ।
मेरी इ माता सित रिस् न आवस् ॥ ९६ ॥

यस्ता प्रकारले गरि बित्ति गर्दै ।
आँखा भरी आँसु बहूत घर्दै ॥
रोया भरतले जब पाउमा गै ।
बोल्या प्रभूले पनि खूसि मन् भै ॥ ९७ ॥

हे भाइ ! गछौं किन आज जिद्दी ।
फिर्नु असल् छैन र काम न सिद्धी ॥
जान्छु म वन्मा तिमि फर्कि जाऊ ।
यस् राज्यको काम तिमिले चलाऊ ॥ ९८ ॥

रामले वनै गै मुनिभेष धर्नु ।
याही भरतले बसि राज्य गर्नु ॥
भन्न्या पिताको जत्र सुन्न पायौ ।
आज्ञा उसैले वन जान आयौ ॥ ९९ ॥

ई बात भरतले जब सुन्न पाया ।
 फेरी चरणमा परि बित्ति लाया ॥
 हे नाथ् ! पिता हुन् मतिहिन् भयाका ।
 स्त्रीका त साहै वशमा पन्याका ॥१००॥

उन्ले भन्याथ्या पनि राज्य छाडी ।
 जानू असल् होइन आज झाडी ॥
 ख्वामित् ! बहुत् बित्ति छ फर्कि जाऊँ ।
 फर्कन्न भन्या त जवाफ् न पाऊँ ॥१०१॥

यस्तो भरतले जब जिद्दि लीया ।
 उत्तर प्रभूले पनि फेरि दीया ॥
 फर्कन्न भैय्या ! तिमि फर्कि जाऊ ।
 पीताजिलार्दै पनि दोष न लाऊ ॥१०२॥

खुप् सत्यवादी त पिताजि थीया ।
 साँचै हुनाले वरदान दीया ॥
 सो पूर्ण गर्ना कन जान्छु वन्मा ।
 साँचो कुरा हो बुझि लेउ मन्मा ॥१०३॥

उत्तर् प्रभूको सुनि दुःख मान्या ।
 फेरी चरणमा परि बित्ति लाया ॥
 फिर्नू हवस् ख्वामित ! बित्ति गर्छ ।
 यस् दण्डकारण्य विषे म जान्छु ॥१०४॥

यस्ता वचन् सूनि भरतजिलाई ।
 फेरी हुकुम् भो तिमि फर्क भाई ॥
 यो राज्य साट्या पनि हुन्छ झटो ।
 हे भाइ ! गर्छौं किन आज भूटो ॥१०५॥

हुकुम् यस्तो सूनी भरत पनि रामका चरणमा ।
 परी बित्ती गर्छन् म त रघुपते ! छु शरणमा ॥
 चरण बाहिक् एक् छिन् रहन पनि ताप् हुन्छ मनमा ।
 न फर्क्या ख्वामितका पछि पछि म ता जान्छु वनमा ॥१०६॥

न ता फर्की जान्या न त म कन लान्या वन पनी ।
 भन्या मर्छ ख्वामित् ! अत्र अरु कुरो केहि न भनी ॥
 भनी आसन् बाँधी जत्र मरणमा निश्चय धन्यो ।
 खुसी मै श्रीरामले पनि अति दयालू मन गन्या ॥१०७॥

भारतलाई रामचन्द्र खराउ दिदै हुनुहुन्छ

दिया सूचन् रामले गुरु कन बुझाऊ तिमि भनी ।
 गुरुले एकान्तै लगि कन भरतजी कन पनी ॥
 बुझाया बात् खोली कन सुन इ जो हुन् रघुपति ।
 जगन्नाथ साक्षात् हुन् त्रिभुवनपतीका अधिपति ॥१०८॥

अघी ब्रह्माजीले सकल भुमिको भार् हर भनी ।
 स्तुती गर्दा खुस् भै सुन म हरूँला भार् पनि भनी ॥
 भन्याका हूनाले उहि वचन पालन् गरूँ भनी ।
 प्रभू जान्छन् वन्मा पछि त सुन फिर्छन् घर पनी ॥१०९॥

प्रभूकै इच्छा हो नतर कसरी कैकयि पनी ।
 वनै जाउन् भन्थिन् प्रभु कन रती तुल्य न गनी ॥
 कुरो यस्तो जानी न गर तिमि यो आग्रह यहाँ ।
 भुमीको भार् टारी कन पछि त जान्छन् प्रभु कहाँ ॥११०॥

रावण् मारि उतारि भारि भुमिको फिर्छन् जगन्नाथ् भनी ।
 यस्ता हुन् रघुनाथ् भनेर गुरुले खोलेर गुह्यौ पनी ॥
 सब् विस्तार गरी दिया र गुरुका वाणी सुनी खुस् भया ।
 फर्क्यानिन् रघुनाथ् भनीमन बुझ्यो राम्का नजिक्मा गया ॥१११॥

हे नाथ् ! तत्त्वसुन्याँ म फिर्छु अब ता जान्छु अयोध्या महाँ ।
 पूजा गर्न दिनु हवस् हजुरका एक् जोर् खराऊ यहाँ ॥
 यस्तो विन्ति गरी प्रणाम् वरिपरी घुमदै भरतले गन्या ।
 आफ्ना साफि खराउ दी प्रभुजिले सब ताप भरतको हन्या ॥११२॥

फेरी बिन्ति गन्या तहाँ भरतले लौ फिर्दछु फिर्न ता ।
 चौधै वर्ष समाप्ति पारि न फिर्न्या मन्याछु साँचै म ता ॥
 यो बिन्ती सुनि लौ भनी भरतका सामने हुकुम् भो तहाँ ।
 कैकेयी रघुनाथका चरणमा रूँदै परिन् खुप् तहाँ ॥११३॥

हे नाथ् ! दुर्बुद्धि आई अति फजिति दियाँ राज्यको घात गराई ।
 मायाले मोह पार्दा मन पनि भुलि गै मेरि बुद्धी हराई ॥
 क्यारूँ नाथ् ! आज रुन्छु विपति परि गयो आज यो चेत पायाँ ।
 कठपुतली छै नचाउँछिन् त्रिभुवनपति ! सब् धन्य छन् तिम्रि माया ॥

मेरो माया छ छोरा जन धनहरमा यो सबै खँचि देऊ ।
 दुर्बुद्धी हो पछी ता शरण परि भनी खुप् कृपा राखि लेऊ ॥
 कैकेयी येहि पाठ्ले स्तुति गरि हरिका पाउमा सीर धारिन् ।
 हेनाथ ! आई शरणमा परि भनिकरुणा राख यो बिन्ति पारिन् ॥११५॥

हाँसी सीतापतीले पनि अभय दिया जो बनायाँ मन्यौ सो ।
 दोष् तिम्रो छैन यस्मा बुझ्तिमि मनले मेरि इच्छा त हो यो ॥
 सत्सङ्ग, सन्तोष पाऊ, म कन् दिन् दिनै सम्झदै दिन् वित्ताऊ ।
 छुट्न् सब् कर्म तिम्रा रति भर मनमाशोक न राखेर जाऊ ॥११६॥

फेरी विन्ति गन्या तहाँ भरतले लौ फिर्दछु फिर्न ता ।
 चौधै वर्ष समाप्ति पारि न फिन्या मन्याछु साँचै म ता ॥
 यो विन्ती सुनि लौ भनी भरतका सामने हुकुम् भो तहाँ ।
 कैकेयी रघुनाथका चरणमा रूँदै परिन् खुप् तहाँ ॥११३॥

हे नाथ ! दुर्बुद्धि आई अति फजिति दियाँ राज्यको घात गराई
 मायाले मोह पादा मन पनि भुलि गै मेरि बुद्धी हराई
 क्यारूँ नाथ ! आज रुन्छु विपति परि गयो आज यो चेत पायाँ
 कठपुतली झैं नचाउँछिन् त्रिभुवनपति ! सब् धन्य छन् तिम्रि माया

मेरो माया छ छोरा जन धनहरुमा यो सबै खैँचि देऊ ।
 दुर्बुद्धी हो पछी ता शरण परि भनी खुप् कृपा राखि लेऊ ॥
 कैकेयी येहि पाठ्ले स्तुति गरि हरिका पाउमा सीर धारिन् ।
 हे नाथ ! आई शरणमा परि भनिकरुणा राख यो विन्ति पारिन् ॥११॥

हाँसी सीतापतीले पनि अभय दिया जो भनायाँ भन्यौ सो ।
 दोष तिम्रो छैन यसमा बुझ तिमि मनले मेरि इच्छा त हो यो ॥
 मन्मा सन्तोष पाऊ म कन दिन दिनै सम्झदै दिन् धिताऊ ।
 छुट्नुन् सब् कर्म तिम्रा रति भर मनमा दोक् न राखेर जाऊ ॥१॥

'कैकेयी करुणा बुझी खुसि भई बीदा प्रभू थ्यै भइन् ।
 श्री राम्का चरणारविन्द मनले भज्दै अयोध्या गइन् ॥
 सब लस्करहरु ली भरत् पनि बिदा भै फेर अयोध्या गया ।
 सब लस्करहरुलाइ राखि घरमा आफू फरक् भै रह्या ॥११७॥
 नन्दी ग्राममा सन्याका भुमिशयन गरी रोज् फलाहार गन्याका ।
 एक गढ्ढा सब जटाको गरि कन ति खराउ गादि माथी धन्याका ॥
 गथ्या सब राज्यको काम् त पनि सब कुरा गादिमा बित्ति गर्दै ।
 यसत्तै रित्ले बिताया दिन भरतजिले राममा चित्त धर्दै ॥११८॥
 केही दिन् चित्रकुट्मा बसि कन रघुनाथ् वाल्मिकी थ्यै बिदा भै ।
 जान्छु वनमा म फिर्छु भनि कन खुसिले अत्रिका आश्रमै गै ॥
 अत्रीका पाउमा सिर् धरि कन म त हूँ राम् भनी नाम् बताया ।
 श्रीराम्का बाणि सुन्दा मन अति खुसि भै अत्रिले हर्ष पाया ॥११९॥
 पूजा सीतापतीको गरि कन ऋषिले पाउमा बित्ति लाया ।
 वृद्धा छन् पत्नि मेरी सकल विषयमा एक रती छैन माया ॥
 भीत्रै छन् आज दर्शन दिन मढुलिविपे भीत्र सीताजि जाउन् ।
 सीताजीलाइ पाई अब त ति बुढिले जन्मको सार पाउन् ॥१२०॥

अत्रीको विन्ति सूनी हुकुम् पनि दिया लौ सिता ! भीत्र जाऊ ।
 अत्रीकी पबि भेटी कन अब तिमिले जल्दि फर्केर आऊ ।
 आपना नाथको हुकुम् यो सुनि कन खुसि भै भीत्र सीताजि जाई ।
 भेटिन् वृद्धा बहुत् भै कन बसि रहन्या अत्रीकी पबिल्याई ॥१२१॥

सीताले पाउमा सिर् धरि कन बहुतै प्रेम् बुढीमा बढाइन् ।
 जोर् जोर् कुण्डल् र सारी दिइ कन बुढिले अङ्गराग् फेर् चढाइन् ।
 यसले शोभा निरन्तर दृढ पनि रहला यो पनी विन्ति लाइन् ।
 सीताजीलाइ आशिष् दिइ ति अनमुयाले बहुत् हर्ष पाइन् ॥१२२॥

सीता र लक्ष्मण सहित् गरि रामलाई ।
 भोजन् म दिन्दु भनि खुप् सित चिज् बनाई ॥
 भोजन् गराइ रघुनाथकि जानि माया ।
 ताहाँ सपबि भइ रामकि कीर्ति गाया ॥१२३॥

इति श्रीअयोध्याकाण्ड ।

अगस्त्यक पाहुना

श्रीअरण्यकाण्ड

अत्रीका आश्रमैमा बसि रघुपतिले प्रेमले दिन् बिताई ।
 दोस्त्रा दिन्मा सबेरै उठि कन वनमा जान मनसुब् चिताई ॥
 अत्रीजीका नजिक्मा गइ कन अब ता जान्छु बीदा म पाऊँ ।
 रस्ता योजाति होला भनि कन कहन्या एक् अगूवा म पाऊँ ॥ १ ॥

सीताराम्को हुकुम्यो सुनि कन ऋषिले भन्दछन् क्या पठाऊँ ।
 सब्को रस्ता त देख्न्या यहिं हजुर भन्या कुन् अगूवा पठाऊँ ॥
 चिन्छु लीला हजुरको तर पनि अगुवा याहिं अस्सल खटाई ।
 यै मर्जी पूर्ण गर्ना कन पनि अगुवा आज दिन्छु पठाई ॥ २ ॥

अत्रीले चिन्ति येती गरि कन अगुवा शिष्य धेरै खटाया ।
 केही रस्ता त आफैँ पनि पछि पछि गै रामलाई पठाया ॥
 एक् कोस् तक् पाँचदामा चडि नदि चहँदी नाउले तर्नु पर्न्या ।
 मिलियन् त्यो तारि फर्क्या मढि तिर ऋषिका शिष्य सब् फिर्नु पर्न्या ॥

सीताराम् वनमा पुग्या वन थियो साहै खजित्को तहाँ ।
 बाघ् भालू अरु दुष्ट राक्षसहरू डुल्छन् निरन्तर जहाँ ॥
 तहाँ पाँचि हुकुम् भयो प्रभुजिको भाई ! तयारी भई ।
 सीताका म अगाडि हिंड्छु तिमिले हिंड्नु पछाडी रही ॥ ४ ॥

यस्ता बात् गरि राम लक्ष्मण तहाँ हिंड्थ्या तयारी भई ।
 एक् सुन्दर् वनमा तलाउ मिलि गो ठूलो छ कोस् वन् गई ॥
 ठण्डा जल् तहिं पान् गरेर रघुनाथ् छाया बस्याथ्या जसै ।
 आयो ताहिं विराध राक्षस ठूलो डर् दीन लाग्यो तसै ॥ ५ ॥

को हौ स्त्री पनि साथमा छ किन यो आयौ बड़ा वन् महाँ ।
 कस्तो सुर् मनमा छ फेर अव उपर् जानू छ इच्छा कहाँ ॥
 मैले सुन्दर गाँस् वनाउन असल् मान्याँ र सोध्याँ यहाँ ।
 सब्नाम् काम समेत् वताउ तिमिले जुन् काम् छ जान्छौ जहाँ ॥ ६ ॥

राक्षसका इ वचन् सुनी प्रभुजिले नाम् काम् वताया सबै ।
 बाँचनै मन् छ भन्या सिता र हतियार् छोडेर जाऊ उसै ॥
 यस्तो बोलि सिताजिलाइ लिन सुर् बाँधेर राक्षम् जसै ।
 दौडेध्यो रघुनाथले पनि ति हात् दूवै गिराया तसै ॥ ७ ॥

१ नेचल—घेर । अथ—रामायण—राघवै- २ ऐतन—जहाँ ।

घोररूपैथ सेविनं रामद्वयम् ।

४ भेजन्—जसै ।

२ होमनाथ—जहाँ ।

जस्तै हात गिन्या तसै त रिसले खाँ रामलाई भनी ।
 दौडन्थ्यो मुख बाइ फेर् प्रभुजिले काठ्या ति गोडा पनी ॥
 हात् गोडा न हुँदा त सर्प सरिको पस्यो मुमीमा जसै ।
 हात् गोडा सब काटियो तब पनी घस्तेर आयो तसै ॥ ८ ॥

घस्त्री घस्ति उ सर्दथ्यो प्रभुजिले काठ्या तहाँ सिर् पनी ।
 विद्याधरगण हो छुटोस् अब सराप् जावस् परमधाम् भनी ॥
 राक्षसदेह मन्थो सराप् पनि टन्थो विद्याधरै फेर् भयो ।
 श्री रामको स्तुति खुप् गरेर खुसि भै फेर् स्वर्ग लोकमा गयो ॥ ९ ॥

जस्तै स्वर्ग विराध् गयो प्रभुजिले रस्ता वनैको लिया ।
 पालन् गर्छु म योगिको अब भनी मन्मा दया खुप् लिया ॥
 ध्यान गर्दै शरभङ्गजी वन महाँ जाहाँ बस्याका थिया ।
 ताहीं श्री रघुनाथजी खुसि हुँदै पाँचेर दर्शन् दिया ॥ १० ॥

ताहाँ श्री शरभङ्गले प्रभुजिमा तन् मन् वचन् सब धरी ।
 आफ्नू कर्म जती थियो तहिं तती सम्पूर्ण अर्पण् गरी ॥
 अरसल् तहिं चिता बनाइ हरिको दर्शन् नजरले गरी ।
 ताहाँ देहदहन् गरी चलि गया संसारसागर् तरी ॥ ११ ॥

मुक्ती श्री शरभङ्गको जब भयो तसै मुनीश्वरहरू ।
 आया भेट्न भनी बहुत खुसि भई वनमा थिया जो अरु ॥
 हात् जोरी स्तुति खुप् गन्या ति ऋषिले ख्यामित् डनै हुन् भनी ।
 कोमल् चित्त गरी तहाँ नजरले हेन्या प्रभूले पनी ॥ १२ ॥

विन्ती सब् ऋषिले गन्या हजुरमा हाम्री विपत्ती पनी ।
 देख्या पूर्ण दया हुन्या थिइ बहुत् आपत् रक्षाछन् भनी ॥
 जाऔं सब् ऋषिका मढी मढि विपे बाहीं गई यो दया ।
 होला चित्त विपे भनी ति ऋषिले भन्दा प्रभूजी गया ॥ १३ ॥

देख्या तेस् वनमा अनेक् पृथिविमा सप्पर र सोध्या तहाँ ।
 कस्का सप्पर हुन् अनेक् नजरले देख्छु मयाका यहाँ ॥
 श्री सीतापतिका वचन् सुनि तहाँ विन्ती ऋषिले गन्या ।
 ई सिर हुन् ऋषिका यहाँ छल परी धेरै ऋषीश्वर् मन्या ॥ १४ ॥

राक्षस्का छलले बहुत् ऋषि मन्या भन्न्या कुरा यो सुनी ।
 ताहाँ सब् ऋषिलाइ राखि सबका साम्ने प्रतिज्ञा पनी ॥
 सब् राक्षसहरूको म नष्ट गर्नेला भन्न्या प्रभूले गन्या ।
 खुसी मन् हुन गो र तहिं ऋषि ता आनन्दमा सब् पन्या ॥ १५ ॥

१ वरि—ठुगना छ खुल्य् ।

रघुनाथ मन्द्य ।

२ होमन्य—नष्ट । अथवा मगन्य—

३ विपत्त—बडा गन्य हो दया ।

अथवा यहाँ मुनिगेषिन्नि बन्नि मन्

केही वर्ष बिताइ ताहिं हरिले सब् योगिको ताप् हन्था ।
 माया फेरि सुतीक्ष्णका उपर भै प्रस्थान् प्रभूले गन्था ॥
 जाहों भक्त सुतीक्ष्ण छन् तहि गई दर्शन् प्रभूले दिया ।
 पूजा पूर्ण गरी सुतीक्ष्ण ऋषिले राम्लाइ मनमा लिया ॥ १६ ॥

सायुज्यै मुक्ति मिह्या तिमि कन सुन यो देह जैले त छुट्ला ।
 भन्न्या आज्ञा प्रभूको सुनि कन अब ता कर्मको पाश टुट्ला ॥
 भन्न्या यो मन् ऋषीको हुन गइ बहुतै चित्तमा हर्ष पाया ।
 सीताराम्ले अगस्ती सित गइ कछु दिन् बस्न मनले चिताया ॥ १७ ॥

प्रभूका साथैमा पछि पछि सुतीक्ष्णै पनि गया ।
 अगस्तीका भाई सित पुगि त एक रात् प्रभु रह्या ॥
 ति अग्नीजिह्वा खुप् खुसि पनि भया ईश्वर भनी ।
 चिह्नी ताहों तिन्ले विधि सित गन्था पूजन पनी ॥ १८ ॥

तहों देखी सीतापति उठि सबेरै चलि गया ।
 अगस्ती काहों छन् भनि खबर ली दाखिल भया ॥
 अगस्तीले खुस् भै स्तुति गरि बहुत् मन् पनि धन्था ।
 विराट् रूप्ले वर्णन् गरि कन त पूजा पनि गन्था ॥ १९ ॥

सुन्दर् धनू र तरवार् सँग वाण् धन्याका ।

ठोक्रा त जोडि अधि इन्द्रजिले धन्याका ॥

ताहीं थिया सब दिया रघुनाथलाई ।

विन्ती गन्या सकल भार् हर आज जाई ॥ २० ॥

आठ् कोसमा असल पञ्चवटी भन्याको ।

आश्रम् असल् छ रमणीय बहुत् बन्याको ॥

ताहीं बसेर कछु दिन् तिमिले बिताऊ ।

सव् साधु माथि करुणा तर्हि गै चिताऊ ॥ २१ ॥

यस्तो अगस्ति ऋषिको उपदेश पाई ।

श्री राम् तयार् पनि भया तर्हि जानलाई ॥

मालुम् थियो त पनि जुन् ऋषिले बताया ।

सो मार्ग जान कन पाउ उतै चलाया ॥ २२ ॥

जान्ग्या प्रभू अलिकती पर केहि जाई ।

जङ्गल् विपे अधिक वृद्ध जटायुलाई ॥

देख्या र राक्षस भनी कन मार्नलाई ।

माग्या धनू प्रमुजिले र लिला जनाई ॥ २३ ॥

मान्या- कुरा - सुनि जटायु बहुत डराई ।
 राजाजिको प्रिय सखा हूँ भनी कराई ॥
 गन्याछु हित यहिं बसी म सिताजिलाई ।
 कल्याण् मिलोस् हजुर देखि बहुत मलाई ॥ २४ ॥

श्री रामले पनि तहाँ अति खूसि मनले ।
 आनन्द निर्भय दिया पछि फेरि तिन्ले ॥
 ख्यामित् ! शरण् छु भनि खुप् सित विन्ति लाया ।
 श्री राम् तहाँ पछि त पञ्चवटी त आया ॥ २५ ॥

डेरा पन्यो प्रभुजिको तहिं बीच वनमा ।
 एकान्त देखि कन हर्ष भयो र मनमा ॥
 आनन्दपूर्वक रघु राघुनाथ ताहीं ।
 आर्को त आश्रम नजीक थियेन काहीं ॥ २६ ॥

एकान्त देखि कन लक्ष्मणले चरणमा ।
 विन्ती गन्या रघुपते ! ग त छु शरणमा ॥
 ज्ञान् कुन् कहिन्छ भनि कुन् त कहिन्छ विज्ञान् ।
 जान्दीन केहि म विपे त ठुलो छ अज्ञान् ॥ २७ ॥

आज्ञा हवस् सकल तत्त्व म सुन्न पाऊँ ।
 जान्नुया पुरुष् अरु छ को र कता म जाऊँ ॥
 यो विन्ति लक्ष्मणजिको सुनि हर्ष पाया ।
 लक्ष्मणजिलाइ सब तत्त्व तहीं बताया ॥ २८ ॥

यै ज्ञान् कहिन्छ सुन येहि कहिन्छ विज्ञान् ।

यो रिट् गरी कन तस्या हुँदि छुट्छ अज्ञान् ॥

खोलेर येहि रितले प्रभुले बताया ।

लक्ष्मणजिले पनि तहाँ सब तत्त्व पाया ॥ २९ ॥

यै वीचमा नजिक शूर्पणखा त आई ।

देख्या तहाँ प्रभुजिले पनि दुष्टलाई ॥

कन्दर्पका वश परी प्रभुका नजिक् गै ।

सोधी तहाँ प्रभुजिलाइ बहूत खुस् भै ॥ ३० ॥

नाम् सब कह्या प्रभुजिले जब नाम सूनी ।

ऐल्हे म भज्दछु पती भनि येति गूनी ॥

बिन्ती गरी म कन पलि बनाइ लेऊ ।

कन्दर्पको कठिन ताप छुटाइ देऊ ॥ ३१ ॥

यस्तो वचन् सुनि सिता कन हाँसि हेरी ।

उत्तर दिया प्रभुजिले घरमै छ मेरी ॥

सौता बुझी कन न भज् तँ पती मलाई ।

भाई छ खालि बरु भज् पति भाइलाई ॥ ३२ ॥

साँचो भन्या भनि तँ लक्ष्मणका नजिक् गै ।
 आयाँ म पत्ति हुन येति भनेर खुस् भै ॥
 सून्या वचन् सकल लक्ष्मणले र ताहाँ ।
 दास् हूँ म ता म सित कुन् सुख मिच्छ याहाँ ॥ ३३ ॥

जा बाहिँ मालिक उ हुन् उहिँ वस्नु अच्छा ।
 बुद्धी रहेनछ बहुत् रहिछस् तँ कच्चा ॥
 यस्ता वचन् सुनि र शूर्पणखा रिसाई ।
 सीताजिलाइ अब खाँ भनि फर्कि धाई ॥ ३४ ॥

भार् हर्न बीज् प्रभुजिले तहिँ रोप्न आँट्या ।
 लक्ष्मणजिलाइ भनि नाक र कान् कटाया ॥
 आज्ञा लि लक्ष्मणजिले पनि काटि दीया ।
 मागी डराइ कन भाइ जहाँ त थीया ॥ ३५ ॥

विस्तार् गरी त्रिशिर दूषण खर् भन्याका ।
 राक्षस् पनी सुनि ति अग्नि सरी बन्याका ॥
 आया जहाँ प्रभु थिया तहिँ तीन भाई ।
 लस्कर् समेत् अधिक जल्दि कदम् बढाई ॥ ३६ ॥

राक्षस् भनी प्रभुजिले तहिं चाल पाया ।
 लक्ष्मणजिलाइ तहिं काम् प्रभुले अहाया ॥
 हे भाइ ! आज तिमिले इ सिताजिलाई ।
 गूफा विषे लगि बसी रहु जल्दि जाई ॥ ३७ ॥

एक् वात् न बोलि कन जल्दि उठेर जाऊ ।
 सङ्ग्रामको बखत भो अब बेर् न लाऊ ॥
 माछ्छै म दुष्ट कन तेज् अधिकै जनार्इ ।
 चौधै हजार कन सहज् दुकरा बनाई ॥ ३८ ॥

यस्तो हुकुम् हुन गयो र सिताजिलाई ।
 लक्ष्मणजिले सँग लिई कन जल्दि जाई ॥
 गूफा विषे बसि रह्या रघुनाथ् तयारी ।
 चाँडै भयौ धनु र बाण्हुरु ठिक्क पारी ॥ ३९ ॥

आया खर त्रिशिर दूषण तीन भाई ।
 लस्कर् समेत सँग लिई कन रिस् चढाई ॥
 ठाकुरजिका उपर बाणकि वृष्टि पाच्या ।
 ठाकुरजिले पनि ति बाण् सब काटि टाच्या ॥ ४० ॥

१ बंवाई—पाई ।

२ घेजन—महार ।

३ नेपाल—गया । भारतजीवन—म यो ।

भारतजीवनका दुवै प्रतिमा यही पाठ छ ।

“मया” र ठाउँमा यस्तो छापिएको होला ।

अध्यात्मरामायण—राम परिकर बध्या

धनुरादाय निष्ठुरम् । तृणरावणशरी बध्या

यत्तोऽभवत् प्रभु ॥ स०

४ बवाई—बढाई ।

तिन्का ति सर्व हतियारहू काटि टारी ।
 सम्पूर्ण राक्षसहरू कन जल्दि मारी ॥
 काट्या खर त्रिशिर दूषणलाइ ताहाँ ।
 सम्पूर्ण राक्षस सक्या घरि चार माहाँ ॥ ४१ ॥

मान्या खर त्रिशिर दूषणलाइ जस्सै ।
 सीता र लक्ष्मण पनी प्रभु सीत तस्सै ॥
 आया डराइ कन शूर्पणखा त भागी ।
 रावण जहाँ छ उहिं जाँ भनि जान लागी ॥ ४२ ॥

रावण् जहाँ छ उहिं पाँचि विलाप गर्दै ।
 सब् भाइ बन्धुहरुका मनलाई हर्दै ॥
 देख्यो तहाँ बहिनिलाइ त नाक् गयाकी ।
 त्यो फेरि बुचि पनि कान न भै रह्याकी ॥ ४३ ॥

माया भयो बहिनि माथि र झट्ट ऊठ्यो ।
 विस्तार सोध्न नजिकै पनि जल्दि छुट्यो ॥
 हे बैन्हि ! कुन् पुरुष हो मन नाक काट्न्या ।
 खूप रहेछ सहजै पनि मर्न आँट्न्या ॥ ४४ ॥

जस्लेत नाक् सित इ कान् कन आज काट्यो ।
 हे वैन्हि ! जान सुन त्यो अब मर्न आँट्यो ॥
 यस्ता वचन् सुनि र नाम समेत् बताई ।
 सीता र लक्ष्मण सहित् रघुनाथलाई ॥ ४५ ॥

तिन् छन् पराक्रमि ति पञ्चवटी बस्याका ।
 ठोक्रा भिरी कन धनू पनि खुप् कस्याका ॥
 गर्छ विचार मनले त यही म मान्छु ।
 सव् भस्म यो गरि दिनन् कि भनेर ठान्छु ॥ ४६ ॥

आई रहाँछु म त खुप् सित मन् डराई ।
 फिर्छन् ति सर्व ऋपिलाइ त खुस् गराई ॥
 आश्चर्य मानि कन दौडि म याँहि आयाँ ।
 विस्तार् पनी हजुरमा सब बिन्ति लायाँ ॥ ४७ ॥

सीताजिलाइ अति सुन्दर् मानि ताहाँ ।
 ल्याऊँ टपक्क टिपि सुन्दरिलाइ याहाँ ॥
 भन्ना निमित्त अति चित्त घरी गयाकी ।
 पायाँ विपत् नकटि बुद्धि समेत् भयाकी ॥ ४८ ॥

ल्याऊ समर्थ छ भन्या तिमि आज जाऊ ।
 साम्ने त हर्न छ कठिन् तिमि मन् न लाऊ ॥
 एक युक्तिले छल गरी कन हर्नु पर्ला ।
 साम्ने कदापि न गया तहिं देह मर्ला ॥ ४९ ॥

तेसले बहूत भयमा परि बात् गन्याको ।
 लस्कर् समेत त्रिशिर दूषण खर् मन्याको ॥
 सून्यो र बैन्हि कन खातिर खूप दीयो ।
 एकान्तमा गइ लहड् पनि खूप लियो ॥ ५० ॥

सामान्य मानिस भया कसरी ति मान्या ।
 लस्कर् खर त्रिशिर दूषण छुट्टि पान्या ॥
 सामान्य होइन इ ता परमेश्वरै हुन् ।
 नाहीं त भाइहरुका अधि टिक्तथ्यो कुन् ॥ ५१ ॥

ईश्वर् भया हुँदि कसै पनि मार्दछन् ती ।
 सामान्य हो पनि भन्या हर्ल्ला सित्तजी ॥
 ईश्वर् भया हुँदि विरोध् गरि खुस् हुन्याछन् ।
 रीसै हुन्याछ भजुँला त म माथि ता झन् ॥ ५२ ॥

येती विचार् गरि तन्यो र समुद्र पारी ।
 मारिच् जहाँ छ ऋषिका सरि रूप धारी ॥
 पूग्यो तहाँ र रथ राखि नजिक् गयाको ।
 विस्तार् गन्यो खरहरू सब नाश् भयाको ॥ ५३ ॥

यस्तो पन्यो म कन आज सहाय देऊ ।
 सुन्दर् ठुलो मृगस्वरुप् तिमि आज लेऊ ॥
 रामचन्द्रलाइ छलि दुर् तिमिले गराया ।
 सीता जसै म हरुँला तब फर्कि आया ॥ ५४ ॥

मारीचले यति हुकुम् जब ताहि सून्यो ।
 तेस्तो हुकुम् सुनि तहाँ मन भीत्र गून्यो ॥
 बिन्ती गन्यो सकल तेज् प्रभुको जनाई ।
 ख्वामित् भनेर भनले जय खुप् चिताई ॥ ५५ ॥

कस्ले गन्यो र उपदेश् तिमि आज आई ।
 सीता म हर्छु मृग हो तँ भन्यौ मलाई ॥
 त्यै शत्रु हो तिमि तसै कन भार ताहाँ ।
 कूलै समेत क्षय गराउन खोज्छु याहाँ ॥ ५६ ॥

को सक्छ जित्तर ठुलो तिमि सूर गर्छौ ।
 यो सुर् लिया कुल समेत तिमि आज मर्छौ ॥
 एक् वाणले म कन चार् सय कोस सान्या ।
 बालक् थिया त पनि भस्म सुबाहु पान्या ॥ ५७ ॥

आज्काल् गयाँ वन विषे मृगरूप धारी ।
 एक् बाणले यहि पनी त दिया पछारी ॥
 छादै रगत अति डरायर भागि आयाँ ।
 जावैन भन्छु अब खुप् सित चेत पायाँ ॥ ५८ ॥

तस्मात् तिमी पनि विरोध् मति यो न लेऊ ।
 सीता म हर्छु भनि आग्रह छाडि देऊ ॥
 सब नष्ट हुन्छ तिमिले मति यसति लीया ।
 देख्यौ खर त्रिशिर दूषण मारि दीया ॥ ५९ ॥

हीतै कहन्छ भनि यो तिमि जानि लेऊ ।
 आकाँ कहन्छु म गुठिल् तिमि चित्त देऊ ॥
 ई ता अनन्त अधिनाथ् परमेश्वरै हुन् ।
 ब्रह्माजिले पनि भजिन्छ सदा पुरुष जुन् ॥ ६० ॥

नारदजिका वचन सुनि म आज भन्छु ।
 ख्वामित् ! म ता हित चिताइ सदा रहन्छु ॥
 लौ मार रावण भनी वरदान माग्या ।
 ब्रह्माजिले र उहि सुर् प्रभु गर्न लाग्या ॥ ६१ ॥

जाऊ , धरै , वसि रहू मति- यो ; न , लेऊ ।

ईश्वर् बुझेर उहि माफिक चित्त , देऊ ॥ ६१ ॥

जो गर्दछन् , प्रभु गरुन् छ , लिला उनैको ।

लागदैन जोर् प्रभु विपे अरुका कुनैको ॥ ६२ ॥

मारीचले जब त बात् यति सव् वतायो ।

झन् बात् सुनी बुझि त खुप् सित चित्त लायो ॥

मारीचलाइ अनि रावण भन्छ हेरी ।

सीता म हर्छु मृग मै कन जाऊ फेरी ॥ ६३ ॥

ईश्वर् त हुन् यदि भन्या ति अवश्य मार्छन् ।

सामान्य हुन् यदि भन्या ति अवश्य हार्छन् ॥

ईश्वर् भया पनि असल् छ अवश्य तर्छ ।

सामान्य हुन् त म सिता सँग भोग गर्छ ॥ ६४ ॥

जाऊ अवश्य म सिताजि हरेर लिन्छ ।

बोल्थौ यहाँ कह्यु भन्या त म काटि दिन्छ ॥

यस्तो हुकुम् गरि तहाँ जब वीच पार्थो ।

मारीचले पनि तसै जिय आस पार्थो ॥ ६५ ॥

आखिर् मय्याँ म हरि देखि मय्याँ त तछ्छै ।
 यस् दुष्ट देखि मरिया त नरक् म पछ्छै ॥
 यस्तो विचार गरि तहाँ मृगरूप धारी ।
 ह्रुकुम् सिरोपर धरी कन भो तयारी ॥ ६६ ॥

दौड्यो लिला पनि चरित्र विचित्र गर्दै ।
 सीताजिका नजिक गै कन ताहिं फिर्दै ॥
 सीताजिलाइ गर्छ मोह भनेर दाग्यो ।
 लीला गरी कन वरी परि चर्न लाग्यो ॥ ६७ ॥

छल् हो भनी प्रभुजिले पनि चाल पाया ।
 एकान्तमा गइ सिता कन काम अहाया ॥
 सीते ! अदृश्य भइ लौ बस अग्नि माहाँ ।
 छायासिता पनि बनायर छोड याहाँ ॥ ६८ ॥

एक् भिक्षुको रूप लि रावण आज आई ।
 हन्या छ दुष्ट तिमिलाइ स्वरूप छपाई ॥
 चोडो अवश्य तिमिले पनि रूप छपाऊ ।
 एक वर्ष सम्म छपि दिन् तिमिले बिताऊ ॥ ६९ ॥

१ नेपाल—भन्या ।

२ ऐजन—यस दुष्ट देखि मरि छा नरके ।

यदि माँ रावणो इत्यादि मुक्तो भयान्वात् ।

माँ इत्यादि चेदुष्टस्या मे निरयो भुवम् ॥

यस्तो हुकुम् सुनि अदृश्य सरूपधारी ।
छाया सिता पनि दुरुस्त गरिन् तयारी ॥
सीता छपी कन रहिन् जब अग्नि माहाँ ।
छायासिता सँग बस्या रघुनाथ ताहाँ ॥ ७०

छायासिताजि अति चित्र विचित्र मानी ।
खेलाउँ तेस मृगलाइ भनेर ठानी ॥
विन्ती गरिन् रघुपते ! मृग आज देऊ ।
खेलाउँछु अधिक जाति छ पक्रि लेऊ ॥ ७१ ॥

ईच्छा थियो प्रभुजिको पनि विन्ति सूनी ।
जानू असल् छ भनि यो मन भित्र गूनी ॥
हात्मा धनू लि मृगका पछि आफु धाया ।
लक्ष्मणजिलाइ बस तीमि भनी अहाया ॥ ७२ ॥

लक्ष्मण् रद्या तहिँ सीता सित चौकिदारी ।
मारीचलाइ प्रमुले पनि खुप् लघारी ॥
मान्या तहाँ जत्र त दिक् बहुते गरायो ।
हे भाइ लक्ष्मण ! मन्याँ भनि छल् करायो ॥ ७३ ॥

छल्का वचन् सुनि सिताजि बहुत् डराइन् ।
 लक्ष्मणजिलाइ तिमि जाउ मनी अहाइन् ॥
 लक्ष्मणजिले हुकुम यो सुनि विन्ति पाया ।
 हे माइ ! जो मृग थियो प्रमुले त माया ॥ ७४ ॥

तेसतो कहाँ मृग थियो मृगरूपधारी ।
 मारीच राक्षस थियो र त आज मारी ॥
 ठाकुरजिले तहिँ गिराइ दिँदा करायो ।
 हे भाइ लक्ष्मण ! मन्याँ भनि छल् गरायो ॥ ७५ ॥

ज्योतिस्वरुप् तहिँ भयो र मित्यो हरीमा ।
 आश्चर्य भो सफललाइ तसै घरीमा ॥
 यस् दुष्टले पनि त यो गति आज पायो ।
 भन्न्या बुझेर सब जन् कन हर्ष आयो ॥ ७६ ॥

लक्ष्मणजिका वचन सनि सिता रिसाइन् ।
 आँसू बहुत् नजर देखि पनी खसाइन् ॥
 बोलिन् अवाच्य पनि लक्ष्मणलाइ ताहाँ ।
 भजली मलाइ भनि मन्छै कि आज याहाँ ॥ ७७ ॥

राम् देखि बाहिक अवर्त्त भजैन मैले ।
 तिम्रै अगाडि यहिं छोड्दछु देह ऐले ॥
 तिम्रो त चित्त अति दुष्ट रहेछ जान्याँ ।
 काम् देखि आज तिमिलाइ अति शत्रु मान्याँ ॥ ७८ ॥

यस्ता वचन् सुनि ति लक्ष्मणजी रिसाया ।
 बोलिन् अवाच्य भनि भित्र मनै चिताया ॥
 धिक् चण्डि ! येति भनि खुप् सित चट्पटाया ।
 वन्देविलाइ रखवारि तहीं खटाया ॥ ७९ ॥

सीताजिलाइ तहिं छोडि उठी गयाका ।
 दूरै हुँदा नजर देखि फरक् भयाका ॥
 देख्यो र रावण सिता सित जल्दि आयो ।
 सन्न्यासिको स्वरूप ली कन रूप छपायो ॥ ८० ॥

सन्न्यासि हुन् भनि बहुत् गरि भक्ति लाइन् ।
 पूजा प्रणाम् पनि गरी कन हर्ष पाइन् ॥
 विन्ती गरिन् वस गुरो ! प्रभु फर्कि आई ।
 गर्नन् बहुत् प्रिय हजुर् कन चित्त लाई ॥ ८१ ॥

यस्ता वचन् सुनि सिता तिर दृष्टि दीदो ।
को हो पती बुझुं भनी कन गुह्य लीदो ॥
सोध्यो सिता सित पती पनि जो छ को हो ।
नाम् काम् समेत तिमि बताउ न आज जो हो ॥ ८२ ॥

सीताजिले पनि भनिन् सब जो छ नाम् काम् ।
सन्न्यासि जानि कन कचि न पारि छल् छाम् ॥
सोधिन् तहाँ म पनि नाम्हरु सुन्न पाऊँ ।
कुन् हो बताउ तिमिले पनि नाम ठाऊँ ॥ ८३ ॥

यस्ता वचन् सुनि सिता कन हर्न आँटी ।
नाम् काम् तहाँ सब कह्यो रति भर्न ढाँटी ॥
बोल्थ्यो अवाच्य पति मानि मलाइ लेऊ ।
राम्चन्द्रलाइ तिमिले अब छाडि देऊ ॥ ८४ ॥

यस्ता वचन् सुनि अलिक् मनले डराइन् ।
बातले त दुष्ट कन तृण् सरिको गराइन् ॥
हे दुष्ट रावण ! अवश्य तँ आज मर्लास् ।
ऐले जसै प्रभुजिका अधि याहिँ पर्लास् ॥ ८५ ॥

यसता वचन् सुनि रिसायर जल्दि ऊठ्यो ।
 धान्यो स्वरूप् र अब हछु भनेर छुट्यो ॥
 विस्र बाहु दस् मुख शरिर् पनि शुद्ध कालो ।
 देखाइ सब् कन तरास् मन भीत्र हान्यो ॥ ८६ ॥

सीताजीलाइ मनले चिह्नि कन मनमा मातृवत् बुद्धि गर्दो ।
 हातले मैले छुँदामा अनुचित छ भनी स्पर्श केही न गर्दो ॥
 आम्ना नड् सब् जमिन्मा घसिकन जमिनै जल्दि हातले उठायो ।
 सीताजीलाइ रथमा धरि कन ढगुन्यो राम देखी छुटायो ॥ ८७ ॥

हा राम् ! लक्ष्मण ! यत्ति मात्र मुखले बोलेर साह्रै रुँटी ।
 तन् मन् राम विषे धरेर बहुतै विह्वल् निरन्तर हुँदी ॥
 देख्या ताहि जटायुले र उडि गै रथ् चूर्ण पारी दिया ।
 घोडा चूर्ण गराइ फेर् धनु समेत टुक् टुक् गराई दिया ॥ ८८ ॥

रावण् झन् वीर थीयो अति झपट गरी हातमा खड्ग लीयो ।
 काट्यो दूवै पखेटा रिस सित र तहाँ भूमिमा पारि दीयो ॥
 बाघा पाई जटायू पृथिवितल गिन्या फेरि रथको तयारी ।
 जल्दी पान्यो र सीता लिइ कन पुगि गो दुष्ट तासिन्धु पारी ॥ ८९ ॥

आकाशमा जब ऋष्यमूक गिरिका ऊपर पुगीथिन् जसै ।
 आम्ना सन् गहना फुकालि बलियो पोको बनाइन् तसै ॥
 राम् लक्ष्मण् कन यो दिउन् भनि तहाँ पोके खसालिन् पनी ।
 सुग्रिवले त गुफा पिपे धरि लिया कसले खसाल्यो भनी ॥ ९० ॥

રાવણ જટાયુભાઈ માટે ૩૮

सीताजीलाइ लङ्का लगि कन मनमा मातृवत् बुद्धि गर्दो ।
भित्री जुन् हो बघैँचा तहिं असल अशोक् वृक्षका नीच धर्दो ॥
सेवा खुप् गर्न लाग्यो तर पनि मनमा माइले दुःख पाइन् ।
हाराम् ! हा राम् ! जगन्नाथ् ! यहि वचन गरी राममा चित्त लाइन् ॥

मारीच् मारेर फिर्या प्रभु पनि वनमा देखिया तहिं भाई ।
राम्ले ताहीं विचाऱ्या मन मन इ कुरा भाइ पुमै न पाई ॥
माया सीता बन्याकी अलिकति पनि याद् छैन ई भाइलाई ।
सौँचै सीता इनै हुन् भनि कन मनले भन्दछन् चाल् न पाई ॥ ९२ ॥

यो बात बोल्दिन गुह्य राख्छु म पनी मानुन् सिता हुन् भनी ।
सीता निश्चय हुन् भन्या त रिसले लड्नुन् रिपू थ्यै पनी ॥
यस्तो निश्चय मन् भयो प्रभुजिको लक्ष्मण् पुग्या झट् तहाँ ।
सोच्या श्री रघुनाथले किन सिता छोडेर आयौ यहाँ ॥ ९३ ॥

लक्ष्मणले पनि यो हुकुम् सुनि तहाँ बिन्ती गऱ्या क्या गरूँ ।
जो दुर्वाच्य गरिन् सबै भनु भन्या सक्तीन मैले वरू ॥
मारिचका छलका वचन् सुनि बहुत दुर्वाच्य बोलिन् जसै ।
संझायौ भरसक् अनेक् तरहले लागेन बिन्ती कसै ॥ ९४ ॥

फेर् उत्तर प्रभुले दिया अनुचितै हो यो गन्यौ ता पनी ।
 छोड़ूँ कृति थियेन दुर्वचनले स्त्री हो भनी ता पनी ॥
 येती बात गरि राम आश्रम विषे जल्दी कदम् ली गया ।
 देख्यानन् र सिताजिलाइ बहुतै शोक् गर्न लाग्दा भया ॥ ९५ ॥

की राक्षसहरले हन्या कि वनमा की दुष्टले पेट भन्या ।
 एक थोक् क्या त भयो अवश्य म गयो कुन् दुष्टका खेल पन्या ॥
 वनदेवीहरलाइ मालुम भया विस्तार बताऊ यहाँ ।
 सीता मेरि पियारि देखतिन म ता जान्छु सिता छु जहाँ ॥ ९६ ॥

यस्ता रित सित सोधि सोधि रघुनाथ ज्ञानैस्वरूपी पनी ।
 जस्ता मानिस गर्छ सोहि रितले हा मेरि सीता ! भनी ॥
 फिर्या तेस् वनमा बडा विरहले सोध्या न पाई उसै ।
 यै बिचमा वनमा त रथ र धनुका देख्या अनेक दुक् तसै ॥ ९७ ॥

भन्छन् लक्ष्मणलाइ भाइ ! तिमिले देख्यौ यहाँको कुचाल् ।
 अर्को आइ जिती लियेछ बिचमा मैले त देख्याँ कुचाल् ॥
 येती बात गरि राम अलिक् पर गया देख्छन् त पल्टी रही ।
 चिह्नैलाइ कठिन् जटायु कन ता दुवै पखेटा गई ॥ ९८ ॥

अज्ञान् कृत्ति थियेन ता प्रनि तहाँ लीला नरैको गरी ।
 चीह्थाको न चिह्थै गरेर भगवान् भन्छन् अगाडी सरी ॥
 हे भाई ! धनु देउ दुष्ट मिलि गो मार्छे म बाणै धरी ।
 खान्या येहि रहेछ हेगि बुझियो पल्टेछ खुप् पेट् भरी ॥ ९९ ॥

सून्या वात् र जटायुले पनि हवाल् वृत्तान्त विन्ती गन्या ।
 सूनी पूर्ण दया भयो नजिक गै छाम्या र सव् ताप हन्या ॥
 सीताको समचार खबर कहि तहाँ सामने जटायू पन्या ।
 स्नान दाहा गरि मांसपिण्डहरु दी क्रीया प्रभुले गन्या ॥ १०० ॥

सायुज्यै मुक्ति पाई स्तुति पनि बहुतै भक्ति राखेर लाई ।
 पाँच्या धाम्मा जटायू प्रभु पनि नरको ठिक्क लीला जनाई ॥
 वन वनमा फिर्न लाग्या विरह गरि गरी सोझ्छन् जाहिं ताहीं ।
 दोस्ता देख्न्या मिल्यानन् सकल वन ढुँढ्या एक पनी काहिं नाहीं ॥ १०१ ॥

छातीमा मुख भयाको सिर पनि न हुँदा नाम् कयन्धै रह्याको ।
 चार् चार् कोस् सम्म पुग्न्या दुइ अति बलिया दीर्घ बाहु भयाको ॥
 राक्षस् थीयो तहाँ एक वसि वसि कन सव् हातले खँचि खान्या ।
 तेसैका बाहु बिच्मा खुपति पुगियो रोकियो मार्ग जान्या ॥ १०२ ॥

राक्षसले घेरियाको बुझि कन रघुनाथ् भन्दछन् भाइलाई
हे लक्ष्मण् ! आज देख्यौ अब बिच परियो निल्ल की हामिलाई
ठाकुरजीका वचन् ई सुनि कन विनती ताहिं लक्ष्मण्जि गर्छन्
हे नाथ् ! क्या डर्छ यसको दुइ भइ दुइ हात् काटि घँ याहिं मर्छन् ॥१०३॥

येती बात गरि हात् दुवै सहजमा काटी खसाल्या जसै ।
राक्षसले पनि हात् गिन्या जब तहाँ आश्चर्य मान्यो तसै ॥
सोध्यो आज म वीरका पनि सहज् हातै खसाल्यौ यहाँ ।
को हौ क्या मनमा लियेर वनमा डुल्छौ छ जानू कहाँ ॥१०४॥

उत्तर श्रीरघुनाथले पनि दिया हाँसेर विस्तार् गरी ।
सून्यो राम भनी तहाँ र मनले चीह्यो इनै हुन् हरी ॥
ठाकुरजी कन चीह्नि खुस् अधिक भै विस्तार आम्नू गन्यो ।
हे नाथ् ! आज चिह्न्यो हजुर कन यहाँ पायाँ र सन्ताप्टन्यो ॥१०५॥

ब्रह्मा देखि अवश्य पाइ वरदान् गन्धर्व हूँ ता पनि ।
राम्रो छ भनि गर्व भो र ऋषि ता साहै न राम्रा भनी ॥
हाँस्याँ केहि र अष्टवक्र ऋषिले राक्षस् भयेस् लौ भनी ।
पैले स्नाप गरी दिया पछि त फेर मुक्ती बताया पनि ॥१०६॥

राक्षस् भै कन फिर्दध्याँ म रिसले सिर् इन्द्रजीले हन्या ।
 ब्रह्माको वरदान् थियो र म जियाँ इन्द्रादि सब छक्पन्या ॥
 सीरै गै पनि यो जियो अब कसो गर्ला भनी खुप् दया ।
 आयो इन्द्रजिका र खान कन मुख छाती विपे दी गया ॥१०७॥

चार चार कोस तलक् समाउन भनी लामा त हातै दिया ।
 सो हात् आज गिराइ बक्सनु भयो याहीं तलक् ई थिया ॥
 जस्तो मुक्ति ति अष्टवक्र ऋषिले पैल्हे बताया यहीं ।
 तेस्तो ठिक्क भयो इ हात् गिरि गया मुक्ती त पायो यहीं ॥१०८॥

क्याबात् ! धन्य रहेछु आज म प्रभो ! आसरा गन्याथ्याँ जती ।
 रातोदिन् रटना थियो चरणको भै गो शरणको गती ॥
 खाडल् खुप् गहिरो खनेर उसमा यो देह मेरो धरी ।
 पोली भस्म गराइ बक्सनु हवस् जान्छु म संसार तरी ॥१०९॥

सीता पाउनको उपाय विनती गर्न्याछु साँचो गरी ।
 भन्न्या यो विनती सुन्या र हरिले पोली दिया खाम् गरी ॥
 सुन्दर शुद्ध स्वरूप धन्यो प्रभुजिले खुस् भै दिया वर्पनी ।
 भक्तीले बहुतै गन्यो स्तुति र त्यो पोंब्यो परमधाम् पनी ॥११०॥

हे नाथ् ! सीताजि मिलिन् अब तिमि शवरी छन् जहाँ ताहि जाऊ ॥
 साहै भक्ती छ तिम्रा चरणकमलको ताप तिनका छुटाऊ ॥
 येती बिन्ती जगन्नाथ सित गरि जब घाम् त्यो गयो राम फेरी ॥
 'आश्रममा पाँचि दर्शन शवरी वनदिया खुप् कृपा राखि हेरी ॥ १ १ १ ॥

आसन् देखि उठे जल्दि शवरी रामका चरणमा परिन् ।
 सक् भर्को बहुतै पुजा गरि तहाँ हात् जोरि बिन्ती गरिन् ॥
 हे नाथ् ! हिन्कुलकी स्त्रिजाति भगरीब्जान्दीन तिम्रो स्तुति ।
 आधार मात्र फगत् छ यै चरणमा यसतै छ मेरो गति ॥ १ १ २ ॥

विस्तार सब गुरु देखि सुनि गुरुका आज्ञा मनैमा लिई ।
 कैलहे देख्छु हजूरलाइ भनि खुप् तन् मन हजुरमा दिई ॥
 पूजा नित्य हजूरको गरि यहाँ ख्वामित् ! वस्याकी थियाँ ।
 हे नाथ् ! आज दया भयो हजुरको प्रत्यक्ष देखी लियाँ ॥ १ १ ३ ॥

क्याले आज बहुत प्रसन्न हुनु भो कुन् कर्म मैले गन्याँ ।
 योगीका मनले न भेटि सकिन्या मैले त दर्शन गन्याँ ॥
 यसतो बिन्ति सुनी दया बहुत भो हेतू प्रभूले कहा ।
 उच्चनिच् खीरपुरुष बिचारिदिनमताखुस् हुन्छु भक्ती भया ॥ १ १ ४ ॥

नौ साधन किं त भक्ति छन् ति नवमा पैल्ले त सत्संग हो । ११
पैल्ले साधन पौ भयो पनि भन्या बाँकी रह्याका ति जो ॥
आठ साधनहरु हुन् ति ता क्रमसितै मिल्छन् असल् सङ्गले ।
सत्को सङ्ग भया सबै बनि गयो क्या हुन्छ कुन् सङ्गले ॥११५॥

सत्को सङ्ग भैरह्याकी दिन दिन म उपर भक्ति ठूलो भयाकी ।
सज्जनको सङ्ग पाई कन सब गुणमा पार पोँची गयाकी ॥
देख्यो मैले र दर्शन दिन भनि खासले आज आफै म आई ।
दीयो दर्शन र पायो तिमि अधम भया पाउँथ्यौ क्या मलाई ॥११६॥

मुक्ती भो आज तिम्रो अब फजिति छुट्या खूसि भै आज जाऊ ।
मेरी सीता कहाँ छन् कछु खबर भया त्यो पनी सब बताऊ ॥
ह्रकुम्जसै सुनीथिन् तब तहिं विनती गर्दछिन् क्या बताऊ ।
सर्वव्यापी हजुरले बुझि त न सकिन्या एक् रती छैन ठाऊ ॥११७॥

सोँचो विन्ती गन्या यो तर पनि नरको आज यो रूप धारी ।
आज्ञा भो ताम विन्ती पनि हजुर विषे गर्दछु काल विचारी ॥
सीता लङ्का विषे छन् अब त हजुरले भेट सुग्रीवलाई ।
वक्स्या जावस्ति गर्न जति जतिहरु काम् बिल्कुलै पाग लाई ॥११८॥

पम्पा भन्नु तलाऊ पनि नजिक हुन्या ऋष्यमुक् पर्वतैका ।
 टाकूरैमाति बस्छन् अति फजिति सही दिन् बिताई सँधैका ॥
 वालीको डर् हुनाले तहिं बहुत बस्या वालि जाँदैन् ताहाँ ।
 वालीलाई न जानू भनिकन छ सराप सब् गन्याँ बिन्ति याहाँ ॥ ११९ ॥

सुग्रिव् सीत मित्यारि गर्नु सब काम् हुन्या छ सीता पनी ।
 मिलनिन् आज म देह खाग् गरि यहीं पोल्छन् नजिक् मै भनी ॥
 बिन्ती पारिचिता विपे पसि शरीर्यो जो छ सब् खाग् गरिन् ।
 ठाकुरको अति भक्तिले ति शबरी संसारसाग् तरिन् ॥ १२० ॥

क्या दुर्लभ् रघुनाथ् खुसी हुन गया जातकी अधम् भै पनी ।
 श्रीराम्का अधि देह छाडि कन पार् पाँचिन् सहज् तै पनी ॥
 ब्राह्मण भै कन भक्ति गर्दछ भन्या उसका त झन् क्या कुरा ।
 जो कोही पनि भक्ति भो भनि मन्या योगी ति हुन्छन् पुरा ॥ १२१ ॥

हे लोक हो ! रघुनाथका चरणको भक्ती छ मुक्ती दिन्या ।
 यो जानी कन कामधेनु सरिका राम् हुन् मनैमा लिन्या ॥
 क्या गर्छौं अरु मन्त्र तन्त्रहरुले छोडेर सब् राममा ।
 तन् मन् लाइ अवश्य जान मनले सार् मिल्छ यै काममा ॥ १२२ ॥

इति श्रीअरण्यकाण्ड

रामचन्द्र धालि मायी वाण हान्दे हुमुहुन्च

श्रीकिष्किन्धाकाण्ड

जस्सै मुक्त भई गइन् ति शबरी सब् बात सुनी राम् पनी ।
जान्छू आज म ऋष्यमूक गिरिमा सुग्रीव भेट्छू भनी ॥
जान्थ्या कोस् भरिको तलाउ मिलिगो पम्पा भन्याको पनी ।
चीह्न्थ्या श्री रघुनाथले शबरिले यै हो भन्याको भनी ॥ १ ॥

माछा कच्छप चल्दछन् कमलको सब् गिर्छ केसर् तहाँ ।
केसरले जब छोपियो पनि भन्या देखिन्छ जल् पो कहाँ ॥
नीला लाल सफेद् कमल् पनि अनेक् रङ्का भयाका तहाँ ।
बोल्छन् हंस चकोर सारसहरू लाटा कस्यारा जहाँ ॥ २ ॥

जस्तो निर्मल हुन्छ सन्तहरूको मन् सोहि माफीक जल् ।
निर्मल् देखि बहुत् प्रसन्न हुनु भो लाग्यो र साह्रै असल् ॥
थोडाँ जल् पनि पान् गरी सकलवन् हेर्ह्या जगन्नाथ तहाँ ।
देख्या सुग्रिवले डरायर नजर् लाया प्रभू छन् जहाँ ॥ ३ ॥

वालीको छल हो भन्या बुझि तहाँ हातले इसारा दिया ।
 औरै कोहि रहेछ सज्जन भन्या हेरेर हाँसी लिया ॥
 ब्राह्मणको लडिका बनेर हनुमान् जाऊ ति को हुन् कहाँ ।
 जान्छन् क्या मनमा छ सब् वरिपरी हेरेर डुल्लेछन् तहाँ ॥ ४ ॥

सुग्रीवले हनुमानलाई जव यो हूकुम दिया जा भनी ।
 ब्राह्मणका लडिका बनेर हनुमान् रामका हजुरमा पनी ॥
 पाँची पाठ् सित विन्ति पारि सब काम् सोध्या प्रभूको जसै ।
 विस्तार नाम र कामको प्रभुजिले खुस् भै बताया तसै ॥ ५ ॥

सुग्रीवको हनुमानले पनि तहाँ विस्तार विन्ती गन्या ।
 बोक्कूँ श्रीरघुनाथलाई भनि फेर आफ्नू स्वरूप झट् धन्या ॥
 राम लक्ष्मण कन बोकि जल्दि हनुमान् सुग्रीवका पासमा ।
 पाँचाऊँ रघुनाथलाई भनि खुप् कूद्या ति आकाशमा ॥ ६ ॥

जल्दी पर्वतका उपर पुगि गया छाया बिपे राम् रह्या ।
 सुग्रीवलाई खबर् दिना कन तहाँ जल्दी हनुमान् गया ॥
 विस्तार पायर आइ सुग्रीवजिले दर्शन प्रभूको गन्या ।
 हाँगा कोमल^१ भाँचि आसन दिया^२ आनन्दसागर् पन्या ॥ ७ ॥

आसन् सुग्रीवलाइ लक्ष्मणजिले दीया हनुमन्ते १
लक्ष्मणजी कन वस्न आसन दिया तहाँ हुला मन्ते १
सब वृत्तान्त बताइ लक्ष्मणजिले विस्तार सुनाया जे १
सीता जुन् गहना खसालि गइथिन् हाजिर् गारायान्ते २ ॥

हा राम ! लक्ष्मण ! येति भात्र मुखले बोलेर आकाशमा ।
जान्थिन् सब गहना फुकालि कन ताहाप्रा यसै वासमा ॥
गिन्या पाठ सित पो खसालि ति गइन् चिहीन याहीं थियाँ ।
कस्का हुन् यहि चीहि बक्सनु हवस् यै हो हजुरमा दियाँ ॥ ९ ॥

येती चिन्ति गरी दिया ति गहना देख्या प्रभूले पनी ।
चीहन्त्या सब गहना रशोक् बहुत भो हा ! मेरि मन्ता ! भनी ॥
रोया छाति विषे धन्या र गहना नाना चिन्ते जमै ।
लक्ष्मण सुग्रीवल तहाँ प्रभुजिको दिल लुन् नन्द जमै ॥ १० ॥

हे राम ! रावणलाइ मारि महर्ज मन्तिल्ले न्हा ।
हाजिर् हामि गराउँला हजुरमा न्यो दुष्ट जन्म ज्झै ॥
येती चिन्ति तहाँ ति सुग्रीवजिन्ते गन्तु हजुरमा नन्द ।
बोल्या श्री हनुमानले पनि न्हाँ अरु न्हा ॥ ११ ॥

अग्नी साक्षि घरेर सुग्रिवजिले राम् थ्यै मित्यारी गरी ।
 बाहाँ जोरि सखा भई नजिकमा सुग्रिव् बस्या तेस् घरी ॥
 सुग्रिव्ले तहिं विन्ति वात् पनि गन्या हे नाथ् ! फजीती सही ।
 वालीका डरले बहुत् दिन बित्या एसै जगामा रही ॥ १२ ॥

याहाँ वालि त आउँदैन् छ सराप् मातङ्गजीको र यो ।
 पायाँ वस्न नहीं भन्या म कन ता कसले बचाऊँदथ्यो ॥
 वालीको बल विन्ति गर्छु अहिले जस् देखि सब् डर्दछन् ।
 कस्तै वीर हउन् लड्या पनि भन्या लड्ग्या सबै मर्दछन् ॥ १३ ॥

ठूलो बिर् मयपुत्र राक्षस थियो मायावि ता नाम् थियो ।
 वाली सीत लडात्रि गर्न भनि त्यो आयो रहाँक् खुप् दियो ॥
 बालीले पनि दौडि गै कन तहाँ हान्यो मुठीले जसै ।
 बाघा पाइ डराइ भागि उ गयो लाग्यो पछाडी तसै ॥ १४ ॥

वालीका पछि लागि मै पनि गयाँ राक्षस् गुफामा गयो ।
 ढोकामा त मलाइ राखि रिसले फेर् भित्र जाँदो भयो ॥
 मैन्हा दिन् धिति गै गयो त पनि त्यो फर्केन वाली जसै ।
 साहै दिक् म थियाँ कसो गरुँ भनी आयो रगत पो तसै ॥ १५ ॥

लौ वाली त मरेछ हेरि रगतै आयो गुफा देखि ता ।
मैलाई पनि फर्कि मार्छ रिसले गूफा थुनी जाँ म ता ॥
यस्तो बुद्धि भयो र पत्थर ठुलो ल्यायाँ र गूफा थुन्या ।
फर्की आउन मन् गन्या पनि सहज् निस्की न सक्नु हुन्या ॥ १६ ॥

यस्ता पाठ सित खुप्थुन्याँ र म फिन्याँ वाली मन्या लौ भनी ।
विस्तार सर्व सुनाउँदा म कन ता राजा बनाया पनी ॥
राजा भै कन राज्य भोग् पनि गन्याँ क्यैदिन् पछी वालि ता ।
राक्षस् मारि फिरेर दाखिल भयो रीसाइ मै माथि ता ॥ १७ ॥

उस् दिन् देखि डराइ याहिँ म रछाँ मेरी त पत्नी पनी ।
बल्जफ्ती सित भोग गर्छ गरुँ क्या पुग्दैन जोर तै पनी ॥
याहीँ आउन सक् भये यहिँ पनी आयेर मान्यो थियो ।
पापको क्या डर मान्छ त्यो र बलले जसले बुहारी लियो ॥ १८ ॥

साहै दुःख भयेर् सुग्रीवजिले बिन्ती गन्याको सुनी ।
सुग्रीवर्का अब दुःख हर्दछु भनी अन्तःकरणले गुनी ॥
खातिर् श्री प्रभुले गन्या सुन सखे ! त्यो वालि मारी यहाँ ।
तिम्रो राज्य गराउँला अब उपर् जोर् चल्छ तेस्को कहाँ ॥ १९ ॥

१ सबै पुलकदरुम्भ 'हेरि' भन्ने पाठ छ । तर
यो पाठ उस्तो मनुकुल भये जस्तो लाग्दैन ।
'हेर' वा 'हेर्' भन्ने पाठ भये राम्रो
हुंदो हो । स०

२ होमनाथ—मन्यो ।

३ भारतजीवन, होमनाथ—बल्जफ्तर ।

४ बर्बर—जोरै पनी ।

५ होमनाथ—मान्यो ।

६ रेजन्—सुग्रीवको ।

७ नेपाल, भारतजीवन—त्यो ।

यस्तो सत्य वचन् सुन्या प्रभुजिको शङ्का पच्यो तै पनी ।
 सकलन् क्या तव वालि मारन कन ता ठूलो छ वाली भनी ॥
 वालीलाइ बहूत विर बुझि तहाँ रामका अगाडी सरी ।
 वालीको अधिको पराक्रम कहा विलकुल विस्तार गरी ॥ २० ॥

एक् दिन् दुन्दुभि नाम राक्षस ठूलो आयो र हाँक् खुप दियो ।
 वालीले सहजै निमोठि कन सिर छुट्याइ हात्मा लियो ॥
 मोही फ्याँके दिँदा यहाँ गिरि गयो चार कोस् जगामा जसै ।
 छीटा पर्न गयो बहुत् रगतको ऋषी रिसाया तसै ॥ २१ ॥

वालीलाइ सराप दिया अब यहाँ आइस् भन्या तँ पनी ।
 सिर जुदा भइ पृथ्विमा गिरि गयास् जस्तै गियो यो पनी ॥
 यो मालुम् त मलाइ सव अघि थियो मो जानि याही रखाँ ।
 उसलाई पनि यो छ याद तव मतेस् विर देखि चाँचतो भयाँ ॥ २२ ॥

मोही सिर अझ तक छ पर्वत सरी यो फ्याँकन सकनू भया ।
 वाली मारन ममर्थ ताहि चिहुला मेग त मेखी गया ॥
 ई वान् सुग्रीवका सुनी झलक घूँ इन्लाट भन्या भयो ।
 फ्याँक्यासि तहि पाउका अँगुलिले चालीम कोम् तरु गयो ॥ २३ ॥

१. होमन्त—मुर्छा ।

४. अन्तर्गत, अन्त—अन्तर्गत ।

२. अन्तर्गत—अन्तर्गत । (अन्तर्गत—अन्तर्गत)

५. अन्तर्गत (५), होमन्त—अन्तर्गत ।

३. अन्तर्गत—अन्तर्गत ।

६. अन्तर्गत—अन्तर्गत ।

४. होमन्त—अन्तर्गत ।

७. होमन्त—अन्तर्गत ।

देख्या सुग्रिवले तथापि मनमा शङ्का त फेरी रह्यो ।
सक्छन् क्या तब वालि मार्न कन ता ठूलो छ भन्न्या भयो ॥
सात ताल वृक्ष इ छन् इ एक शरले छेड्छन् त मार्छन् भनी ।
सुग्रिव्का मनमा भयो र इ कुरा सब थोक् सुनाया पनी ॥ २४ ॥

हे नाथ ! चिन्ति म गर्दछु अरु पनी यसतो छ वाली भनी ।
येही सिर कन प्याँकि मात्र मनले मानेन विश्वास पनी ॥
वालीले यहि ताल वृक्ष कन ता वूटै बराबर गनी ।
हल्लायेर खसालि दिन्छ जति छन् सम्पूर्ण पत्ता पनी ॥ २५ ॥

ई ताल वृक्ष पनी यहाँ हजुरले एक बाण ऐल्हे धरी ।
सबमा छिद्र गराइ बक्सनु हवस् बुझ्न्या उमन् खुप् गरी ॥
येती चिन्ति तहाँ ति सुग्रिवजिले राम् थ्यै जसै ता गन्या ।
राम्जीले पनि लौ भनेर खुसिले हात्मा धनू बाण लिया ॥ २६ ॥

बाण प्याँक्या प्रभुलेर वेग सित गयो सात ताल भेदन् गरी ।
पर्वत् भूमि समेत विदारि पर गो साम्ने त सब साफ गरी ॥
ठोक्रेमा फिरि आइ बाण जब पयो सुग्रीवजी छक् पन्या ।
साक्षात् श्रीपति हुन् भनी चिह्नि तहाँ राम्को स्तुती खुप् गन्या ॥ २७ ॥

१ हामनाथ—इ त ।

२ नेपाल—धन्या ।

३ हामनाथ—धनुर्वाण ।

४ नेपाल—धन्या ।

५ भारतजीवम—छिन्दि ।

६ होमनाथ—सन्ने ।

हे नाथ् ! बल्ल चिह्नयों अहो ! सकलका आत्मा जगन्नाथ् भनी ।
 माया देखि फरक् भयो अब त मन् लाग्दैन माया पनी ॥
 क्या गर्छ अब पुत्र दार धनले सम्पूर्ण ई दुर् हउन् ।
 मेरा सब् दस इन्द्रियै हजुरका सेवा टहल्मा रहुन् ॥ २८ ॥

यै पाठ्ले जब ता गन्या स्तुति तहों सुग्रीवले सो सुनी ।
 यो ज्ञान आज मधू भनी प्रभुजिले अन्तःकरणले गुनी ॥
 मायाले अनि मोह पारि खुनाथ् होंस्यो र बोल्या जसै ।
 सुग्रीव् मोह भया वचन् सुनि तहों ऊ ज्ञान बिसर्पा तसै ॥ २९ ॥

हे सुग्रीव सखे ! मलाइ दुनियाँ भन्नन् मित्यारी गरी ।
 कुन् चिज् सुग्रीवलाइ दी कन गया आपत्ति तिनर्का हरी ॥
 यो लोकको अपवाद म मेट्छु अब ता वाली छ ऐल्हे जहाँ ।
 ताहाँ गै कन होंक देउ तिमिले त्यो वालि माछ्छै यहाँ ॥ ३० ॥

ऐल्हे राज्य गराउँछ भनि तहों रामको हुकुम् भो जसै ।
 सुग्रीव् खूसि भयेर वालि कन सुप् होंक्या वचन्ले तसै ॥
 किष्किन्धापुरिका नजीक वनर्मा आयेर होंक् सुप् गरी ।
 सुग्रीव् तो जब ता चल्या बुझि खवर् वाली छुट्या तेस् घरी ॥ ३१ ॥

१ होमनाथ—भर्षा अब सम्पन्न ।

२ देवन—ई दूर हुन् ।

३ वचन्—रामले त सब् त्यो सुनी ।

होमनाथ—रामले त त्यो सब् सुनी ।

४ होमनाथ—भक्ति ।

५ देवा—हामेर ।

६ देवन—निर्दोष ।

७ देवन—गद्दी ।

८ भगवान वन (क)—वनस्थ

९ होमनाथ—मुसीबती ।

वाली सुग्रीवको लडाजि पनि भो सुग्रीव एक क्षण लड्या ।
सक्थ्या सुग्रीवले कहाँ सहजमा वाली विरैले धन्या ॥
बाण छोडी कन वालिलाइ अब ता मार्नन् प्रभूले भनी ।
एक क्षण ता यहि आसले टिकि गया घुस्ता दिंदामा पनी ॥ ३२ ॥

वाली सुग्रीवको दुरुस्त अनुहार एक देखि राम्ले जसै ।
बाण थाम्या टिकि सक्नु मुस्किल भई सुग्रीव भाग्या तसै ॥
पाँच्या श्री रघुनाथका हजुरमा काम्दै र छादै रगत ।
बल् तोडी कन वालिले हरि लियो एक देह पाँच्या फगत ॥ ३३ ॥

सुग्रीवले तहिं विन्ति खुप् सित गन्या हे नाथ ! मलाई यहाँ ।
मानैको यदि मन् छ पो पनि भन्या जोर् चल्छ मेरो कहाँ ॥
आफैले यहि मारि बक्सनु हवस् ख्यामित ! हजुरले पनी ।
शत्रूलाइ लगाइ मार्न त उचित हो क्या सखा हो भनी ॥ ३४ ॥

सुग्रीवका इ वचन् सुनी गह भरी आँसू प्रभूले धन्या ।
सुग्रीवजी कन अङ्कमाल गरि खुप् खातिर प्रभूले गन्या ॥
हे सुग्रीव सखे ! दुरुस्त अनुहार एक देखि शङ्का भयो ।
मर्नन् मित्र भनेर पो डर हुँदा बाँचेर वाली गयो ॥ ३५ ॥

चिह्न देह विषे धरेर अहिले जाऊ र हाँक् देउ फेर् ।
 वालीलाइ म मारि दिन्छु सहजै लाग्नेन ऐल्हे त बेर् ॥
 यस्ता बात् गरि खुप् शपथ पनि गरी सुग्रीवको मन भरी ।
 आज्ञा लक्ष्मणलाई बक्सनु भयो फुत् ल्याउ माला धरी ॥ ३६

सो माला पहिराइ भाइ ! तिभिले जल्दी पठाऊ तहाँ ।
 हाँक् दीउन् अब वालिलाइ अहिले माछ्छु म छोड्छु कहाँ ॥
 लक्ष्मणले पनि यो हुकुम सुनि तहाँ माला लगाई दिया ।
 त्यो माला पहिरेर सुग्रीव गया वाली जहाँ विर् थिया ॥ ३७

वालीलाइ सुनाइ हाँक् बहुत दी सुग्रीव बस्याथ्या जसै ।
 वालीले पनि शब्द सुग्रीवजिको सून्या र ऊठ्यो तसै ॥
 आश्चर्य मनमा भयो अधि भन्या ऊठ्यो पछि रिस् पनी ।
 मुक्का खाई लघारियो त पनि फेर् फक्क्यो भगूवा बनी ॥ ३८

वालीले पनि फेर् कछाड् कसि तयार् भै जान लाग्यो जसै ।
 ताराले त न जाउ यस् वखतमा भन्दै समातिन् तसै ॥
 कोही वीर बलवान् सहाय मिलि पो सुग्रीव आया यहाँ ।
 साहायै न भया त येहि घडिमा सुग्रीव फिर्झ्या कहाँ ॥ ३९

१ बबई—गरी ।

२ हामनाथ—ऊठ्या ।

३ ऐजन—भने ।

४ भारत-चीवन, नेपाल—खाई ।

५ बबइ, होमनाथ—भनी ।

६ बबइ—लाग्यो ।

७ ऐजन—अलवन् । अध्यामरामायण—

महायो बलवान्स्व बक्षिन् नून समागत ।

ताराका इ वचन् सुनेर बलवान् वीरु बालि बोल्लन् तहाँ ।
हे प्यारी ! न डराउ को छ म सरी विर आज दोस्त्रो यहाँ ॥
सुग्रिवलाइ सहज् सहाय सहितै मोरेर फिर्न्या म छू ।
विरूँ होंक दिंदा कसो गरि बसूँ शङ्का न मान्या कछू ॥ ४० ॥

वालीका इ वचन् सुनी कन तहाँ ताराजिले केरू पनी ।
भन्निछन् नाथ ! कछु सुनि बक्सनु हवस् क्या भन्दछे यो भनी ॥
चिन्ती गर्छु म हित कुरो हजुरमा साक्षात् अयोध्यापती ।
श्री रामचन्द्र सहाय छन् अब तहाँ चल्दै न जोर एक् रती ॥ ४१ ॥

सुग्रिव सीत मित्यारि लाइ रघुनाथज्यूले पिछामा लिया ।
वाली मारि म राज्य आज दिउँला भन्न्या वचन् यो दिया ॥
भन्न्या बात् अरुमा हुँदा वन महोँ सूनेर अङ्गद यहाँ ।
आई सव् इ कुरा मलाइ अधि नै भन्थ्यो न जाऊ तहाँ ॥ ४२ ॥

सुग्रिव सीत विरोध् न राख तिमिले जाऊ र ल्याऊ यहाँ ।
यो राज् सुग्रिवलाइ देउ अब ता जित् छैन तिम्रो तहाँ ॥
श्रीरामका दुइ पाउमा पर तिम्री गर्नन् प्रभूले दया ।
सोंचा हुन् इ कुरा बुझी लिनु हवस् भोग् गर्न इच्छा भया ॥ ४३ ॥

* ताराने वाली सँग कुरा गर्दा "तिमी", "मयाई" र "हजुर" भनी भनेकी छन् । विविध रचनाको प्रयोग दस्तावेज बुझिने यमो गरेको होइन किन्तु छन्दबद्ध भाषा हुनाले यीटै रूप राख्नु परेको हुने हुनाले र ईश्वर तुम्है आफ्ना आराध्य पनि देखे" र जे भने पनि हुने हुनाले उपर्युक्त सबै रचनाको प्रयोग ताराने गरेको हुन् । स०

येती बिन्ति गरेर पाउ दुइमा पक्रेर रोइन् जसै ।
 तारालाइ बुझाउना कन तहाँ फेर् वालि बोल्यो तसै ॥
 हे प्यारी ! न डराउ कचि रघुनाथ् साक्षात् रमाका पती ।
 नारायण् भनि चिन्दछु म पनि सो नाथ् हुन् जगत्का पती ॥ ४४ ॥

ताहाँ छुन् रघुनाथ् भन्या चरणमा पन्याछु चोडै तसै ।
 सुग्रीवै छ फगत भन्या सहजमा मान्याछु छोड्छु कसै ॥
 सुग्रीव् कुन् बलियो छ पाजि भगुवा त्यो लड्न् मनसुब् लिन्या ।
 तेस् पाजी कन डाकि आज कसरी यो राज्य मैले दिन्या ॥ ४५ ॥

तस्मात् शोक् न गरी बसी रहु तिमि जान्छु म ताहाँ भनी ।
 लड्न् नैलाइ कठाड् कसी कन तयार् भै वालि दोड्या पनी ॥
 वाली सुग्रीव दूइ भाइ रिसले फेर् लड्न् लाग्या जसै ।
 रुक्को आड गरी तहाँ प्रभुजिले एक वाण छोड्या तसे ॥ ४६ ॥

वाण् बज्न्थो जब वालिका हृदयमा सर्वाङ्ग बाधा गरी ।
 पृथ्वी कम्प गराइ झट् तहि गिन्या वाली त मूर्छा परी ॥
 मूर्छा दूइ घडी पन्या पछि अलिक् चैतन्य आयो जसै ।
 देख्या श्री रघुनाथलाइ खुसि मै साम्ने बस्याका तसै^३ ॥ ४७ ॥

भन्छन् श्रीरघुनाथलाइ रघुनाथ ! तिम्रो बिराम् क्या गन्याँ ।
धमै छोडि लुकेर आज तिमिले मान्यौ म ऐल्हे मन्याँ ॥
यो क्या क्षत्रियधर्म हो लुकि लुकी विर्बाण छोड्छन् कहीं ।
क्षत्री भै कन धर्म छोडि लडन्या एक् आज देख्याँ यहीं ॥ ४८ ॥

साम्ने भै कन बाण छोडि तिमिले मान्यौ त खुप् यश् थियो ।
सुग्रिव्हो कति साख् महुँ कति कुसाख् हा दैव ! क्या मन्दियो ॥
सीता रावणले हन्यो भनि बहुत् सन्ताप मन्ले गरी ।
सुग्रिव्लाइ सहाय ली म कन ता लूकेर चोर् झै गरी ॥ ४९ ॥

मान्यौ यो अति चुक् भयो गरुँ कसो बाँचथ्या त यहीं बसी ।
रावण्लाइ कुलै समेत सहजमा झिक्थ्याँ म पाता कसी ॥
लङ्कापूरि समेत पनी म बल्ले झिक्थ्याँ सहजमा यहीं ।
पाजी रावण्लाइ मारन तिमिले क्या जानु पथ्यो उहीं ॥ ५० ॥

चोरी मारि लिदाँ न थश् हुन गयो मासू न खानू भयो ।
धर्मात्मा तिमि पापि झै हुन गयौ ज्यान् व्यर्थ मेरो गयो ॥
वालीका इ वचन् सुनेर रघुनाथ भन्छन् तँ बोल्छस् कति ।
वाली हूँ भनि गर्व गर्त पनि हेर् सच्चै तँ होस् दुर्मति ॥ ५१ ॥

पत्नी सीत वियोग् हुँदा यति विलाप् हुँदा रह्याछन् भनी ।
 मालुम् सब् त तहीं छ फेर म भनु क्या पदैन् भन्नू पनी ॥
 पत्नीदान् गरि पुण्य हुन्छ जति सो मिलन्या छ पुण्यै पनी ।
 तस्मात् आज अवश्य हान शरले जावस् पती थ्यै भनी ॥ ६० ॥

येती बात अघि राम सीत गरि फेर सुग्रीवजिलाई पनी ।
 भन्छिन् लौगर राज्य आज खुसिले मितले दियाको भनी ॥
 ताराका इ वचन् सुनी कन बहुत् आयो प्रभूमा दया ।
 तारालाइ बुझाउना कन तहाँ एक तत्त्व भन्दा भया ॥ ६१ ॥

हे ताराजि ! विचार न राखि तिमिले शोकै कती गर्दछौ ।
 यो मेरो पति हो भनेर न बुझी व्यथै शरीरि हर्दछौ ॥
 जीवै हो पति भन्दछौ पनि भन्या मदैन् जीव्ता वही ।
 देहै हो पनि भन्दछौ त किन शोक गछौ छ ऊ ता यही ॥ ६२ ॥

श्रीरामका इ वचन् सुनी कन तहाँ ताराजि चुप् भैरहिन् ।
 जुन् सन्देह पयो वहाँ मन महाँ सो मात्र सोझी भन् ॥
 हे नाथ ! मजि भयो सुन्याँ सब कुरा बुझ्दैन् मन् तै पनी ।
 सन्देहै मनमा रह्यो म कन ता को गर्छ यो भोग् भनी ॥ ६३ ॥

देहै गर्दछ भोग् भनू पनि भन्या जड् पोछ्यो देह ता ।
 ईश्वर् हो उहि गर्छ भोग् भनुं भन्याँ सक्तीन भनै म ता ॥
 साहै मोह भयाँ म ता हजुरका एकै वचन्ले गरी ।
 माया राखि बुझाइ बक्सनु हवस् अज्ञान मेरो हरी ॥ ६४ ॥

ताराका इ वचन् सुनी कन बहुत् माया मनैमा धरी ।
 तत्त्वज्ञान सब ताहिं बक्सनु भयो खोलेर विस्तार् गरी ॥
 हे ताराजि ! न रोउ आज मनले संसार छ झटो भनी ।
 झटो कुन् रितले छ यो भनि भन्या भन्छु म विस्तार् पनी ॥ ६५ ॥

म ता नित्यै पो हूँ यहि शरिरमा लागि म गयाँ ।
 शरिर् मर्दा आफैँ मझै मरि गया झैँ पनि भयाँ ॥
 अहो ! अज्ञान मेरो भनि कन जहाँ तक् मन महाँ ।
 लिंदैनन् ताहाँ तक् फजिति पनि छन् यै जन महाँ ॥ ६६ ॥

स्फटिक् जस्तो जिव् हो शरिरहरु लाहा बुझि लिनु ।
 स्फटिक् लाहाका सङ् धरि कन त दृष्टान्त छ दिनु ॥
 लहाका सङ् वस्ता स्फटिक म छु लाल् भन्छ जसरी ।
 शरिर् मर्दा मर्छु म पनि भनि जिव् भन्छ तसरी ॥ ६७ ॥

१ नेपाल, भारतजीवन—न मनमा ।

३ नेपाल—रहैछ ।

२ होमनाथ—ताही ।

स्फटिक्ले रातो छ भनि कन सुहावस् त उ पनी ।
 सुहावस् यस् जिव्ले शरिर सँगमा मर्छु म भनी ॥
 न ता जिव् मन्या हो शरिर सँग लागेर जनको ।
 न रातो हून्या हो स्फटिक सब खेल जान मनको ॥ ६८ ॥

मनैका खेल्ले जिव् शरिर मई हूँ भन्दछ भनी ।
 जहाँ तक् जान्दैनन् फजिति तहिँ तक् मिल्दछ पनी ॥
 मनैको खेल यो हो भनि कन त जान्च्या तरि गया ।
 न जान्च्या जिव् जो हुन् उति त सब फन्दा परि गया ॥ ६९ ॥

शरिर् मै हूँ मेरै धन जनहरू हुन् भनि जसै ।
 पन्यो मनका खेलमा तब फजिति मिल्छन् बुझ यसै ॥
 विना सत्का सङ्ले विनं गुरु कृपाले इ फजिती ।
 अवश्यै छुट्त्तैनन् सकल मनका खेल न जिती ॥ ७० ॥

म नित्यै आत्मा हूँ शरिरहरू हुन् चार घरिका ।
 विचारमा टिक्त्तैनन् विषय पनि छन् स्वप्न सरिका ॥
 भनी जान्च्या जन्ले दृढ़ गरि लिया भक्तिरसले ।
 न बिसर्या ई मैले यति कहि दियो प्रीतिवशले ॥ ७१ ॥

उस् जन्ममा अधिक भक्ति गयौ र ऐल्हे ।
दर्शन् दियाँ न तर झट्ट म मिल्छु कैल्हे ॥
मेरो स्वरुप् र इ वचन् अब सग्झि लीया ।
छुट्न्ति ति दुःख तिमिलाइ जती त थीया ॥ ७२ ॥

लेखै हवैन अब कर्म पनी गरीन्या ।
रस्ता कहाँ भवसमुद्र सहज् तरीन्या ॥
मेरो स्वरुप् र इ वचन् जति सग्झि लिन्छन् ।
सब् कर्मपाश् ति सहजै सित काटि दिन्छन् ॥ ७३ ॥

यस्ता वचन् प्रमुजिका सुनि खूसि मनले ।
छोडिन् जती छ अभिमान् पनि ताहिं तिनले ॥
सुग्रीवको पनि गयो अभिमान ताहाँ ।
राम्को कृपा हुन गया पछि टिक्छ काहाँ ॥ ७४ ॥

हूकुम् भयो प्रमुजिको तहिं मित्रलाई ।
हे मित्र सुग्रीव ! जलाउ इ वालिलाई ॥
कीया गरी कन शरिर् गर शुद्ध ऐल्हे ।
सब काम छोडि कन यै गर आज पैल्हे ॥ ७५ ॥

हुकुम् भयो र तव वालि लगी जलाया ।

क्रीया गरी सकि ति सुग्रिव ताहि आया ॥

अर्पण् गरी सकल राज् प्रमुका चरणमा ।

सेवक् बनी कन म वम्छु भनी शरणमा ॥ ७६ ॥

सुग्रिव्लाइ हुकुम् भयो प्रभुजिको जो हौ तिमी सो म हूँ ।

जाऊ आज र गादिमा बस म ता याहीं वनैमा रहूँ ॥

गाऊँमा घरमा बस्नैने म भनी मेरो प्रतिज्ञा छ यो ।

जानन् लक्ष्मण ता सँगै घर पनी भाई गया भै गयो ॥ ७७ ॥

वर्षाकाल् विति सक्छयो जब तसै सीताजिको खोज् ग या ।

येती मर्जि दिया र सुग्रिव बहुत् आनन्दसागर पन्था ॥

लक्ष्मणजी पनि रामका हुकुमले सुग्रीवका साथ गया ।

सुग्रिव गादि विषे बस्या पछि फिरी दाखिल् प्रभू ध्यै भया ॥ ७८ ॥

रामूले ताहिं थियो प्रअर्पण गिरी तेस्का शिखरमा चढी ।

देरया सुन्दर एक गुफा स्फटिकको ताहीं गराया मदी ॥

फल्फुल् ताहिं खचित् थियो नजिक म थियो तलाऊ पनी ।

देरया मन् खुसि भो तहाँ प्रभुजिको बन्धनै जगा होभनी ॥ ७९ ॥

१ नेपाल—बनेन ।

२ हामनाथ—भयो ।

३ नेरुल—परिवृतो ।

४ हामनाथ—बनेया ।

५ देवल—बन्धन ।

वर्षाकाल तलक् रह्या प्रभु तहाँ पथ्यो बखतमा झरी ।
जन्तू पुष्ट थिया सबै ति वनका खायेर घाँस् पेट् भरी ॥
बस्थ्या श्रीरघुनाथका वरिपरी खुप् ध्यान् प्रभूमा धरी ।
ध्यान् जन्तूहरुको विचार गरि तहाँ खूसी रहन्थ्या हरी ॥ ८० ॥

लक्ष्मणले तहिं विन्ति एक दिन गन्या हे नाथ ! पुजाको विधान ।
पाऊँ सुन्न हुकुम् हवस् खुसि भई कुन् हो करुणानिधान ॥
ब्रह्मा व्यास् अरु नारदादिहरु सब् भन्छन् पुजाले सरी ।
आर्को तर्न उपाय छैन जनको खुस् छन् पुजैमा हरी ॥ ८१ ॥

यस्तो सुनि गयो र मन चरणमा सोध्याँ पुजाको विधान ।
साँचो तत्त्व बताउन्या हजुर झैं को छन् दयाका निधान ॥
यस्ता लक्ष्मणका वचन् सुनि तहाँ पूजा विधी हो जती ।
सब् संक्षेप् रितले कह्या प्रभुजिले लक्ष्मण भया खुस् अती ॥ ८२ ॥

वर्षाकाल् यही रीतले तहिं वित्यो वार्ता कथाको गरी ।
समझ्या झट्ट सिताजिलाइ र विलाप फेर् गर्न लाग्या हरी ॥
किष्किन्धापुरिमा यसै बिच महाँ मन्त्री हनूमानले ।
सुग्रिव् सीत सिताजि खोज् गर भनी विन्ती गन्या ज्ञानले ॥ ८३ ॥

लाग्या गर्न विलाप् अनेक् तरहले लीला गरी राम् उसै ।
 भन्छन् छन् तिसिता कहाँ अझ पनी लागेन पत्ता कसै ॥
 याहाँ छन् तिसिता भनी कन खबर् पाऊँ त जाऊँ तहाँ ।
 क्याऊँ अमित झैं सिता कन यहाँ पाऊँ खबर् पो कहाँ ॥ ८८

हे भाई ! सुन जो छ आज इ सिता हन्या म तेस्को सबै ।
 कूलै भस्म गराउन्या छु करुणा राख्बैन उसमा कवै ॥
 येती बात् तहिं भाइ सीत गरि फेर सीताजिका शोक् धरी ।
 लाग्या गर्न विलाप् अनेक् तरहले त्रैलोक्यका नाथ् हरी ॥ ८९ ॥

हे सीते ! कसरी म देखि पर भै बसछ्यौ तिमी छौ कहाँ ।
 प्राणै थाम्न कठिन् भयो म विनु ता आपत् भया हुन् तहाँ ॥
 तिम्रो भेट न पाउँदा म कन ता ई चन्द्र सूर्यै बन्या ।
 तिम्रो ता गरुँ क्या बखान् तिमि तझ्छ्यौ दुष्टकापास् भन्या ॥ ९० ॥

सुग्रीव आज कृतम झैं हुन गया आयो शरदकाल् पनी ।
 सुतै छैन सिताजिलाइ अझ तक् खोज् गर्नु पर्ला भनी ॥
 माछ् सुग्रीव दुष्टलाइ पनि फेर वाली सरीको गरी ।
 लक्ष्मणले प्रमुका वचन् सुनि गन्या बिन्ती अगाडी सरी ॥ ९१ ॥

हे नाथ् ! आज मलाइ वक्सनु हवस् हूकुम् म माछ्छ् गई ।
 लक्ष्मण्का इ वचन् सुनेर रघुनाथ् अत्यन्त खूसी भई ॥
 भन्छन् भाइ ! न मार आज बहुतै हप्काउ जाऊ तहाँ ।
 मारी हाल्न त योग्य छैन तर खुप् चेताइ आऊ यहाँ ॥ ९२ ॥

हूकुम् यो प्रभुको सुनी कन तहाँ लक्ष्मणजि जल्दी गया ।
 सीतानाथ् नरको लिला गरि विलाप् खुप् गर्न लाग्दा भया ॥
 किष्किन्धापुरि पाँचि लक्ष्मणजिले टङ्कार् धनूको गन्या ।
 पत्थर् वृक्ष उठाइ वानरहरू कोही अगाडी पन्या ॥ ९३ ॥

सव् वानर् कन नष्ट गर्दछु भनी लक्ष्मणजिले वाण् धन्या ।
 अङ्गद् आइ उठाइ वानरहरू जल्दी चरण्मा पन्या ॥
 अङ्गद् सीत बहुत प्रसन्न भइ झट् ताहाँ अहाया पनी ।
 जाऊ देउ खवर् अगाडि तिमिले लक्ष्मणजि आया भनी ॥ ९४ ॥

अङ्गद् गै कन त्यो खवर् जव दिया सुग्रीवलाई तहाँ ।
 जल्दी सुग्रीवले हूकुम् पनि दिया लौ जाउ ल्याऊ यहाँ ॥
 अङ्गद्लाइ सँगै लियेर हनुमान् चाँडै चरण्मा परी ।
 लक्ष्मण्लाइ बुझाइ ल्याउ तिमिले सव् रीस शान्ती गरी ॥ ९५ ॥

यस्तो सुग्रिवको वचन् सुनि तहाँ सोही बमोजिम् गरी ।
पाऊमा परि बाहुमा धरि लिया ल्याया बहुत खुस् गरी ॥
हूकुम् सुग्रिवको सुनी कन तहाँ ताराजि चाँडै गइन् ।
लक्ष्मण्लाइ बुझाइ खुस् गरुँ भनी खुप् विन्ति गर्दी भइन् ॥ ९६ ॥

लक्ष्मण सुग्रिवको भयो जब त भेट् सुग्रिव् चरणमा पन्या ।
लक्ष्मण्ले पनि ताहिं सुग्रिवजिको सातो कुराले हन्या ॥
वाली झै हुन मन् छ की भनि जसै लक्ष्मणजिले बात् गन्या ।
लक्ष्मण्लाइ बुझाउना कन तहाँ जल्दी हनूमान् सन्या ॥ ९७ ॥

लक्ष्मण्जी पनि कामले बुझि गया बात्चित् खुसीका गरी ।
फिर्नाको मतलब् गन्या प्रभु थिया जाहाँ जगन्नाथ् हरी ॥
लक्ष्मण्का सँग लागि सैन्य पनि ली सुग्रीव खुस् भै गया ।
जाहाँ श्रीरघुनाथ् थिया तहिं सबै दाखिल् क्षणैमा भया ॥ ९८ ॥

देख्या श्रीरघुनाथलाइ र परै रथ् देखि उत्रेर फेर ।
लक्ष्मण सुग्रिव पाउमा परि गया लागेन एक छीन बेर् ॥
राम्ले सुग्रिवलाइ मित्र ! भनि खुप् आलिङ्गनादी गरी ।
सोध्पुछ् गर्नु भयो बहुत खुसि हुँदै आफैँ अगाडी सरी ॥ ९९ ॥

लाग्या सुग्रिव विन्ति गर्न रघुनाथ् ! मैले त सेना पनी ।
ल्यायाँ विरह् छन् अनेक् तरहका छन् इन्द्र तुल्यै पनी ॥
ई सब् ख्यामितका निमित्त खुसि भै प्राणै दिन्या छन् जसो ।
हूकुम् हुन्छ हवस् यहाँ हजुरको गर्छन् ति ऐल्हे तसो ॥ १०० ॥

खूसी भै रघुनाथको हुकुम भो हर्षाश्रुधारा परी ।
 हे सुग्रीव सखे ! इ वानरहरू जाउन् दिशा दस् भरी ॥
 जाहाँ छन् ति सिता तहीं पुगि खवर् ल्याउन् भनी रामको ।
 हुकुम् पाइ पठाइ वानरहरू उर्दी दिया कामको ॥१०१॥

जाऊ विरहरू सब दिशा दस विपे सीताजि मिलिछन् कहाँ ।
 पत्ता लाइ सिताजिको खबर ली सब वीर आज यहाँ ॥
 मैन्हा दीन विताइ एक रति खवर् केही न पाई त जो ।
 ढिल् गन्या तसलाइ ता म सहजै मान्या छु मन्या छ त्यो ॥१०२॥

यस्तो जल्दि हुकुम् गरी अरु दिशा वानर् पठाया अबर् ।
 दक्षिण तीर त खुप् वडा विरहरू छानी पठाया जवर् ॥
 अङ्गदलाइ र जाम्बवान् र हनुमान् विर्नल् सुपेण् फेर शरम् ।
 मैन्द द्विविदं आठ पठाइ प्रभुका पासमा रह्या एक फगत ॥१०३॥

१ होमनाथ—गरी ।

२ देवन—हाँ ।

३ देवन—गला ।

४ प्रथम सखरगमा "मैदं द्विविध" भने पाठ
 थियो । "भारतजीवन" हेर्दा "मैदस्वीर"
 भने पाठ पश्यो । तर संस्कृत रागव्या अनुगार
 "मैन्दद्विविद" भने पाठ नै शुद्ध दृष्टिन्छ ।

आठ वानरलाई सुग्रीवले दक्षिण दिशा नि
 पठोपवाधिये । ती आठ वानरको नाम संस्कृत
 रामायण अनुगार यस्तो ॥

दक्षिणा दिशमन्तर्यं प्रयत्नेन महाबलम् ॥
 शुक्राक्ष जाम्बवान् हनुमन् महाबलम् ।
 नल युपेण शरम् मैन्द द्विविदमेव च ॥

हुकुम् पाइ ई आठ विरहुरू पनी झट् जानं लाग्या जसै ।
हात्मा ओंठि लियेर एक हुकुम् मो रामचन्द्रजीको तसै ॥
जाऊ काम् पनि साधि आउ हनुमान् ली जाउ ओंठी पनी ।
मेरो नाम् यहि ओंठिमा छ र दियाँ सीताजि चीन्लिन् भनी ॥१०४॥

यो काम् सिद्ध गराउन्या त तिमिछौ तिम्रो छ यो बल् भनी ।
चीह्याँको छु तबै त भन्छु म शुभै हून्या छ रस्ता पनी ॥
येती श्रीरघुनाथको पनि हुकुम् पाया र ओंठी लिया ।
खूसी भै हनुमानले प्रभुजिमा सम्पूर्ण तन् मन दिया ॥१०५॥

अङ्गद विर हनुमान्हरू हुकुमले दक्षिण दिशामा गया ।
सर्वत्र पृथिवी ढुँडी ढुँडि सबै घुम्दै ति जाँदा भया ॥
एक्दिन् विन्ध्यगिरी विषे वन महाँ देख्या र राक्षस् जसै ।
रावण् हो कि भनी मुठी मुठि कसी माया कसैले तसै ॥१०६॥

रावण् होइन यो त जाउँ भनि फेर अर्का वनैमा गई ।
ढुँढ्याप्यास बढ्योरजल् पनि ढुँडी हिँड्याति आकुल् भई ॥
गूफादेखि तप्याँख चिसा गरि गरीहाँस् निस्कँदा देखितेस् ।
गूफा भित्र पस्या सबै विरहुरू देख्या बहुत वस्ति वेस् ॥१०७॥

१ ऐजन—नि ।

४ ऐजन—यसि बने ।

२ सरे रामायणा "चिद्रिन्" भन्ने पाठ छ ।

५ बरह—मरेके ।

सो भिरंभक हुँदा गथीको पाठ दिइयो । स०

६ होमनाथ—सोवन् ।

३ होमनाथ—मरेके ।

ठण्डा जल्सितका तलाउ पनि धेरै सब वृक्ष फल्फुल भरी ।
 घर छन् धेरै घरमा छ चिज् पनि अनेक हीराजवाहेर धरी ॥
 गुल्जार् देख्नु भन्या मनुष्यहरु ता एक देख्नु नाहीं कहीं ।
 एक योगीनि स्वयम्भूमा कन जहाँ ध्यान गर्दि देख्नु तहीं ॥१०८॥

सोधिन् योगिनिले प्रणाम तब गन्या कुन काम आयौ यहाँ ।
 क्या मनुसुब् छ बताउ फेर अब उपर जानू छ इच्छा कहाँ ॥
 यस्ता योगिनिका वचन् सुनि तहाँ बोल्या हनुमानले ।
 आयौ आज यहाँ सबै यति जना केवल जलै खानलै ॥१०९॥

काम्यै हो यहि काम गर्नु छ भनी विस्तार सुनाया जसै ।
 साहै खुस् हनुमानका वचनले हूँदी भइन् ती तसै ॥
 बोलिन् फल्फुल खाउ जल्पनि पिई फर्केर आऊ यहाँ ।
 मेरो नाम बताइ आज त म ता जान्छु प्रभू छन् जहाँ ॥११०॥

यस्ता योगिनिका वचन् सुनि गया जल्पान् गरी फेर पनि ।
 आया योगिनिले गरिन् सब कुरा रामका इ दुत हुन् भनी ॥
 हेमाकी सखि हूँ सखी गइ गइन् उनका वचनले यहाँ ।
 धेरै वर्ष वसी प्रभू भजि लिंदा ऐल्हे कृतार्थ भयौ ॥१११॥

भन्थिन् राम् अवतार् हुन्याछ हरिको हन्या छ रावण् सिता ।
खोज्नुया वानर आउनन् तहिं तलक् याही रहू तीमि ता ॥
वानरको रघुनाथको गरि पुजा यै ब्रह्मलोक आउली ।
जान्छु आज म ता तिमी बसि रहू कयै काल् पछी आउली ॥११२॥

यस्तो अर्ति दिई गइन् सङ्गिनिज्यू जुन् ब्रह्मलोक हो बहो ।
नास्तैमा शिव खुस्हुँदा अधि दिया यो स्थान बस्ती यहाँ ॥
पुत्री हुन् उ त विश्वकर्मकि म हूँ गन्धर्वकन्या सबै ।
विस्तार् आज कहाँ म जान्छु खुसि भै जाहो प्रभू छुन् अबै ॥११३॥

आँखा चिम्ल पुच्याइ दिन्छु सहजै रस्ता विपे क्षण् महो ।
जाऊ तीमिहरू पनी भनि सहज् पाँचाइ रस्ता महो ॥
श्रीरामचन्द्रजि ध्यै ति योगिनि गइन् वानर् पुग्या रस्तिमा ।
पाँचिन् योगिनि रामको कुटि जहाँ थीयो उसै बस्तिमा ॥११४॥

रामको स्तूति गरिन् र वर् दिनु भयो जाऊ र बढी महो ।
मेरो ध्यान् गरि यो बिताउ र शरिर् पाउली परमधाम् तहाँ ॥
जो तिम्ना मनमा छ त्यो सब पुगोस् यस्तो त वर्ली गइन् ।
बढीमा गइ रामका वचनले ससार तर्दी भइन् ॥११५॥

ठण्डा जल्सितका तलाउपनि धेर् सब वृक्ष फल् फुल् भरी ।
 धर् छन् धेर् घरमा छ चिज् पनि अनेक् हीराजवाहेर् धरी ॥
 गुल्जार् देख्नु भन्या मनुष्यहरु ता एक देख्नु नाहीं कहौं ।
 एक योगीनि स्वयम्प्रभा कन जहाँ ध्यान् गर्दि देख्या तहाँ ॥१०८॥

सोधिन् योगिनिले प्रणाम् तव गन्या कुन् काम आयौ यहाँ ।
 क्या मन्सुब् छ बताउ फेर् अब उपर् जानू छ इच्छा कहौं ॥
 यस्ता योगिनिका वचन् सुनि तहाँ बोल्या हनुमानले ।
 आयौं आज यहाँ सबै यति जना केवल जलै खानले ॥१०९॥

काम् यै हो यहि काम गर्नु छ भनी विस्तार सुनाया जसै ।
 साहै खुस् हनुमानका वचनले हुँदी भइन् ती तसै ॥
 बोलिन् फल् फुल खाउ जल् पनि पिई फर्केर आऊ यहाँ ।
 मेरो नाम बताइ आज त म ता जान्छु प्रभू छन् जहाँ ॥११०॥

यस्ता योगिनिका वचन् सुनि गया जल् पान् गरी फेर् पनी ।
 आया योगिनिले गरिन् सब कुरा रामका इ दुत् हुन् भनी ॥
 हेमाकी सखि हूँ सखी गइ गइन् उनका वचनले यहाँ ।
 धेरै वर्ष वसी प्रभू भजि लिंदा ऐल्हे कृतार्थ भयौं ॥१११॥

भन्धिन् राम अवतार हुन्याछ हरिको हन्या छ रावण सिता ।
खोज्नुया वानर आउनन् तहिं तलक् याही रहु तीमि ता ॥
वानरको रघुनाथको गरि पुजा यै ब्रह्मलोक आउली ।
जान्छु आज म ता तिमी बसि रहु क्यै काल पछी आउली ॥११२॥

यस्तो अर्ति दिई गइन् सङ्गिनिज्यू जुन ब्रह्मलोक हो वहाँ ।
नाचैमा शिव खुस् हुँदा अघि दिया यो स्थान बस्ती यहाँ ॥
पुत्री हुन् उ त विश्वकर्मकि म हूँ गन्धर्वकन्या सबै ।
विस्तार आज कहाँ म जान्छु खुसि मै जाहाँ प्रभू छन् अबै ॥११३॥

आँखा चिम्ल पुन्याइ दिन्छु सहजै रस्ता विपे क्षण महाँ ।
जाऊ तीमिहरू पनी भनि सहज पाँचाइ रस्ता महाँ ॥
श्रीरामचन्द्रजि थ्यै ति योगिनि गइन् वानर पुग्या रस्तिमा ।
पाँचिन् योगिनि रामको कुटि जहाँ थीयो उसै बस्तिमा ॥११४॥

रामको त्तूति गरिन् र वर् दिनु भयो जाऊ र बद्री महाँ ।
मेरो ध्यान गरि यो बिताउ र शरिर् पाउली परमधाम तहाँ ॥
जो तिम्रा मनमा छ त्यो सब पुगोस् यस्तो त वर् ली गइन् ।
बद्रीमा गइ रामका वचनले संसार तदी भइन् ॥११५॥

सीता खोज्ज भनेर वानरहरू फिर्था सवै वन् महाँ ।
 सीतालाइ न पाउँदै बिति गयो घेर काल' एक् दिन् तहाँ ॥
 अङ्गदले अति शोक्' गन्था अब सहज् मार्छन् सबैको' गयो ।
 प्यारो प्राण गरौं कसो' अब मर्च्यौं बाँच्नू यहाँ तक् भयो ॥११६॥

सुग्रीवले त मलाइ मान्नु छ सहज् पाया निहूँ यो पनी ।
 मार्छन् निश्चय शत्रु' जानि अहिले यो शत्रुको बिज् भनी ॥
 केवल' रामकृपा हुँदा अघि बर्च्याँ ऐल्हे त रामले पनी ।
 दिन्छन् निश्चय मार्नलाइ मतलब्' खोजेन सीता भनी ॥११७॥

अङ्गदका इ वचन् सुनी कन तहाँ कै' बित्ति यो पार्दछन् ।
 हे साहेप ! यहीं बसौं यहिं बस्या कुन् पाठले मार्दछन् ॥
 अङ्गदका अरु वानरादिहरुका सून्या र कूरा तहाँ ।
 बोल्या श्रीहनुमानले किन बहुत् छोटा गन्थौ वात् यहाँ ॥११८॥

सुग्रीवका प्रिय छौ अवश्य भगवान् रामचन्द्रजीका पनी ।
 साँचो भन्छु म बेस्' कुरो हजुरमा यस्तो छ कारण् भनी ॥
 भूभार्' हर्न भनेर राम अवतार् आदीपुरुषको भयो ।
 कस्को सक् छ सिताजि हर्न नहिं ता इच्छा प्रभू कै छ यो ॥११९॥

१ नेपाल—घेर काल' र ।

२ होमनाथ—सप्रेम ।

३ ऐदल—कमो गरौं ।

४ नेपाल—बैदि (बेरि ?) ।

५-देवन—कथी ।

मानिस्को अवता भयो प्रमुजिको सेवक् त वानर् भई ।
 गछौं सेवन भक्तिले प्रमुजिका केवल हुकुम्मा रही ॥
 जान्याछौं पछि धाममा पनि सँगै यो जान मनले यहाँ ।
 क्या गछौं मनमा कुतर्क हरिको रिस् छैन कसै महौं ॥१२०॥

यस्ता बात् हनुमानका सुनि बुझ्या अङ्गद र खूसी भई ।
 विन्ध्याचल् गिरिका कुनाकुनि समेत सम्पूर्ण खोज्दै गई ॥
 पौध्या क्षारसमुद्रका तिर महौं पर्वत थियो एक तहाँ ।
 तेस्को नाम महेन्द्र हो नजिकमा देखिन्छ सागर जहाँ ॥१२१॥

पृथ्वीमा न मिलिन् सिता त जलमा जान्या छ बाटो कतै ।
 खोजौं जाउँ भन्या सक्थौ पृथिवि सब् पायौंन सीता कसै ॥
 फर्कौं जाउँ भन्या पनी अब सहज् मार्छन् त चाहिँ यहीं ।
 मर्नु आज निको भनेर तिरमा बन्दर् वस्या सब् तहीं ॥१२२॥

सम्पाती अति वृद्ध गृद्ध वनमा थीया ति निसक्या जसै ।
 हेन्या दृष्टि फिरेइ तेस् तिर महौं देख्या ति वानर् तसै ॥
 चोल्या वाक्य पनी म भर्खु अब पेट् पायौं अहारा भनी ।
 अङ्गद विरहखुले सुन्या र इ वचन् साहै डराया पनी ॥१२३॥

लाग्या भन्न सबै ति वानरहरू आये छ हाम्रो त काल् ।
 मछौं आज अवश्य मार्छ यसले यो गृद्धको हेर चाल् ॥
 क्या वात् भाग्य जटायुका प्रभुजिको प्यारो हुन्या काम् गरी ।
 ठाकुर्लाइ रिझाइ पार् पनि गया संसारसागर् तरी ॥१२४॥

व्यर्थै हामि त गृद्धका मुख विषे सब् पर्न आयौं यहाँ ।
 येती वानरका वचन् सुनि तसै सम्पाति बोल्या तहाँ ॥
 हे विर् हो ! न डराउ आज तिमिले प्यारो सुनायौ कुरा ।
 मेरै भाइ जटायु हो कहु खवर् तेस्को त सप्पै कुरा ॥१२५॥

अङ्गद विरहखलाइ निर्भय दिई येती भन्याध्या जसै ।
 सब् वृत्तान्त बताइ अङ्गदजिले विस्तार् सुनाया तसै ॥
 सम्पाती तहिं भन्दछन् म कन लौ लैजाउ सागर् महौं ।
 दिन्छु आज जटायुलाइ जलदान् चाँडो म ऐल्हे तहाँ ॥१२६॥

सीताको म बताउँला सब खवर् स्नान् अञ्जलीदान् गरी ।
 ई वात् सूनि उचालि झट् लगि दिया सम्पातिले स्नान् गरी ॥
 दीया अञ्जलिदान् जसै फिरि उहाँ ल्यायेर राखी दिया ।
 सम्पाती खुसि मै सबै कहि दिया आपत्ति देख्दै थिया ॥१२७॥

१ भरतजीवन—शाल ।

२ भरतजीवन—पुरो ।

३ होमनाथ—पुण । भरतजीवन—पुरो ।

४ भरतजीवन, नेपाथ—आपत्ति (अपर

त ?) स०

हे विरहो ! म त गृह्ण हूँ र मसिता देखू नजरले पनी ।
 याहीं छन् यहि भेष छ येति सँग छन् यस्तो छ चाला भनी ॥
 भन्छ सब् तिमिलाइ चार सय कोस् जो कुद्न सकछौ यहाँ ।
 सो लङ्का पनि पुग्दछौ उति कुद्या पौचिन्छ लङ्का महौ ॥१२८॥

लङ्कामा तिसिताजि छन् तहिं गया मिलिछन् सिताजी जहाँ ।
 गाहो चार सय कोस कुद्न छ तहाँ जाऊ न जाऊ तहाँ* ॥
 रावणले लगि भित्रि गुप्ति वनमा राख्याकि छन् बेस् गरी ।
 पौँची भेट् गर जान सकछ तिमिमा को यो समुद्रै तरी ॥१२९॥

अशोकका वन भित्र वृक्ष छ असल् एक् शिशपाको तहीं ।
 सीता छन् तहिं भेट् हुन्याछ तहिं लौ जाऊ गयो काल् यहीं ॥
 क्यारुँ रावणलाइ मारन म सहज् मान्यौ थियाँ हो र को ।
 साक्षात् सूर्यजिका कठोर किरणले प्वाँखै डढ्या सब् र पो ॥१३०॥

जाऊ चार सय कोस कुद्न सकन्याकुन् विरह सागर महौ ।
 सीताको समचार खबर बुझि सहज् फर्केर आऊ यहाँ ॥
 यो समचार बताइ फेर खुसि भई आफ्नू हवाल् सब् कद्या ।
 जुन रितले अविष्वाँख् डढ्या र विपती पाई अनेक् ताप सह्या ॥१३१॥

१ होमनाथ—तही ।

२ ऐजन—काही ।

३ ऐजन—सोत्र गुप्त ।

५ ऐजन—सहज ।

६ भारतजीवन, वेपथु—सो ने तहाँ ।

अभ्यासप्रमाण—उदाहर्य तिन्यु शतबोधन-

॥१२८॥ तिमिलाइ चार सय कोस् जो कुद्न सकछौ यहाँ ।

सीता आई हनुमान् तुलो रूप देखावैछन्

श्रीसुन्दरकाण्ड

तर्छे क्षारं समुद्र आज सहजै भन्न्या इरादा धरी ।
श्रीरामका चरणारविन्द मनले अत्यन्त चिन्तन् गरी ॥
भन्छन् विरहखुलाइ ताहिं हनुमान् हे वीर हो ! पार् तरी ।
सीताजी कन भेट्दछु म अहिले जान्छु बडो वेग धरी ॥ १ ॥

पापी जन् पनि रामका स्मरणले संसार पार् तर्छे ता ।
राम कै काम निमित्त औंठि सँग ली जान्छु दुतै हूँ म ता ॥
क्या डर् क्षारं समुद्र तर्न महजै पौचन्छु लङ्का भनी ।
चारै पाउ जमिन् विषे घसि कुद्या हेर्दै तमासा पनी ॥ २ ॥

दक्षिण तरफ मुख गरी कन कुद्न बस्ता ।
ऊपर नजर् दि अधिका दुइ पाउ धस्ता ॥
सोझो गराइ कन घाँटि कुद्या जसै ता ।
वायू सरी हुन गया हनुमान् तसै ता ॥ ३ ॥

आकाशमार्ग गरी कुदेर हनुमान् उड्थ्या ति आकाशमा ।
 सीताजी कन भेटि फर्कि कन फेर रामचन्द्रका पासमा ॥
 पुग्या अकल बल् छ छैन इनको वूझौं सबै बल् भनी ।
 इन्द्रादीहरुले खटाइ सुरसा जल्दी पठाया पनी ॥ ४

जल्दी गै सुरसा अधिल् तिर बसिन् सामने हनुमानका ।
 क्या भन्छन् हनुमान् भनेर खुसि भै कूरा गरिन् खानका ॥
 भोकी धेर दिनकी म खोजि हिंडथ्याँ क्या खाँ अहारा भनी ।
 पायाँ वल्ल यहाँ मिल्यौ तिमि त एक साहै भयाँ खुस् पनी ॥ ५

आऊ लौ पस मुखमा भनि तसै बोल्या हनुमान् तसै ।
 भन्छन् आज सिता न भेटि कन ता पस्तीन मुखमा कसै ॥
 सीता भेटि म फर्कुला र रघुनाथज्यूका हजुरमा गई ।
 विस्तार् बिन्ति गरेर आइ पसुँला तिम्रो अहारा भई ॥ ६

यस्ताँ बात् सुनि भन्दछिन् ति सुरसा मेरा मुखमा पसी ।
 निस्की जाउ नहीं भन्या म बलले पक्केर दाहा धसी ॥
 मार्छु येति भनिन् र लौ तब यहाँ मुख बाउ चाँडो भनी ।
 चार् कोस्को त शरिर् गरी कन वस्या आफू हनुमान् पनी ॥ ७

चार कोसका हनुमान देखि सुरसा विस कोसको मुख गरिन् ।
 चालिस् कोस् हनुमान भयार असि कोस् मुख फेरि जल्दी धरिन् ॥
 जल्दी फेर हनुमानले छविस कोस्को रूप गराई बस्या ।
 फेर दूई सय कोस् मुखै जब गरिन् अङ्गुष्ठ झैं मै पस्या ॥ ८ ॥

निस्क्या जल्दिर भन्दछन् ति हनुमान हे देवि ! मुखमा पसी ।
 निस्क्याँ जान्छु म ता अवश्य अब ता बन्दैन काम ता बसी ॥
 अक्कल बल् सितका वचन् जब सुनिन् यस्ता हनुमानका ।
 आफ्नू सत्य कुरो तसै सब कहिन् छाडिन् कुरा खानका ॥ ९ ॥

सक्छौ काम्तिमिसाधि आउ हनुमन् ! यो बल्छ तिम्रो भनी ।
 चीह्नेछौ भन्छु म इन्द्रका हजुरमा तिम्रो पराक्रम पनी ॥
 बल् बुझ्ने भनि इन्द्रका हुकुमले आया कि ता हूँ भनी ।
 खुस् मै स्वर्ग विपे गइन् ति सुरसा कूद्या हनुमान पनी ॥ १० ॥

जसले सागर नाम् धन्या म कन सो राजा सगर् जो गया ।
 तिन्का वंश महौ विभूषण सरी श्रीराम राजा भया ॥
 तिन्का काम निमित्त आज हनुमान जान्छन् इलङ्का महौ ।
 मैनाक् पर्वत ! निस्क जाउ तिमि गै विश्राम् गराऊ तहौ ॥ ११ ॥

थाक्याहुन् हनुमान् बिसाई फलफुल् खाउन् र जाउन् भनी ।
 भन्दा सागरका वचन् सुनि तहाँ निस्क्या ति मैनाक् पनी ॥
 आर्को एक मनुष्यको स्वरूप ली हात् जोरि बिन्ती गन्या ।
 आई फलफुल खाइ जाउ हनुमन् ! भन्दै अगाडी सन्या ॥ १२

आज्ञा सागरको हुँदा चरणमा आयौं म ऐल्हे भनी ।
 मैनाक्ले यति बिन्तिवात् जब गन्या बोल्या हनुमान् पनी ॥
 राम्को काम् न गरी बसेर कसरी खान्छु म जान्छु यसै ।
 हातले छुन्छु म लौ भनेर खुसि मै छोयेर कूचा तसै ॥ १३

केही दुर् हनुमान् पुग्या पछि तहाँ एक् सिंहका राक्षसी ।
 छाया पक्रि उ जन्तु खँचि बलले खान्थी जलैमा बसी ॥
 छाया पक्रि उ तान्न लागि हनुमान्ज्यूको गती बन्द भो ।
 कसले बन्द गन्यो गती भनि दिशा दस्मा तसै दृष्टि गो ॥ १४ ॥

देख्या तल् तिर दृष्टि दी कन तहाँ जस्सै नजरमा परी ।
 एकै चोट् दुइ लात् दिया र सहजै घुसुक्क ताहीं मरी ॥
 ताहाँ देखि कुदी गया र हनुमान् पौँच्या जसै तीरमा ।
 लङ्कापूरि तहाँ त्रिकूट गिरिका देख्या उपर सीरमा ॥ १५ ॥

वरि परि तहिं तीरैमा पनी वृक्ष फल् फुल् ।
 भरि छ जउन वन्मा गर्दछन् पक्षिले गुल् ॥
 भ्रमरहरु लताका फूलमा हल्लि हल्ली ।
 घुनु घुनु गदै हिँड्छन् वल्लि वल्ली ॥ १६ ॥

नजर वरि परीको^१ जो छ शोभा नजर् भो ।
 त्रिकुट गिरि उपरका^२ पूरिमा फेर् नजर् गो ॥
 वरि परि परखाल् छन् बीच बिचमा छ खावा ।
 सहज त अरुले ता गर्न को सकछ दावा ॥ १७ ॥

अति तखत पन्याको खुप् अगम् देखि लङ्का ।
 यहि घडि पसि जाँ की राति जाँ येति शङ्का ॥
 गरि कन ठहराया याहिं बस्छ र राती^३ ।
 सहज सित म जौला जान ता राति जाती^४ ॥ १८ ॥

तहि बसि यति गम्ले बाँकि दिन् सब् बिताई ।
 दिन बिति जब रात् भो जान पाऊ चलाई ॥
 स्वरूप पनि ति सानू ली पस्याय्या जसै ता ।
 दगुरि नजिक आइन् लङ्किनी^५ पो तसै ता ॥ १९ ॥

१ होमनाथ—वरि परि तहिं तिरमा वृक्ष फल्

फुल् भरी छन् । जउन वन माहो छ गर्दछन्

पक्षि घुन् घुन् ॥ नेपाल—गर्दछन् पक्षि गुल्

गुल् । वरदै—गर्दछन् पक्षिले घुन् ।

२ भारतजीवन (क)—वरि परिली ।

३ भारतजीवन, नेपाल—उपरको ।

४ होमनाथ—ठहराई ।

५ वरदै—म ।

६ भारतजीवन (क) जाती—यो छ जनको
 भूछ हो कि, स० ।

को हो आज मलाइ केहि न गनी यो भित्र जान्या भनी ।
 चोरै हो भनिलात् उठाइ रिसले एक चोट् त हानिन् पनी ॥
 जल्दी वाम मुठी उठाइ सहजै ठोक्का जमिन्मा परिन् ।
 छादै ताहि रगत गिराइ झटपट् ऊठेर विन्ती गरिन् ॥ २० ॥

लकापूरि त हुन् ति राक्षसि भई बस्थिन् सदा द्वारमा ।
 जानिन् श्रीहनुमान् भनेर जब चोट् पाइन् चलिन् सारमा ॥
 लङ्कीनी हुँ मलाइ ता जिति गयौ यसले सक्यो राज् गरी ।
 रावण्को त मरण् हुन्या बखत भो आयो मरण्को घरी ॥ २१ ॥

ब्रह्माजी अधि भन्दथ्या प्रभुजिको हुन्या छ रामावतार् ।
 हर्ला रावणले सिता र रघुनाथ् सुग्रीव थ्यै मित्रचार् ॥
 गर्नन् सुग्रीवले पनी दसदिशा सीताजिको खोज् खवर् ।
 गर्नालाइ पठाउनन् विरहरू छानेर खुप् खुप् जवर् ॥ २२ ॥

तिन्मा एक विर आउला र तिमिले लात् मारि धौली जसै ।
 हान्ला वाम मुठी उठाइ रगतै छादै गिरौली तसै ॥
 रावण्को तहि सम्म आयु छ भनी भन्थ्या र सो बात् सुनी ।
 ब्रह्माको वचनै प्रमाण् गरि भन्यो त्यो मर्छ रावण् पनी ॥ २३ ॥

जाऊ भेट सिताजिलाइ ति अगम् भीत्री बघैँचा महौ ।
अशशोकका वनमा छ वृक्ष बढिया एक शिशपाको तहाँ ॥
ताहीं छन् प्रभुकी प्रिया वरिपरी छन् राक्षसीगण् पनी ।
भेटी गै रघुनाथ थ्यैँ भन तिमी यस्ता विपत् छन् भनी ॥ २४ ॥

धन्यै भयाँ म अहिले प्रभुको स्मरण् भो ।
संसारको भय छ जो उ त आज दुर् भो ॥
जस्तो मिल्यो म कन सङ्ग र भक्ति ऐल्हे ।
यस्तै रहोस् यहि म पाउँ न बिसुँ कैल्हे ॥ २५ ॥

जस्तै श्रीहनुमान् पुग्या सहजमा लङ्का समुद्रै तरी ।
तस्तै जानकिको फुच्यो नजर वाम हातै समेत खुप् गरी ॥
रावण्को पनि वाम हात् नजर वाम फुच्यो रघूनाथको ।
दक्षिण् अङ्ग फुच्यो तसै बखतमा खुस् मन् भयो नाथको ॥ २६ ॥

सानू रूप लिई पसी सब सहर् हेदैँ विचार् खुप् गरी ।
रावण्को दरबार् विशेष् गरि ढुँड्या चोटा र कोठा गरी ॥
पायानन् र कता म जाँ भनि तहाँ मन्मा विचार् भो जसै ।
सम्झ्या लङ्कानिका वचन् र ति गया अशशोक वनमा तसै ॥ २७ ॥

१ नेपाल, भारतजीवन—पनी । अघ्यात्म-
रामायण—दृष्टै गच्छ त्वरित राघवाय
निवेदय ।

२ नेपाल, भारतजीवन—दुर् यो ।

३ नेपाल—द्वस्त ।

४ नेपाल, भारतजीवन—रावण्का ।

५ ऐजन—रघूनाथका ।

६ ऐजन—नाथका । बंघ—रामबा ।

जो जो वृक्ष त इन्द्रका नगरिमा सो सो त सब् छन् तहीं ।
 रत्नैका सिंढि साफ् असल् जल पनी यस्ता तलाऊ कहीं ॥
 फलफुल्ले अति भार् भयेर रुखका सव्का ति हाँगा पनी ।
 लक्ष्म्याका भ्रमरा र पंछि बहुतै रुखमा बस्याका पनी ॥ २८ ॥

विच् विच्मा सुनका हवेलि पनि छन् उच्चा मणीको छ थाम् ।
 जस्मा छन् कति गर्नु वर्णन जहाँ हेच्यो' तहाँ पक्षि काम् ॥
 यस्तो सुन्दर वन् नजर गरि सबै डुल्दै हनुमान् गया ।
 देख्या सुन्दर शिंशपा र खुसि भै ताहीं ति दाखिल् भया ॥ २९ ॥

अधिक गभिर छाया सूर्यको ताप् न पसन्त्या ।
 उपर अति पहुँला बेस् चरा मात्र बसन्त्या ॥
 वरि परि पनि नाना राक्षसीको छ घेरा ।
 रुख मनि तहिँ सीता देखिइन् फेद नेरा ॥ ३० ॥

भोकी मैलि निन्याउरी न त कपाल्कोन्याकि सव् केश् उसै ।
 लट्ठा मात्र गन्याकि खालि भुमिमा रुँदै बस्याकी यसै ॥
 राम् राम् राम् यति मात्र बोलि रहँदो देख्यार सांना भई ।
 पात्का अन्तरमा लुक्का ति हनुमान् रुखका उपरमा गई ॥ ३१ ॥

भन्छन् श्रीहनुमान् तहाँ मन मनै ऐल्हे कृतार्थे भयाँ ।
जो सीता कन देखि आज खुसिले सीता समिप्मा रहाँ ॥
साध्याँ काम् पनि रामको भनि तहाँ खूसी भयाध्या जसै ।
अन्तःपूर महाँ भयो र खलबल् त्यो शब्द सून्या तसै ॥ ३२ ॥

क्याको शब्द भयो भनेर हनुमान् लूक्या ति झन् पातमा ।
आयो रावण जल्दि तार्हि नजिकै सब् स्त्री लिई साथमा ॥
कैल्हे मछु म राम देखि अझ तक् सीता हच्याँ ता पनी ।
आयेनन् रघुनाथ् भनेर रहँदा देखेछ स्वप्ना पनी ॥ ३३ ॥

राम्को दुत् अति वीर बानर अशोक् बन् भित्र आई पसी ।
सीताजी कन देखिन्या गरि तहाँ पात् भित्र लूकी बसी ॥
हेर्दो सुर् सब कामको खुसि भई स्वप्ना मिलेथ्यो जसै ।
साँचै हो कि भनेर दौडि कन झट् आयो नजिक्मा तसै ॥ ३४ ॥

साँचै पो यदि हो भन्या असल भो दुर्वाच्य बोल्छु जसै ।
सीतालाइ यसो सुनेर रिसले जाला र भन्छा तसै ॥
मेरा दुष्ट वचन् सुनेर रघुनाथ् आयेर मार्नन् भनी ।
यस्तो निश्चय मन् गरी नजिक गै दुर्वाच्य बोल्थ्यो पनी ॥ ३५ ॥

सीताजी पनि दुष्टलाइ नजिकै देखी अधोमुख गरिन् ।
 श्रीरामका चरणारविन्द मनले अन्तःकरणमा धरिन् ॥
 चुप् लागी^१ जननी रहिन् जब तहाँ सो देखि रावण् पनी ।
 लाग्यो भन्न मलाइ देखि किन है लायौ अधोमुख भनी ॥ ३६ ॥

राम मेरा पति हुन् भनेर तिमी पो भन्छ्यौ उ भन्छन् कहाँ ।
 मेरी हो यदि भन्दथ्या पनि भन्या आऊनु पर्यौ यहाँ ॥
 माया छैन तिमी उपर न बुझि क्या शोक् मात्र गछ्यौ उसै ।
 यौवन् व्यर्थ गयो विचार किन यो यौवन् अफाल्छ्यौ यसै ॥ ३७ ॥

यौवन् व्यर्थ न फाल व्यर्थ^२ मनमा शोक् गर्दछ्यौ यो कती^३ ।
 मैलाइ पति मान आज तिमिले हुन्छ म तिम्रो पती ॥
 मेरी पत्नि भयौ भन्या त सबकी^४ मालिक हुन्याछौ म ता ।
 साह्रै प्रेम् गरि राखुंला बुझ अधिक वैगुनि छन् राम ता ॥ ३८ ॥

मानी^५ मूर्ख कृतघ्न मानुप महौ साह्रै अधम् जो त छन् ।
 शक्तीका पनि कम उ राम पनि यहाँ आऊन क्या सक्त छन् ॥
 तस्मात् छोड न राख राम तिर बहुत यस्तो भनेथ्यो जसै ।
 लाल् लाल् नेत्र गराइ पूर्ण रिसले बोलिन् सिताजी तसै ॥ ३९ ॥

१ होमनाथ—राख्यो ।

२ नेपाल, भरतजीवन—छगिन् ।

३ होमनाथ—आज ।

४ नेपाल, भरतजीवन—क्या तिमी ।

५ नेपाल—सबख ।

६ होमनाथ, नेपाल—मानिस । अध्यात्मरामायण—नि सत्त्वोन्निमयो मनी मूढ पण्डितमानवान् ।
 नरूपन—

पाजी रावण ! बोलदछस् कति बहुत दुर्वाच्य बक् बक् गरी ।
 राघव देखि डराइ छल्ल भनि एक सन्न्यासिको रूप धरी ॥
 जस्तै यज्ञ विषे हवी कुकुरले हर्छन् उसै चालले ।
 राम लक्ष्मण न हुँदा हरिस् तँ बुझिले मर्लास् यसै कालले ॥ ४० ॥

सागर शोषि कि साधुँलाइ रघुनाथ आयेर घेरा दिई ।
 तेरो वंश विनाश गरेर पछि फेर् प्राण खँचि तेरो लिई ॥
 लैजानन् रघुनाथ मलाइ भनि झट् दीइन् जवाफ् यो जसै ।
 लाल लाल नेत्र गराइ खड्ग पनि ली काट् नै तयार भो तसै ॥ ४१ ॥

मन्दोदरी विनति गर्न अगाडि सदी ।
 यो खड्ग टाँ कसरी भनि चित्त धर्दी ॥
 पाऊ परी कन बहुत गरि विन्ति लाइन् ।
 सब रिस् शमन् पनि गरायर खड्ग टारिन् ॥ ४२ ॥

ह्रकुम् रावणले तहाँ यति दियो हे राक्षसी ! ई^३ सीता ।
 मैन्हा दूइ यसै बसुन् तब उपर मेरा शयनमा कि ता ॥
 बस्तिन् बस्तिन पो पनी भनि भन्या काटेर टुक् टुक् गरी ।
 तर्कारी भुटुवा बनाउनु असल् मीठा मसाला धरी ॥ ४३ ॥

मासू खाइ म छोड़ुँला अझ पनी चेताउ येती भनी ।
 रावण फर्कि गयो ति राक्षसिहरू एक मुख भया फेर अनी ॥
 एक भन्छे किन व्यर्थ यौवन सक्थौ रावण गराऊ पती ।
 दोस्ती क्या भनि उठ्छे किकति वार् भन्छेस् तँ थाक्छेस् कती ॥ ४३ ॥

काट्नै पर्छ न काटि हुन्न भनि वात् गर्दै थिई अर्कि ता ।
 हात्मा ली तरवार दौडि पनि गै भन्दै म काट्छु सिता ॥
 आर्को घोर मुख बाइ डर् दिन नजिक् धाई सिता थ्यै जसै ।
 बूढी राक्षसि एक थिङ र त्रिजटा तेसले हटाई तसै ॥ ४५ ॥

लागी भन्न अभागि दुष्टहरु हो ! क्या दुष्टको शैं मती ।
 गछौं छोडि विरोध न राख गर खुप् सीताजिको ता स्तुती ॥
 पाऊमा पर दण्डवत् गर सबै मालिक् इनै हुन् भनी ।
 मेरा आज वचन् लियौ भनि भन्या खुप् हीत होला पनी ॥ ४६ ॥

स्वप्नाको सुन भन्छु लक्षण यहाँ श्रीराम सिताका पती ।
 ऐरावत् उपरी चढेर सँगमा भाई लिई विर अती ॥
 याहाँ आइ रिसाइ भस्म सब यो लङ्कै गराई दिया ।
 रावण मारि सिता लियेर सँगमा पर्वत उपर पो थिया ॥ ४७ ॥

१ शमनाथ—पनी ।

२ देवन—गर्दै ति अर्की तहा ।

३ देवन—थ ।

४ देवन—छ ।

५ देवन—मेरा ।

६ देवन—यदि ।

७ वरद—उपरी ।

रावण् गोमय कुण्डमा कुल समेत् खुप् तेलं मर्दन् गरी ।
 बुड्थ्यो सब् मुड आफना उनि उसै मुड्को त माला धरी ॥
 श्रीराम्का नजिकै विभीषण थिया भक्ती प्रभूको गरी ।
 गथ्या खूप टहल् बहुत खुसि हुँदै तन् मन् वचन् एक गरी ॥ ४८ ॥

राम्ले रावणलाइ आज सहजै मार्छन् कुलै साफ् गरी ।
 रावण्को अब वृद्धि छैन यसको आयो मरण्को घरी ॥
 राम्का भक्त विभीषणै अब उपर् वस्नन् यहाँ राज् गरी ।
 जस्तो हुन्छ हुकुम् सितापतिजिको सोही सिरोपर् धरी ॥ ४९ ॥

जस्तो स्वप्न भयो उंसब् भनि सक्याँ येती भनी चुप् जसै ।
 लागीथी त्रिजटा ति बात सुनि डन्या सब् राक्षसीगण् तसै ॥
 निद्राका वशमा सबै परि गया सीता बहूतै रुँदी ।
 आधार कोहि न पाउँदी अधिक ताप् मानेर निष्फल् हुँदी ॥ ५० ॥

भोकी शोक् गरि भन्दछिन् अब यहाँ ऐल्हे कसोरी मरूँ ।
 इन्का हात परेर मर्नु न निको आफैँ म मर्छु बरू ॥
 ताप्ले पूर्ण हुँदी उपाय अरु थोक् केही न जान्दी कबै ।
 मन्मा स्वस्थ न पाउँदी विरहले देख्ती अँध्यारो सबै ॥ ५१ ॥

१ होमनाथ—नैल ।

२ ऐबन्—ले ।

३ नेपाल, भारतजीवन—विषय । अभ्यात्म- ४ नेपाल—१ ।

रामायण—सर्वथा रावणं रामो हत्वा
 सकुलसंजस्य । विभीषणायापिपत्यं दत्त्वा ...

राम्मा चित्त दियेर मर्नु बढिया मानेर सीता तहाँ ।
 झुन्डीन्या मतलब् लिई खडि भइन् पक्रेर हाँगा महौ ॥
 राक्षस्का विचमा वसी जिउनु धिग मर्नु निको मर्दछ ।
 चुल्ठो लामु छ झुण्डिना कन यहाँ डोरी त यै गर्दछ ॥ ५२ ॥

यस्तो निश्चय सुर् गरी कन सिता झुण्डीन आँटिन् जसै ।
 काम् बित्ला भनि सानु बोलि झटपट् बोल्या हनूमान् तसै ॥
 भारतवर्ष विपे मणी मुकुट झैं नाम् ता अयोध्या भनी ।
 ठूलो एक सहर थियो मणिमयी सुन्दर् बन्याको पनी ॥ ५३ ॥

इक्ष्वाकूका कुलैमा अति बलि दशरथ् विर् महाराज् रह्याछन् ।
 तिनका तिन रानि मढे गुणिगुणि अति विर् चार् छोरा भया छन् ॥
 जेठा रामजी ति चारमा उर्हि पछि त भरतजी र लक्ष्मण् इ तीनै ।
 भन्दा शत्रुघ्न कान्छा सकल गुण महौ कमति छैनन् इ कूनै ॥ ५४ ॥

जेठा राम पिताजिका हुकुमले सब् राज्य छोडी दिई ।
 वनमा वस्न चल्या बहुत् खुसि हुँदै सीता र लक्ष्मण् लिई ॥
 एक दिन् पञ्चवटी गया प्रभु तर्हि डेरा प्रभूको पच्यो ।
 रावण्ले अति छल् गरी कन तहाँ सीताजिलाई हच्यो ॥ ५५ ॥

राम लक्ष्मण न हुँदा सिता पनि तहाँ चोरी जसै ता हय्यो^१ ।
चोरी आज सिता हय्यो भनि बहुत खेद् रामलाई पय्यो ॥
जान्थ्या खोजि सिताजिलाइ वनमा फेला जटायू पय्या ।
तिन् माथी करुणा भयो प्रभुजिको तहाँ जटायू तय्या ॥ ५६ ॥

भेट् सुग्रिव सित भो पछी प्रभुजिको लाया मित्यारी पनी ।
वाली मारि रजाजि वक्सनु भयो मित हुन् इ मेरा भनी ॥
विर् विर् वानर छानि सुग्रिवजिले सीताजि खोज्ने भनी ।
हूकुम् वक्सनु भो र विरह गयो सीताजि खोज्ने पनी ॥ ५७ ॥

तिन्मा एक विर ता म हूँ म त यही^२ आयौ समुद्रै तरी ।
सम्पाती सित भेट् हुँदा खबर भै^३ उनका वचनले गरी ॥
लङ्का दाखिल भै गयो छिन महाँ रामका प्रतापले गरी ।
फुत्क्यौ लङ्किनि देखि निर्भय भई अशोक वनमा परी^४ ॥ ५८ ॥

देख्यौ सुन्दर वाटिका वरि परी रुख बेस् लताले गरी ।
बेहयाका चहुँ ओर रत्न सरिका फल् फुल् फल्याको^५ भरी ॥
देख्यौ आज सिताजिलाइ र यहाँ आनन्द पायौ भनी ।
येती त्रिन्ति गरेर चुप् भइ रह्यो ताहाँ हनूमान् पनी ॥ ५९ ॥

१ वरि—गयो ।

२ होमनाथ—महाँ ।

३ ऐवन—भो ।

४ वरि—मरी ।

५ होमनाथ—प्रत्यक्ष ।

सीताजिले जब इ वात् कमले सुनीथिन् ।
 आश्चर्य भै कन वरीपरि हेरि एक् छिन् ॥
 कोही न देखि ति सिता अरुलाइ ताहॉ ।
 भन्छिन् कुरा इ कहन्या जनको छ याहॉ ॥ ६० ॥

भ्रम् हो भनू पनि भन्या सब चेत् छ मेरा ।
 स्वप्ना कसो गरि भनू निद छैन मेरा ॥
 जो हो इ बात कहन्या उ अगाडि आई ।
 अघित् वचन् इ अति आज मनोस् मलाई ॥ ६१ ॥

सीताजिका यति वचन् जब सुन्न पाया ।
 सानू स्वरुप् लि हनुमान्जि अगाडि आया ॥
 दर्शन् प्रणाम् पनि गन्या र सिताजिलाई ।
 ताहीं खडा भइ रह्या अति हर्ष पाई ॥ ६२ ॥

लाल्मुख् पीत शरिर् शरिर् पनि अधिक् सानू भडेरा सरी ।
 धान्याका हनुमान देखि मनले आफैँ ति शङ्का परी ॥
 रावण्को छल हो कियो भनि तहॉ लाइन् अधोमुख् जसै ।
 शङ्का भो अब माइलाइ भनि झट् वोल्या हनुमान् तसै ॥ ६३ ॥

हे माता ! म त दास हूँ हजुरको रामका हुकुमले गरी ।
 आयाको छु हजुरका खबरमा गम्भीर समुद्रै तरी ॥
 राजा सुग्रीवको मँ मन्त्रि पनि हूँ वायू पिता हुन् भनी' ।
 येती चिन्ति गरेर चुप् भइ रह्या क्या हुन्छ मजी भनी ॥ ६४ ॥

सीताजी पनि भन्दछिन् कसरि यो जानू म मानिस् पनी ।
 वानर सीत मित्यारि लाउँछ कतै क्या हुन् कुरा को जनी ॥
 येती बोलि सिताजि चुप् भइ रहिन् साँचो न मानी जसै ।
 फेर् वृत्तान्त गरी सुनाइ सब बात औँठी दिया पो तसै ॥ ६५ ॥

औँठी दी कन फेर् प्रणाम् पनि गरी जस्सै हनुमान् बस्या ।
 देखिन् औँठि जसै तसै बखतमा हर्षाश्रुधारा खस्या ॥
 बर् बर् आँसु खसाउँदै प्रभुजिको औँठी सिरोपर् धरिन् ।
 साहै खुस् हनुमान् उपर भइ तहाँ प्राण् झैं पियारो गरिन् ॥ ६६ ॥

हित गरि हनुमान्जीलाइ भन्छिन् ति माता ।
 म कन तिमि भयौ खुप् प्राणका आज दाता ॥
 तिमि सित रघुनाथले खूप विश्वास मान्या ।
 तब म सित पठाया येहि कामले त जान्या ॥ ६७ ॥

१ होमनाथ—मातर ।

सुग्रीवदे ।

२ भारतजीवन, होमनाथ—त । अध्यात्म-

३ होमनाथ—पनी ।

रामावण—सन्निवेश इरोन्द्रस्व सुग्रीवस्व

४ भारतजीवन—रत्न ।

अब त तिमि हनूमान् जल्दि गै रामलाई ।
 भन विपति पन्थाकी देखि हाल्यौ मलाई ॥
 जति गरि म उपर श्रीरामको हुन्छ माया ।
 तति गरि तिमिले खुप् युक्तिले बिन्ति लाया ॥ ६८ ॥

जिन् तिन' शरीर महिना दुई ता म धर्छु ।
 ताहाँ पछी त तिमि निश्चय जान मर्छु ॥
 खान्या छ दुष्ट तरकारि बनाइ येही' ।
 छैनन् यहाँ अरु सहाय मलाई कोही ॥ ६९ ॥

तस्मात् अवश्य इ दुई महिना न जाई ।
 सुग्रिव् समेत् सकल सैन्य लियेर आई ॥
 यस् दुष्टलाई सब वंश समेत मारुन् ।
 यो दुःखसागर पन्था कि मलाई तारुन् ॥ ७० ॥

सिप सित गरि बिन्ती खुप् दयालू बनाया ।
 जति छ फजिति मेरा यो सबै थोक् जनाया ॥
 यति विनति गन्या लौ' पाउला धर्म धेरै ।
 सकल भनि सक्याँ वात् क्या भनू बेरबेरै ॥ ७१ ॥

१ भारतजीवन—जेन् केन् ।

२ भारतजीवन (क)—योही ।

३ भारतजीवन—छायावर्णन ।

४ देखन—जगथ ।

५ होमनाथ—गर्भ ले । भारतजीवन—गर्भदेहे ।

६ दुर्गे पठ भनुद र दोषपूर्ण छन् । मं०

बिन्ती श्रीहनुमानले पनि गन्या माता म सेवक् त हूँ ।
 ख्वामित्काइ विपत्सबै म कहँला धेर वात् यहाँ क्या कहँ ॥
 राम लक्ष्मण दुइ भाइ सुग्रिव समेत वानरकि सेना लिई ।
 वंशै रावणको विनाश गरि दिनन् घेरा सहरमा दिई ॥ ७२ ॥

ख्वामित्लाइ लियेर फेर रघुनाथ जानन् अयोध्या महौ ।
 आवैनन् रघुनाथ भनेर मनमा शङ्कै न लागोस् यहाँ ॥
 यो बिन्ती सुनिभन्दछिन्तहिं सिता रामचन्द्रजी क्या गरी ।
 सेना ली कन आउनन् अति गभिर् यस्तो समुद्रै तरी ॥ ७३ ॥

जननि कन बुझाया यो हुकुम् सृनि ताहौ ।
 मइछु' प्रभुजिको दास् बोकुँला पीठ माहौ ॥
 रघुपति दुइ भाईलाइ क्या दुःख पर्छन् ।
 सकल अरु र सुग्रिव् कूदि आफैं ति तर्छन् ॥ ७४ ॥

जननि ! म त बिदा झट् पाउँ मर्जी त सून्याँ ।
 अब त उहिं गया पो हुन्छ काम् जल्दि हून्या ॥
 जउन चिज दिंदामा राम विश्वास मान्छन् ।
 उहि चिज पनि पाउँ जान्छु दिन् मात्र जान्छन् ॥ ७५ ॥

यति सुनि अधि देखी केशपाशमा धन्याको ।
 मणि झिकि दिइ हालिन् रामका मन् पन्याको ॥
 मणि दिइ फिरि भन्छिन् चित्रकुटमा भयाको ।
 शरण परि नजर् दी काग बाँची गयाको ॥ ७६ ॥

एक्दिन हे हनुमन् ! मचित्रकुटमा रामका नजिकमा थियाँ ।
 मेरा काख महौं सुत्यार रघुनाथ हात्को तकीया दियाँ ॥
 मेरा लाल् दुइ पाउ देखि कन काग आयो र ठूँग्यो जसै ।
 मेरा इ दुइ पाउ देखि बहुतै आयो रगत पो तसै ॥ ७७ ॥

उठी श्रीरघुनाथको नजर भो बाहीँ थियो काग पनी ।
 पयाँक्या एक् तृण ली तहाँ प्रभुजिले यो काग मार्छ भनी ॥
 त्यो काग चौध भुवन् डुल्यो त पनि एक् पायेन आधार जसै ।
 फेरी आइ शरण परी नजर दी बाँची गयो काग तसै ॥ ७८ ॥

मेरा आज शरण पन्यो भनि दया आयो उ कागमा पनी ।
 मै माथी त दया कसो हुन गयो भन्धिन् भन्या यो पनी ॥
 हात् जोरी कन विन्ति फेरि हनुमान् विर्गर्न लाग्या तहाँ ।
 याहाँ छन् भनि यो खवर्न भइ पो आऊन दिल् भो यहाँ ॥ ७९ ॥

रावण्ले हरि ली गयो भनि खबर हुन्थ्यो त बाँच्थ्यो कहाँ ।
 आज् तक् रावणको कुलै प्रभुजिले सब भस्म गर्थ्या यहाँ ॥
 देख्छु रूप त सानु मानु भडिरा जत्रो कसोरी लडी ।
 राक्षस् नाश् तिमि गर्दछौ तिमि ठुला हुन्छौ स्वरूपकी बढी ॥ ८० ॥

तिम्रो रूप अति सानु देख्छु अरु ता कत्रा हुनन् झन् भनी ।
 संझन्छु मनले र गमन्छु मनमा आश्चर्य मान्छु पनी ॥
 यस्तो मर्जि सिताजिको सुनि तहाँ पर्वत सरीका भया ।
 मेरु तुल्य स्वरूप गरेर हनुमान् साम्ने खडा भै रह्या ॥ ८१ ॥

जब त ति हनुमान्को रूप ठुलो देखि लीइन् ।
 खुसि भइ तहिं बीदा माइले जल्दि दीइन् ॥
 अब त तिमि हनुमन् ! धृष्ट चाला छिपाऊ ।
 इनिहरु सब देख्छन् कूदि फेर् जाइ जाऊ ॥ ८२ ॥

यति सुनि हनुमान्ले फेरि बिन्ती लगाया ।
 सहज सित म जान्छ्याँ येति फल खान पाया ॥
 वरिपरि फल फुल् छन् मर्जि मात्रै म पाऊँ ।
 हुकुम बिनु कसोरी आज आफैँ म खाऊँ ॥ ८३ ॥

यति विनति गन्याथ्या खानको मर्जि पाई ।
 खुसि भइ फल खाई माइ थ्यै जल्दि आई ॥
 चरण परि बिदा मै क्यै गया दुर् जसै ता ।
 अलिकति कछु काम् फेर् गर्न आँठ्या तसै ता ॥ ८४ ॥

आपनै मन् मन भन्दछन् ति हनुमान् जुन् वीर दुत् भै गई ।
 जत्ती ख्वामितको हुकुम् छ उतिमा मात्रै चनाखो भई ॥
 उत्तीकाम् गरि फिर्छ पो पनि भन्या त्यो दुत् अधम् हो भनी ।
 भन्छन् सब् दुनियाँ त भेटिकन जाँ कस्तो छ रावण् पनी ॥ ८५ ॥

यति गमि ति वघैचा फेक्क मनसुब् चलाई ।
 खुसि भइ ति महाविर् जल्दि फेर् फर्कि आई ॥
 सकल वन उखेल्दै चौकि सम्पूर्ण मान्या ।
 फगत जननि वसन्त्या एक सिसौ शेष पान्या ॥ ८६ ॥

जय त वन विनास्या राक्षसी जल्दि आई ।
 पुगि नजिक सिताका सोधि सीताजिलाई ॥
 भन न तिमि सिताजी विर् क हो क्यान आयो ।
 अति असल वघैचा मासि मैदान् बनायो ॥ ८७ ॥

१ भारतजीवन—विनति यति गन्याथ्या

२ पेवन—पुछ ।

३ भारतजीवन, नेपाल—राक्षस ।

४ वरई—वध्यासी ।

५ होमनाथ—कथन ।

यति सुनि तहिं सीता भन्दछिन् क्या म जानू ।
 विपत परि रह्याकी छु म ता चानुमानू ॥
 तिमि बुझ न सबै बात हो क हो क्यान आयो ।
 अति असल बघैचा क्यान मैदान बनायो ॥ ८८ ॥

सकल छल त हो यो राक्षसै गर्छ माया ।
 जय त यति भनीथिन् राक्षसी सब डराया ॥
 कहन भनि गया सब रावणैका हजुरमा ।
 पुगि कहन ति लाग्या वन् गयो जो बिसुरमा ॥ ८९ ॥

ऐल्हे हे महाराज ! अधिक बलियो आयो र वानर् यहाँ ।
 सीताजी सँग केहि बातचित गरी कूद्यो बघैचा महाँ ॥
 सब ती रुख सहजै उखेलि कन साफ् मैदान बनाई दियो ।
 चौकी चूर्ण गरी हवेलि पनि सब नासी बस्याको थियो ॥ ९० ॥

आयौं हामि त विन्ति गर्न भनि यो विन्ती गन्याथ्या जसै ।
 सून्यो जल्दि उठेर पक्रन भनी लस्कर् पठायो तसै ॥
 हूकुम् पायर लाख लस्कर गयो पक्रेर ल्याऊँ भनी ।
 एक् लाख लस्करलाई देखि हनुमान् अत्यन्त गर्ज्या पनी ॥ ९१ ॥

फेर् आर्का रथमा चढ़ेर^१ अब ता बाँधछू म ऐल्हे भनी ।
 प्याँक्यो जल्दि र ब्रह्मपाश^२ ति हनुमान्जीलाई बाँध्यो पनी ॥
 बाँधी श्रीहनुमानलाई सँग ली फक्यो^३ र दरबार गयो ।
 बाँध्याका हनुमान देखि सहैर सम्पूर्ण खूसी भयो ॥१००॥

जुन् रामको चरणौ स्मरण गरिसहज् अज्ञान पाश^४ नाश गरी ।
 वैकुण्ठै सब पुग्दछन् भनि भन्या तेस् ब्रह्मपाशमा परी ॥
 बाँधिन्थ्या हनुमान कहाँ तर पनि बन्धन् पन्या झै भया ।
 रावण भेटि त जाँ भनेर हनुमान चुप्चाप लागी गया ॥१०१॥

जस्तै इन्द्रजितै गयो र हनुमान्जीलाई बाँधी तहाँ ।
 फर्केथ्यो घर जाँ भनी तब तहाँ आयेर रस्ता महाँ ॥
 रिस् फेच्या पुरवासिले पनि मुठी उठाइ हान्दा भया ।
 रिस् फेर्छन् भुसुना भनेर हनुमान चुप्चाप लागी गया ॥१०२॥

पैल्हे ता ब्रह्मपाशमा परि कनक्षण भर् बाँधिन् काम थीयो ।
 ब्रह्माको वाक्य साँचो गरि कन पछि ता पाशले छाडि दीयो ॥
 बन्धन् देखी त खुस्क्या तर पनि हनुमान भेट्न मन्सुब् धन्याको ।
 पाँच्या रावण छ जाहाँ खुसि भइ अरु ता मान्दछन् कर् पन्याका ॥

१ भरतबीचन—चढ्यो र ।

२ होमनाथ—ब्रह्मपाश हनुमान्जीलाई ।

३ फेजन—फेरे ।

४ फेजन—पुग्यो र ।

५ फेजन—फेरे ।

रावण् विर् पनि मन्त्रिवर्ग सँग ली भारी सभामा थियो ।
 पौँच्यो ताहिं र इन्द्रजित् ति हनुमान्जीलाइ सुम्पी दियो ॥
 हात्जोरी बिनती गन्यो अति हरिप् वानर् छ सेना पनी ।
 धेरै नाश गरेछ आज मइ गै' ल्यायाँ खुनी हो भनी ॥ १०४ ॥

जो' गर्नु अब पर्छ मन्त्रि सँगको सल्लाह बात्चित्' गरी ।
 यसको आज ठिकान् लगाउनु हवस् मन्मा विचार खुप गरी ॥
 येती बित्ति सुन्यो र' इन्द्रजित्का हेन्यो नजरले पनी ।
 लाग्यो सोध्न प्रहस्तलाइ किन यो आयेछ लौ सोध् भनी ॥ १०५ ॥

अस्सलमा पनि क्या भनू अति असल्मेरो बघैँचा पनी ।
 नास्यो विर् पनि नाश गन्यो म कन ता मानू भुसूनु' गनी ॥
 हूकुम् यो सुनि त्यो प्रहस्त हनुमान्जीका अगाडी गई ।
 लाग्यो सोध्न सबै कुरा पनि बहुत् आधार दीन्या भई ॥ १०६ ॥

यै बिच्मा न डराइ रावण उपर् साम्ने नजर् दी तहाँ ।
 बोल्या श्री हनुमानले तँ बुझिले कामले त आयाँ यहाँ ॥
 भार्या जस्कि हरिस् उनै जगतनाथ् राम्को म दास् हूँ मती ।
 तेरो नष्ट भयो र अर्ति दिन यो आयाँ न ले यो मती ॥ १०७ ॥

१ होमनाथ—महते ।

२ भारतजीवन, नेपाल—ज्या ।

३ होमनाथ—बाँदै ।

४ ऐजन—सुन्दर ।

५ नेपाल, भारतजीवन—गुप्तो ।

आया राम मतङ्ग पर्वत विषे लक्ष्मण सहित् भै जसै ।
 लाया सुग्रीवले मित्यारि खुसि भै रामचन्द्रजी थ्यै तसै ॥
 वाली मारि रजाइँ बक्सनु भयो सुग्रीव राजा भया ।
 सीता खोजन हुकुम् हुँदा विरहरु फेर् दस् दिशामा गया' ॥१०८॥

एक् विर् ता मइ हूँ हुकुम् सिर उपर् लीयेर आयाँ यहाँ ।
 पायाँ देखन सिताजिलाइ दुत हूँ रामको छलिन्थ्याँ कहाँ ॥
 वानर् हूँ र उखेलि साफ् गरि दियाँ तेरो बघैचा पनी ।
 आया मार्न मलाइ जो अधि सरी उन्लाई माथ्याँ पनी ॥१०९॥

यो इन्द्रजित् गइ यसै बिचमा मलाई ।
 बाँधेर ल्याइ कन आज दियो तँलाई ॥
 बन्धन् पन्यो भनि न ठान् तँ दियाँ जनाई ।
 खूला छु अर्ति पनि दिन्छु म सुन् तँलाई ॥११०॥

लोक्को गती सब विचार गरि आज तँले ।
 यो राक्षसी मति न ले हित भन्छु मैले ॥
 ब्राह्मण तँ होस् ऋषि पुलस्त्यजिको त नाती ।
 राक्षस् कसो गरि तँ होस् बुझिले न भाँती ॥१११॥

१ होमनाथ—चारै दिशामा गया । अर्थात्—

रामायण—सचोदितालेन महावरीधरा

२ नेत्रल—इन्लाइ ।

३ “तँ” पाठ भये पनी अनुकूल दुःख्यो । स०

आत्मा स्वरूप उ त झन् छ स्वरूप काहाँ ।
जाती र वर्ण लिइ भन्न सकिन्छ याहाँ ॥
सो आत्म रूप भनि नित्य विचार गर्नु ।
आनन्दमा रहूँ भन्या मति येहि धर्नु ॥११२॥

जो यो लोक विषे प्रपञ्च छ सबै जान् स्वप्न जस्तो भनी ।
तुनुज्याल् सपना छ सत्य उठि ता लाग्दैन साँचो पनी ॥
तस्तै ज्ञान तभयो भन्या त्रिभुवनै एक देख्छ आत्माफगत ।
अज्ञान रूप निदमा पन्यो पनि भन्या देखिन्छ नाना जगत ॥११३॥

आत्मा सत्य म हूँ भनेर बुझिले यस् देहलाई पनी ।
झटो जान् पृथिवी र जलहरू मिली झट्टै^१ भन्याको भनी ॥
तर्लास् यो मनमा लिइस् पनि भन्या^२ तान्या^३ उनै विष्णु छन् ।
जो हो विष्णु उ राम हुन् शरण पर् रिस् उठ्छ तेरा त झन् ॥११४॥

यस्तो मूर्खपना तँ छोड् लियर जा सीता शरणमा तँ पर् ।
खुस् हुनन् रघुनाथ शरण् परि गया यो दुष्ट चाला न गर् ॥
राम्को भक्ति गरैन ता कसरि यो संसार तर्ला उसै ।
पर्ला जन्मनु मर्नु यै फजितिमा छुट्तेन यो ताप् कसै^४ ॥११५॥

१ नेपाल, भारतजीवन—जन ।

२ होमनाथ—झटो ।

३ भेज्नु—भने ।

४ भेज्नु—छाड ।

५ भेज्नु—छुट्तेन यो ता कसै ।

यो जानी कन भक्ति गर् शरण पर् राम्का हजुरमा गई ।
 आफ्नू आत्म नरक् विषे न लइजा यसतो तै जान्छ्या भई ॥
 सीताराम् सितको विरोध गरि तँ हेर् गिलास् नरक्मा परी ।
 फेर् उत्तीर्ण हुनू कठिन् छ बुझिले अती दियाँ यो पनी ॥११६॥

यस्ता बात् हनुमानका जब सुन्यो रावण् रिसायो तहाँ ।
 लाल् लाल् नेत्र गराइ भन्छ रिसले सूनाइ साभा महौ ॥
 मेरो डर् रति भर् न राखि बहुतै क्या बोल्दछस् रे यहाँ ।
 राम् लक्ष्मण् दुइ भाइलाइ सहजै मार्छु म छोड्छु कहौ ॥११७॥

सुग्रीवलाइ तँलाइ मार्छु पछि फेर् मार्छु सिताजी पनी ।
 राम् लक्ष्मण् सित क्या डराउँछु र की मार्नन् मलाई भनी ॥
 तिनका वानर सैन्यको पनि विनाश् गर्न्या छु येती जसै ।
 बोल्थ्यो रावणले इ बात् सुनि तहाँ बोल्या हनुमान् तसै ॥११८॥

यसरि किन बहूतै गर्दछस् सेखि धेरै ।
 प्रभु कन त परै राख् जोरि छैनस् तँ मेरै ॥
 अधि सरुँ तै तँ जस्ता कोटि रावण् म मारुँ ।
 हुकुम त न भयाको मार्न पो आज क्यारुँ ॥११९॥

१ होमनाथ—व। (न१) स०

२ देखन—भनी ।

३ 'परी' र 'पनी' को अनुवाच मिन्देन । स०

४ होमनाथ—गर्नेछु ।

५ नेपाल, भारतजीवन—अपि सरि व ।

६ देखन—मान्छे ।

यस्ता वात् हनुमानका सुनि तहाँ रावण् रिसायो अती ।
 साँचा हुन् इ कुरा हुँदा कन त हो लिन्थ्यो कहाँ दुर्मती ॥
 यो वानर् कन काटि टुक् गर भनी यस्तो हुकुम् पो दियो ।
 हात्मा बेस् हतियार् लिई अधिसन्यो जुन् विर् नजिक्मा थियो १२०

यस् बिच्मा त बिभीषणै अधि सरी हात् जोरि बिन्ती गन्या ।
 दुत् हो यो महाराज् ! कुरा पनि वहाँ लै जान्छ को यो मन्या ॥
 चिह्नू केहि लगाइ छोड् दिनु हवस् जावस् र विस्तार् गरोस् ।
 येसै वानरका कुरा सुनि यहाँ आउन् ति सङ्ग्राम् परोस् ॥१२१॥

साँचो भन्यो भनि बुझी कपडा मगायो ।
 तेल् घीउले मुछि पुछर् भरि बेर्न लायो ॥
 हुकुम् दियो अब जलायर बाँधि लेऊ ।
 सारा सहर पनि घुमायर छाडि देऊ ॥१२२॥

जावस् ठुटो पुछर ली कन फर्कि वाहीं ।
 पुच्छर् डढी न सकि छोडनु छैन काहीं ॥
 यस्तो हुकुम् जब दियो तब बाँधि लीया ।
 आगो पनी पुछर तीर लगाइ दीया ॥१२३॥

बौध्याका हनुमान् लियेर खुसि भै भेरी अगाडी फुकी ।
 लाग्या घुम्र सहर ति राक्षसहरू चोर् हो भनी खुप् भुकी ॥
 चुप् लागी हनुमान् पनी खुरु खुरु गम् हेरि हिंड्दै गया ।
 ढोका पश्चिममा पुगी सहरको ताहीं ति साना भया ॥१२४॥

बन्धन् देखि त खुस्कि सूक्ष्म रूपले पर्वत् सरीका भया ।
 ठूलो^१ स्तम्भ उठाइ राक्षस अनेक् मान्या र कुद्दै गया ॥
 बल्दो लामु पुछर् लियेर घर घर कुद्दै सहरमा डुली ।
 पोल्या सब् सहरै छुटेन कहिँ घर बाँकी कतै एक भुली ॥१२५॥

लाग्यो बल्न सहर जल्या र सब घर सब् बन्द रस्ता भई ।
 भागी जान न पाउँदा हुँदि अनेक् राक्षस् अटाली गई ॥
 फाल्हाली कन अग्निमा परि मन्था यो चाल् सहरमा भयो ।
 पोल्यानन् घर एक विभीषणजिको त्यो^२ मात्र बाँकी रह्यो ॥१२६॥

येती काम गरी सकी पुछरको आगो निभाउँ भनी ।
 कूदी जल्दि समुद्रमा पुगि पुछर् चोभी निभाया पनी ॥
 अमीले पनि मित्रपुत्र भनि ताप् केही गन्यानन् तहाँ ।
 सीताको पनि प्रार्थना हुन गयो डढ्या हनुमान् कहों ॥१२७॥

१ नेपाल, भारतजन्य—दोवटा पथिय जुन २ नेपाल—ढोड । अध्यात्मरामायण—उद्देश
 यियो शहरमा ताहीं ति साना भया । स्तम्भमादाव हत्वा तान् रक्षिण क्षणम् ।
 अध्यात्मरामायण—हत्वा तु पश्चिमद्वारसर्नप ३ होम्नाब—त्यै ।
 एव मारति ।

हनुमान् लंकाया आगो लावदे छन्

रामका फगत स्मरणले पनि दुःख छुट्छन् ।
 आध्यात्मिकादिहरू ताप् पनि जल्दि छुट्छन् ॥
 साक्षात् उनै प्रभुजिका दुत भै गयाका ।
 डढ्या कहाँ ति हनुमान् अति हित् भयाका ॥१२८॥

फिन्या मन्सुव ली विदा हुन सिताजी थ्यै हनुमान् गया ।
 बीदा खूसि भयेर बक्सनु हवस् जान्छु म भन्दै भया ॥
 भाउँछन् रघुनाथ अवश्य भनि यो बिन्ती गन्याथ्या जसै ।
 साहै शोक् मनमा धरी कन सिता क्यै भन्न लागिन् तसै ॥१२९॥

तिमि कन नजिकैमा देखि खुप् खूसि हुन्थ्या ।
 घडि घडि रघुनाथका मिष्ट वार्ता म सुन्थ्या ॥
 अब कसरि म यस्ता दुःखले प्राण धर्छु ।
 तिमि पनि फिरी जान्या फेरि ताप्मा म पर्छु ॥१३०॥

सीताका इ बचन् सुनेर् झटपट् हात जोरि बिन्ती गन्या ।
 यस्तो शोक् अब छोडि बक्सनु हवस् आपत्ति साहै भया ॥
 ऐल्हे दाखिल गर्छु रामचरणमा बोकी हुकुम् लौ हवस् ।
 धेरै शोक् किन्न गर्नु हुन्छ मनमा यो शोक् दुरैमा रहोस् ॥१३१॥

१ वरं—वर्ण ।

२ होमनाथ—अध्यात्मिकादिहरू पनि ताप्

छुट्छन् ।

३ ऐवन—ठे ।

४ ऐवन—मन्दा ।

५ होमनाथ—कुण्ड ।

६ ऐवन—नेस्तो ।

७ वरं—पन्या ।

८ होमनाथ—यो शोक दूरै रहोस् ।

सीताजी पनि भन्दछिन् म त न जाँ जाऊ तिमी मात्र गै ।
 विस्तार् विन्ति गरेर जल्दि रघुनाथ् लीयेर आऊ सँगै ॥
 राम् आई कन दुष्टलाइ सहजै मारी मलाई सँगै ।
 लैजानन् रघुनाथ् त कीर्ति रहला क्या हुन्छं येसै म गै ॥१३२॥

सीताको जब यो हुकुम् हुन गयो बीदा हनुमान् भया ।
 तिन् बेर् जल्दि परिक्रमा गरि प्रणाम् गर्दा छँदा ती गया ॥
 पर्वत् माथि चढेर रुप् पनि ठुलो पर्वत् सरीको धन्या ।
 आकाशमार्ग लिई कुदेर खुसिले खुप् शब्द ठूलो गन्या ॥१३३॥

सून्यां शब्द ति अङ्गदादिहरूले बोल्या परस्पर् पनी ।
 शब्दैले बुझियो अवश्य सहजै भेटेर आया भनी ॥
 यस्ता बात् तिरमा वसेर सब विर् गर्दै थिया खुस् भई ।
 पाँच्या श्रीहनुमान् तहाँ तिर महौ आनन्द खुसी रही ॥१३४॥

भेट् भो अङ्गद विरहरू सित तहाँ विस्तार् कुरा सब् गन्या ।
 अङ्गद विरहरू खुस् भई पुछरमा पक्केर चुम्बन् गन्या ॥
 नाच्या कोहि खुसी भयेर यहि रित् गर्दै ति राम् थ्यै गया ।
 सुग्रीव्को मधुवन् मिल्यो नजिकमा साह्रै खुसी ती भया ॥१३५॥

१ होम्नाथ—के दुष्ट ।

२ भारतबीवन—परिक्रमै ।

३ होम्नाथ—गुने ।

४ येवन—तहाँ ।

५ भारतबीवन—जन्मको कोहि त शुम् ।

बिन्ती अङ्गद ध्यै गन्या पनि तहाँ खाऊँ इ फल् फुल् भनी ।
 अङ्गदले पनि खाउ जाइ हनुमान्जीका प्रसादले भनी ॥
 दीया मर्जि र खाउँ फल् फुल भनी वानर् गयाध्या जसै ।
 चौकी वानर जो थिया सब तहाँ आया र रोक्या तसै ॥१३६॥

रोक्न्या वानरलाइ लात् दिइ पिया मीठो मधूरस् तहाँ ।
 यो चुग्ली दधिवक्त्रले लिइ गया सुग्रीवजी छन् जहाँ ॥
 सब् विस्तार् दधिमूखले जब गन्या लुठ्या मधूवन् भनी ।
 लुट्पिट्को समचार सुन्या र पनि रिस् ऊठेन कत्ती पनी ॥१३७॥

भेट्याछन् बुझियो सिता कन न ता लुट्थ्या मधूवन् कहाँ ।
 ई बात सुग्रिव गर्दथ्या प्रभुजिले सुन्या र सोध्या तहाँ ॥
 सीताको पनि नाम् लियेर तिमिले क्या बोल्दछौ बात भनी ।
 सोधी बक्सनु भो र सुग्रिवजिले बिन्ती गन्या बात पनी ॥१३८॥

हे नाथ् ! श्रीमधुवन् थियो अति असल् मेरो बर्षेचा तहाँ ।
 -एल्हे ता हनुमान्हरू बलजफत् आयेर एक् क्षण् महों ॥
 लूठ्याछन् मधुरस् अनेक् तरहका चोकी कुठ्याछन् पनी ।
 आया आज फिरादे गर्न मधुवन् लूठ्या र कूठ्या भनी ॥१३९॥

सोही बात म गर्दछ रघुपते ! इनले सिताजी पनी ।
 भेट्याछन् तब पो लुट्या र मधुवन् रोक्ता कुट्याको भनी ॥
 यो विन्ती गरि जल्दि सुग्रिवजिले ती चौकिलाई तहाँ ।
 दीया हुकुम जल्दि फर्कि कन गै चोडै पठाऊ यहाँ ॥१४०॥

आउन् श्रीहनुमान्हरू अब यहीं चोडो भनी यो जसै ।
 दीया निर्भय दी हुकुम उहि बखत् फर्क्या र दौड्या तसै ॥
 मामा सुग्रिवका गया र दधिमुख हुकुम सुनाई दिया ।
 खूसी भै हनुमान्हरू पनि गया जाहाँ रघूनाथ थिया ॥१४१॥

राम सुग्रिव कन दण्डवत् गरि लिया साम्ने जमिन्मा परी ।
 सब् विस्तार हनुमानले तहिं गच्या वृत्तान्त एक एक गरी ॥
 भेट्याँ आज सिताजिलाइ रघुनाथ लङ्कापुरीमा गई ।
 जस्तै देखि लियो सिता कन तसै सानू स्वरूपको भई ॥१४२॥

पातका अन्तरमा लुकी जननिका साम्ने नजिकमा रह्यो ।
 जो वृत्तान्त थियो सबै हजुरको त्यै सूक्ष्म रूपले कह्यो ॥
 भोकी दुबलि हजूर दूर रहँदा संज्ञेर साहै रुंदी ।
 रामराम बोल्दि अनाथ भई कन बहुत विव्हल निरन्तर हुँदी ॥१४३॥

अशोकका वनमा सिसौ पनि छ एक त्यै वृक्षका बीचमा ।
 झुन्डीनिया मतलब् लिई खडि भइन् सूनिन् उसै बीचमा ॥
 यो वृत्तान्त सुनी हुकुम् पनि भयो को होस् तँ बोल्छस् कहाँ ।
 क्या लूकी कन बोल्दछस् अब न लुक् आईज साम्ने महौ ॥१४४॥

पायाँ येहि हुकुम् जसै जननिको वानरस्वरूपले गयाँ ।
 को होस् भन् भनिसोधि बक्सनु भयो फेर् बिन्ति गर्दों भयाँ ॥
 फेर् वृत्तान्त गरी सक्छाँ हजुरको औंठी दियाँछ्याँ जसै ।
 बर् बर् आँसु खसालनू पनि भयो विश्वास लाग्यो तसै ॥१४५॥

आफ्नू दुःख हवाल् सबै कहनु भो यस्ता विपत् छन् भनी ।
 आऊँछन् रघुनाथ् भनेर बहुतै मैले बुझायौ पनी ॥

....

....

....

....

....

.... ॥१४६॥

बाक्छिन् गरी जब यता तिर फिर्न लाग्याँ ।
 विश्वास पार्न जननी सित चीज माग्याँ ॥
 चूडामणी दिनु भयो सिरमा रह्याको ।
 कागको कुरो कहनु भो अघि जो भयाको ॥१४७॥

लक्ष्मणलाइ अवाच्यवात् भनि बहुत् बोल्यो कछुँ ता पनी ।
 त्यो रिस् लक्ष्मणले कदापि न लिउन् येसो मनीथिन् मनी ॥
 हात् जोरी कन विन्ति खुप् गरि दिया येती हुकुम् भो जसै ।
 सब् वृत्तान्त सुनी विदा पनि भयो फर्केर आयो तसै ॥१४८॥

माई सीत बिदा भई जब फिर्न्या मन्मा लहड् यो गयो ।
 रावणलाइ नभेटि जाँ म कसरी भन्न्या विचार यो भयो ॥
 भेटी रावणलाइ अर्ति पनि दी फिर्नू असल् हो मनी ।
 फर्की ध्वस्त गन्याँ अशोक वनको मान्याँ अनेक विर पनी ॥१४९॥

कान्छो रावणपुत्र अक्षयकुमार मान्याँ र रावण जहाँ ।
 थियो ताहि गयो भन्याँ हित वचन् टेरेन केही तहाँ ॥
 गध्यो बक्बक् वात् अनेक् तरहका मैले भुसूनै गनी ।
 रावण कै अधि खाग् गरी सकि दियाँ पोलेर लङ्का पनी ॥१५०॥

येती कर्म गरी यहाँ हजुरमा आयो म ऐल्हे मनी ।
 येती विन्ति गरी खडा भइ रखा ताहाँ ति सेवक् पनी ॥
 श्रीरामले पनि काखमा लिनु भयो सर्वस्व दिन्छु मनी ।
 वात्ले चित्त बुझाइ वक्सनु भयो सर्वस्व यै हो मनी ॥१५१॥

मैले खुस् भइ काख् दियाँ पनि भन्या फेर दीनु बाँकी रती ।
 केही चिज् रहँदै न सब् मिलि गयो यो बात् बताऊँ कती ॥
 काख्मा राखि हुकुम् भयो यति जसै खूसी हनूमान् भया ।
 आनन्दाश्रु गिराइ भक्तिरसले हाजिर् हजुर्मा रह्या ॥१५२॥

धन्य हुन् इ हनुमान् इ सरीको ।
 कोहि छैन अरु भक्त हरीको ॥
 भक्ति खुप् गरि त काख् पनि पाया ।
 लोकमा अधिक धन्य कहाया ॥१५३॥

जस्को पुजा तुलसिपत्रं चढाइ गछ्छन् ।
 उस्ता पनि त भवसागर पारं तछ्छन् ॥
 ई ता उनै प्रभुजिका दुत हुन् त काहों ।
 सक्नू छ वर्णन गरी इनको त याहों ॥१५४॥

इति श्रीसुन्दरकाण्ड

श्रीयुद्धकाण्ड

लङ्कापुरी सकल खाग् गरि सैन्य मारी ।
फेरी समुद्र सहजै तरि आइ वारी ॥
सीताजिको जब सबै समचार बताया ।
श्रीरामले ति हनुमान् कन खुप् सहाया ॥ १ ॥

मन्छन् श्रीरघुनाथ अहोइ हनुमान् ले खुप ठुलोकाम् गन्या ।
एकलै गै कन रावणादि विरको सेखी इनैले हन्या ॥
यत्रो क्षार समुद्र कूदि कन फेर् खाग् गर्नु लङ्का अनी ।
को सक्ला सब डर्दछन् इ जति छन् इन्द्रादि धौता पनी ॥ २ ॥

सुग्रिवका सब मन्त्रिमा ई सरि को होला न कोही भयो^१ ।
छोरो रावणको निभाइ कन ताँ साम्ने उसैका गयो^२ ॥
सेवकले जति गर्नु पर्छ तति सब् सेवा इनैले गन्या ।
सीताको समचार बतायर यहाँ हाम्रो ठुलो ताप् हन्या ॥ ३ ॥

१ सरे पुलकन्ध "मन्त्रि भार" भन्ने पाठ छ ।
तर सो पाठ निरर्थक हुँदा मणीबन्धे पाठ
दियो । स०

२ नेपाल—भयो ।
३ बर्ष—बे ।
४ नेपाल—गयो ।

राम रावणलाई माई हुनुहुन्छ

सुग्रिवका इ वचन् सुनी हुकुम भो श्रीरामजीको तहाँ ।
 जुन् पाठ्ले तरिइन्छ सो गरियला कस्तो छ लङ्का महाँ ॥
 लङ्काको अकबाल् सुनौं त पहिले कस्तो छ तेस्को तखत् ।
 सब् बूझी कन पो गया जितियला यै हो विचारको बखत् ॥ ८ ॥

ठाकुरका इ वचन् सुनेर हनुमान् ताहाँ अगाडी सरी ।
 भक्तीले गरि अञ्जली पनि बहुत् नूहेर सिरमा धरी ॥
 गर्छन् विन्ति जगतपते ! रघुपते ! लङ्कापुरी सुन्दरी ।
 देखिन्छे जति देख्छन् ति सबको लिन्छे सबै भन् हरी ॥ ९ ॥

त्रीकुट् पर्वतका उपर छ सुनको पर्खाल् छ चारौं तरफ् ।
 थामै छन् मणिका जउन् घर महाँ देखिन्छ तिनको हरफ् ॥
 एक खवा त समुद्र भो अरु नजिक् अर्को खन्याको पनी ।
 पर्खाल्का नजिकै छ वेस् वरिपरी वैरी न आउन् भनी ॥ १० ॥

घर पनि सुन कै छन् गछि जो छन् सुनैका ।
 मणिजडित हुनाले झन् असल् छन् कुनैका ॥
 घुमि घुमि कन हेर्छौं सब् बघैँचा तलाऊ ।
 सहज सित कसैको केहि लाग्दैन दाऊ ॥ ११ ॥

ढोका छन् चार् सहरका तहिं विरहरुको फौज् छ ठूलो बस्याको ।
जो ताहाँ पस्न जाला उ सित तहिं लडी मर्न कम्मर् कस्याको ॥
एक् अर्बुद् पूर्व ढोका तिर अति बलवान् जङ्गि पाले बस्याका ।
राक्षस् छन् हात्ति घोडा रथ अरु खजना ली खडा भै रद्याका ॥ १ २ ॥

ढोका पीछे यसै रित् सित खडि पहरा छन् सदा नित्य ताहाँ ।
येती जम्मा छ फौज् सब् भनि कन त खबर् पाइ सकनू छ काहाँ ॥
यस्तो मज्बूतिको फौज् छ त पनि उहि फौज् ध्वस्त चौथाइ पान्याँ ।
लङ्का पोलेर सब् खाग् गरि कन सहजै बैरिको सेखि झान्याँ ॥ १ ३ ॥

यहिं ढिल किन ख्यामित् ! जाउँ सागर् छ जाहाँ ।
कछु ढिल तहिं होला तर्नु पर्न्या छ ताहाँ ॥
यति विनति हनूमान्ले गन्याथ्या जसै ता ।
हुकुम पनि ति सुग्रिव्लाई भै गो तसै ता ॥ १ ४ ॥

हे सुग्रीव सखे ! असल् विजय यो मुहूर्त ऐल्हे पन्यो ।
येस् सायेत महाँ मुहूर्त न चुकी जसले त साइत् गन्यो ॥
तेस्ले जित्छ अवश्य यै बखतमा सायेत् इ फौज्ले गरुन् ।
मेरो दक्षिण नेत्र फुछ् बढिया लक्षण् छ धिर् मन् धरुन् ॥ १ ५ ॥

१ नेपाल, भारतजीवन—मयाका । अध्यात्म-
रामायण—तिष्ठन्त्यर्बुदसंख्याकाः प्राच्यामपि
तत्रैव च ।

२ नेपाल, भारतजीवन—वीरको ।
३ होमनाथ—विजयको । अध्यात्मरामायण—
इदानीमेव विजयो मुहूर्तः पवित्रये ।

रावण्लाइ कुलै समेत क्षय गरी ल्याइन्छ सीता पनी ।
 वानर्को जति फौज छ सब अब चलोस् लीयेर लङ्का भनी ॥
 लक्ष्मण अङ्गदमा चढुन् दुइ जना हामी हनुमान् महो ।
 सुग्रीव्लाइ यती हुकुम् पनि गन्या प्रस्थान् प्रभूले तहो ॥ १६ ॥

राम् सुग्रीव हनुमान् महो चढि चल्या लक्ष्मणजि अङ्गद महो ।
 वानर्को सब फौज चल्यो पृथिवि सब छोपेर हिड्दा तहो ॥
 चाहीँदैन रसद् सबै विरहरू खान्छन् फलै फुल् फगत ।
 गर्जन्छन् सब विरहरू तस बखत् सब कामन् लाग्यो जगत् ॥ १७ ॥

रात्दिन् फौज चल्यो टिकेन विचमा कोही कतै एक घरी ।
 बिन्ध्याचल् कन नाघि फेरि मलयाचल् नाघि यस्तै गरी ॥
 पौच्या क्षार समुद्रका तिर महो डेरा प्रभूको पन्यो ।
 वानर्को त्यति फौजले खचित भै सारा किनारा भन्यो ॥ १८ ॥

वानर्को सब फौज तहो हुकुमले तिर्मा जसै ता बस्यो ।
 सागर् तर्न उपाय केहि न हुँदा मनमा ठुलै ताप्पस्यो ॥
 भन्छन् विरहरू यो कसो गरि तरौ साहै कठिन् भो यहाँ ।
 यो सागर् न तरी त जान न हुन्या हौँडेर लङ्का महो ॥ १९ ॥

१ नेपाल—छायेर लङ्का भनी । भारतजीवन—
 छायेर बालम् भनी । बुद्ध पाठ ता छायेर
 कले भनी हो कि ? स०

२ नेपाल, भारतजीवन—कही । अथ्याय
 रामायण—गता चमूदिवाएव वचिआसन्वत
 क्षणम् ।

अथ्यायमरामायण मा सह्यादि तथा मलयाचल

बाट गयेको कुरा छ । गत्वा चमूदिवाएव
 वचिआसन्वत क्षणम् ॥ वचनानि विचित्राणि
 पश्यन्मलयसङ्घयो । यो क्षरणप्रे सङ्घचल
 पाठ हुनु उपयुक्त छ । स०

४ होमनाथ—यस्तो ।

५ ऐजन—ठुलो ।

सब राक्षस् कन मर्दथ्यौ यहि बखत् सागर् तरी पार् गया ।
 आपस्मा यति बात् परस्पर गरी जम्मा प्रभू थ्यै भया ॥
 सीताजी कन संझि संझि रघुनाथ् ज्ञानस्वरूपी पनी ।
 लाग्या गर्न विलाप् अनेक् तरहले सीते ! कहाँ छौ भनी ॥ २० ॥

राम्को नाम फगात् लिन्या कन पनी सब दुःख ताप् टर्दछन् ।
 आफै श्रीरघुनाथलाइ पनि क्या सन्ताप् कतै पर्दछन् ॥
 सच्चित् रूप् परिपूर्ण अद्वितिय एक् आत्मा स्वरूपी पनी ।
 गर्छन् मानुप भै लिला पनि अनेक् सूखी^१ र दुःखी बनी ॥ २१ ॥

कुदि कुदि सब लङ्का पोलि फेर् पुत्र मारी ।
 बहुत विरहरूको सैन्य खुप् ध्वस्त पारी ॥
 गरि कन सब भेट्घाट् फेर् हनूमान् फिन्याको ।
 सुनि कन तहिं रावण् भै गयो नुर् गिन्याको ॥ २२ ॥

उहि बखत महौ त्यो मन्त्रणा गर्नलाई ।
 सब विर कन ताहाँ डाक्न जल्दी पठाई ॥
 वरि परि सब राखी मन्त्रि थ्यै भन्न लाग्यो ।
 कसरि सहज उम्की त्यो हनूमान भाग्यो ॥ २३ ॥

१ होमनाथ—छै ।

२ नेपाल, भारतजीवन—मु.छी ।

अब तं जसरि मेरो हुन्छ सो हित् चिताऊ ।
 बुझि कन सबले एक् मन्त्रणा लौ बताऊ ॥
 तिमि सब कन नाघी काम सिद्ध्याइ भाग्यो ।
 म कन त हनुमानका कामले लाज लाग्यो ॥ २४ ॥

यति हुकुम सुनी सब् घोचिया झैं ति जाग्या ।
 अधि सरि सरि बिन्ती सेखिका गर्न लाग्या ॥
 किन बहुत हजुरको तेहि राम देखि शङ्का ।
 कसरि सहज जित्ला रामले आज लङ्का ॥ २५ ॥

कति विनति गरौं घेरु इन्द्रजित् पुत्र जस्को ।
 छ त कसरि ति जित्छन् पुग्छ जोरु आज कस्को ॥
 फगत हजुरका एक् पुत्रले इन्द्र जीत्या ।
 यहि बुझि अरु दिग्पालका समेत सेखि वीत्या ॥ २६ ॥

अधिपति मय हुन् सब् दैत्यका सो डरैले ।
 खुरु खुरु यहि आई छोरि सुम्प्या करैले ॥
 अरु अब कहिं छन् क्या विरु हजुरै सरीका ।
 सब विर वश मै छन् ई तिनै लोक् भरीका ॥ २७ ॥

अलिकति हनुमानले जो यहाँ वीर मान्यो ।
 कुदि कुदि सब लङ्का पोलि जो ध्वस्त पान्यो ॥
 उ त फगत यसैले गर्न क्या सक्छ भन्दा ।
 चुकि दिइ गरि हाल्यो फेरिको क्या छ घन्दा ॥ २८ ॥

हुकुम दिनु हवस् लौ दस् दिशा वीर जाऔं ।
 जति जति अधि सछन् मारि तिन्लाइ आऔं ॥
 सकल पृथिविमाका वानरै छुट्टि गछौं ।
 सकल हजुरको ताप् एक् क्षणैमा त हछौं ॥ २९ ॥

येती गर्व गरी सबै ति विरले विन्ती गन्याको सुनी ।
 मेरो मत् पनि विन्ति गर्दछु भनी आम्ना मनैले गुनी ॥
 गछन् विन्ति ति कुम्भकर्ण विरले हे नाथ् ! लियौ क्या मती ।
 सीता क्यान हन्यौ चुक्यौ तिमि यहाँ कुन् हुन्छ तिम्रो गती ॥ ३० ॥

श्रीरामचन्द्रजिले अवश्य अधि नै देख्थ्या त एक् बाण धरी ।
 तिम्रो प्राण लिन्या थिया तहि* कहाँ बाँच्थ्यौ तिम्री एक् घरी ॥
 सीता चोरि हन्यौ र पो तिमि बच्यौ को टिक्छ साम्ने परी ।
 तेस्को फल् अब पाउँछौ* अब भन्या मार्छन् कुलै साफ् गरी ॥ ३१ ॥

राम् जो हुन् प्रभु हुन् अनन्त अधिनाथ् चौधै भुवन्का धनी ।
 लक्ष्मी हुन् जगदम्बिका ई^१ इनकी पत्नी सिताजी पनी ॥
 सब् राक्षसहरु नाश् गराउन यहाँ सीता तिमिले हन्यौ ।
 साँचा हुन् इ कुरा अवश्य तिमिले आफ्नै बहुत नाश् गन्यौ ॥ ३२ ॥

१ होमनाथ—नाहि ।

३ ऐजन—त ।

२ ऐजन—तिमि भोग्दछौ ।

४ नेपाल—सन्धि ।

जुन्' काम् गर्नु उचित् थियेन उहि काम् ऐल्हे गन्यौ ता पनी
सब् हाम्रा भरले गन्यौ अधिक विर् छन् भाइ छोरा भनी
लड्छौं निश्चय भाइवर्ग पनि सब् हामी जती छौं यहाँ
स्वस्थै भै रहन् हवस् हजुरले शोक् गर्नु पर्ला कहाँ ॥ ३३ ॥

तेस् कुम्भकर्ण विरले सब यो भन्याको ।
श्रीरामलाइ परमेश्वरमा गन्याको ॥
सून्यो र इन्द्रजित भन्छ हुकुम् म पाऊँ ।
सेना समेत सहज राम् कन मारि आऊँ ॥ ३४ ॥

यस्तै तहाँ विरहरू सब बिन्ति पार्थ्या ।
केवल् गफै गरि मुखै तरवार माथ्या ॥
श्रीरामभक्त ति विभीषण ताँहि आई ।
बिन्ती गन्या बहुत हित् मनले चिताई ॥ ३५ ॥

श्रीरामजी सित विरोध् किन हो गन्याको ।
सीताजिलाइ तिमिले किन हो हन्याको ॥
श्रीरामचन्द्र कन सक्तछ जिल कसले ।
मान्या खर त्रिशिर दूषण वीर जसले ॥ ३६ ॥

ठूला भन्नु इ कुम्भकर्ण विरहुन् क्यां चल्छ इन्को पनी ।
 सेखी गर्दछ इन्द्रजित् न बुझि यो राम्लाइ माछ्छु भनी ॥
 सेखी गर्नु जती छ सव् यहिं गरुन् को टिक्छ साम्ने परी ।
 सव् राक्षसहरु नाश हुनन् जब तहाँ चेलन चुक्याको घरी ॥ ३७ ॥

सीताजी ग्रह तुल्य भै कन सबै खाग्न गर्न आँटिन् यहाँ ।
 यो प्राणान्त बखत् भयो अझ पनी चेत् छैन चेत् गो कहाँ ॥
 बाँझाको यदि मन् छ पो त महाराज् ! श्रीरामजी थ्यै गई ।
 सीता सुम्पि दिनु यही बखतमा सोझोर साम्ने भई ॥ ३८ ॥

श्रीरामचन्द्रजि फौज् लिई कन यहाँ आई न लड्दै गया ।
 आयो आज शरण् पन्यो भनि बहुत् गर्नन् प्रभूले दया ॥
 चाँडै आज सिताजि सुम्पनु हवस् सीताजि लड्का रही ।
 बाँची सकनु कदापि छैन अरु थ्यै काहीं शरण्मा गई ॥ ३९ ॥

हित् अम्रित् सरिको विभीषणजिको सून्यो वचन् यो जसै ।
 लिन्थ्यो त्यो इ कुरा कहाँ अधिक झन् रावण् रिसायो तसै ॥
 लाग्यो भन्न रिसाइ आज सुन यो शत्रू सरीको भयो ।
 मेरा शत्रु ति रामचन्द्र सित खुप् प्रित् बस्न यस्को गयो ॥ ४० ॥

आफ्नू ज्ञाति बढ्यो भन्या अरु सबै ज्ञाती गिरोस् यो भनी ।
 भन्छन् निश्चय भन्दथ्या उहि छटा यस्ले जनायो पनी ॥
 ऐल्हे मारि दिन्या थियाँ अरु भया भाई भयो क्या गरू ।
 राक्षस्का कुलमा अधम यहि भयो धिक्कार दिन्छु वरू ॥ ४१ ॥

मेरा आज नजीकमा रहनको लायेक् तँ छैनस् भनी ।
 धिक्कार हो तँ अधम् भइस् भनि बहुत् धिक्कार दीयो पनी ॥
 धिक्कारको यति घात् सुन्या र झटपट् श्रीराममा मन् दिई^१ ।
 आकाशमा झटपट् कुदी कन गया चार् मन्त्रि साथ्मा लिई ॥ ४२ ॥

लाग्या रावणलाइ भन्न महाराज् ! हीतै भन्याँ ता पनी ।
 धिक्कार पो तिमिले गन्यौ न बुझि झन् शत्रू त हो यो भनी ॥
 दाज्यूहौ पितुतुल्य छौ यति सही ऐल्हे फरक् लौ भयाँ ।
 खूसी भै तिमि राज् गन्या म त उनै रामका शरणमा गयाँ ॥ ४३ ॥

काली हुन् जगदम्बिका भगवती सीताजि राम् काल हुन् ।
 भूमार् हर्न निमित्त यो छ अवतार् बाँचन्त्या छ पापी कउन् ॥
 श्रीरामको मतलब् छ मार्न तब पो फिर्दैन तिम्रो मती ।
 काल् रुप् श्रीरघुनाथको अरु यहाँ को बुझ्न सकछन् गती ॥ ४४ ॥

सब् राक्षसकुलको हुन्या छ अब नाश् छोड्छन् प्रभूले कहाँ ।
 तिम्रो नाश् कसरी म देखुँ म त लौ जान्छु प्रभू छन् जहाँ ॥
 खूसी भै चिरकाल तक् गर यहाँ राज् खुप् चिरायू भया ।
 येती विन्ति गरी विभीषण सवै छाडेर राम् थ्यै गया ॥ ४५ ॥

चार मन्त्री सँग ली विभीषण गया श्रीरामका पासमा ।
 बाहों जान डराइ सम्मुख मया टाढ़ै ति आकाशमा ॥
 हे नाथ् ! आज शरण प्यौ चरणमा आयौ म सेवक् भनी ।
 उच्चा शब्द गरी गन्या विनति खुप् वृत्तान्त आफू पनी ॥ ४६ ॥

हे राम् ! रावण कुम्भकर्ण विरको भाई विभीषण् म हूँ ।
 रावण् आज अधम् भयो हजुरमा विस्तार कहौं तक् कहूँ ॥
 सीता क्यान हन्यौ फिराउ भनि खुप् हीतै मन्या ता पनी ।
 झन् धिक्कार गरि खड्ग ली कन उठ्यो काट्छु तँलाई भनी ॥ ४७ ॥

यस्तो रावणले गन्यो र रघुनाथ् ! आयौ हजुरमा म ता ।
 संसार पार् सहजै उतार्छ जसले सो छोडि जानू कता ॥
 यस्तो विन्ति सुन्या विभीषणजिको सुग्रीवजीले जसै ।
 रावण् कै छल सैं बुझ्या र झटपट् विन्ती गन्या यो तसै ॥ ४८ ॥

विश्वास न मान्नु रघुनाथ् इ त दुष्ट पो हुन् ।
 गर्नन् इ औसर पन्या हुँदि जीयमा खुन् ॥
 मर्जी हवस् इ सब पक्डि निभाइ हालुम् ।
 भाई म हूँ पनि मन्यो उ छँदै छ मालुम् ॥ ४९ ॥

विश्वास कत्ति न मानि बक्सनु हवस् सब दुष्ट पो हुन् इ ता ।
 रावण् कै यदि भाइ हो त किन ढिल् मारो न मन्छु म ता ॥
 जैले पर्दछ छिद्र उस बखतमा मार्नन् इ दागा गरी ।
 मार्नालाइ हुकुम् हवस् सहजमा मारिन्छ यसै घरी ॥ ५० ॥

मेरो मत् विनती गन्थ्याँ हजुरको क्या मत् छ ख्वामित् ! भनी ।
 सुग्रीवको विनती सुनेर रघुनाथ हँसेर वोल्या पनी ॥
 हे सुग्रीव सखे ! म आँटु त सबै लोक ध्वस्त ऐल्हे गरी ।
 फेर सृष्टी क्षणमा गरूँ सहजमा लाग्वैन एक काल घरी ॥ ५१ ॥

तस्मात् भक्त बुझेर निर्भय दियाँ आउन् ति ल्याऊ यहाँ ।
 उस् माथी पनि शत्रुदल यदि भया माथ्याँ म छोड्थ्याँ कहाँ ॥
 शत्रुका इ त ओरि हुन् तर पनी आया शरणमा यहाँ ।
 मेरा आज शरण पन्था पनि भन्या तिनलाई छोड्छु कहाँ ॥ ५२ ॥

एकै वखत् पनि शरण भनि जो मलाई ।
 संझेर पर्दछ शरण त म तेसलाई ॥
 लिन्छु शरण यदि उ शत्रु हवस् दयैले ।
 मेरो ब्रतै छ यहि छोड्छु कसोरि ऐले ॥ ५३ ॥

श्रीरामचन्द्रजिको हुकुम् यति हुँदा ल्याया विभीषण पनी ।
 पाँचाया रघुनाथका हजुरमा ल्याई इनै हुन् भनी ॥
 श्रीरामचन्द्रजिको विभीषणजिले पाया र दर्शन् तहाँ ।
 खुप् साष्टाङ्ग गरी प्रणाम पनि गन्था पक्षेर पृथ्वी महौ ॥ ५४ ॥

दर्शन श्रीरघुनाथको जब मिल्यो खूसी विभीषण भया ।
जो ती दुःख थियो विभीषणजिका तारीं तुरुन्तै गया ॥
सर्वात्मा रघुनाथको स्तुति गन्या ईश्वर इनै हुन भनी ।
सर्वात्मा रघुनाथ स्तुती सुनि बहुत् खूसी हुन भो पनी ॥ ५५ ॥

क्या माग्यौ वर माग दिन्छु म भनी हुकुम् भयेथ्यो जसै ।
भक्ती मात्र थियो वहाँ मन महो त्यो भक्ति माग्या तसै ॥
हे नाथ ! भक्ति रहोस् सदा हजुरमा कैले न विप्रोस् मती ।
छोटै मान्छु म भक्ति देखि अरु चिज् यस सृष्टिमा छुन जती ॥ ५६ ॥

तस्मात् कर्मविनाश गर्न कन एक ध्यान् मात्र तिम्रो हवस् ।
येतीले म कृतार्थ छु विषयसुख सम्पूर्ण दूरै रहोस् ॥
केवल भक्ति मिल्या प्रसन्न छु भनी विन्ती गन्याथ्या जसै ।
होला लौ तिमिलाइ भक्ति भनि त्यो दीन भयो वर तसै ॥ ५७ ॥

जस्ले यो तिमिले गन्यौ स्तुति जती मेरो यती पाठ् गरोस् ।
तेस्लाई यति वर म दिन्छु सहजै संसारसागर तरोस् ॥
येती भक्त विभीषणै सित हुकुम् भो फेरि लङ्का महो ।
राज् दिन्छु अहिले भनी कन लहड् आयो र मनमा तहो ॥ ५८ ॥

१ होमनाथ—जो ।

३ ऐजन—यै ।

२ ऐजन—थियो (थिया ?)

४ नेपाल, भारतजीवन—तस्लाई ।

भाई लक्ष्मणलाइ मजि पनि भो हे भाइ ! लङ्का महौ ।
 राज् गर्नन् पछि ता पनी म अभिपेक् दीनू छे दिन्छू यहाँ ॥
 ल्याऊ जल्तिमि जाऊ सागर भनी हूकुम् भयेथ्यो जसै ।
 दौडी सागरमा गई क्षण महौ ल्याई दिया जल् तसै ॥ ५९ ॥

राजा भै तिमिले रहू अब उपर् लङ्कापुरीको भनी ।
 श्रीराम्चन्द्रजिले विभीषण उपर् दीया अभीपेक् पनी ॥
 लङ्काका अधिराज् विभीषण हुँदा सुग्रीव्हरू खुस् भया ।
 ताहौ सुग्रीवजी विभीषणजिका सामने नजिक्मा गया ॥ ६० ॥

खूसी भै कन अङ्कमाल् पनि गरी सुग्रीव भन्छन् तहाँ ।
 सेवक् हौं सब रामका तर तिमि छौ मुख्य सब्मा यहाँ ॥
 यस् रावण् कन मारनलाइ महाराज् ! साहाय देऊ भनी ।
 सुग्रीव्ले यति बात् गन्या जब तहाँ येल्या विभीषण् पनी ॥ ६१ ॥

हे सुग्रीव महाराज् ! सहाय दिनको क्या शक्ति मेरो यहाँ ।
 तिन लोकका अधिनाथ् परात्म रघुनाथ् आफै खडा छन् जहाँ ॥
 दास् हूँ श्रीरघुनाथको म गरुँला सेवा तै भर्सक् गरी ।
 यस्तै बातचित् गर्दथ्या दुत तहीं आये अगाडी सरी ॥ ६२ ॥

रावणको शुक दूत त्यो अधि सरी सुग्रीव साम्ने भई ।
वाहीं जान त डर् भयो र डरले आकाश बिच्मा रही ॥
लाग्यो सुग्रीवलाइ भन्न महाराज सुग्रीव ! खराबी भयो ।
राम लक्ष्मण सितको मिलाप् म सितको वैरी हुन्या मन् गयो ॥६३॥

भाई हो' मितको' जनाउनु असल् सम्झा तँ जा लौ भनी ।
हुकुम् रावणको भयो र अहिले याहाँ म आयाँ पनी ॥
तस्मात् रावणको हुकुम् सुन' तिमी क्या काम आयौ यहाँ ।
सब्लस्कर् लिइ फर्कि जाउ तिमिले फेर् राजधानी महाँ ॥६४॥

लङ्का यो जिति सक्नु छैन अहिले इन्द्रादिले ता पनी ।
वानर् पो तिमि हौ त क्या गरुँ कुरा यो स्थान् जितौला भनी ॥
सीता जो' अहिले हन्याँ त मइले श्रीरामकी पो हन्याँ' ।
भाई हौ मितका विरोध्न गर यो तिम्रो विराम् क्या गन्याँ' ॥६५॥

मेरै' भाइ समान हौ भनि बहुत हित जानि अर्ती दियाँ ।
जो गछौं तर फर्कि जाउ म त हित गर्दैछु गर्दै थियाँ ॥
यस्तो रावणको हुकुम् छ महाराज ! येती भनेभ्यो जसै ।
पक्क्या वानरले तँ खैचि कन खुप् हान्या मुठीले तसै ॥६६॥

१ बबई—भयो ।

२ भारतजीवन, नेपाल—गन्यो । बबई—गन्यो ।

३ होमनाथ—हो ।

४ ऐजन—मितवा ।

५ नेपाल, भारतजीवन—जुनि ।

६ ऐजन—सीताजी ।

७ ऐजन—इरै ।

८ ऐजन—गर्दै ।

९ नेपाल, भारतजीवन—मेरो ।

१० होमनाथ—र ।

वानरले बहुतै फजित् जव गन्या हे राम् ! मन्यौ लौ भनी ।
 श्रीरामचन्द्र सुनुन् भनेर शुकले साहै करायो पनी ॥
 दुत्त हूँ मारन उचित् त होइन प्रभो^१ । बिनती गरेथ्यो जसै
 कुट्नु छैन भनी हुकुम् हुन गयो सून्या र^२ छोड्या तसै ॥६७॥

वानर् देखि छुट्यो जसै उहि वखत् कूदेर आकाश् गयो ।
 क्या उत्तर दिनु हुन्छ पाउँ म जवाफ् जान्छु म भन्दो भयो ॥
 यस्को सुग्रीवले जवाफ् तहि दिया मित् दाज्यु होस् ता पनी ।
 वाली झैं गरि मारुँला अधम होस् भन्दीन दाज्यू पनी ॥६८॥

श्रीरामचन्द्रजिकी सिता हरि कहाँ उम्केर जालास् उसै ।
 यस्तै रावण थ्यै भन्यास् भनि भन्या सुग्रीवजीले तसै ॥
 यस्तो सुग्रीवले जवाफ् जव दिया राम्को हुकुम् भो तहाँ ।
 पक्डुन् वानरले न छोड^३ अहिले कयैदिन् रहोस् यो यहाँ ॥६९॥

श्रीरामचन्द्रजिको हुकुम् यति हुँदा त्यो शूक बन्धन् पन्यो ।
 यस् भन्दा अधि आइ शार्दुल फिन्यो विस्तार् यसैले गन्यो ॥
 विस्तार् शार्दुल देखि रामवलको सून्यो र रात्रण् पनी ।
 चिन्तामा परि गै गयो अति ठुलो आयेछ लस्कर् भनी ॥७०॥

१ नेचड—दूर हुँवन उचित् त होइन भनी । २ होमनाथ—घनेर ।
 भण्डारमण्डप—न हुँदन् भनि रात्रण् ३ देखन—प्रह ।
 बानरन्—बारव प्रभो ।

यै बिच्मा रघुनाथ् रिसाउनु भयो आयेन सागर भनी ।
लाल् लाल् नेत्र गराइ लक्ष्मणजिका सामने हुकुम् भोपनी ॥
हे भाई ! तिमि हामिलाइ यसले सामान्य मानिस् गनी ।
भेटै आज गरेन हेर तिमिले यसको तमासा भनी ॥ ७१ ॥

सागरशोषण गर्नलाइ धनु ली बाण् खैचनू भो जसै ।
कामिन् भूमि पनी भयङ्कर स्वरूप् रामलाइ देख्ती तसै ॥
चार् कोस् तक् त समुद्रको जल पुग्यो दस् दिक् अध्याँरा भया ।
जो जन्तू जलमा थिया ति पनि ता सब् खलबलाई गया ॥ ७२ ॥

यस्तो देखि डराइ सागर तहाँ सुन्दर् स्वरूप् एक धरी ।
भेटी खातिरलाइ रत्नहरु बेस् लीयेर झट्पट् गरी ॥
श्रीरामचन्द्रजिका गया शरणमा भेटी अगाडी धरी ।
पाऊमा परि दण्डवत् पनि गन्या सब् सेखि सान् दुर्गरी ॥ ७३ ॥

हात् जोरी स्तुति विन्ति धिर् गरि गन्या हे नाथ् ! म हूँ जड् यसै ।
सीतानाथ् प्रभुलाइ जानु कसरी क्यै चेत न पाई उसै ॥
चेत् ऐले प्रभुले दिँदा हजुरमा आई शरणमा पयाँ ।
रस्तादिन्छु दया रहोस् म छु अनाथ् हात् जोरि विन्ती गन्याँ ॥ ७४ ॥

१ होमनाथ—देखिन् ।

२ पेर (†) सं०

३ नेपाल—जल् । भारतजीवन—म हुन् ज्याल् ।

अध्यात्मरामायण—जडोइ राम ते सृष्टः

सज्ज निखिल जगत् ।

सागरकाइ वचन् सुनी हुकुम भो साँचो भन्यौ ता पनी ।
 बाण्को थान् त खटाउनाकन पन्यो यसलाइ लौ हान् भनी ॥
 मेरो^१ बाण् त अवश्य काम न गरी फिर्दैन ऐल्हे यसै^२ ।
 ज्यान् राख्छौ^३ त अवश्य देउ बदला टर्दैन यो बाण् कसै ॥ ७५ ॥

श्रीरामचन्द्रजिको हुकुम् यतिसुनी हात् जोरि विन्ती गन्या ।
 पापी छन् दुमकुल्यमा अहिर हुन् उत्तर दिशामा पन्या ॥
 ठाकुरका यहि बाणले जति ति छन् पापी सबै नाश गरोस् ।
 यस्काम्ले म अनाथ गरिब हजुरका दासको सबै ताप् हरोस् ॥ ७६ ॥

यति विनति गन्याको सूनि खुप् हर्ष मानी ।
 सकल हरि दिनु भो तेहि बाण् जल्दि हानी ॥
 रिस सित गइ बाण्ले पापिको नाश गराई ।
 सकि कन फिरि ठोक्रैमा पन्यो बाण आई ॥ ७७ ॥

यै विच्मा ति समुद्रले चरणमा पस्तेर विन्ती गन्या ।
 कीर्ती खुप् रहन्याछ सेतु वलियो हालेर लस्कर् तन्या ॥
 सेतू बाँधनमा समर्थ नल छन् इन्ले त वर्दान् पनी ।
 पायाको छ इ विश्वकर्मसुत हुन् बाँधुन् इ सेतू भनी ॥ ७८ ॥

येती विन्ती गरेर पाउ परि फेर सागर् अदृश्यै भया ।
सागर्को विन्ती सुनी नल पनी राम्का हजुरमा गया ॥
हुकुम् भो नललाइ सेतु तिमिले चाँडै बनाऊ भनी ।
लस्कर् साथ लिया र जल्दि नलले सेतू बनाया पनी ॥७९॥

खुसि भइ नलले सब् वीरको तेज् जगाई ।
वरि परि जति छन् सब् वृक्ष पर्वत मगाई ॥
अघि सरि कन सेतू बाँध्न लाग्या जसै ता ।
शिव भनि रघुनाथले मूर्ति थाप्या तसै ता ॥ ८० ॥

रामेश्वर् भनि नाम् चलोस् अब उपर् सङ्कल्प याहाँ लिई ।
गङ्गाजल् लिन काशि गै कन उ जल् ल्याई नुहाई दिई ॥
फ्याँक्ला कामरु त्यो समुद्रजलमा जसले बगोस् यो भन ।
त्यो जन् मुक्त हवस् भनेर रघुनाथ्को यो हुकुम् भो पनी ॥८१॥

बाँध्या सेतु छपन्न कोस पहिले दिन् दोसरा दिन् असी* ।
कोस् चौरासि सक्या तृतीय दिनमा कम्मर् सबैले कसी ॥
कोस् अष्टासि सक्या चतुर्थ दिनमा बाँकी बयानव्य कोस् ।
पाँचौं दिन महो सक्या नजर भो निस्केन एक कोहि दोष् ॥८२॥

१ ४४ई—वनाये ।

३ नेपाल—दिई ।

२ होमनाथ—पति ।

४ होमनाथ—दिन् दोसरामा असी ।

तेही मार्ग गरेर फौज् सत्र तच्यो ढाक्यो त्रिकुट् पर्वतै ।
 टापू ढाकि दियो रहेन बिचमा खाली भन्याको कतै ॥
 भाईलाइ चढाइ अङ्गद महौ आफू हनुमान् महौ ।
 चढ्नु भो रघुनाथ् र जानु पनि भो थियो जगा उच् जहाँ ॥८३॥

ताहीं गै कन त्यो विचित्र नगरी लङ्कै नजर् भो जसै ।
 त्यो रावण् पनि कौसिमा गइ तमास् हेथ्यो नजर् भो तसै ॥
 यै बिच्मा शुकलाइ छोडि दिनु भो दौडेर त्यो शुक् गयो ।
 रावण् सीत तुरन्त गै कन सबै विस्तार गर्दो भयो ॥८४॥

ऐहे हे महाराज् ! गयाँ हजुरको हुकुम् हुनाले तहाँ ।
 बाँध्या वानरले पन्यो सकसमा आज्ञ कसोरी यहाँ ॥
 ऐहे पो रघुनाथका हुकुमले छोडी दिया जा भनी ।
 बाँच्या बल्ल भनेर हर्ष सित खुप् दौडेर आयौ पनी ॥८५॥

आयो फौज् रघुनाथको अति ठुलो याहीं समुद्रै तरी ।
 जीती सकन्नु कठिन् हुन्या छ बलले ऐहे लडाई गरी ॥
 सीताजी लगि रामका शरणमा की आज पर्नु हवस् ।
 लड्नु मन् छ भन्या तुरन्त अब लौ सङ्ग्राम गर्नु हवस् ॥८६॥

रामको एक समचार म भन्दछु हरिस् सीता कउन् मत् लिई ।
सङ्ग्राम गर्न अगाडि सर् बखत भो सामने मुहँडा दिई ॥
भोली ध्वस्त गराउँछु अधि खबर दीयाँ उचित हो भनी ।
हाँकी भन्छु तँलाइ छोडिन यसै मैले न मारी पनी ॥ ८७ ॥

रावणलाइ सुनाउनु यति थियो हे शुक ! सुनाई दियास् ।
तै जान्छस् त पठाउँ को अरु तहाँ तैले मनैमा लियास् ॥
यस्तो श्रीरघुनाथको हुकुम भो भन्नु समाचार भनी ।
साँचो बित्ति गरी सक्याँ उ समचार मैले हजुरमा पनी ॥ ८८ ॥

मेरो^१ बुद्धि म बित्ति गर्छु अहिले राम हुन् जगत्का पती ।
जीती सक्नु कदापि छैन अरुले क्या भो हजुरको मती ॥
सीता आज लगेर सुम्पनु हवस् रामका चरणमा^२ परी ।
बाँच्न्या येति उपाय देख्छु नहिँ ता आयो मरणको घरी ॥ ८९ ॥

यो बित्ती शुकले गन्यो र सुनि खुप् रावण रिसायो तहाँ ।
लाग्यो भन्न मलाइ पाजि शुक यो अती दिन्या भो यहाँ ॥
औरै कोहि भया त निश्चय यहाँ मारी दिन्या पो थियाँ ।
यस्का गुण अधिका थियाँ र गुणले बाँचिस् बिदा जा दियाँ ॥ ९० ॥

१ नेपाल—अधि ।

२ नेपाल, भारतजीवन—मेरी ।

३ नेपाल—शरणमा । अध्यात्मरामायण—

सीता समर्थ रामाय तत्पादानुचरो भव ।

४ होमनाथ—यसको गुण अधिको थियो ।

५ भारतजीवन—बाँच्यो ।

रावण्ले शुक्लाइ जा भनि तहाँ बीदा जसै ता दियो ।
 त्यो शुक् ब्राह्मण होअघी पछि सराप् पर्दा तहाँ त्यो थियो ॥
 राक्षस् हूनु सराप् पनी तहिँ छुट्यो बीदा तुरुन्तै भयो ।
 रावण् देखि बिदा भयो र पछि ता शुक् ब्राह्मणै भै गयो ॥ ९१ ॥

ब्राह्मण हुन् घरमा थिया शुक् ऋषी एक्दिन् अगस्ती गया ।
 भोजन् दिन्छु अगस्तिलाइ म भनी निम्ता ति गर्दा भया ॥
 स्नान्पानी गरि आउँछु तब भनी हीँड्या अगस्ती जसै ।
 आयो राक्षस वज्रदंष्ट्र रिसले पायो र अन्तर् तसै ॥ ९२ ॥

जस्तो रूप छ अगस्तिको उहि स्वरूप धान्यो र बोल्यो पनी ।
 मासू खान मलाइ देउ तिमिले इच्छा छ मेरो भनी ॥
 यसतो छल् पहिले गन्यो र पछि फेर् खान्या बखतमा पनी ।
 मासू मानिसको लगी मिसि दियो ठिक् शुक्कि पत्नी बनी ॥ ९३ ॥

भाग् देख्ता ति अगस्तिका रिस उठ्यो दीया सरापै पनी ।
 मासू मानिसको दिइस् तँ त भयास् राक्षस् अवश्यै भनी ॥
 शुक्ले विन्ति मन्त्रा खद्वर् हुन भयो यो छल् पचाको जसै ।
 चाँडै छुट्टि हुन्या अगस्ति ऋषिले वेला बताया तसै ॥ ९४ ॥

हे शुक् ! राम अवतार हुन्या छ बस लौ रावण कहाँ गै तहीं ।
 रामको दर्शन पाउला तहिं सराप् छुट्ला न जाऊ कहीं ॥
 यस्तो अति अगस्तिको सुनि उसै माफिक् गन्याका थिया ।
 रामका दर्शनले सराप् छुटि गयो फेर वृत्ति आपनै लिया ॥ ९५ ॥

रावणकी महतारिको पनि पिता हूँ हित् म भन्छु भनी ।
 रावणका नजिकै गई कन भन्यो हित् माल्यवान् ले पनी ॥
 राम नारायण हुन् सिता पनि उनै लक्ष्मी पनी ज्ञानले ।
 सीता सुम्पि दि हाल राख मनमा पूजा गरी ध्यानले ॥ ९६ ॥

उल्का हुन्छ अनेक् अनेक् सहरमा उत्सव् भन्याको रती ।
 काँहीं छैन बताउँ यो म महाराज ! याहाँ हजुरमा कती ॥
 तस्मात् बिन्ति छ यो बहुत हजुरमा हित् जानि लीनू हवस् ।
 सीतानाथ कन ईश्वरै बुझि सिता सुम्पेर दीनू हवस् ॥ ९७ ॥

यो बिन्ती सुनि माल्यवान् सित बहुत रावण रिसायो तहाँ ।
 लाग्यो भन्न रिसाइ आज तिमि क्या बोल्छौ बुढा भै यहाँ ॥
 क्याले राम परमेश्वरै भनि भन्यौ मानिस् त हुन् ती पनी ।
 लिन्छन् वानरको सहाय कसरी जानू त ईश्वर भनी ॥ ९८ ॥

तिम्रा' बात्सुनि चित्त पोल्छ तिमि ता जाऊ घरैमा भनी ।
 मन्त्रीवर्ग लगाइ साथ घरमा जल्दी पठायो पनी ॥
 रावण् उच्च अटालिमा बसि कती आया बडा विर् भनी ।
 हेदै लड्न् खतम् गरी कन हुकुम् दिन्थ्यो लड्न् विर् भनी ॥ ९९

देख्नु भो रघुनाथले र तहि बाण् छोडी दिनु भो जसै ।
 तेस् बाण्ले दस् छत्र दस् मुकुट सब् काटी खसाल्यो तसै ॥
 आफना छत्र र दस् मुकुट जब गिन्यो लाज् मानि रावण् पनी ।
 ओल्यो जल्दि अटालि देखि र गयो हान्नन् इ फेरी भनी ॥ १००

दर्बार् भित्र पसी हुकुम् पनि दियो लौ लड्न् जाऊ भनी ।
 निस्क्या लड्न् भनी प्रहस्तहरु विर् छोपेर भूमी पनी ॥
 रोगा उँट् गदहा र सिंहहरुमा विर् विर् सवारी भया ।
 नाना शस्त्र र अस्त्र ली कन अनेक् विर् लड्न् जल्दी गया ॥ १०१ ॥

चार् ढोका तिर बाट निस्क कन फौज् सामने भयेथ्यो जसै ।
 वानरले नजिकै गई कन जगा घेरी लिया सब् तसै ॥
 रावण्को सब फौज निस्कन तहाँ पायेन ठाउँ पनी ।
 गर्जन्छन् सब वीर वानरहरु राम्चन्द्र जित्छन् भनी ॥ १०२ ॥

यस्तै रित् सित घेरि हात्र पनि सब् लाग्या ति वानरहरू ।
 राक्षस्को पनि फौज् हटेन डरले प्राण् त्यज्न् लाग्यो वरू ॥
 सङ्ग्राम् यस् रितले जसै हुन गयो ताहो ति वानर् भन्या ।
 श्रीराम्को करुणाकटाक्ष हुन गो^२ अत्यन्त योद्धा बन्या ॥१०३॥

राक्षस् तर्फ भन्या घट्यो बल सबै ठूला ठुला विर् मन्था ।
 मान्या वानरले ति राक्षस सबै चौथाइ बाँकी गन्था ॥
 आफ्नू फौज् सब नष्ट देखि कन विर् साह्रै लडाकी सुरो ।
 आयो इन्द्रजितै म लड्दछु भनी सर्वास्त्रमाको पुरो ॥१०४॥

वानर्का सब फौजलाइ हतियार् छडेर मर्दन् गन्थो ।
 श्रीरामले पनि ब्रह्मपाश् अति ठुलो जान्नै र^३ मान्नै पन्थो ॥
 एक् छिन् चुप् रहनू भयो र रघुनाथ् फेरी तयारी भई ।
 ऐले मार्दछु मेघनाद् कन भनी साम्ने उसैका गई ॥१०५॥

मान्नु भो धनु देउ लक्ष्मण भनी श्रीरामजीले जसै ।
 मार्छन् की भनि मेघनाद डरले फर्केर भाग्यो तसै ॥
 भाग्दामा प्रभुजी मुसुक्क मनले हौंसेर भन्छन् अनी ।
 यो बच्चा पनि जोरि खोज्न् म कनै चाहन्छे कच्चा भनी ॥१०६॥

१ होमनाथ—छोड्नु ।

२ ऐवन—गै ।

३ ऐवन—थनेर ।

४ नेपाल, भारत अर्थात्—दिन । मध्यरात्रिमाथि—

क्षण तूष्णीमुवाच स ददर्श पतित वरम् ।

वानरान् रघुप्रेष्ठश्चक्रोऽप्यनलसन्निभ ॥

५ नेपाल—जाउँछ ।

पृथिवितल गिन्याका' विर् बचाऊनलाई ।
हुकुम प्रभुजिको भो विर् हनुमानलाई ॥
दिल न गर हनुमन् ! क्षीर-सागर छ जाऊ ।
तहिं छ अगम पर्वत् द्रोण लीयेर आऊ ॥१०७॥

वखति तहिं छ तेही ख्वाइ यो फौज् बचाऊ ।
यति गरि शुभ कीर्ति दस् दिशामा नचाऊ" ॥
हुकुम सुनि तुरुन्तै द्रोण लीयेर आया ।
पृथिवितल' गिन्याका वीरलाई बचाया ॥१०८॥

यति गरि हनुमान्ले कीर्तिले लोक छाया ।
फिरि लगि उहि पर्वत् द्रोण राखेर आया ॥
जब त वखति पाई होस भो वानरैका' ।
तब त भइ खुसालु नाच्न लाग्या सबै ता ॥१०९॥

लाग्यो" वानरसैन्य गर्जन यसै विच्मार् रावण् तहाँ ।
लाग्यो भन्न मलाइ मार्न बलवान् यो शत्रु आयो यहाँ ॥
जाऊ लौ अतिकाय विरहर् तहाँ खुप्लड्न कम्मर् कस्या ।
मान्या छू तिमिलाइ निश्चय न गै यहाँ घरैमा बस्या ॥११०॥

१ होमनाथ—गिरेका ।

२ देवन—बलाऊ ।

३ भारतदेवन—बखति छिह ।

४ शान्त-व—वानरै ला ।

५ देवन—लाग्य ।

६ देवन—यहाँ ।

हुकुम् यो अतिकाय वीरहरुले सून्या र कम्मर् कसी ।
पौच्या वानर सैन्य मार्न हतियार् छोड्या अगाडी बसी' ॥
वानरले पनि वृक्ष पर्वत मुठी दाहा नखैले गरी ।
रावण्का बलको विनाश् गरि दिया ताहो* अगाडी सरी ॥१११॥

मार्नु भो रघुनाथले कति तहो सुग्रीवजीले कती ।
अङ्गद श्रीहनुमान लक्ष्मण इनै विरले गिराया कती ॥
श्रीराम्को करुणाकटाक्ष हुन गै वानर् बलीया भया ।
राक्षस्मा करुणा भयेन र तहो राक्षस् मरी गै गया ॥११२॥

सर्वेश्वर् सर्वरूपी प्रभु कन यसरी लड्न् पो क्यान पथ्यो ।
वाग्वाण् एक छोडि दीया पनि त ति रिपुको नाश् उसैले त गथ्यो ॥
मायाले सच्चिदात्मा नर भइ नरका शुद्ध लीलादि गर्छन् ।
जुन् लीलाले त पापी अधम पतितका पाप सन्ताप हर्छन् ॥११३॥

रावण्ले अतिकाय वीरहरुको फौज् मारियाको जसै ।
सून्यो दुःख पन्थो र पूर्ण रिसले खुप् लड्न् ओट्यो* तसै ॥
सुन्दर् एक रथमा चढ्यो र हतियार् शस्त्रास्त्र सब् थोक् लिई ।
लङ्कारक्षण गर्नु इन्द्रजितले भन्न्या हुकुम् यो दिई ॥११४॥

१ होमनाथ—पसी ।

२ रेजन—ताँही ।

३ रेजन—श्रीरामचन्द्रको कण्ठ ।

यो पाठ छन्द भङ्ग छ । स०

४ रेजन—दीया ।

*५ रेजन—छो ।

६ नेपल—आयो ।

केही फौज् पनि साथमा लिइ गयो श्रीरामजी छन् जहाँ ।
 रोक्न्या वानरसैन्यले र रिसले मान्यो अनेक विर् तहाँ ॥
 सुग्रीवादि बडा बडा जति थिया विर् विर् तिनैले पनि ।
 जीती सक्नु भयेन सब् कन जित्यो पान्यो* जमिन्मा पनि ॥११५॥

देख्यो विभीषणजिलाइ गदा लियाका ।
 श्रीरामका चरणमा दृढ मन् दियाका ॥
 झन् मुख्य शत्रु त यहीं छ भनेर ठान्यो ।
 साहै रिसाइ कन शक्ति उठाइ हान्यो ॥११६॥

आयो शक्ति तहाँ विभीषणजिको प्राण् खँचन्या सुर् गरी ।
 लक्ष्मणले तहिँ झट् बचाउनु भयो आफू अगाडी सरी ॥
 शक्ती लक्ष्मणलाई बज्रन गयो* लक्ष्मण्जि मूर्छा पन्या ।
 मूर्छा पर्नु कहाँ थियो प्रभुजिले चेष्टा नरैको गन्या ॥११७॥

लक्ष्मणलाई उठाउना कन तहाँ दौडेर रावण् गयो ।
 सक्थ्यो रावणले उठाउन कहाँ आश्चर्य मान्दो भयो ॥
 लक्ष्मणलाई उठाउन्या बखतमा देख्या उठ्यो रिस् पनि ।
 यै विच्मा हनुमान् गया नजिकमा रावण् गिराऊँ भनी ॥११८॥

१ नेपाल, भारतजीवन—मान्यो । अध्यात्म । २ होमनाथ—छैं रने ।

रामायण—पातयान्नास सुग्रीवप्रमुखान्बूध- ३ देवन—गई ।

नायकरन् ।

४ देवन—उठाउने ।

हान्या वज्र समानको' र मुठिले बज्यो मुठी त्यो जसै ।
 रावण् हो बलवान् तथापि रगतै छादै गियो पो तसै ॥
 लक्ष्मण् श्रीहनुमान देखि खुसि भै साहै हलूका भया ।
 लक्ष्मण्लाइ उठाइ जल्दि हनुमान् रामचन्द्रजी थ्यै गया ॥११९॥

लक्ष्मण् नारायणै हुन् भनि बुझि डर भै शक्तिले छाडि दीयो ।
 रावण् मूर्छा पच्याको पनि उठि उ बखत् फेर धनुर्बाण लीयो ॥
 सीतानाथ् श्रीजगन्नाथ् प्रभु पनि हनुमान् वीरका पीठ माहाँ ।
 चढ्नु भो लड्नु मनसुब् गरिकन लिनु भो फेर धनुर्बाण ताहाँ ॥१२०॥

टङ्कार् खुप् धनुको गरी हुकुम भो उम्केर जालास् कहाँ ।
 तेरा बन्धु निभाइ यो रण महाँ माछ्छु तँलाई यहाँ ॥
 रावण्ले इ वचन् सुन्यो र विजवाफ् भैरिस् मनैमा लियो ।
 हान्यो श्रीहनुमानलाइ शरले घाऊ लगाई दियो ॥१२१॥

घाऊ श्रीहनुमानका शरिरमा देख्नु भयेथ्यो जसै ।
 साहै रिस् उठि काल रुद्र सरिका ठाकुर हुन् भो तसै ॥
 घोडा रथ ध्वज सूत शस्त्र धनु सब् छत्रै पताकै पनी ।
 काटी रावणलाइ हान्नु पनि भो मूर्छा परोस् यो भनी ॥१२२॥

लाग्यो वाण् रघुनाथको र तहिं त्यो मूर्छा तुरुन्तै पच्यो ।
 हातैमा धनु थाम्न शक्ति न हुँदा हात् देखि मैमां झच्यो ॥
 यै विचमा सिरको किरिट शरले काटी खसाली दिया ।
 रावण्का सब सेखि सान् प्रभुजिले खँचेर तहाँ लिया ॥१२३॥

बाधा रावणलाइ खुप् सित भयो बीदा प्रभूले पनी ।
 ऐल्हे जा घरमा भनी दिनु भयो भोली लडौंला भनी ॥
 सेखी सान् रति भर् तहाँ न रहँदा रावण् मर्त्या सैं भयो ।
 लाज् मानी कन लड्न् शक्ति न हुँदा फर्केर लड्का गयो ॥१२४॥

लक्ष्मण् मूर्छित सैं भयार रघुनाथ् शोक् गर्न लाग्या हरी ।
 जस्तो मानिस गर्छ सोहि रितका चेष्टा अनेकै गरी ॥
 लक्ष्मणलाइ बचाउ फेरि हनुमन् ! ली आउ औपध् भनी ।
 ह्रुकुम् यो रघुनाथको तहिं हुँदा दौड्या हनुमान् पनी ॥१२५॥

औपध् लीन गया जसै त हनुमान् चाल् पाइ रावण् पनी ।
 रात्रीमा उठि कालनेमि सित गो कयै विघ्न पारुं भनी ॥
 राजा रावणलाइ रात्रि विचमा देख्यो अकस्मात् जसै ।
 सम्मान् खुप् गरि ताहिं हाजिर रह्यो त्यो कालनेमी तसै ॥१२६॥

मैले क्या गरुँ कीन आउनु भयो यो राति एकलै यहाँ ।
 यो बिन्ती सुनि कालनेमि सित सब् विस्तार् बतायो तहाँ ॥
 यस्तो भो सुन कालनेमि अहिले लक्ष्मण् गिन्याका थिया ।
 तिन्लाई पनि फेर बचाउन्न ठुलो रामचन्द्रले सुर् लिया ॥१२७॥

औपध् लीन भनेर आज हनुमान् द्रोणाचलैमा गयो ।
 औपध् ल्याउन विघ्न पार तिमिले लौ जाउ वेला भयो ॥
 मायाले मुनि वेप् धरेर हनुमान्लाई भुलाऊ गई ।
 सक्न्या छौ तिमिले भुलाउन्न ठुला योगी सरीका भई ॥१२८॥

यस्तो रावणले हुकुम जब दियो लौ विघ्न गर् जा भनी ।
 राम् ईश्वर् बुझि कालनेमि विरले क्यै बिन्ति पाच्यो पनी ॥
 येती हित् बुझि बिन्ति गर्छु अधिराज् ! हीतै भन्यो यो भनी ।
 मेरो बिन्ति सधाइ बक्सनु हवस् होला ठुलो हित् पनी ॥१२९॥

ज्यान्को आस् पनि कत्ति छैन अधिराज् ! दीन्यै छु यो ज्यान् पनी ।
 जीतीन्या तर छैन जान इ त हुन् चौधै भुवन्का धनी ॥
 भाई बन्धु मराइ बाँचि कन पो क्या सोख्छ राजा भई ।
 ईश्वर् हुन् पर रामका शरणमा ऐल्हे तुरुन्तै गई ॥१३०॥

सीता सुम्पि दि हाल राज्य पनि यो देऊ विभीषण् गरुन् ।
 खूसी भै कन आज देखि रघुनाथ् तिम्रा विपत्ती हरुन् ॥
 जाऊ लौ वनमा र लेउ मनमा आत्मै विचारको मती ।
 मायाले त भुलाउँछिन् जगतमा यसतै छ तिनको गती ॥१३१॥

आत्मा चिन्न अवश्य पर्छ महाराज् ! एकाग्र भै ध्यान् गरी ।
 आत्मा चिन्न समर्थ होइ न सक्याराम् भज्नु एक् मन् गरी ॥
 कौस्तुभ् हार किरीट केयुर अनेक् भूषण् शरिरमा धरी ।
 आफ्ना यै हृदयारविन्द विचमा राखेर खुप् ध्यान् गरी ॥१३२॥

सीताराम् कन भज्नु पर्छ अधिराज् ! राम् हुन जगतका पती ।
 ईश्वर् जानि अग्र्य छोड तिमिले यसतो विरोधको मती ॥
 येती विन्ति गरेर चुप् भइ रह्यो त्यो कालनेमी तहाँ ।
 अम्रित्तुल्य वचन् सुन्यो त पनि त्योलिन्ध्यो अधमूले कह्यो ॥१३३॥

रावणले त रिसाइ तेस् कन तहाँ झन् मार्न मन्सुब् धन्यो ।
 मान्यं मन् वृद्धि कालनेमि विरले फेर् विन्ति ताहाँ गन्यो ॥
 यसतो क्यान रिसानि हुन्छ अधिराज् ! ऐल्हे तहाँ मै गर्दै ।
 सर्कारको सब काम वन्दछ भन्या जान्छ तयारी भई ॥१३४॥

येती बिन्ति गरेर तेहि बिचमा उठेर दौड्यो पनी ।
लाग्यो गर्न उपाय फेरि हनुमान् फिर्ने न पाउन् भनी ॥
रस्तामा गइ एक तपोवन असल् तेसले तयारी गच्यो ।
मायाले फुलका र फल् सहितका वृक्षादिले वन् भन्यो ॥१३५॥

एक आश्रम पनि कल्पना तहिं गच्यो आफू मुनीश्वर् भनी ।
तेसै आश्रममा बस्यो म हनुमानलाई छल्ला भनी ॥
तेस्का शिष्य अनेक थिया वरिपरी ताहीं हनुमान् गया ।
क्या देख्याँ अघि आश्रमै पनि यहाँ थीयेन भन्दा भया ॥१३६॥

कस्को आश्रम हो बुझी जल पिई जौला म जल्दी भनी ।
बुझ्ने खातिर तेहि आश्रम विषे पाँच्या हनुमान् पनी ॥
योगी सैं भइ कालनेमि शिवको पूजा विधानले गरी ।
कुन् रितले हनुमानलाई ठगुला भन्न्या इरादा धरी ॥१३७॥

थीयो आश्रम भित्र दर्शन गरूँ भन्न्या इरादा धन्या ।
योगेश्वर् बुझि भक्ति राखि हनुमान्ज्यूले नमस्कार गन्या ॥
दुत् हूँ श्रीरघुनाथको म हनुमान् भन्छन् मलाई पनी ।
औषध ल्याउनको हुकुम् प्रभुजिको हुँदा म आयौं भनी ॥१३८॥

सव वृत्तान्त गन्या र जल् पिउनको इच्छा बहूतै थियो ।
खोज्या जल् हनुमानले र खुसि मै तेसले तहाँ जल् दियो ॥
आऊ फल् फुल खाउ पीउ हनुमन् ! ठण्डा छ यो जल् पनी ।
साह्रै हतपत गर्न छैन तिमिले कैल्हे म जौला भनी ॥

योगी हूँ सब जान्दछु म अहिले रामले नजर् खुप् गरी ।
 लक्ष्मण्लाई वचाइ बक्सनु भयो सम्पूर्ण बाधा हरी ॥
 वानरको पनि फौज खडा सब भयो येती भनेथ्यो जसै ।
 तिर्खा मेटिइन्या न देखि जलले बोल्या हनुमान् तसै ॥१४०॥

तिर्खा ज्यादि छ जल् कमी छ यतिले मेट्त्तैन तिर्खा पनी ।
 घेरै जल् छ कहाँ बताउनु हवस् बाहाँ म खाँला भनी ॥
 सून्यो श्रीहनुमानका र इ वचन् कै एक तलाऊ थियो ।
 त्यो देखाउनलाई एक अगुवा शिष्यै पठाई दियो ॥१४१॥

ऐल्हे जाउ र जल् पियेरै हनुमन् ! फर्केर आऊ यहाँ ।
 केही मन्त्र म दिन्छु त्यो सुनि गया मिलन्या छ औपध् तहाँ ॥
 सून्या श्रीहनुमानले र इ वचन् वेस् हो हवस् लौ भनी ।
 पाँच्या जल्दि तलाउमार हनुमान् विरले पिया जल् पनी ॥१४२॥

ताहाँ तेहि तलाउ भित्र मकरी कै एक वस्याकी थिई ।
 खैची श्रीहनुमानलाई निलुँला भन्या ठुलो सुर् लिई ॥
 च्यापू च्याति पछारि तार्हि मकरीलाई निभाया जसै ।
 स्त्रीको सुन्दर रुप वन्यो र विनती त्यो गर्न लागी तसै ॥१४३॥

स्वर्गैमा म त अप्सरा अधि थियाँ नाम् धान्यमाली थियो ।
 ब्राह्मण्कां त सरापले मकरिको रूप् यो बनाई दियो ॥
 तेसै रूप् कन मारि बक्सनु हुँदा आपत्ति मेरी गई ।
 जान्छु स्वर्ग विषे म फेरि हनुमन् ! जस्ता कि तस्ती भई ॥ १४४ ॥

अकों विन्ति म गर्छु अर्ति सरिको त्यो हो हजुरको खुनी ।
 जस्लाई मुनि भन्नु हुन्छ हनुमन् ! थियो कहाँ त्यो मुनी ॥
 औषध् लीन गयेछ आज हनुमान् लौ विघ्न गर् जा भनी ।
 रावण्ले उपदेश् दियो र बलवान् त्यो कालनेमी पनी ॥ १४५ ॥

विघ्नै गर्न भनेर आइ अहिले त्यो चाल तेस्ले गन्यो ।
 तेस्लाई तर्हि मार औषधि पनी ली* जाउ बेला पन्यो ॥
 यो विन्ती गरि इन्द्रका हजुरमा त्यो धान्यमाली गई ।
 आश्रममा हनुमान् फिन्थो उहि बखत् केही न जान्थ्यो भई ॥ १४६ ॥

देख्यो श्रीहनुमानलाई नजिकै आई पुग्याका जसै ।
 मेरो काम् अब सिद्ध गर्दछु भनी त्यो बोल्न लाग्यो तसै ॥
 ऐल्हे दिन्छु म सिद्ध मन्त्र हनुमन् ! यो मन्त्र लेऊ पनी ।
 देऊ लौ गुरुदक्षिणा पनि ठुला मेरा गुरु हौ भनी ॥ १४७ ॥

छलछामका इ वचन् सुन्या र हनुमान् विरुका उठ्यो रिस् पनी ।
 हान्या मुड्कि उठाइ तेहि बिचमा लौ दक्षिणा ले भनी ॥
 पायो चोट् तहिं मुड्किको र मुनिजेष तेस्को तुरुन्तै गयो ।
 जस्तो राक्षसको स्वरूप अधि थियो सोही स्वरूपको भयो ॥ १४८ ॥

माया राक्षसका अनेक् तरहका त्यो गर्न लाग्यो जसै ।
 हान्या मुड्कि उठाइ फेरि सिरमा ताहीं मन्यो त्यो तसै ॥
 येती कर्म गरेर जल्दि हनुमान् द्रोणाचलैमा गया ।
 पर्वत बोकि तुरुन्त फर्कि सहजै दाखिल् प्रभू ध्यै भया ॥ १४९ ॥

खूसी खुप् रघुनाथ तहो हुनु भयो औषध सुपेण्ले गन्या ।
 बाधा लक्ष्मणका सबै जति थिया त्यै औषधीले हन्या ॥
 रावण माथि दगा घरेर सहजै लक्ष्मण उठ्याथ्या जसै ।
 बाँच्या भाइ दया गन्यौ' र हनुमन् ! भन्न्या हुकुम् भो तसै ॥ १५० ॥

सङ्ग्रामको मतलब गरेर हनुमान् सामने हुनु भो तहो ।
 बानरको पनि फौज सबै अधि सन्यो* ऊ झन् रहन्थ्यो कहो ॥
 जस्तै सर्प गिराउँछन् गरुडले सोही तमासा गरी ।
 रावण्लाइ गिराइ वक्सनु हुँदा गीरेर मूर्छा परी ॥ १५१ ॥

ऊठी दुःख बहूत पाइ मनले हारी गयाको, थियो ।
 श्रीरामचन्द्रजिको प्रचण्ड बल सब वूझी लहड् खुप्लियो ॥
 बेस् सिंहासनमा बसी सकल विर् राखी सभा खुप् गरी ।
 लाग्यो भन्न म मर्छु हेर विर हो ! रामका अगाडी परी ॥१५२॥

राम नारायण हुन् अवश्य बुझियो चौधै भुवन्का धनी ।
 मानिस्को अवतार लिया प्रभुजिले मार्छन् मलाई पनी ॥
 मानिस् देखि त मर्न पर्छ मइले* ब्रह्माजिको वर् छ यो ।
 मानिस् भैरघुनाथ सन्या अधि भन्या काल्टार्न सकन्या छको १५३

राजा विर् अनरण्य सूर्यकुलमा कै एक महात्मा थिया ।
 मैले व्यर्थ विरोध् गन्या र उ बखत् तिनले सराप् पो दिया ॥
 मेरा वश महौ अवश्य अवतार नारायणैले लिनन् ।
 तेरो राक्षसवंश मारि सहजै तैलाइ मारी दिनन् ॥१५४॥

दीया येति सराप् र तेस् बखतमा राजा बिस्ती पो गया ।
 सोही पूर्ण गराउना कन यहाँ श्रीराम तयारी भया ॥
 आया श्रीरघुनाथ मलाई अहिले मार्ने इरादा धरी ।
 मार्छन् निश्चय आज मर्छु सहजै रामका अगाडी परी ॥१५५॥

भाई मूर्ख छ कुम्भकर्ण अझ तक् यस्तो पन्यो ता पनी ।
 सूतेको छ उठाइ ल्याउ अहिले चॉडो हुकुम् भो भनी ॥
 हुकुम् पाइ बडा बडा विर गया ल्याओँ उठाई भनी ।
 पाँची जल्दि उठाइ झट् हजुरमा ल्याई पुन्याया पनी ॥१५६॥

पाऊमा परि कुम्भकर्ण बलवान् साम्ने बसेथ्यो जसै ।
 रावणले पनि दिन् वचन् गरि सबै विस्तार् सुनायो तसै ॥
 हे भाई ! सुन कुम्भकर्ण ! अहिले आपत् मलाई पन्या ।
 छोरा नाति समेत बडा विरहरू ऐल्हे बहूतै मन्या ॥१५७॥

प्राण्को अन्त्य हुने बखत् भइ गयो बाँचन्या उपायै' कहू ।
 राम् शत्रू बलवान् बुझिन्छ तिमि लौ साहै चनाखा रहू ॥
 गम्भिर येहि समुद्रमा पनि सहज् साँघू लगाई तन्या ।
 बानर्को सब फौज् समेत तरि यहाँ धेर वीरको नाश गन्या ॥१५८॥

बानर् देख्लु म विर् अनेक् तरहका सूरा लडाफी बडा ।
 हाम्रा लस्करमा अनेक् विर मन्या बानर् सबै छन् खडा ॥
 तिन्को नाश गरि सकन्नु देख्तिन यहाँ कोनै उपाई गरी' ।
 नाश तिन्को तिमिले गराउ अहिले चॉडो अगाडी सरी ॥१५९॥

रावण्ले इ वचन् विलाप सरिका बोली सकेथ्यो जसै ।
 हॉस्यो खुप् सित कुम्भकर्ण र तहॉ बिन्ती गन्थो साफ् तसै ॥
 मैले क्या गरुं बिन्ति आज अधिराज् ! पैल्ले गन्थाध्यो पनी ।
 राम् नारायण हुन् सिता प्रभुजिकी हुन् योगमाया भनी ॥१६०॥

मेरो बिन्ति सधेन उस् बखतमा झन् खुप् रिसानी भयो ।
 तेसैको फल हो अवश्य अधिराज् ! जो मन्त्रिको^१ ज्यान् गयो ॥
 एक् दिन् पर्वतका उपर् शिखरमा थीयाँ म रात्री महॉ ।
 नारदजी कन मध्य रात्रि बिचमा^२ देख्याँ अकस्मात् तहॉ ॥१६१॥

सौध्याँ आउनु भो हजुर किन यहाँ जानू छ काहॉ भनी ।
 मेरो बिन्ति सुनेर सब् ति ऋषिले विस्तार् बताया पनी ॥
 विस्तार् लौ सुनकुम्भकर्ण ! अहिले जीतेर सब् लोक लियौ ।
 इन्द्रादीहरुलाइ दुःख तिमिले अत्यन्त साह्रै दियौ ॥१६२॥

सब् इन्द्रादि ति विष्णुका हजुरमा पौँची शरणमा पन्था ।
 यस्^३ रावण् कन मारिदेउ भगवन् ! भन्थ्या त बिन्ती गन्था ॥
 ब्रह्माको वरदान् छ मर्नु तईले मानीस देखी भनी ।
 मानिस् भै कन मारि बक्सनु हवस् मर्न्या छ रावण् पनी ॥१६३॥

१ नेपाल—भन्त्रिका ।

२ नेपाल, भारतजीवन—भय बीच वनमा ।

अध्यात्मरामायण—एकदाह वने सानौ

विशालया स्थितो विद्धि ।

३ होपनाथ—यै ।

येती विन्ति गरेर देवगण सब् पाऊ पन्याथ्या जसै ।
 सोही रित् सित मारुँला भनि हुकुम् श्रीविष्णुको भो तसै ॥
 सोही बात् परिपूर्ण गर्न रघुनाथ् ऐल्हे तयारी भया ।
 मान्यैछन् तिमिलाइ निश्चय भनी ऊठेर नारद् गया ॥१६४॥

तस्मात् अवश्य रघुनाथ् कन देव जानी ।
 ई वैरि हुन् भनि यहाँ रति भर् न मानी ॥
 यो वैरभाव तिमिले अब छोडि^१ देऊ ।
 भक्ती गरी कन भजन् गरि आज लेऊ ॥१६५॥

भक्ती मुख्य छ सर्व साधन महौ भक्ती छ सब् ज्ञान् दिन्या ।
 भक्तीले सब मुक्त हुन्छ दुनियाँ यो नित्य जानी लिन्या ॥
 भक्तीहिन् भइ कर्म गर्दछ भन्या यो निष्फलै हो भनी ।
 जानी श्रीरघुनाथका चरणमा भक्ती लगाऊ पनी ॥१६६॥

हज्जारन् अवतार छन् प्रभुजिका रामावतार्ले सरी ।
 आर्को छैन भजन् गन्यो भनि भन्या जस्का भजन्ले गरी ॥
 जाला दुःख कतै न पाइ सहजै संसारसागर् तरी ।
 सोही ठाम् पुगि जान्छ पूर्ण रूपले जाहाँ रहन्छन् हरी ॥१६७॥

जो रामचन्द्र तिर रात् दिन चित्त घर्छन् ।
राम् कै चरित्र पढ़ि खुप् सित मग्न पछन् ॥
तिन्का ति कर्मवशका सब पाप छुट्छन् ।
वैकुण्ठका सकल सौख्य तिनै त लुट्छन् ॥१६८॥

सून्यो विन्ति र कुम्भकर्ण विरको साहै रिसायो पनी ।
लाग्यो भन्न तँलाइ डाकिन यहाँ* ज्ञान सुन्न देलास् भनी ॥
जस्तो भन्छु म सोहि मान्नु छ भन्या गर् युद्ध साम्ने सरी* ।
सुतनाको मतलब छ पो पनि भन्या जा सुत् पलङ्मा परी ॥१६९॥

रावणका इ वचन् सुनेर अहिले साहै रिसाया भनी ।
क्यै उत्तर न गरी उठी कन गयो खुप्लडन् आँख्यो पनी ॥
परखाल् नाघि गयो र लडन् कन सुर् बाँधी करायो जसै ।
कालै तुल्य बुझेर वानरहरू साहै डराया तसै ॥१७०॥

विर् विर् वानरलाइ पक्डि मुखमा हाल्दै र निल्दै गयो ।
प्याँख् लागी कन पर्वतै उडि तहाँ आई गया झैं भयो ॥
सक्थ्यो*कुन् अघि टिक्न तेस् बखतमा तेस्का अगाडी परी* ।
वानरको सब फोज् तहाँ हटि गयो साहै सकस्मा परी ॥१७१॥

१ भरतजीवन—मन्त्र १ ।

२ ऐवन—कर्म सबस्य ।

३ नेपाल—दाहि कन कथा ।

४ ऐवन—पर ।

५ होमनाथ—सकथ्य ।

६ ऐवन—सरी ।

दाज्यू भनी तहिं विभीषण भेट्न् आया ।
 पाऊ परी कन बहुत् गरि बिनित लाया ॥
 'कान्छो विभीषण म हूँ करुणा म पाऊँ ।
 लङ्का महाँ म कन वसल मिलेन ठाऊँ ॥१७२॥

सीता न' राख घरमा तिमि सुम्पि देऊ ।
 रामचन्द्रलाई परमेश्वर जानि लेऊ ॥
 बिनती गन्याँ यति र लात पनि मारि लीया ।
 निक्केर जा भनि मलाई निकालि दीया ॥१७३॥

चार मन्त्रि साथ लिइ निक्कि म याहिं आयाँ ।
 श्रीरामका शरणमा परि बिनित लायाँ ॥
 ठूलो दया गरि लिया प्रभुले मलाई ।
 आज्काल् खुसी छु रघुनाथ् सित वसल पाई ॥१७४॥

बिनती विभीषणजिको जब सुनि लीयो ।
 भाई चिन्ही कन खुसी भइ काख लीयो ॥
 भाई ! चिरञ्जिवि रक्षा तिमि दैव जानी ।
 रामचन्द्रको गर भजन् अति हर्ष मानी ॥१७५॥

खुप् भक्त छर्^१ बुझि लियो^२ तिमि भाइलाई ।
 भन्थ्या^३ चिन्हेर अघि नारदले मलाई ॥
 साँचै^४ भयो ति ऋषिले जति हो भन्याको ।
 प्रत्यक्ष देख्छु तिमि भक्त बडा बन्थाको ॥१७६॥

भाई विभीषण ! परै रहु जल्दि जाऊ ।
 सङ्ग्रामको^५ बखतमा नजिकै न आऊ ॥
 यस्ता वचन् सुनि विदा भइ फर्कि आया ।
 थामी न सक्नु भइ आँसु पनी खसाया ॥१७७॥

बीदा भै जब ता विभीषण फिर्चा यो फौज् गिरायो पनी ।
 लाग्यो घुम्न र कुम्भकर्ण विरले धेर फौज् गिराउँ भनी ॥
 वानरको^६ सब फौजलाइ वलले थिच्तै र मिच्तै गयो ।
 कुन्^७ सक्थ्यो अघि टिक्न तेस् बखतमा खुप् ध्वस्त गर्दो भयो १७८

मुद्गर हात लियेर येहि रितले त्यो घुम्न लाग्यो जसै ।
 फौज्को नाश बहूतै^८ गच्यो र रघुनाथ साह्रै रिसाया तसै ॥
 वायव्यास्त्र उठाइ मुद्गर समेत हातै खसाल्छ भनी ।
 हान्या श्रीरघुनाथले र सहजै काटी खसाल्या पनी ॥१७९॥

१ हाथनाथ—छो ।

२ ऐजन—लियो ।

३ ऐजन—भन्थे ।

४ ऐजन—साँचो ।

५ ऐजन—सङ्ग्रामको ।

६ नेपाल, भारतदेखि—वानर ।

७ होमनाथ—को ।

८ ऐजन—नाश बहूत ।

गीच्यो हात् जब कुम्भकर्ण विरको मुद्गर् सहितको तहाँ ।
 ठूलो शब्द गरेर फेरि रिसले घायो प्रभू छर् जहाँ ॥
 साल्को वृक्ष उखेलि हान्न भनियो आयो नजिकमा जसै ।
 तेही हात् पनि काटि बक्सनु भयो वानर् भया खुस् तसै ॥१८०॥

हातै गिच्या जब दुवै तब खुप् करायो ।
 साहै रिसाइ रघुनाथ् तिर दौडि आयो ॥
 फेर् अर्धचन्द्र सरिका दुइ बाण लीया ।
 गोडै पनी सहज काटि खसालि दीया ॥१८१॥

हात् पाउ केहि न हुँदा अति दुःख पायो ।
 मुख् बाइ राम् कन निलूँ भनि घस्ति आयो ॥
 राम्चन्द्रले पनि मुखै भरि बाण हान्या ।
 त्यो देखि फौजहरुले अति हर्ष मान्या ॥१८२॥

यै रित् गरेर अधि बाट थला बसायो ।
 फेर् हानि ऐन्द्रशरले त सिरै खसाया ॥
 ढोका थुन्यो सहरको सिरले त ताहाँ ।
 गिङ्ग् उफ्रि गै कन पन्यो र समुद्र माहाँ ॥१८३॥

ग्राहादि जन्तु मिचि नाश् बहुतै गरायो ।
 इन्द्रादि देवगणकां पनि ताप् हरायो ॥
 खुप् पुप्पवृष्टि रघुनाथ उपर् खसायो ।
 रामलाइ भेट्न् भनि नारद ताहिं आया ॥१८४॥

नारदले स्तुति खुप् गन्या प्रभुजिको नारायणै हुन् भनी ।
 भोली देखि हुन्या कुरा जति थिया सो सब बताया पनी ॥
 हे नाथ ! विर यहि कुम्भकर्ण विर हो यो विर सहजमा गयो ।
 खूपै विर अब इन्द्रजित् छ उसको लौ भोलि बेला भयो ॥१८५॥

भोली मर्दछ इन्द्रजित् पनि यहाँ लक्ष्मणजिका हात् परी ।
 आफैँ मारु हुन्या छ रावण भन्या पसीं लडाई गरी ॥
 देख्न्यै छन् मुनिदेवसिद्धगणले त्यो सब तमासा भनी ।
 नारद ताँहि बिदा भई गई गया त्यो ब्रह्मलोकमा पनी ॥१८६॥

रावणले पनि कुम्भकर्ण त मन्यो भन्न्या सुनेथ्यो जसै ।
 साहै दुःख परी विलाप् पर्नि गरी मूर्छा पन्यो खुप् तसै ॥
 रावणलाइ बुझाउना कन अघी त्यो इन्द्रजित् विर सन्यो ।
 जल्दी विन्ति गन्यो खडै छु म छँदै कुन् ताप् हजुरमा पन्यो ॥१८७॥

१ होमनाथ—देवगणको ।
 २ ऐबन—गिरावा ।
 ३ ऐबन—ठूलो ।
 ४ नेपाल, भारतजीवन—उत्तर ।

५ होमनाथ—मने
 ६ नेपाल—कन ।
 ७ होमनाथ—ती ।
 ८ नेपाल—कन ।

शत्रूको भय आज कचि न रहोस् ई शत्रु मै मारुँला ।
 सब् शत्रूहरु मारि ताप् हजुरको चाँडै सहज् टारुँला ॥
 होम् गर्छु म निकुम्भिला स्थल महौं ऐल्हे लुरुन्तै गई ।
 होम् सम्पूर्ण गन्या मलाइ अहिले अग्नी प्रसन्नै भई ॥१८८॥

दीन्याछन् हतियार् तिनै लिइ गई सङ्ग्राम गर्छु जसै ।
 कुन् सामने भइ टिक्छ तेस् वखतमा सब् ध्वस्त हुन्छन् तसै ॥
 येती विन्ति गन्यो र होम् गरुँ भनी उठेर जल्दी गयो ।
 भक्ती राखि निकुम्भिला स्थल महौं होम् गर्न लाग्दो भयो ॥१८९॥

सून्या त्यो समचार विभीषणजिले होम् गर्न लाग्यो भनी ।
 सो विस्तार् रघुनाथका हजुरमा गै विन्ति पाच्या पनी ॥
 ऐल्हे हे रघुनाथ ! इन्द्रजितले होम् गर्न लाग्यो भनी ।
 सून्याँ यो सुनि विन्ति गर्न अहिले आयौं हजुरमा पनी ॥१९०॥

होम्को विघ्न त गर्नु पर्छ अधिराज् ! होम् सिद्ध पाच्यो भन्या ।
 राक्षसगण् जिति सकनु छैन कहिले ई सब् अजेयै बन्या ॥
 लक्ष्मण्लाइ मलाइ वक्सनु हवस् हूकुम् म जान्छु तहाँ ।
 मार्छन् लक्ष्मणले अवश्य अहिले त्यो बाँच्न सक्ला कहौं ॥१९१॥

१ सबै पुस्तकमा “होम् गर्छु भनि निकुम्भिलास्थल महौं” भन्ने पाठ छ । तर सो स्थानको नाम निकुम्भिला हो । अध्यात्मरामायण—गत्वा

निकुम्भिला सबलपत्निका इत्यादिनाम् । अनप्य भाषी दियेको पाठ हुनु पर्छ । स० २ होमनाथ—सब ।

येती विन्ति सुनी हुकुम् हुन गयो मै जान्छु माछ्छु भनी ।
 फेरी विन्ति विभीषणै सरि गन्या यसतो छ यो विर् भनी ॥
 खाँदै कत्ति न खाइ कत्ति न सुती रात्रि दिन नियम् खुप गरी ।
 जस्का बर्त छ बाह्र वर्ष उ पुरुष तेरा अगाडी सरी ॥१९२॥

तेरो प्राण लिन्या छ यो छ वरदान् यसतो हुनाले गरी ।
 मारी सक्नु कदापि छैन अहिले कोही अगाडी सरी ॥
 रात्रि दिन कत्ति न खाइ कत्ति न सुती तेस्तो रह्याको यहाँ ।
 लक्ष्मण छन् अब लौ हुकुम् दिनु हवस् तेस्लाइ मारुन् तहाँ ॥१९३॥

ईश्वर् तिमी हौ रघुनाथ इ भाई ।
 लक्ष्मण त शेष हुन् करुणा जनार्ण ॥
 भूमार हर्ना कन जन्म लीयौ ।
 यो रुप भजन् गर्न बनाइ दीयौ ॥१९४॥

सौचो विन्ति गन्यौ म जान्दछु सबै यो विर् छ यसतो भनी ।
 हिँड्दै देखि न खाइ कत्ति न सुती लक्ष्मण रह्याका पनी ॥
 जानी जानि म चुप् रछौ किन भन्या लाग्नु छ यो काम् पनी ।
 उत्तर येति तहाँ विभीषणजिका साम्ने हुकुम् भो पनी ॥१९५॥

१ होमनाथ—जसको ।

२ हामनाथ—येती । भारतजीवन—येती ।

नेपाल—येती (देख्ने ?)

३ होमनाथ—रघुनाथ भाई । अध्यात्मरासायण—

त्वमव साक्षाज्जगत्प्राग्भीषो नारायणो लक्ष्मण

एव शेष ।

४ ऐजन—साथै ।

लक्ष्मणलाइ पनी हुकुम् तहिं भयो भाई ! तयारी भयो ।
 केही फौज् पनि साथमा लिइ तहाँ ऐल्हे तुरुन्तै गयो ॥
 चाँडै प्राण् लिइ हाल इन्द्रजितको जान्छन् विभीषण् पनी ।
 सब्को छिद्र बताउनन् बखतमा यसतो छ यहाँ भनी ॥१९६॥

हुकुम् यो रघुनाथको सुनि धनू लीई तयारी भयो ।
 राम्का पाउ समाइ लक्ष्मण तहाँ क्यै बोल्न लागी गया ॥
 मेरा बाण् अब इन्द्रजीत विरका प्राण्लाइ जल्दी हरी ।
 पाताल भोगवती महौ पुगि तहाँ निर्मल् हुनन् खान् गरी ॥१९७॥

येती बित्ति गरी घुमी वरिपरी लक्ष्मण् चरण्मा पन्या ।
 बीदा भै रघुनाथका हुकुमले साइत् तुरुन्तै गन्या ॥
 केहीफौज् लिइ जाम्बवान् रहनुमान् अङ्गद इसाथ्मा गया ।
 पौंच्या जल्दि र इन्द्रजीत विरका फौज्लाइ देख्ता भयो ॥१९८॥

हुकुम् सिरोपर धरी कन जल्दि पौंची ।
 लक्ष्मण् अघी जब सन्या धनुलाइ खैची ॥
 लस्करहरू पनि अगाडि सरेर घाया ।
 ताहाँ विभीषण अघी सरि बित्ति लाया ॥१९९॥

१ होमनाथ—भई ।

२ ऐजन—गई ।

३ ऐजन—रामको ।

४ ऐजन—विरको ।

५ नेपाल, भारतजीवन—पौचि जल्दी ।

६ ऐजन—लक्ष्मणहरू ।

कालो मण्डल देखिइन्छ अधि जो त्यो फौज हो वीरको ।
 टुक् टुक् पारि गिराइ बक्सनु हवस् सब् वीरका सीरको ॥
 ऐल्हे जल्दि न हानि बक्सनु भया होम् सिद्ध गर्न्या छ यो ।
 होम्को सिद्ध गर्न्यो भन्या हुँदि कसै जीती न सकनू छ यो' ॥२००॥

तेस् फौज्लाइ गिराइ बक्सनु भया त्यो इन्द्रजित् विर् पनी ।
 होम् छोडी कनलड्न आउँछ यहाँ त्यो फौज् गिरायो भनी ॥
 येही युक्ति तहाँ विभीषणजिले विन्ती गर्न्याध्या जसै ।
 लक्ष्मणले पनि सैन्य माथि शरको वृष्टी गराया' तसै ॥२०१॥

वानरले पनि वृक्ष पर्वत शिला फौज् माथि फेंक्या जसै ।
 राक्षस्को पनि फौज् अधी सरि सरी खुप् लड्न लाग्यो तसै ॥
 लक्ष्मणले शरले अनेक् तरहले मान्या र नास्यो' भनी ।
 साह्रै क्रोध गरेर इन्द्रजित् विर् होम् छोडि आयो पनी ॥२०२॥

पक्का बेस् रथमा चढी धनु लिई सामने अगाडी सरी ।
 लाग्यो लक्ष्मणलाई भन्न अब हेर् मेरा अगाडी परी ॥
 आँटिस् मर्न भन्यो र तार्हि नजिकै थीया विभीषण् पनी ।
 तिनलाई पनि खुप् भन्यो तँ कुलको शत्रू अधम् होस् भनी ॥२०३॥

१ होमनाय—जीती न सकनू भयो ।

३ नेपाल—नास्य ।

२ सन्ने पुस्तकमा "गिरायो" भन्ने पाठ छ तर

४ बर्ह—हे ।

"गराया" भन्ने पाठ भये राम्रो हुँदो हो । स०

येती भन्यो र रिसले रथमा बस्याको ।
 सब्लाइ जित्नु भनि कम्मर खुप् कस्याको ॥
 केही न टेरी अरु वानरलाइ हेलो ।
 साह्रै गराइ कन भन्छ परे इ फेला' ॥ २०४ ॥

प्राण् बाण हानि सबको^१ म हरेर लिन्छ ।
 तिम्रो शरिर् पृथिविमा म गिराइ दिन्छ ॥
 यस्ता वचन् सुनि ति लक्ष्मणजी रिसाया ।
 हान्या र बाण् तहिं तुरुन्त थला बसाया ॥ २०५ ॥

मूर्छा पन्यो दुइ घरी र जुरुक्क ऊठ्यो ।
 लाल् लाल् नजर् गरि रिसाइ अगाडि छुट्यो ॥
 मेरो पराक्रम रती न बुझेर पैल्हे ।
 हानिस् पराक्रम तँ^२ लौ बुझिले न ऐल्हे ॥ २०६ ॥

येती भन्यो र मनले अति वीर मानी ।
 लक्ष्मणजिलाइ तहि सात् शर जल्दि हानी ॥
 दस् बाणले त हनुमान् विरलाइ हान्यो ।
 झन् मुख्य शत्रु त विभीषणलाइ मान्यो^३ ॥ २०७ ॥

१ नेपाल—पन्यो नि फेला ।

२ ऐवन—सबका ।

३ नेपाल, भारतजीवन—त । मध्यारमरामायण—

यदि ते प्रथमे युद्धे न दृष्टो मे पराक्रम ।

अथ त्वां ददशयिष्यामि तिष्ठेदानीं व्यवस्थित ॥

४ बर्ह — ठायो ।

हान्यो फेर् सय शर् विभीषण उपर् येती गरेथ्यो जसै ।
हान्या लक्ष्मणले कवच् शरिरको काटी दिया पो तसै ॥
हज्जार शर् कन हानि लक्ष्मणजिका गाथका कवचको पनी ।
डक् पारेर् गिराउँदो तहिं भयो मेरो गिरायो भनी ॥२०८॥

लक्ष्मणले पनि फेरि पाँच शरले घोडा र रथ सुत् धनू ।
काटी बक्सनु भो उसै बखतमा आर्को उठायो धनू ॥
फेर् तेसै धनुलाइ काटि दिनु भो तिन बाणले फेर् धनू ।
लीयो लक्ष्मणलाइ घेर शरले हान्यो छिटो क्या भनू ॥२०९॥

बाणैले गरि सत्र् भन्यो दस दिशा वानर् सकस्मा पन्या ।
लक्ष्मणले पनि इन्द्रजीत विरको प्राण् लीन मनसुब् धन्या ॥
जुन् इन्द्रास्त्र थियो उही धनु महौ लाई अगाडी सन्या ।
चिन्तन् श्रीरघुनाथको गरि तहौ जल्दी प्रतिज्ञा गन्या ॥२१०॥

धर्मात्मा यदि सत्य दाशरथि छन् हुन् नाथ जगतका धनी ।
साँचै ता अब इन्द्रजित् यहिं मरोस् येसै शरैले भनी ॥
छोड्या बाण र इन्द्रजीत विरको सीरै खसाया जसै ।
इन्द्रादीहरु पुष्पवृष्टि खुसि भै खुप् गर्न लाग्या तसै ॥२११॥

हे नाथ् ! हजुर् गुरु भई पनि दुःख पर्न्या ।
 क्या भो मलाइ कसरी अब चित्त धर्न्या ॥
 यस् रामले सकल बन्धु र पुत्र मान्यो ।
 सूरु अनेक् विरहरू पनि छुट्टि पान्यो ॥ २२० ॥

रावण्को विनती सुन्या र गुरुले पायेछ आपत् भनी ।
 गर्ना सम्म गरोस् भनेर उपदेश् दीया गुरुले पनी ॥
 हे रावण् ! सुन मन्त्र दिन्छु अब गैहोम् गर्नु खुप ध्यान् धरी ।
 होम् सम्पूर्ण गन्यौ भन्या त हतियार् मिल्नन् तिनैले गरी ॥ २२१ ॥

जित्नुया छौ सब वीरलाई भनि यो आज्ञा गुरुको जसै ।
 पायेथ्यो खुसि भै उठी घर गई होम् गर्न आँठ्यो तसै ॥
 पाताल् तुल्य गुफा खनी तहिं बस्यो होम् गर्नलाई पनी ।
 ढोका बन्द गन्यो सबै सहरको कोही न आउन् भनी ॥ २२२ ॥

लूक्यो रावण येहि रित्र सितर खुप् होम् गर्न लाग्यो तहाँ ।
 लूक्यो रावण ता पनी तर धुवाँ लूकी रहन्थ्यो कहाँ ॥
 देख्या तेहि धुवाँ विभीषणजिले होम् गर्न लाग्यो भनी ।
 पायौ भेद् भनि रामका हजुरमा गै विन्ति पान्या पनी ॥ २२३ ॥

लाग्यो रावण होम गर्न महाराज् ! होमसिद्ध पाच्यो भन्या ।
साँचो विन्ति म गर्दछ हजुरमा ई सब् अजेयै बन्या ॥
हूकुम् वानरलाइ बक्सनु हवस् विर् विर् अगाडी सरी ।
जल्दी गै कन यज्ञ नाश् गरि दिउन् हूकुम् सिरोपर् धरी ॥२२४॥

विन्ती येति गन्या विभीषणजिले हूकुम् प्रभूको भयो ।
अङ्गद विर् हनुमान् दुवै इ खटिया दस् कोटिको फौज् गयो ॥
पर्खाल् नाघि गया रं तेस् सहरमा दर्बार पुग्याथ्या जसै ।
चौकी रावणका थिया जति तहाँ तिन्लाइ मान्या तसै ॥२२५॥

रानी हुन् सरमा विभीषणजिकी लङ्कै सहरमा थिइन् ।
रावण् लूकि रहेछ ताहिं छ भनी तिन्ले इसारा दिइन् ॥
गूफाका मुखमा त पत्थर ठुलो लायेर पक्का गरी ।
होमगर्थ्यो तहिं भित्र रावण उहीं पौन्या ठुलो वेग् गरी ॥२२६॥

त्यो पत्थर् कन लात्ति अङ्गदजिले दीया धुलै भै खस्यो ।
होमको विघ्न गराउना कन तहाँ क्यै फौज भीत्रै पस्यो ॥
रावण् येति हुँदा पनी दृढ भई ध्यान् गर्न लाग्यो जसै ।
विर् विर् वानरले अनेक् तरहले त्यो यज्ञ नास्या तसै ॥२२७॥

रावण्ले तहिं होम गर्न भनि एक् सूरु लियाको पनी ।
 खोस्या श्रीहनुमानले र रिसले हान्या उठोस् यो भनी ॥
 ध्यानैमा दृढ मन् गरी अचल भै रावण वसेथ्यो जसै ।
 ल्याया अङ्गदले त खँचि नजिकै मन्दोदरी पो तसै ॥२२८॥

ती मन्दोदरिलाइ रावण नजिक् पाँचाइं हुर्मत् लियो ।
 चोलो खोलि अफालि फेरि कटिको सारी खसाली दिया ॥
 लायाका गहना समेत् शरिरका वस्त्रै अफाल्या जसै ।
 रूँदै रावणका नजीक रहँदी विन्ती गरिन् यो तसै ॥२२९॥

हे नाथ् ! आज कता गयो हजुरको लज्जा अनाथ् क्या गरूँ ।
 पत्नीका इ विलाप् सुनी जिउनु धिक् मर्नु निको हो वरू ॥
 येती विन्ति गरिन् र पुत्र कन खुप् संशेर लागिन् रुनै ।
 आर्को कोहि थियेन ताहिं तिनका साहाय हून्या कुनै ॥२३०॥

भर्ताले पनि बाँचुला भनि यहाँ लज्जै समेत् त्याग् गन्या ।
 तेरो ज्यान् अधि गै गयो गरुँ कसो ऐल्हे विपत्ती पन्या ॥
 ती मन्दोदरि रानिको अति विलाप् सामने सुनेथ्यो जसै ।
 उठ्यो खड्ग लियेर अङ्गदजिका हान्यो कटीमा तसै ॥२३१॥

होम्को नाश गराइ अङ्गदहरू दौडेर राम् थ्यै गया ।
 ती मन्दोदरि रानि रावण इनैका बात् तहाँ खुप् भया ॥
 लाग्यो रावण भन्न रानि ! अहिले बाँच्नु असल्हो भनी ।
 बाँच्नै खातिर ता म चुप् भइ रह्यो येती हुँदामा पनी ॥२३२॥

बाँचे' देखि त देखिइन्छ सब थोक यस्तो बुझी ज्ञानले ।
 यो शोक दुर्गरि हाल हुन्छ अत्र क्या यस्ता असत् ध्यानले ॥
 अज्ञानै छ भुलाउन्या शरिरमा यो देह मै हूँ भनी ।
 त्यै अज्ञान बलवान् भयो भनि भन्या फैलिन्छ संसार पनी ॥२३३॥

आत्मज्ञान स्वरुप् बुझेर मनले अज्ञानको नाश गरी ।
 स्वस्थै भै रहु शोक न मान तिमिले क्या हुन्छ यो शोक गरी ॥
 हे मन्दोदरि ! माछु राम् कन सहज सङ्ग्राम ठूलो गरी ।
 रामैले यदि मार्दछन् त पनि बेस् जान्या छु संसार तरी ॥२३४॥

सङ्ग्राममा मरि गै गर्यो पनि भन्या मार्नु र सीता यहाँ ।
 अग्नीमा तिमिले प्रवेश तब गरी आया म जान्छु जहाँ ॥
 रावणका इ वचन् सुनेर अति ताप् मान्दी ति मन्दोदरी ।
 साँचो विन्ति म गर्छु आज महाराज् ! भन्दै अगाडी सरी ॥२३५॥

बिन्ती रावण थ्यै गरिन् पनि तहाँ राम् हुन् जगन्नाथ् हरी ।
 जीती सकन्नु कदापि छैन अरुले कस्तै लडाईं गरी ॥
 वैवस्वत् मनुलाइ मत्सरूपले जसले त रक्षा गन्यो ।
 फेरी कूर्म भयेर मन्दर पनी जसले पिठैमा धन्यो ॥२३६॥

प्राण् खैचेर लिया वराहरूपले जसले हिरण्याक्षको ।
 बाँची कोहि फिरेन लड्दछु भनी साम्ने गयाको छ जो ॥
 ठूलो दैत्य थियो हिरण्यकशिपू मान्या नृसिंहै भई ।
 राज्यै खैचि लिया छलेर बलिको वामन् स्वरूपले गई ॥२३७॥

थीया क्षत्रिय पृथ्विमा परशुराम् भै नाश् सबैको गन्या ।
 तिम्रोप्राण् लिनलाइ आज पनि नाथ् राम् भै अगाडी सन्या ॥
 सीता हर्नु थियेन हेलन गरी सीताजि हर्नु भयो ।
 यै कामले इ विपत् पन्या हजुरमां ज्यान् इन्द्रजितको गयो ॥२३८॥

सीता सुम्पनु पर्छ आज अधिराज् ! राम्चन्द्रजी थ्यै गई ।
 लङ्कामा पनि राज् विभीषण गरुन् राम्कै पियारा भई ॥
 सव् छोडी कन आज जाउँ वनमा येती भनीधिन् जसै ।
 रावण्ले पनि ई वचन् सुनि जवाफ् खुप् दीन लाग्यो तसै ॥२३९॥

हे मन्दोदरि ! इन्द्रजित् पनि मन्थो ठूला ठुला विर् मन्था ।
कुम्भैकर्ण मन्थो अनेक् अरु पनी सङ्ग्राममा विर पन्था ॥
येती सम्म भया पछी कसरि फेर् लत्रेर पाऊ परू ।
शत्रू थ्यै गइ लत्रि बाँच्नु न निको प्राण् आज जावस् बरू ॥२४०॥

विष्णू हुन् रघुनाथ् सिता पनि इनै लक्ष्मी भनी जान्दछ्छ ।
जानी जानि सिता हर्ष्यो त मउसै क्या आज डर् मान्दछ्छ ॥
राम्का हात परी भरूँ भनि त हेर् सीताजिलाई हर्ष्यो ।
राम्का हात परी मन्थ्यो पनि भन्था संसार सहज्मा तर्ष्यो ॥२४१॥

फेरी तुरुन्त रघुनाथ् सित लड्न जान्छ्छ ।
मार्नन् मलाइ रघुनाथ् तब खूसि मान्छ्छ ॥
संसारका सकल तापहरुलाइ तोडी ।
जान्याछु पारि तिमिलाइ त वारि छोडी ॥२४२॥

राग् द्वेषका भेल चल्छन् भँवरि सरि इ युग् घुम्दछन् बीच माहाँ ।
पुत्रादी मत्स्य झै छन् रिस पनि वडवानल् सरीको छ ताहाँ ॥
कामैको जाल् छ ठूलो छ त पनि चलियो तेहि जाल्लाइ फारी ।
संसारसागर् सहज्मा तरि कन हरि थ्यै बस्न जान्याछु पारी ॥२४३॥

१ होमनाथ—तैं ।

२ बर्ह—भनि तहाँ । अरतजीवन—हे ।

३ भारतजीवन, होमनाथ—राग् दोष ।

४ होमनाथ—बलियो ।

मन्दोदरी सित यती भनि लड्गलाई ।

कम्मर् कसेर बलियो रथ यक् भगाई ॥

रथमा चढेर रघुनाथ् सित जान आयो ।

१ रामचन्द्रको सकल वानरफौज् डरायो ॥२४४॥

त्यो रावण् रणभूमिमा जब पुग्यो साम्ने हनुमान् गया ।

मूर्छा पारि गिराउँ यस् कन भनी एक मुड्कि हान्दा भया ॥

छातीमा जब मुड्कि बज्रन गयो खुप् वज्र तुल्यै गरी ।

घूँडा टेकि गिन्यो पनी दुइ घडी मूर्छा तुरुन्तै परी ॥२४५॥

मूर्छा देखि उठ्यो र रावण तहाँ स्याबास् तँ होस् विर् भनी ।

ठूला विर् हनुमानलाई बुझि खुप् साह्रै सहायो पनी ॥

रावण्ले हनुमानको सहनि खुप् ताहाँ गरेथ्यो जसै ।

रावण्काँ सब सेखि तोड्न् हनुमान् विर् बोल्न लाग्या तसै ॥२४६॥

हे रावण् ! किन गर्दछस् सहनि यो धिक्कार् म मान्छू वरू ।

मेरो मुड्कि पन्या पछी पनि बचिस् बोल्छस् यहाँ क्या गरू ॥

एक् चोट् हान् तँ पनी मलाइ म पनी फेर् हान्छु छाती महाँ ।

एक् मुड्की अब हानुला तँ न मरी उम्केर जालास् कहाँ ॥२४७॥

१ बधई—उठ्न् ।

२ होमनाथ—हँदी ।

३ ऐजन—ठुलो ।

४ ऐजन—रावणको ।

ई चात् श्रीहनुमानले जव गन्या वेसै भन्यो हो' भनी ।
 एक् चोट् श्रीहनुमानका हृदयमा ताकेर हान्यो पनी ॥
 फेरी श्रीहनुमान् सन्या अधि तहों मुड्की उठाई जसै ।
 रावण् टिक्क सकेन एक् क्षण पनी अन्यत्र भाग्यो तसै ॥२४८॥

रावण्का सँग चार् जना विर थिया मन्त्री लड़ाकी पनी ।
 ई चार् विर् कन चार् जना अधि सरी ऐल्हे निभाऊँ भनी ॥
 अङ्गद श्रीहनुमान नील नल ई चार् वीर कूदी गया ।
 रावण्का सँगका ति चार् विर सहज् मारेर फिर्दा भया ॥२४९॥

ती चार् जना जव मन्या तव झन् रिसायो ।
 राम्का उपर् अधि सरी कन बाण् खसायो ॥
 बाक्का बुँदै सरि ति शर् जब खस आया ।
 खुप् वानरादि विरले पनि दुःख पाया ॥२५०॥

यो चाल् वानरको बुझी रघुपती साम्ने अगाडी सरी ।
 लाग्या लड्न् तहों अनेक् तरहले त्रैलोक्यका नाथ् हरी ॥
 त्यो रावण् रथमा थियो रघुपती खाली जमिन्मा थिया ।
 राम्का खातिर इन्द्रले अति असल् एक रथ् पठाई दिया ॥२५१॥

जल्दी मातलि सारथी रथ लिई रामका हजुरमा गया ।
 हात् जोरी कन रामका हजुरमा क्यै विन्ति गर्दा भया ॥
 हे नाथ् ! रथ् लिइ इन्द्रका हुकुमले आयाँ खडा छु पनी ।
 यै रथ्मा चढि चक्सियोस् हजुरले वेत् विन्ति पाच्यो भनी ॥२५२॥

यो विन्ती गरि मातली अधि सन्ध्या खामित् सितानाथ् पनी ।
 तेस् रथ् लाइ परिक्रमा गरि चढ्या चढ्ने उचित् हो भनी ॥
 ताहों देखि त मधियो अधिक झन् सङ्ग्राम् निरन्तर् गरी ।
 जुन् बाण् रावणले त छोड्छु उहि बाण् काट्छुन् रमानाथ् हरी ॥२५३॥

यस्तां रित् सित शस्त्र अत्रै सत्र थोक् काट्या प्रभूले जसै ।
 रावणले पनि राक्षसात्र लिइ रुप् फेर् हात्त लाग्यो तसै ॥
 रावण् हान्दछ बाण् जती जति तहों सत्र् सर्प रुप् भै रास्या ।
 हान्या बाण् रुपुनाथले पनि र ती बाण् तो गहड् भै रास्या ॥२५४॥

काट्या सर्प पनी मयै गहडले पक्केर दुक् दुक् गरी ।
 तेस् बिच्मा शरगृष्टि रुप् मित गन्यो रामका अगाडी सरी ॥
 पछा केहि दियो प्रभू कन तहों फेरी गिराउँ भनी ।
 हान्यो मातलि लाइ बाण् २ पछि फेर् केन् ग्यस्ताप्यो पनी ॥२५५॥

घोडैलाई पनी अनेक शरले खुप् हात्त लाग्यो जसै ।
 आश्चर्यै भइ देवपीतृऋषिगण् खेद् मान्न लाग्या तसै ॥
 लीलाले रघुनाथ् पनी जब तहाँ दुःखी सरीका भया ।
 वानरको सब फौज् विभीषण समेत् साहै डराई गया ॥२५६॥

बिस् बाहू दस सिर् भयङ्कर स्वरुप् मैनाक् सरीको भई ।
 लड्ध्यो रावण रामका हजुरमा साम्ने नजीकै गई ॥
 ऊठ्यो रिस् प्रभुको र तेहि बिचमा कालाग्नि जसत्ता बनी ।
 रावण्का दस सिर् गिराउन लिया जल्दी धनुर्बाण् पनी ॥२५७॥

कालाग्नी सरिका भयङ्कर स्वरुप् रामको बनेध्यो जसै ।
 कामिन् पृथ्वि पनी भयङ्कर स्वरुप् देखिन् र रामको तसै ॥
 रावण्का पनि चित्तमा भय पन्यो उल्का बहूतै भया ।
 क्या गर्छन् प्रभुले यहाँ भनि तहाँ सब् लोक डराई गया ॥२५८॥

आकाशमा बसि हेर्दध्या जति थिया सब् देवतागण् पनी ।
 कसत्ता रित् सित मर्छ रावण यहाँ हेरौ तमासा भनी ॥
 रामको रावणको परस्पर तहाँ खुप् युद्ध ठूलो भयो ।
 रात्रीको दिनको प्रकाश न भइ काल् धेर् युद्ध हुँदा गयो ॥२५९॥

१ होमनाथ—घोडा ।

२ बराई—धनुष् बाण् ।

३ सरिको (?)

४ होमनाथ—भयो ।

५ देखन—गया ।

रावण्को सिर काट् नलाइ जब बाण् फेंक्या प्रभूले तहाँ ।
 तालैका फल झैं गिन्ध्या त पनि सिर् गीरेन पृथ्वी महौ ॥
 एकोत्तर सय^१सिर् गिन्ध्या जति गिरुन् सब^२ बन्न^३ लाग्या जसै ।
 क्या भो आज भनी प्रभू कन पनी आश्चर्य लाग्यो तसै ॥२६०॥

ठूला दैत्य बडा बडा विर पनी जुन् बाणले मारिया ।
 सोही बाण् पनि आज रावण उपर ताकेर खुप् मारिया ॥
 काट्छन् सिर् पनि बाणले र दस सिर् भैमा खसाल्छन् पनी ।
 फेर^४ ज्यूँका तिउँ सिर् हुन्या गरु कसो क्या भोयहों को जनी ॥२६१॥

यो चिन्ता रघुनाथका जब पन्यो साम्ने विभीषण् गया ।
 यो हेतू छ भनेर हेतु जति हो सब् विन्ति गर्दा भया ॥
 ब्रह्माको वरदान् छ सिर् खसि गया फेर उम्रनन् सिर् भनी ।
 फेर अम्रित् पनि नाभिमा छ तब यो मर्दैन काट्या पनी ॥२६२॥

त्यो अम्रित् सब सोसि वक्सनु हवस् सव् सुक्छ अम्रित् जसै ।
 चाँडै त्यो मरि जान्छ तेस् बखतमा उठ्तेन फेरी कसै ॥
 हात् जोरेर जसै विभीषणजिले यो गुह्य खोली दिया ।
 ठाकुरले पनि अग्निबाण झटपट् हानेर सोसी लिया ॥२६३॥

१ भरतजीवन—सब । २ अमृतमरामयण— २ देवन—बख ।

३ जलनेश्वरद्विज गिरता नैकचंसल ।

४ बर्द—हानिया ।

त्यो अम्रित् जब सोसि बक्सनु भयो यो दिन्छ अर्ती भनी ।
 रिसले शक्ति लिई विभीषण उपर ताकेर हान्यो पनी ॥
 रामले शक्ति र सिर दसै छिनि दिया फेर एक सिरको भई ।
 नाना शस्त्र लियेर खुप्सित लड्यो रामका अगाडी गई ॥२६४॥

तेस् बिच्मा पनि मातली अघि सरी हात् जोरि बिन्ती गन्या ।
 हे नाथ ! रावण लड्छ यो अझ भन्या फेर शस्त्र हान्नै पन्या ॥
 ब्रह्मास्त्रै अर्ब छोडि बक्सनु हवस् खुप् मर्म तोड्न्या गरी ।
 मान्या युक्ति त एक यही छैनहिं ता मर्दैन काठ्या पनी ॥२६५॥

बिन्ती मातलिको सुनी प्रभुजिले एक बाण तुरुन्तै लिया ।
 जस्मा अग्निर वायु सूर्य्यइ समेत लोकपाल बस्याकाथिया ॥
 मन्त्री वेदविधानले र धनुमा त्यो बाण लगाया जसै ।
 प्राणीलाइ पनी बहुत् भय भयो खुप् भूमि कामिन् पनी ॥२६६॥

रावणको तहिं छाति ताकि कन बाण छोड्या मरोस् यो भनी ।
 तेस् बाणले त तहों सहज मरि गयो घूमेर लोट्यो पनी ॥
 बाँकी राक्षस जो थिया ति पनि सव् दौडेर भागी गया ।
 जित् भो श्रीरघुनाथको भनि तहों सम्पूर्ण खुसी भया ॥२६७॥

१ होमनाथ—वन ।

२ रेवन—गर्ने मुक्ति छ देक बेहि ।

३ बर्ष—मदन बम्ते गरी ।

४ यो श्लोक मेरुकाय रुक्मरपन्य ऐन तर वसन्त

भनेका दुव मृतराज्यका अनुश्ल छन् ।

तेस्विच्मा नगरा बज्या प्रभु उपर खुप् पुष्पवृष्टी भयो ।
 नाच्या अप्सरगण ऋषी खुसि भया सम्पूर्णको ताप् गयो ॥
 रावणको^१ पनि देह देखि तहिं तेज् निस्क्यो र सूर्य सरी ।
 श्रीरामचन्द्रजिमा मिली पनि गयो संसारसागर तरी ॥२६८॥

विष्णुद्वेषि^२ परस्त्रिमा रत हुन्या यो ब्रह्मघाती पनी ।
 श्रीरामचन्द्रजिमा मिल्यो कसरि यो आश्चर्य लाग्यो भनी ॥
 गथ्या बात सवै देवतागणहरू नारदजि ताहीं गया ।
 जेलै^३ रावण राममा मिलि गयो त्यो तौहि भन्दा भया ॥२६९॥

साँचो भन्छु म आज देवगण हो ! यसले बहुत ध्यान् गन्यो ।
 सीतानाथ प्रभुको र यो तब सहज् संसारसागर तन्यो ॥
 भक्तीले भयले अवर तरहेले कौनै प्रकारले गरी ।
 ध्यान् सीतापतिको गन्यो पनि भन्या जाइन्छ संसार तरी ॥२७०॥

रावण मारि धनू उतारि करको एक शर् लिलाले गरी ।
 चारौं तर्फ घुमाउदा शरिरमा धेर बाणको खत् धरी ॥
 कोटी सूर्य सरी त तेज् छजसका यसता जगन्नाथ हरी ।
 हार्मा दुःख पनी सवै हरि दिउन् सम्पूर्ण पाप् नाश गरी ॥२७१॥

१ भालदेवन, भाल—७५५५५ ।

२ नेत्रक, भालदेवन, हाभन्यु—देवि ।

अथ्य मरान्मन देवी बहोदक्षो पाठ देखियो—

पररागले विष्णुदेवी ठाकुरदक्षक । ७५५५

“विष्णुदेवि” भने पाठ देखियो ॥

३ होमनाथ—७५५ ।

४ नेत्रक, भालदेवन—७५५५५ ।

५ होमनाथ—७५५ ।

६ देवन—७५५ ५५५ ।

७ होमनाथ—७५५ ।

८ देवन—७५५ ।

रावण्मारि उतारि भारि भुमिको^१ सुग्रिव् विभीषण्हरू ।
लक्ष्मण् अङ्गद जाम्बवान् र हनुमान् जो जो थिया विर् अरू ॥
ती सब्लाइ हुकुम् भयो प्रभुजिको तिम्रै कृपाले गरी ।
मायाँ रावणलाइ कीर्ति रहला तिम्रो^२ तिनै लोक भरी ॥२७२॥

रावण्का सब रानि आयर विलाप् खुप् गर्न लाग्या तहाँ ।
पृथ्वीमा लडि खुप् विभीषण पनी रोया रहन्थ्या कहाँ ॥
बीत्या दाज्यु भनी विभीषण पनी खुप् रून् लाग्या जसै ।
लक्ष्मण्लाइ हुकुम् भयो प्रभुजिको संझाउ भन्थ्या तसै ॥२७३॥

दाज्युको किरिया गरुन् सब हरुन् ती रानिको शोक पनी ।
हुकुम् येति मिल्यो र लक्ष्मण गया जल्दी बुझाउँ भनी ॥
लाग्या भन्न अहो विभीषण ! तिम्री क्या यो न जान्थ्या सरी ।
लाग्यौ गर्न विलाप् अनेक् तरहले खाली जमिन्मा परी ॥२७४॥

तिम्रो यो अधि जन्ममा कउन हो ऐल्हे त दाज्यु भयो ।
फेरी क्या हुनलाइ रावण यहाँ छोडेर काहाँ गयो ॥
जग्मा मै कन बालुवा जसरि फेर् फिर्छन् र गङ्गा महौ ।
यस्तै^३ रित्सित फिर्दछन् इ दुनियाँ कै छैन आपनू यहाँ ॥२७५॥

१ नैपाल, भारतकोवन—भुमिको ।

२ होमबाप—तिम्रो ।

३ ऐवन—उस्तै ।

४ ऐवन—त्यै ।

अज्ञानको मति यो न लेउ तिमिले झूठो जगत् हो भनी ।
जानी श्रीरघुनाथका चरणमा खुप् ध्यान् लगाऊ पनी ॥
प्रारब्धै बलवान् बुझेर सब यो राज्यादि गर्दै रहू ।
जो पर्छन् परि आउन्थ्या सब कुरा नीका न नीका सहू ॥२७६॥

दाज्यूको गरि हाल आज तिमिले क्रीया विधानले गरी ।
रुन्छन् रानिहरू बुझाउ अहिले चाँडै^१ अगाडी सरी ॥
यस्तै^२ ठाकुरको हुकुम छ भनि बेस् रितले बुझाया जसै ।
विस्तार लक्ष्मणको सुन्या र झटपट ऊच्या विभीषण् तसै ॥२७७॥

बिन्ती गर्न भनी जहाँ प्रभु थिया ताहाँ तुरुन्तै गया ।
हात् जोरी कन रामका हजुरमा क्यै बिन्ति गर्दा भया ॥
हे नाथ् ! मर्जि भयो कबुल् गरि लियाँ आज्ञा सिरोपर् धरी ।
बिन्ती गर्हु तथापि सत्य भगवन् ! एक् भारि शङ्का परी ॥२७८॥

यो क्रूर हो प्रभु ! परस्त्रि पनी त हर्न्या ।
यस्को क्रिया कसरि योग्य भनेर गर्न्या ॥
बिन्ती गन्या यति विभीषणले र ताहाँ ।
खूसी भई हुकुम भो उहि बीच माहाँ ॥२७९॥

वाचुन्ज्याल् रिस हुन्छ शत्रु सितको ऐल्हे मरीयो गयो ।
 यसको रिस अब गर्नु छैन अब ता मेरो त रिस दुर्भयो ॥
 रुन्छन् रानिहरू बुझाउ गर लौ क्रीया विधानले गरी ।
 पैल्हे यै' न गरी हुँदैन तिमिले यै हो क्रियाको घरी ॥२८०॥

हूकुम् येति सुन्या जसै प्रभुजिको योग्यै हूकुम् भो भनी ।
 रानीलाइ बुझाउना कन गया चाँडै विभीषण् पनी ॥
 रानीलाइ बुझाइ सब् गरि सक्या क्रीया विधानले गरी ।
 रानी सब् घरमा पठायर गया जाहाँ थिया राम् हरी ॥२८१॥

खूसी खुप् रघुनाथ् पनी हुनु भयो सम्पूर्ण खूसी भया ।
 बीवा भै कन मातली पनि तहाँ फेर् इन्द्र थ्यै गै गया ॥
 लक्ष्मण्लाइ हूकुम् दिया प्रभुजिले पैल्हे दियाँ ता पनी ।
 गादीमा लगि फेर् विभीषण उपर् ऐल्हे तिमिले पनी ॥२८२॥

देऊ लौ अभिषेक् भनी प्रभुजिको हूकुम् भयेथ्यो जसै ।
 लक्ष्मणले पनि' गादि माथि लगि' फेर् दीया अभीषेक् तसै ॥
 गादी माथि बसाइ साथ लिइ फेर् राम्चन्द्रजी थ्यै गया ।
 लक्ष्मणले रघुनाथका हजुरमा सब् चिन्ति गर्दा भया ॥२८३॥

१ भर्त्स—यो ।

२ होमनाथ—परि ।

३ भारतजीवन, नेपाल—छवि ।

तेस् विच्मा रघुनाथ् प्रसन्न हुनु भो पूग्यो प्रतिज्ञा भनी ।
 सुग्रिव्लाई पनी सहाउनु भयो तिम्रो* कृपा हो भनी ॥
 ऐल्हे हे हनुमन् ! विभीषणजिका मतले सिता थ्यै गई ।
 सब् सम्चार बताउ जाउ अहिले सूनुन् बहुत खुस् भई ॥२८४॥

जो भन्छिन्ति कुरा बताउन यहाँ फेर जल्दि आऊ भनी ।
 हूकुम् हुन गयो* विभीषणजिका मतले हनुमान् पनी ॥
 सीता थ्यै हनुमान् पुग्या रुख मनी सीता बस्याकी थिइन् ।
 पाऊमा हनुमान् पन्या जननिले चुप् भै नजर् खुप् दिइन् ॥२८५॥

चीह्निन् ई हनुमान हुन् भनि र खुप् खूसी भईथिन् जसै ।
 विस्तार् बिन्ति गन्या सबै जननि थ्यै श्रीरामजीको तसै ॥
 झन् खूसी जननी भइन् खुसि हुँदै क्यै बोल्न लागिन् तहाँ ।
 क्या दीन्या* तिमिलाई चीज हनुमन् ! खूसी गरायौ यहाँ ॥२८६॥

तिम्रो यै* प्रिय वाक्य तुल्य त अनेक् रत्नादिका हार् पनी ।
 लाग्दै नन् अरु चीज देखि तठुलो यो चिज् दिन्या हो भनी ॥
 झट् बिन्ती हनुमानले पनि गन्या श्रीराम् जगतका पती ।
 खूसी खुप् हुनुहुन्छ ता खुसि म छू चाहिन्न दौलत् रती ॥२८७॥

१ होमनाथ—तिम्रो ।

२ नेपाल—क्या दीनु ।

३ भारतजीवन, नेपाल—गया ।

४ होमनाथ—यो ।

यो बिन्ती सुनि खूसं भै कन तहाँ येती अहाइन् पनी ।
 रामको दर्शन गर्छु बिन्ति गर गै भेट् गर्न खोज्छिन् भनी ॥
 सीताका इ वचन् सुनेर हनुमान् रामका हजुरमा गया ।
 दर्शनको मतलब् थियो जननिको सो बिन्ति गर्दा भया ॥२८८॥

यो बिन्ती हनुमानले हजुरमा ताहाँ गन्याध्या जसै ।
 मजीं भो प्रभुको विभीषणजिको साथ लागि आया तसै^१ ॥
 जाऊ ल्याउ सिताजिलाइ तिमिले सब् देह निर्मल गरी ।
 आउन् भेट्न् सिता अनेक् तरहका भूषण शरिरमा घरी ॥२८९॥

हकुम्ले हनुमानलाइ सँगमा लीई विभीषण गया ।
 जल्दी स्नान गराउना कन तहाँ खुप् यल गर्दा भया ॥
 पैल्हे स्नान गराइ शुद्ध कपडा पैहाइ भूषण पनी ।
 दीया सुन्दर जुन् थिया खुसि हुँदै पैहुन् सिताजी भनी ॥२९०॥

डोली माथि सिता चढाइ खुसि भै हीँड्या विभीषण जसै ।
 दर्शन गर्न भनेर वानरहरू आयेर घेन्या तसै ॥
 चौकी गर्न भनेर डोलि नजिकै जो ता रह्याका थिया ।
 सब् वानरहरूलाइ तेस् बखतमा तिनले हटाई दिया ॥२९१॥

१ होमनाथ—खुसि ।

२ ऐवन—जुटा ।

३ नेपाल, भारतजीवन—साथ लाइ राख्नु तसै ।
 माथी दियेबे २ यो पाठ दुवै निरर्थक प्रतीत

हुन्छन् । अध्यात्मरामायण—आदातु मनमा

ध्यात्वा राम प्राइ विभीषणम् । गच्छ रावन्

जनकजामानयाशु ममान्तिकम् ॥

कोलाहल् अधिकै भयो प्रभुजिले सून्या नजर् भो पनी ।
 हुकुम् भो रघुनाथको किन तहाँ वानर् हटायो भनी ॥
 आमा जानि ति हेर्दछन् सब जना हेरुन् ति वानरहरू ।
 डोलीमा किन चढ्दछिन् अब सिता पैदल् ति आउन् वरु ॥२९२॥

सूनिन् ख्यामितको हुकुम् र जननी जल्दी जमिन्मा झरिन् ।
 पाऊ पर्छु भनेर खुप् खुसि हुँदै साम्ने अगाडी सरिन् ॥
 काम्को सिद्ध गराउना कन सिता माया लियाकी थिइन् ।
 काम हो रावण मारनको कुल समेत त्यो सिद्ध पारी दिइन् ॥२९३॥

अग्नीमा अघि राखियाकि कन फेर् लीन्या तहाँ सुर गरी ।
 दोष दीया रघुनाथले किन यहाँ आयौ नजीकै भनी ॥
 आर्काका घरमा बस्याकि भनि यो दोषै दिनु भो जसै ।
 लक्ष्मण्लाई हुकुम् दिइन् जननिले विश्वास खातिर् तसै ॥२९४॥

हे लक्ष्मण ! तिमि अग्नि वाल अहिले तार्ही प्रवेश गर्दछ ।
 साँचै छ त म बाचुँला झुठि भया ऐल्हे तही मर्दछ ॥
 हुकुम् लक्ष्मणले तहाँ जननिको सून्या र राम्को पनी ।
 मत्पाई कन अग्नि खुप् गरि ठुलो वाली दिया वेस् भनी ॥२९५॥

सीताजी पनि खुप् प्रदक्षिण गरिन् राम्को र भक्ती गरी ।
 अग्नीका नजिकै खडा पनि भइन् केही अगाडी सरी ॥
 द्यौता ब्राह्मणसंझि राम्चरणको ध्यान् भीत्र मन्मा धरिन् ।
 सब्का साक्षि भनेर अग्नि सित हात् जोरी पुकारा गरिन् ॥२९६॥

जसत्ता रित् सित रामका चरणमा ध्यान्मा रक्षाकी म छु ।
 तस्तै रित् सित अग्नि शीतल हुउन् तापै न लागोस् कछु ॥
 बोलिन् येति र अग्निमा पसि गइन् ताहाँ सीताजी जसै ।
 सब्का ताप् मनमा भयो बिरहको बात् गर्न लाग्या तसै ॥२९७॥

सीता अग्नि विपे जहाँ त पसिथिन् इन्द्रादि लोकपालहरू ।
 ब्रह्मा रुद्र समेत सबै तहिँ गया जो देवता छन् अरू ॥
 जम्मा भै रघुनाथको स्तुति गन्या सब् देवगणले पनी ।
 ब्रह्माले पनि खुप् गन्या स्तुति तहाँ मालिक् इनै हुन् भनी ॥२९८॥

अग्नीले पनि बिन्ति खुप् सित गन्या राम्का चरणमा परी ।
 भूषण् वस्त्र अनेक् धन्याकि जननी सीता अगाडी धरी ॥
 सीताजी कन आज सम्म त यहीँ राखी दियाको थियाँ ।
 काम्को सिद्ध भयो लिनु अब हवस् सीता हजुरमा दियाँ ॥२९९॥

१ होमनाथ—साम्ने अगाडी सरी ।

२ ऐजन—ध्यान् मै ।

३ ऐजन—देसतै ।

४ ऐजन—सबको ।

५ ऐजन—बिरह ।

अग्नीले पनि विन्ति वात् गरि तहाँ सीता जसै ता दिया ।
 खूसी मन् रघुनाथको हुन गयो सीताजिलाई लिया ॥
 सीताजी कन काखमा लिइ तहाँ ठाकुर बस्याथ्या जसै ।
 भक्तीले स्तुति इन्द्रले पनि गन्या खूसी भया सब् तसै ॥३००॥

फेर् विन्ती शिवले खुसी भइ गन्या रामका हजुरमा तहाँ ।
 सीतानाथ ! म त आउन्याछु पछि फेर् बाहीं अयोध्या महौ ॥
 ऐल्हे ई दशरथ पिता हजुरका मिछा कि दर्शन भनी ।
 आया दर्शन आज बक्सनु हवस् ख्यामित् प्रभूले पनी ॥३०१॥

यो विन्ती शिवको सुनेर दशरथजीका हजुरमा गई ।
 पाऊमा सिर राखि बक्सनु भयो अत्यन्त खूसी भई ॥
 आलिङ्गन् दशरथजिले पनि गन्या तान्यौ मलाइ भनी ।
 बीदा भै दशरथ खुसी भइ गया फेर् स्वर्गलोक्मा पनी ॥३०२॥

वानरको जति फौज मन्यो रण हुँदा ती सब् बचाऊ भनी ।
 अम्रित वृष्टि गराउना कन हुकुम भो इन्द्रलाई पनी ॥
 हुकुम पाइ ति इन्द्रले पनि तहाँ अम्रित गिराया जसै ।
 वानरको सब फौज खडा पनि भयो रामका कृपाले तसै ॥३०३॥

बिन्ती ताहिं गन्था विभीषणजिले राम्का चरणमा परी ।
मङ्गलस्नान गरि बक्सियोस् हजुरले यो स्नानको हो घरी ॥
मङ्गलस्नान गरि वस्त्र भूषण धरी राज् आज याहीं हवस् ।
सेवक् हूँ करुणानिधान् ! हजुरको प्रीती म माथी रहोस् ॥३०४॥

बिन्ती सूनि हुकुम् भयो हुन त हो जान्या त हो स्नान गरी ।
क्यारू आज घरै छ भाइ त भरत् मै झैं जटाजुट् धरी ॥
त्यो भाई पर राखि आज म यहाँ कुन् रीतले स्नान गरू ।
सुग्रीव् वीरहरु छन् इ देउ तिमिले इन्लाइ खिछ्छत् बरू ॥३०५॥

हुकुम् येति हुँदा विभीषणजिले रत्नादि वृष्टी गन्था ।
जस्ले जुन् चिज खोज्छ सोचिज दिई सब् फौजको ताप् हन्था ॥
सब् फौज्लाइ बिदा पनी दिनु भयो राम्ले कृपा खुप् गरी ।
फौज् वानरहरुको पनी तरि गयो आनन्दमा खुप् परी ॥३०६॥

काम् सब् सिद्ध भयो यहाँ किन बसूँ जान्छु अयोध्या भनी ।
सीता लक्ष्मण साथमा लिइ चढ्या श्रीराम् विमानमा पनी ॥
सुग्रीव् अङ्गदजी विभीषण समेत राम्का हजुरमा थिया ।
तिन्लाई पनि जाउ राज् गर भनी बीदा प्रभूले दिना ॥३०७॥

ती सबले तहि विन्ति खुप् सित गन्या जान्छो अयोध्यै भनी ।
 सबको आग्रह देखि खूसि हुनु भो ताहो रमानाथ् पनी ॥
 पुष्पक्मा चढे आज आउं तब लौ भन्या हुकुम् भो जसै ।
 सुग्रिव् श्रीहनुमान अङ्गद चढ्या पुष्पक् विमान्मा तसै ॥३०८॥

आफ्ना मन्त्रि लिई विभीषण पनी तेसै विमान्मा बस्या ।
 सेना सुग्रिवका पनी हुकुमले सम्पूर्ण ताहीं बस्या ॥
 सीतानाथहरू सबै बसि रही शोभा अधिक् गर्दथ्या ।
 सो शोभा कन वानरादि विरले झन् भारि मज्जा गन्या ॥३०९॥

सेना समेत सब विमान उपर् चढाई ।
 हुकुम् दिया प्रभुजिले जब जानलाई ॥
 आकाशमार्ग गरि जान विमान धायो ।
 शोभा अपूर्व रघुनाथ चढ्या र पायो ॥३१०॥

दौड्यो पुष्प विमान् जसै हुकुमले आकाश बिच्मा पसी ।
 पृथ्वीको पनि याद सबै हुन गयो तेसै विमान्मा बसी ॥
 जुन् जुन् काम जहाँ जहाँ अघि भयो याहाँ गन्याँ यो भनी ।
 सीतालाई नजर् गराउनु भयो खुस् भै प्रभूले पनी ॥३११॥

१ होमनाथ—चढि ।

२ ऐजन—जाउ ।

३ चढे—अत्यन्त झन् गन्याथ्या ।

४ होमनाथ—मव ।

५ ऐजन—छान्यो ।

६ ऐजन—मयो ।

७ ऐजन—मयो । अध्यात्मरामायण—

अमरी मैथिली रीति राम शशिभाननान् ।

त्रिभुवनिखराप्रस्था पश्य लङ्का महाप्रभान् ॥

यो लङ्कापुरि हो अगम् छ बलले को जान सकछन् अरू ।
 त्यो भूमी रणभूमि हो तहिं मच्या ठूला ठुला विरहरू ॥
 ताहीं रावण कुम्भकर्ण त मच्या भारी लडाईं गरी ।
 लक्ष्मणले तहिं इन्द्रजित् कन जित्या साम्ने अगाडी सरी ॥३१२॥

सागर्मा पनि हेर सेतु बलियो बाध्याँ र सागर् तर्च्यो ।
 रामेश्वर् भनि नाम राखि शिवको स्थापन् किनारमा गर्च्यो ॥
 चार् मन्त्री सँग ली विभीषण तहीं आई शरणमा पच्या ।
 किष्किन्धा यहि हो यसै नगरिमा सुग्रीव राजा भया ॥३१३॥

वार्तायेति' गच्या सिता सित र फेर् तारा झिकाऊं भनी ।
 सुग्रीव्लाई हुकुम् भयो प्रभुजिको' तारा झिकाया पनी ॥
 तारा रानिहरू समेत् चढि सक्या ताहाँ विमानमा जसै ।
 सीतालाइ नजर् गराउनु भयो वाली गिन्याको तसै ॥३१४॥

सीते ! हेर अगाडि पञ्चवटि बेस् राक्षस् तहाँ धेर् मच्या ।
 त्यो आश्रमपनि हो अगस्ति ऋषिको जसले कृपा खुप्गच्या ॥
 तेसै पत्तिरको* सुतीक्ष्ण ऋषिको धेरै ऋषी छन् जहाँ ।
 त्यो हो पर्वत चित्रकुट् भरतले भेट् नै गयाथ्या जहाँ ॥३१५॥

१ होमनाथ—येहि ।

२ भटतजीवन—क्षिप्रजै ।

३ होमनाथ—प्रभुजिले ।

४ ऐबन—रू तिरको ।

५ नेपाल—भेट् गर्न ग्याथ्य यहाँ ।

जो आश्रम् जमुनाजिका छ तिरमा ताहों भरद्वाज छन् ।
 गङ्गा हुन् ई अगाडिकी नजरले देख्ने खुसी हुन्छ मन् ॥
 जो देख्छ्यौ अझ छन् परै सरयु हुन् ती हुन् अयोध्यापुरी ।
 पूरीलाइ गरै प्रणाम तिमिले भक्ती गरी नीहुरी ॥३१६॥

सीताजी कन येहि रित् सित सबै खोलेर विस्तार गरी ।
 भारद्वाज् कन गै प्रणाम् पनि गन्या जल्दी जमिन्मा झरी ॥
 हात् जोरी कन सोध्नु भो जब यहाँ सब् जन् कुशल छन् भनी ।
 वृद्धै हुन् महतारिको छ गति क्या ज्यूँदै ति छन् की भनी ॥३१७॥

क्या बात् भाइ भनी भरत् पनि भया सब्का उपर् काम् गरी ।
 चौधै वर्ष रह्या व्रती भइ ति ता चिन्तन् म माथी गरी ॥
 भारद्वाज् ऋषिले पनी सब कुशल थीया बताई दिया ।
 हे नाथ् ! छन् कुशलै सबै भरतका मात्रै विपत्ती थिया ॥३१८॥

हजुर पर हुनाले रोज् फलै मात्र खान्छन् ।
 हजुर सरि खराऊ गादिमा राखि मान्छन् ॥
 सिर भरि छ जटाजुट् बल्कलै छन् धन्याका ।
 फगत हजुरमा छन् प्राण अर्पण् गन्याका ॥३१९॥

१ बरई—दूर ।

२ नेपाल—हे सीते ! गर ला ।

३ हामनाथ—तहाँ ।

४ हामनाथ, नेपाल—मनी, अति ।

५ भारतजीवन, नेपाल—सवारी ।

६ नेपाल—या पद छुट्को छ ।

सब् जान्दछ हजुरले पनि ता' गन्याको ।
 राक्षसविनाश गरि भार् भुमिको हन्याको ॥
 त्यो सब् प्रसाद् हजुरको सब तत्त्व जान्याँ ।
 जो ब्रह्म हो उ त हजुर् कन आज मान्याँ ॥३२०॥

लीला गरी हजुरले अवतार् गन्याको ।
 ब्रह्मादि देवगणका पनि ताप् हन्याको ॥
 जो ई चरित्र कन खुस् भइ गान गर्छन् ।
 संसारसमुद्र सहजै पनि आज तर्छन् ॥३२१॥

ब्रह्माजिका वचनले यहि रूप धारी ।
 भार् हर्नु भो सकल रावणलाइ मारी ॥
 सब् लोकको हित हुन्या अरु काम् गरीनन् ।
 चौधै भुवन् हजुरका यशले भरीनन् ॥३२२॥

मेरो आज पवित्र घर पनि हवस् एक् रात् यहाँ राज् गरी ।
 भोली जानु असल् हुन्या छ पुरिमा बिन्ती छ पाऊ परी ॥
 भारद्वाज् ऋषिले यती हजुरमा बिन्ती गन्या राज् भयो ।
 सम्मान् सैन्य समेत गन्या र ऋषिले सम्पूर्णको* ताप् गयो ॥३२३॥

सब गेरुवा पहिरि मन्त्रि पनी' बस्याका ।
 राम्को भजन् तिर त कम्मर खुप् कस्याका ॥
 देख्या भरत् कन र खुस् भइ हात जोडी ।
 बिन्ती गन्या भरतका सब ताप तोडी ॥३२८॥

जस्को चिन्तन गर्नु हुन्छ महाराज् ! सो नाथ् सिताराम्पनी ।
 आई पुग्नु भयो मलाइ अधि जा भेट् भाइलाई भनी ॥
 हुकुम् भो रघुनाथको र म यहाँ आयाँ हुकुमले गरी ।
 सीता लक्ष्मणले सहित् कुशल छन् त्रैलोक्यका नाथ् हरी ॥३२९॥

येती विरह् र साथ छन् भनि कुशल बिस्तार् सुनाया जसै ।
 खूसी भै कन अङ्कमाल् पनि गन्या ताहीं भरतले तसै ॥
 राम्को सुग्रिवको कहाँ हुन गयो भेट् सब् बताऊ भनी ।
 सोध्या ताहिं भरतजिले र हनुमान्ले सब् बताया पनी ॥३३०॥

सुग्रिव् सीत मित्यारि गर्नु पनि भो साहाय सुग्रिव् भया ।
 लङ्कामा रहिछन् सिता र रघुनाथ्ज्यूका सँगै ती गया ॥
 सीता रावणले हरेछ र बहुत् दुःखी सरीका भई ।
 सीताजी कन खोजि खोजि रघुनाथ् फेर् ऋष्यमुक्मा गई ॥३३१॥

चारै भाइ थियौं अगाडि अहिले पाचौं हुनू भो यहाँ ।
 भाईका झई यो सहाय न भया राक्षस् जितिन्थ्या कहाँ ॥
 यसत्ता' प्रेम् सित बात् गन्या भरतले सुग्रीवजी थ्यै गई ।
 श्रीराम्चन्द्रजिका पन्या चरणमा शत्रुघ्न खूसी भई ॥३४०॥

लक्ष्मणजी कन दण्डवत् गरि सिताज्यूका चरणमा पन्या ।
 सेवक् हूँ करुणानिधान् ! हजुरको यो ताहिं विन्ती गन्या ॥
 श्रीराम्चन्द्रजिका खराउ सिरमा राखी गयाका थिया ।
 बेला भो भनि पाउमा भरतले ताहीं लगाई दिया ॥३४१॥

हात् जोरी विनती गन्या पनि तहाँ नासो लियाको थियो ।
 यो गादी लिइ बक्सियोस् हजुरले मैले' हजुरमा दियो ॥
 सब् कोप्मा' पनि अन्नको' र धनको' दस् खण्ड बढ्ता गरी ।
 राख्याको छु दयानिधान् ! हजुरका सेवा विषे मन् धरी ॥३४२॥

यो विन्ती खुसिले तहाँ भरतले साम्ने गन्याथ्या जसै ।
 देख्या भक्ति भरतजिको खुसि भई सम्पूर्ण रोया तसै ॥
 नन्दीग्राम् पुगि उत्रि बक्सनु भयो ठाकुर जमिन्मा पनी ।
 पुष्पक्लाइ विदा पनी दिनु भयो कूवेर थ्यै जा भनी' ॥३४३॥

१ होमनाथ—यसत्ता ।

२ भरतजीवन—हो ।

३ होमनाथ—वे हो ।

४ देखन—योक्न ।

५ नेपाल—अग्रज ।

६ देखन—धनका ।

७ नेपाल—जाऊ कुवेर थ्यै भनी ।

ताहाँ श्रीरघुनाथ् वशिष्ठ गुरुका पाऊ नमस्कार् गरी ।
 याहाँ राज् गरि बक्सियोस् भनि असल् आसन् अगाडी धरी ॥
 आसन्मा गुरुलाइ राखि नजिकै आसन् विषे राज् भयो ।
 पाया दर्शन रामको र सबका सम्पूर्ण सन्ताप् गयो ॥३४४॥

कैकेयी र भरत् मिलेर रघुनाथ्जूका चरणमा परी ।
 हात् जोरी कन राज्य अर्पण गन्या विन्ती बहूतै गरी ॥
 जस्ले एक कटाक्षले सहज यो ब्रह्माण्ड सब् हर्दछन् ।
 जो ऐश्वर्य छ इन्द्रको उ पनि एक क्षणमा तयार् गर्दछन् ॥३४५॥

यस्ता शुद्ध अनन्त पूर्ण सुख रुप् ब्रह्मस्वरुप्ले पनी ।
 क्या राज् गर्नु थियो तथापि लिनु भो खूसी हुउन् ई भनी ॥
 पैल्हे स्नान् भरताविले जब गन्या क्षौरले जटा साफ् गरी ।
 स्नान् सीतापतिको पछी तहिं भयो तेस्तै प्रकारले गरी ॥३४६॥

माला चन्दन वस्त्र येहि पहिरी आसन् विषे राज् भयो ।
 राम्को स्नान् र सिताजिको तहिं सँगै हुँदा सबै ताप् गयो ॥
 सीताराम् रथमा सवार् हुनु भयो सुग्रीव् विभीषण्हरू ।
 हात्तीमा रथमा सवार् हुन गया घोडै महाँ कै अरु ॥३४७॥

रामका सारथि ता भरत हुन गया सेवा म गर्हू भनी ।
 सेतो छत्र लिया बहुत खुसि हुँदै शत्रुमजीले पनी ॥
 पङ्खा लक्ष्मणले लिया प्रभुजिको सुग्रीवले ता चव्वे ।
 आर्को चामर एक विभीषणजिले खूसी भया सब् अवर् ॥३४८॥

मानिसले त वखान् कहों तक गरों सब् देवताले पनी ।
 रामको कीर्तन खुप् गन्या र सुनियो मीठो मधूरध्वनी ॥
 भेरी शङ्ख मृदङ्ग आदि नगडा खुप् वज्ज लाग्या पनी ।
 श्रीरामको पनि कुच् भयो रथ चढी जाऊँ अयोध्या भनी ॥३४९॥

श्रीरामको' पुरिमा प्रवेश् जब भयो' सब् पौरवासी पनी ।
 निस्क्या बालक वृद्ध दर्शन गरों हेरों तमासा भनी ॥
 देख्या श्रीरघुनाथलाइ रथमा थीया पिताम्बर् धरी ।
 श्यामसुन्दर् छ शरिर् किरीट सिरमा भूषण् शरिर्मा धरी ॥३५०॥

लाल छन् नेत्र विशाल खुप् हृदयवेस् वेस् मोतिका हार छन् ।
 शोभा चन्दन पुष्पको छ पनि वेस् देख्ते भयो रूसि मन् ॥
 सून्या स्त्रीहरूले पनी सहरमा आया सिताराम् भनी ।
 सब्को' चञ्चल चित्त भो र बहुतै हेरों सिताराम् भनी ॥३५१॥

छोड्या काम् घरको चढ्या गृह उपर् सब् स्त्री अटाली गई ।
लावा पुष्प गिराउँदै प्रभुजिको दर्शन गन्या खूसि भै ॥
राम्को मोहनमूर्तिमा जब नजर् सब् स्त्रीहरूका पन्या ।
खूसी भै कन अङ्कमाल मनले सब् स्त्रीहरूले गन्या ॥३५२॥

ईषत् हास्य गरी प्रजा कन नजर् दीदै रमानाथ् पनी ।
दर्बार् पोचनु भो जहाँ त दशरथ् बस्थ्या उहीं जाँ' भनी ॥
कौशल्याहरूलाइ योग्य रितले ताहाँ नमस्कार् गरी ।
सुग्रीव्को पनि वास् खटाउनु भयो साहै पियारो गरी ॥३५३॥

सुग्रीव्जी कन राख भाइ ! तिमिले पैल्हे म बस्थ्याँ जहाँ ।
सब्लाई तिमिले खटाउ बढिया घर बस्लाई यहाँ ॥
हुकुम् येति हुँदा तहाँ भरतले सोही बमोजिम् गन्या ।
सबको वास खटन् भयो सब तहाँ आनन्दसागर् पन्या ॥३५४॥

आफैं श्रीरघुनाथ् हुकुम् अब गरुन्यो मन भरतले गरी ।
सुग्रीव्लाइ अहाउनु पनि भयो खुस् भै अगाडी सरी ॥
हे सुग्रीव ! खटाउनु अब पन्यो विर्विर्विचार् खुप् गरी ।
चारौं तर्फ गई समुद्र पुगि जल्ल्याउन् कलशमा भरी ॥३५५॥

श्रीरामचन्द्रजिलाइ राज्य अभिषेक् गन्या बखत् भो भनी ।
 मर्जी भो र भरतजिको उहि बखत् ल्याई दिया जल् पनी ॥
 जल् लीना कन जाम्बवान् र हनुमान् अङ्गद सुषेण चार् गया ।
 पौंच्या जल्दि समुद्रमा सहज जल् लीयेर दाखिल् भया ॥३५६॥

त्यो जल् साथ लिई वशिष्ठ गुरुका सामने भरतजी गया ।
 यो हो चार समुद्रको जल भनी यो विन्ति गर्दा भया ॥
 फेर विन्ती कर जोरि खुप् सित गन्या यै जल् हजुरले छरी ।
 श्रीरामचन्द्रजिलाइ राज्य अभिषेक् दीनू हवस् यस् घरी ॥३५७॥

यस्तो विन्ति सुनी वशिष्ठ गुरुले बेस् विन्ति गर्छो भनी ।
 श्रीरामचन्द्रजिलाइ राखनु भयो सिंहासनैमा पनी ॥
 गौतम् वाल्मिकि वामदेव इ समेत् जावालि ताहीं थिया ।
 ती सब्ले सँग भै वशिष्ठ गुरुले जल्दी अभीषेक् दिया ॥३५८॥

कन्या ब्राह्मणले पनी तुलसिदल् हालेर कुश्ले असल् ।
 मन्त्रैपूर्वक खुसि भै कन छन्या' राम्मा उपर शुद्ध जल् ॥
 सेतो छत्र लिया तहो प्रभुजिमो शत्रु नजीले गई ।
 सुग्रिव्ले र तहो विभीषणजिले हाँक्या चमर् खुस् भई ॥३५९॥

माला काञ्चन वायुले पनि दिया हार् इन्द्रजीले पनी ।
नाना रत्न खचित् गरायर दिया पैहुन् सिताराम् भनी ॥
गाऊँछन् तहिं देवकां गणहरू सब् अप्सरा नाचतछन् ।
वप्यो खुप् सित पुष्पवृष्टि नगरा वज्दा भयो खुसि मन् ॥३६०॥

गम्भीर श्याम शरिर्किरीट्छ सिरमा माला पिताम्बर धरी ।
कोटी काम समान सुन्दर स्वरूप वाम् तर्फ सीता धरी ॥
सिंहासन बसि सब् प्रजा तिर नजर् दीनू भयेध्यो जसै ।
दर्शन गर्न भनेर पार्वति समेत आया सदाशिव् तसै ॥३६१॥

डिम् डिम् शब्द भयो तहाँ डमरुको नन्दी र भृङ्गी पनी ।
ताल बेतालहरू नान्न लागि त गया आया सदाशिव् भनी ॥
शम्भूका पछि देवगण सब तहाँ आयेर हाजिर् भया ।
श्रीराम्को स्तुति खुप् गरेर खुसि भै सब् जल्दि फर्की गया ॥३६२॥

बाजा खुप् शब्द गर्छन् स्तुति गरि ऋषिगण देवगण पाउ पर्छन् ।
वर्षन्छन् पुष्पवृष्टी प्रभु उपर अनेक् प्राणिले सौख्य गर्छन् ॥
सिंहासनमा विराजमान् सकल गुणनिधान् राम् हुनू भोजसै ता ।
सीता लक्ष्मण् सँगै छन् प्रभु कन हुनगो पूर्ण शोभा तसै ता ॥३६३॥

राजा श्रीरघुनाथ हुँदा पृथिविमा शस्यादि खूपै बढ्यो ।

थीयानन् अति गन्ध जौन फुलमा तिनमा सुगन्धी बढ्यो ॥

धेनूदान् वृषदान् गन्ध्या प्रभुजिले तिस्र कोटि सुनदान् गरी ।

वस्त्राभूषण रत्नदान् पनि गन्ध्या दारिद्र्य सबको हरी ॥३६४॥

दानले ब्राह्मण खुस् गराइ रघुनाथ सुग्रीवलाई पनी ।

माला सूर्य समानको दिनु भयो दीनू उचित हो भनी ॥

मर्याद खुप् गरि बाजुबन्ध दिनु भो अङ्गदजिलाई पनी ।

ताहीँ एक अमूल्य हार् दिनु भयो सीताजिलाई पनी ॥३६५॥

सीताले हनुमानलाई दिन सुरू बाँधेर हात्मा लिइन् ।

कस्तो हुन्छ हुकुम्भनी कननजर ख्वामित् तरफ् खुप् दिइन् ॥

जसलाई दिन मन् छ देउ भनि यो हूकुम् भयेथ्यो जसै ।

प्यारा श्रीहनुमान् थिया तहिँ दिइन् त्यो हार् सिताले तसै ॥३६६॥

झन् दर्जा हनुमानको तहिँ चढ्यो फेरी प्रभूले पनी ।

क्या मागछौ वरदान माग तिमिले दिन्छु म त्यो वर भनी ॥

हूकुम् बक्सनु भो तहाँ र हनुमान् खुस् भै अगाडी सच्या ।

जो माग्नू मनमा थियो हजुरमा हात जोरि बिन्ती गन्ध्या ॥३६७॥

१ होमनाथ—चढ्यो ।

२ देवन—बस्त्रभूषण ।

३ देवन—मर्यादा गरि ।

४ भारतजीवन, नेपाल—लिई ।

५ देवन—दिई ।

६ होमनाथ—चढ्यो ।

ख्वामित् ! नाम हजूरको जब तलक् लीनन् जगत्मा बडा ।
 ताहीं सम्म शरीर् रहोस् हजूरका नाम् सुन्नलाई खडा ॥
 ख्वामित् ! नाम हजूरका स्मरणमा आनन्द जो पाउँछ ।
 त्यो आनन्दकृतै मिलेन महाराज् ! तेही नछूटोस् कछ ॥३६८॥

यो बिन्ती सुनि लौ भनी हुकुम मै फेरी कृपा भो पनी ।
 बितला कल्प र यो बित्या पछि भन्या मुक्तै हुन्याछौ भनी ॥
 हुकुम् यो रघुनाथको हुन गयो फेर् जानकीले पनी ।
 जो जो हुन् सुख भोग् सबै वश रहुन् तिम्रा हनूमान् भनी ॥३६९॥

आशीर्वाद यति बक्सन् जब भयो बीदा हनूमान् भया ।
 आनन्दाश्रु गिराइ तप् गर्छ भनी हीमालयैमा गया ॥
 फेर् ठाकुर गुहका अगाडि गइ यो हुकुम् कृपाले गन्या ।
 जाऊ लौ घर मै बसी रहु फगत् मन् मात्र मैमा घन्या ॥३७०॥

यो प्रारब्ध ठुलो छ भोग न गरी टर्दैन कस्तै गरी ।
 हून्यैछौ तिमि मुक्तदेह पछि ता संसार सहज्मा तरी ॥
 हुकुम् यो गरि मुख्य भक्त गुहका सामने अगाडी सरी ।
 आलिङ्गन् दिइ भूषणादि दिनु भो राज्यै समेत थप् गरी ॥३७१॥

तत्त्वं ज्ञान् पनि बक्सन् तहिं भयो आनन्दसागर् परी ।
 बीदा भै गुहजी गया घर महाँ मन् राम्चरणमा धरी ॥
 यस्तै रित् सित सब् बिदा तहिं हुँदै सुग्रिव् विभीषण् गया ।
 लक्ष्मण् सेवक छन् सदा हजुरमा राम् राज्य गर्दा भया ॥३७२॥

आत्मारुप् सब कर्मका अधिपती निर्मल^१ अकर्ता पनी ।
 कर्ता भै कन लोकलाइ उपदेश् गर्न्या उचित् हो भनी ॥
 गर्ना लायक अश्वमेधहरु जो ठूला ठूला यज्ञ हुन् ।
 ती सब् यज्ञ पनी गन्या प्रभुजिले बाँकी रहन्थ्यो^२ कउन् ॥३७३॥

राजा राम् भइ बक्सन् जब भयो प्राणी प्रजा खुस् भया ।
 जो पथ्या अधिताप् अनेक् तरहका ती सब् प्रजाका गया ॥
 गर्दैन् विधवा विलाप् मुलुकमा लाग्दैन् रोग् व्याध् पनी ।
 सब् डाकू दबियाँ परेन कहिं ताप् यो चिज् हरायो भनी ॥३७४॥

बूढो बाँचि मरेन बालक कहीं यस्तो मुलुकमा भयो ।
 छोरा झै गरि पालि बक्सन् हुँदा सब् ताप् प्रजाको गयो ॥
 गर्छन् राघवको भजन् जनहरु वर्षन्छ मेघ् कालमा ।
 वर्णाश्रम् सब धर्म छन् दिन चित्या सब्का सुखै चालमा ॥३७५॥

१ होमनाथ—ब्रह्म ।

२ भारतजीवन—निर्मल । मध्यात्मरामायण—

रामस्तु परमात्मापि कर्मभ्यक्षोऽपि निर्मलः ।

३ होमनाथ—रहन्थ्य ।

४ ऐजन्—दबिये ।

अयुत वर्ष त राज् प्रभुको भयो ।
 सकल ताप् दुनियोहरूको गयो ॥
 शिवजिले यति पार्वति थ्यै कहा ।
 सकल पाप् छुटि जान्छ सुनी रक्षा ॥३७६॥

श्रीरामका यति कथा कन जो कहन्छन् ।
 सब् थोकले ति परिपूर्ण भई रहन्छन् ॥
 धन् पुत्र राज्यहरु कम्ति हुँदैन केही ।
 पाप् हर्नलाइ पनि मुख्य छ धर्म येही ॥३७७॥

जन्मन्छन् तर मर्दछन् पनि सबै जस्का त छोराहरू ।
 तेस्ता स्त्रीहरुले भने यति सुन्या बाँच्छन् पछीका अरू ॥
 बन्ध्या स्त्री पनि पाउँछे सुत असल्गर्छन् कृपा राम् धनी ।
 आधिव्याधि अनेक दुःख भय ताप् पर्दैन कैल्हे पनी ॥३७८॥

श्रीरामको यति कथा जतिले त सुन्छन् ।
 सब् देवता ति सँग खुप् सित खूसि हुन्छन् ॥
 जो विघ्न हुन् ति पनि नष्ट भयेर जान्छन् ।
 सम्पूर्ण जन् पनि तिनै कन आइ मान्छन् ॥३७९॥

आधिव्याध^१ दुखं छुट्छन् अरु उपर्धन् धान्य सन्तान् पनी ।
 बढ्छन् इष्ट कुटुम्ब मित्रहरुका मान्छ्या ति हुन्छन् भनी ॥
 यसत्ताको त बखान् कहाँ तक गरौं यो मन् प्रभूमा धरी ।
 गर्छन् रामभजन् त मुक्ति^२ पनि मै जान्छन् ति संसार तरी ॥३८०॥

शम्भूले सब वेदमन्थन गन्था श्रीरामको^३ नाम् सरी ।
 आर्को तत्त्व मिलेन केहि र लिया साहै पियारो गरी ॥
 सोही तत्त्व त पार्वती कन दिया अध्यात्म रूपले गरी ।
 जसले प्रेम् गरि सुन्छ यो सहज त्यो उत्रन्छ संसार तरी ॥३८१॥

—❀—
 इति श्रीयुद्धकाण्ड समाप्त ।
 —❀—

१ होमनाथ—पनि ।

२ नेपाल—मुक्ति ।

३ नेपाल, भारतदेवन—श्री रामन्ध ।

रामसे राज्याभिरुच

श्रीउत्तरकाण्ड

शम्भूका मुख देखि राज्य अभिषेक् राम्को सुनीथिन् जसै ।
सोधिन् पार्वतिले सदाशिवजि थ्यै लीला पछीका' तसै ॥
पृथ्वीमा कति वर्ष राज् हुन गयो लीला तहाँ कुन् भया ।
कस्तारित् सित राज्य छोडि रघुनाथ् वैकुण्ठधाममा गया ॥ १ ॥

शम्भो ! श्रीरघुनाथका जति त छन् लीला कृपाले गरी ।
आज्ञा आज हवस्म सुन्छु भगवन् ! बिन्ती छ पाऊ परी ॥
यो बिन्ती जब शम्भुका चरणमा श्रीपार्वतीले गरिन् ।
सब् लीला प्रभुका कह्या शिवजिले खुप् हर्षमा ती परिन् ॥ २ ॥

रावण् मारि उतारि भारि^१ भुमिको राम् राज्य गछन् भनी ।
जानी एक् दिन ता गया ऋषि अनेक् भेटाँ सिताराम् भनी ॥
दुर्वासा भृगु अङ्गिरा इ पनि छन् कश्यप् र वामदेव् भया ।
विश्वामित्र असित् र कण्व सहितै सप्तर्षि अत्री गया ॥ ३ ॥

सब शिष्यै सहितै अगस्तिजि गया द्वारमा पुग्याथ्या जसै ।
 हाजिर् जल्दि पठाइ मर्जि भइ सब पाँच्या हजुरमा तसै ॥
 पूजासब ऋषिको गन्या प्रभुजिले सबलाइ आसन् दिया ।
 खूसी सब ऋषिगण भया हजुरमा जो जो गयाका थिया ॥ ४ ॥

पैल्हे प्रश्न गन्या तहाँ कुशलको^१ राम्ले र आदर् गरी ।
 सोध्यासब ऋषिले पनी कुशलको^१ विस्तार बडो प्रेम् गरी ॥
 बिन्ती सब ऋषिले गन्या हजुरमा ख्वामित् ! ठुलो काम् भयो ।
 पृथ्वीको अति भार इन्द्रजित हो भार् तेहि जाँदा गयो ॥ ५ ॥

विर् हुन् रावण कुम्भकर्ण त^२ पनी यो इन्द्रजित् झन् जवर् ।
 विर् हो त्यो पनि मारि बक्सनु भयो को जित्न सक्थ्यो अवर् ॥
 लङ्कामा इनि दुष्टको मरण भो साँचा विभीषण थिया ।
 पाया राज्य कनक झेंडै र खुसिले चाकर् सदाका भया ॥ ६ ॥

जो दक्षिणा अभयको अघि हो दियाको ।
 सो पूर्ण गर्न कन दुष्ट हरी लियाको ॥
 देख्यौं कृतार्थ हुनु भो रघुनाथ ऐल्हे ।
 मर्ह्या इ राक्षसहरू अरु देखि कैल्हे ॥ ७ ॥

यो विन्ती ऋषिको सुन्या प्रभुजिले आश्चर्य मान्या पनी ।
क्याले रावणदेखि झन् अति ठुलो भो इन्द्रजित् विर् भनी ॥
सोध्या सब् ऋषिका अगाडि र तहाँ साम्ने अगस्ती थिया ।
यस्तो हो तब विर् सुन्यौ भनि सबै बिस्तार् बताई दिया ॥ ८ ॥

ब्रह्माका सुत हुन् पुलस्त्य तपका खातिर् सुमेरु गया ।
राजर्षी तृणविन्दुका नगिचमा आश्रम् ति गर्दा भया ॥
तप् गर्थ्या तहिं देवपुत्रिहरु सब् आयेर खुप् गान् गरी ।
नाच्थ्या हास्यकला अनेक् तरहका गर्दै नजरमा परी ॥ ९ ॥

तप्को विघ्न हुन्या पुलस्त्य ऋषिले वूझ्या बडा धिर् थिया ।
जुन् स्त्री देख्लुम गर्भिणी उहि हवस् भन्न्या सराप्पो दिया ॥
भाग्या सब् तृणविन्दुपुत्रि त सुनी साम्ने नजीक्मा गइन् ।
देख्ता ताहिं पुलस्त्यले र ति उसै झट् गर्भिणी पो भइन् ॥ १० ॥

कामिन् खुप् डरले पिता सित गइन् जान्या पिताले पनी ।
छोरी गर्भिणि भै छ आज ऋषिका साँचा वचनले भनी ॥
जानी छोरि पुलस्त्यजी कन दिया जल्दी नजिक्मा गई ।
ती कन्या ति पुलस्त्यले पनि लिया अत्यन्त खूसी भई ॥ ११ ॥

तिन्का पुत्र त विश्रवा हुन गया खुप् ब्रह्म जान्ग्या मुनी ।
 भारद्वाज् ऋषिले तिनै' कन दिया छोरी बड़ा गुण् सुनी ॥
 तिन्का पुत्र कुवेर् भया गुणनिधान् तिन्ले तपस्या गरी ।
 ब्रह्मालाइ रिझाउँदा ति धनका मालिक् भया तेस् घरी ॥ १२ ॥

मालिक् दौलतको गरायर गरुन् यस्मा सयल् खुप् भनी ।
 ब्रह्माले तहिं फेरि पुष्पक विमान् तिन्लाइ दीया पनी ॥
 तेसै माथि चढी पिता सित गई तप्को सबै फल् कछ्या ।
 सब् पायौ तर वास् त पाइन कता जाऊँ म भन्दा भया ॥ १३ ॥

सून्या विन्ति कुवेरको र खुसि भै ती विश्रवाले पनी ।
 लङ्का खालि थियो र तेहि दिनु भोलौ राज्य गर्जा भनी ॥
 लङ्कामा अघि राज्य राक्षसहरू गथ्या बडा विर् थिया ।
 तिन्कै खातिर विश्वकर्म खुसि भै लङ्का बनाई दिया ॥ १४ ॥

आज्काल् राक्षस विष्णुले जिति लिंदा भागेर पातालमा ।
 लुक्ता खातिर भै गया र सहरै खाली छ यस् कालमा ॥
 आज्ञा येति दिया कुवेर् कन तहौ ती विश्रवाले जसै ।
 लङ्कामा ति कुवेर् गई कन वस्या राज् गर्न लाग्या तसै ॥ १५ ॥

एक् दिन् कैकसि छोरि ली कन ठुलो राक्षस् सुमाली पनी ।
 डुल्य्यो यस् पृथिवी विषे सब घुमी हेरूँ तमासा भनी ॥
 पाताल बाट सयल् गरूँ भनि यहाँ आयेर डुल्दा तहाँ ।
 पुष्पक् माथि चढेर खुप् सित सयल् गर्थ्या कुबेरजी जहाँ ॥ १६ ॥

लग्यो दृष्टि सुमालिको र मनले मान्यो बडा हुन् भनी ।
 यस्ता विर् कुलमा कसो गरि हुनन् यस्तो चितायो पनी ॥
 लाग्यो कैकसिलाइ भन्न अहिले पुत्री ! यती काल् गयो ।
 कोही वर् पनि आउँदैन गरूँ क्या यौवन् त तिम्रो भयो ॥ १७ ॥

तस्मात् आज त विश्रवा ऋषिजि थ्यै जाऊ र साम्ने गई ।
 हात् जोरी ऋतुदान माग तिमिले दासी चरण्की भई ॥
 यस्ता पुत्र हुनन् अवश्य इ उनैका पुत्र हुन् विर् भनी ।
 छोरीलाइ त विश्रवा सित तहाँ तेसले पठायो पनी ॥ १८ ॥

जल्दी कैकसि विश्रवा सित गई साम्ने खडा भै रहिन् ।
 पृथ्वी तर्फ नजर् दिई चरणले लेख्ती जमिन्मा भइन् ॥
 चेष्टा कैकसिको नजर् गरि तहाँ ती विश्रवाले पनी ।
 कन्या कस्कि तँहोस् बता किन यहाँ आइस् अगाडी भनी ॥ १९ ॥

१ होमन्यथ—महाँ ।

२ नेषत्, होमनाथ—तहाँ ।

३ ऐवम्—यस्ता पुत्र हुनन् अवश्य उनका पुत्र हुन् नीर् भनी ।

अथारमरुभयण—स्वयमेव ततः पुत्रा भविष्यन्ति महाबलाः ।

ईदृशाः सर्वयोग्याः धनदेन सभाः शुभे ॥

सोध्या कैकसिलाइ लाज् हुन गयो लाज्का सकस्मा परिन् ।
 ध्यानैले सब जानि वक्सनु हवस् यस्तो त विन्ती गरिन् ॥
 सून्या विन्ति र झट् विचार पनि गन्या मालुम् भयो सव्जसै ।
 छोरा पाउन आइछस् भनि तहाँ बोल्या ऋषीले तसै ॥ २० ॥

वेला दारुण पारि आज ऋतुदान् मागिस् म दिन्छु पनी ।
 दोटा पुत्र हुनन् भयङ्कर स्वरूप् वेला सरीका भनी ॥
 भारी वात् गरि दान् दिया र ऋतुको ती वात् जसै ता सुनिन् ।
 कुन् रित्ले अब पाउँ पुत्र वढिया यस्तो बहूतै गुनिन् ॥ २१ ॥

विन्ती कैकसिले गरिन् उहि वखत् ख्वामित् पती भै पनी ।
 तेस्ता पुत्र बुझाउँला म कसरी यो मन् कठिन् भो भनी ॥
 सून्या विन्ति तहाँ दया पनि उठ्यो ती विश्रवाको पनी ।
 तेस्रो पुत्र हुन्या छ रामचरणको दास् बुद्धिमान् खुप् भनी ॥ २२ ॥

पत्नी कैकसिलाइ येति ऋषिले दीया कृपा खुप् गरी ।
 खूसी कैकसि भै गइन् ऋषि रह्या ध्यानमा बहुत् मन् धरी ॥
 जन्म्यो रावण पूर्ण गर्भ जत्र भो सिर्दस् मुजा वीस् धरी ।
 उल्का आदि भया अनेक् तरहका कामिन् मुमी खुप् गरी ॥ २३ ॥

रावणका पछि कुम्भकर्ण अति विर्जन्म्यो उसैका मनी ।
जन्मी शूर्पणखा पछी गुणनिधान् जन्म्या विभीषण पनी ॥
शान्तात्मा बढिया विभीषण भया बसथ्या ति शास्त्रै सुनी ।
दुष्टात्मा अति कुम्भकर्ण हुन गो डूलेर खान्ध्यो मुनी ॥ २४ ॥

बैन्ही शूर्पणखा भई जगतमा दुष्टात्म भै डुल्दथी ।
नक्कट्टी भइ गै पछी हजुरका तेज्ले कहाँ बाँचतथी ॥
रावणको त बखान् कहों तक गरौं सब लोकको रोग् सरी ।
लाग्यो रावण बढ्न रोज् भय दिंदै तिन् लोक वशैमा गरी ॥ २५ ॥

सर्वान्तर्यामि साक्षी हृदय हृदयमा आत्मरूपले रह्याका ।
निर्मल् सर्वज्ञ पूर्ण प्रभु पनि नरको रूप ऐल्हे भयाका ॥
सोध्नू भो आज लीला गरि कन त सबै रावणादीहरूको ।
विस्तार् बिन्ती म गर्छु अरुपनि भगवन् ! तेज् हन्या जो अरुको ॥ २६ ॥

ब्रह्म स्वरूप प्रभु भनेर हजुरलाई ।
जानेर डुल्छु म अनुग्रह केहि पाई ॥
यसतो अगस्ति ऋषिले जब बिन्ति लाया ।
साँचो कुरो प्रभुजिले ऋषि थ्यै बताया ॥ २७ ॥

माया छ यो सब जगत् भनि नित्य जानी ।
 आनन्द यस् विषयमा रति भर्न मानी ॥
 मेरो भजन् गरि रहोस् सब पाप हन्या ।
 येही उपाय छ सहज सित पार तन्या ॥ २८ ॥

एक् दिन पुष्पकमा चढी कन कुन्नेर् आया पिता थ्यै जसै ।
 देखिन् कैकसिले र पुत्र सित गै क्यै भन्न लागिन् तसै ॥
 देख्यौ पुत्र ! कुन्नेरलाइ तिमिले सब द्रव्यका छन् धनी ।
 गर्छन् पुष्पकमा सयल् खुसि हुँदै तेजस्वि देख्छै पनी ॥ २९ ॥

जस्तो यत्न गरेर हुन्छ तिमिले सो यत्न ऐल्हे गरी ।
 सब्को मालिक भै सयल् गर अनेक्यस्तै इनैले सरी ॥
 रावण्ले इ वचन् सुनी जननिकै सामने प्रतिज्ञा गन्यो ।
 हे मातर ! म बडै भयेर रहूला क्या आज चिन्ता पन्यो ॥ ३० ॥

यस्तो घात् तहिँ कैकसी सित गरी तप् गर्न रावण् गयो ।
 गोकर्णेश्वरमा गई दृढ भई तप् गर्न लाग्दो भयो ॥
 रावण्का सँग कुम्भकर्ण विभिषण् भाई दुवै ती गया ।
 ईश्वरलाइ गरौं प्रसन्न भनि खुप् तिन्ले पनी मन् दिया ॥ ३१ ॥

तप् गर्दा हुँदि कुम्भकर्ण विरको ताहाँ अयुत् वर्ष गो ।
 टेकी एक चरण् विभीषणजिको पाँचै हजार मात्र भो ॥
 रावणको त बखान् कहाँ तक गरौं ठूलो तपस्या गन्थो ।
 खुप् एकाग्र भयेर रोज् प्रभुजिका ध्यानमा बहुत् मन धन्थो ॥ ३२ ॥

दस् हजार जघ दिव्य वर्ष विति गो एक् सिर् तसै होम् गरी ।
 यसत्तै रीत् सित नौ त सिर् पनि हुम्यो भक्ती प्रभूमा धरी ॥
 नौ सिर् होम् गरि सिर् दसै पनि तहाँ दीनै तयार् भो जसै ।
 ब्रह्मा आइ हटाइ वर् दिन तयार् हुनू भयो पो तसै ॥ ३३ ॥

हे रावण् ! वर माग दिन्छु अहिले इच्छा बमोजिम् भनी ।
 ब्रह्मा बाट दया भयो र खुसि भै माग्यो तहाँ वर् पनी ॥
 हे नाथ् ! वर् त अमर् म पाउँ न मरुँ कै वीर देखी कसै ।
 मानिस्को त डरै म मान्दिन रती मेरा सदा छन् वसै ॥ ३४ ॥

ब्रह्माले पनि लौ भनेर वरदान् माग्यै बमोजिम् दिया ।
 काट्याका पनि सिर् तयार् गरि दिया जस्तै अगाडी थिया ॥
 ब्रह्माजी तहिं फेर् विभीषणजिका सामने नजिक्मा गया ।
 इच्छा क्या मनमा छ माँग उहिं वर् दिन्छु म भन्दा भया ॥ ३५ ॥

माग्या वर् खुसि भै विभीषणजिले हे नाथ् ! निरन्तर् मंती ।
 धर्मै तर्फ रहोस्^१ अधर्म तिर ता कैल्हे न लागोस् रती^२ ॥
 ब्रह्माले अधिकै दया गरि दिया होला तँलाई भनी ।
 मागेनन् त पनी तहाँ गरि दिया कल्पान्त^३ आयू पनी ॥ ३६ ॥

फेर् कुम्भकर्ण विरका अधि जल्दि आई ।
 आज्ञा भयो अब त दिन्छु म वर् तँलाई ॥
 क्या माग्दछस् भनि दया हुन गो जसै ता ।
 जिह्वा विषे गयर बाणि वसिन् तसै ता ॥ ३७ ॥

वाणीले जब मोह खुप् सित भयो घत्को बिघत्को पनी ।
 थाहा केहि भयेन तेस् कन तहाँ यसत्तो म मागू भनी ॥
 माग्यो मूढ भयेर येहि वरदान् निद्रा छ मैन्हा परोस् ।
 एक् दिन् मात्र मलाइ खानपिनको खातीर निद्रा टरोस् ॥ ३८ ॥

यसत्तो वाक्य सुनेर तेहि वरदान् दीया प्रभूले जसै ।
 सून्या त्यो वरदान देवगणले खूसी भया सव् तसै ॥
 जिह्वा देखि सरस्वती जब गइन् खेद् तेस् वखत्मा पच्यो ।
 इच्छा ईश्वरकै रहेछ बलवान् भन्न्या विचार्यो गच्यो ॥ ३९ ॥

१ भारतजीवन—भनी, नेपाल—अती, बम्बई—

भरं ।

२ भारतजीवन, नेपाल—रती ।

३ देवन—मंती ।

४ भारतजीवन—कल्याण, नेपाल—एक कल्प ।

५ होमनाथ—ज्ञान पिनको ।

बाबू कैकसिको सुमालि खुसि भो पायो र यो सब् खबर् ।
 आयो जल्दि तहाँ प्रहस्तहरु घेर् सङ्मा थिया विर् जवर् ॥
 रावणका अधि गै भन्यो खुसि हुँदै हे पुत्र ! खुप् काम् गन्यौ ।
 विष्णूको अधि डर् थियो अब गयो सन्ताप् तिमीले हन्यौ ॥ ४० ॥

लङ्कामा अधि राज्य राक्षसहरु गथ्या बडा खुस् थिया ।
 विष्णूले गइ छिन्न भिन्न गरि सब् राक्षस् धपाई दिया ॥
 क्यारौं जोर् न पुगेर भागि कन सब् पाताल् गयाका थियौं ।
 तिम्रो आज सहाय पाइ कन पो आई बताई दियौं ॥ ४१ ॥

आज्काल् राज्य कुबेरको छ तिमिले मागी बलात्कार् गरी ।
 जुन् पाठ्ले गरि हुन्छ लेउ अहिले स्थान् छैन लङ्का सरी ॥
 राजाको त हुँदै न बन्धु सितको बन्धुत्व धर्मे पनी ।
 यो सन्देह न मान कत्ति कसरी लङ्का म लीऊ भनी ॥ ४२ ॥

यस्तो बित्ति सुमालिको सुनि भन्यो लङ्का कसोरी हरू ।
 दाज्यू हुन् पितृ तुल्य छन् तर्हि बसुन् अन्तै बसूला बरू ॥
 यस्तो रावणको वचन् सुनि तहाँ सामने प्रहस्तै सन्यो ।
 रावणको मन फेर् फिराउन बहुत् सिप् लाइ बिन्ती गन्यो ॥ ४३ ॥

हे नाथ् ! कश्यपपुत्र हुन् इ जति छन् चौता र राक्षसहरू ।
 लङ्घ्या ती पनि ता'भन्या त अरुको विन्ती कहाँ तक् गरू॥
 तस्मात् आज कुबेर छन् त पनि सो लङ्कालिन्या हो भनी ।
 हात् जोरी विन्ती गन्यो र सुनि त्यो विन्ती त मान्यो पनी ॥ ४४ ॥

बेसै विन्ति गरिस् भनी उहि बखत् दौडी त्रिकुट्मा गयो ।
 छोड्यो दूत प्रहस्तलाइ र कुबेर् लाई निकास्तो^१ भयो ॥
 बाबूको मतलब् बुझी कन कुबेर् छोडेर कैलाश् गया ।
 तप गर्दा शिव खुस् गराइ शिव थ्यै विन्ती ति^२ गर्दा भया ॥ ४५ ॥

इच्छा माफिकको बनाउन कुशल जो विश्वकर्मा थिया ।
 तिनले बेस् अलकापुरी पनि कुबेर्लाई बनाई दिया ॥
 दिक्पाल भै ति कुबेर् र ह्या शिवजिले तिनमा दया खुप् गन्या ।
 शम्भूको करुणा हुँदा त अरु झन् आनन्दसागर पन्या ॥ ४६ ॥

रावण् राक्षस सब लियेर खुसि भै लङ्का सहरमा बस्यो ।
 तपको जोर् बलवान् जित्यो सब जगत् सन्ताप् सबैमा पस्यो ॥
 विद्युज्जिह्व^३ ठुलो निशाचर थियो तेस्लाइ बैन्ही दियो ।
 ती मन्दोदरिलाइ आइ मयले दीयो र तेस्ले लियो ॥ ४७ ॥

१ होमनाथ—छन ।

२ पेजन्—निकास्तो ।

३ पेजन्—त ।

४ सबै रामायणमा विद्युज्जिह्व भन्ने पाठ ६ तर

राक्षसको नाउँ विद्युज्जिह्व हो । अथात्म-
 रामायण—भगिनी बरलक्ष्मण ददो विद्यु-
 रुपिणीम् । विद्युज्जिह्व नाम्नानी महाभायी
 निशाचर ॥

तीमन्दोदरिलाइ दी कन दियो शक्ती अमोघ् खुस् भई ।
 धीहा भो पछि कुम्भकर्ण विरको प्रल्हादकुल्मा गई ॥
 शैलुप् नाम हुन्या बहूत बलवान् गन्धर्वराज् कै थिया ।
 तिन्की छोरि थिइन् विभीषण बडा जानेर छोरी दिया ॥ ४८ ॥

जन्म्यो रावणलाइ पुत्र बलवान् जो जन्मदैका घरी ।
 लाग्यो रून त शब्द भो अति ठुलो, खुप् गर्जन्या मेघ्सरी ॥
 मेघ् झैं शब्द गन्यो भनेर तहिं नाम् तेस्को रह्यो मेघनाद् ।
 यस्को बल् यति सम्मको छ भनि यो लागेन तेस्को तसाँध् ॥ ४९ ॥

निद्राले पनि कुम्भकर्ण कन खुप् पक्ड्यो सकस्मा पन्यो ।
 हे नाथ् ! सुतछु म ठाउँ पाउँ भनि यो हात् जोरि बिन्ती गन्यो ॥
 तेस् बिच्मा तहिं सुललाइ बढिया गूफा तयारी गन्यो ।
 ताहीं गै कन कुम्भकर्ण विरको खुप मस्त निद्रा पन्यो ॥ ५० ॥

ब्रह्माको सब देव दैत्यहरुको जो श्री थियो सब् हरी ।
 लाग्यो रावण नाश् गराउन अनेक् रङ्का उपद्रव् गरी ॥
 पाया थाह कुबेरले र किन यो गर्छस् उपद्रव् न गर् ।
 भन्ना खातिर दुत् पठाउनु भयो बोलाक् चतूरो जवर् ॥ ५१ ॥

दुत्तगै विन्ति गन्थो त'झन् बिखुसि मै ऊठ्यो ठुलो रिस् गरी ।
जल्दी गै ति कुबेरको जितिलग्यो पुष्पक् विमानै हरी ॥
कूबेरलाइ जिती यमै पनि जित्यो जीत्यो वरूणै पनी ।
पाँच्यो स्वर्ग विषे पनी खुसि हुँदै फेर् इन्द्र जितछु भनी ॥ ५२ ॥

एक् ठक्कर लडि इन्द्रले त सहजै पक्डेर पाता कस्या ।
हुर्मत् रावणको गयो खुसि भई सम्पूर्ण देवता* बस्या ॥
यो थाहा भइ मेघनाद रिसले आयो अगाडी सरी ।
जीत्यो इन्द्रजिलाइ तेस् बखतमा भारी लडाईं गरी ॥ ५३ ॥

रावणलाइ फुकाइ इन्द्र कन ली फर्केर लङ्का गयो ।
जीत्यो इन्द्र र इन्द्रजित् भनि ठुलो नाम्ताहि देखी भयो ॥
ब्रह्मालाइ खबर् भयो र फुनका खातीर दौडी गया* ।
धेरै बर् दिइ मेघनाद् कन खुसी गर्दै फुकाउँदा भया* ॥ ५४ ॥

ब्रह्मा इन्द्रजिलाइ फोइ कन फेर् जानू भयो धाममा ।
लाग्यो रावण फेर् जगत् जितुं भनी सङ्ग्रामका काममा ॥
कैलाश् पर्वत यो* ठुलो छ गहुँको होला कहाँ तक् भनी ।
कैलाश् हात महो लियेर सहजै एक् दिन् त तौल्यो पनी ॥ ५५ ॥

१ होमनाथ—र ।

२ भारतजीवन—देवगण् ।

३ होमनाथ—ब्रह्मालाइ खबर् भयो र उ नखव
लङ्कापुरीमा गई ।४ नेपाल—फुकाई दिया, होमनाथ—र देलाई
फुकाइ बसनु भयो तेसलाई बर्दान् दिई ।

५ नेपाल—पो ।

नन्दीश्वर् कन रिस उछ्यो र रिसले दीया सरापै पनी ।
 मानिस् वानर शत्रु मै कन सहज् मारुन् तँलाई भनी ॥
 ताहाँ देखि त कार्तवीर्य सित गो सङ्ग्राम खातिर् जसै ।
 पुग्थ्योतिन् सितजोर् कहों सहजमा पाता कस्यापो तसै ॥ ५६ ॥

मेरो नाति भनी पुलस्त्य ऋषिले आयेर विन्ती गरी ।
 बन्धन् देखि फुकाइ बक्सनु हुँदा लाज् मै फिच्यो तेस् घरी ॥
 फेरी रावण वालि जितछु भनि गो साथ्मा अनेक् विर् गया ।
 वालीले पनि पकि तेस् कन तहाँ खुप काखि चेता भया ॥ ५७ ॥

काखीमा मिचि चार् समुद्रं धुमि फेर् छोडी दियाश्रया जसै ।
 मैत्री गर्छु भनी मित्यारि गरि खुप लाज् मानि फक्यो तसै ॥
 ई बाहेक् अरु विर् सबै वशगन्यो तिन् लोकविषे छन् जती ।
 यसत्ता विरहुरु मारि बक्सनु भयो विन्ती गरुं यो कती ॥ ५८ ॥

नारायण हुनुहुन्छ विष्णु भगवान् सब् यो चराचर् पनी ।
 जो देखिन्छ कहिन्छ शास्त्रहरुले नारायणै हो भनी ॥
 ख्वामित्का अधि नाभिमा कमल भो ब्रह्माजि तहाँ भया ।
 वाणीले सँग अग्नि ता हजुरका मुख देखि निकृी गया ॥ ५९ ॥

बाहू देखि त लोकपाल् हुन गया ई चन्द्र सूर्ये पनी ।
 आँखा देखि भया दिशाहरु भन्या कान् देखि शब्दै भनी ॥
 सब्को प्राण तयार् भयो हजुरका प्राण् देखि मुख्यै भई ।
 नासा देखि त वैद्य अश्विनिकुमार् वेदाङ्गमा पार् गई ॥ ६० ॥

जङ्घा जानु उरु जघन् यति शरिर् देखी भुवर्लोकहरु ।
 कोखा देखि त चार् समुद्र हुन गो वर्णन् कहाँ तक् गरु ॥
 निस्क्या स्तन् दुइ देखि इन्द्र र वरुण् दूवै दिशाका पती ।
 रेतै देखि त बालखिल्यहरु सब् निस्क्या तपस्वी अती ॥ ६१ ॥

धर्माधर्म विवेकका इ यमराज् ती लिङ्ग देखी भया ।
 मृत्यू ता गुद देखि रुद्र त हजुरका रीस देखी भया ॥
 हाड् देखी जति पर्वतादिहरु छन् केश् देखि सब् मेघ् पनी ।
 जो छन् औपधि रोम देखि ति भया नख्देखि सब् स्वर पनी ॥ ६२ ॥

विश्वात्मा हुनुहुन्छ नाथ् ! पुरुष रूप् माया त शक्ती लिन्या ।
 खूसी भै कन देवता कन सदा अमित्र् पियाई दिन्या ॥
 ख्यामित् कै त छ सृष्टि सब् जति छ यो संसार चराचर् धरी ।
 बाँच्याको पनि देखिइन्छ भगवन् ! आधार हजुर् कै गरी ॥ ६३ ॥

जस्तै दूद विपे रहन्छ भरिपुर् घीऊ उही रित् गरी ।
सब् चिज्मा हजुरै पसी रहनु भो सर्वान्तरात्मा हरी ॥
हुन्छन् सूर्य्यहरू प्रकाश हजुर कै तेज्ले हजुर सब् धनी ॥
ख्यामित्लाई त नाय् ! प्रकाश गरि दिन्या छैनन् अरू कै पनी ॥ ६४ ॥

ज्ञानी जन्हरु देख्छन् सकल रप् अज्ञानि अन्धा सरी ।
देख्छैनन् प्रभुलाइ मूढ हुन गै घुम्छन् विपत्मा परी ॥
योगी भै कन वेदशीर्षहरुले खोज्छन् त देख्छन् पनी ।
यस्ता रित् सित यो चराचर विपे श्रीराम् रह्याछन् भनी ॥ ६५ ॥

वक्यात् गन्यो प्रभु ! हजुर सित रिस् न मानी ।
रक्षा हवस् प्रभु ! अनुग्रहपात्र जानी ॥
चिन्मात्र अद्वितिय नित्य हजुरलाई ।
भज्छु निरन्तर टहल् गरि हर्ष पाई ॥ ६६ ॥

गाली सुग्रिव इन्द्रसूर्य्यसुत हुन् भन्न्या सुन्याको त छ ।
स्तारित् सितजन्म भो इ दुइको विस्तार् समेत खोज्दछ ॥
वेस्तार् सुन्न म पाउँ सब् भनि हुकुम राम्को भयेभ्यो जसै ।
विस्तार् खूसि भई अगस्ति ऋषिले बिन्ती गन्या सब् तसै ॥ ६७ ॥

१ 'सूर्य्यहरू'को अर्थ सूर्य्य इत्यादि हो । सं०

२ नेपाल, होमनाथ—को ।

३ भारतजीवन—अवर् ।

४ भारतजीवन, नेपाल—इत ।

ब्रह्मा चार् सय कोसको गरि सभा सूमेरु माथी थिया ।
 ईश्वरलाइ रिझाउना कन तहाँ खुप् योगमा मन् दिया ॥
 योग्मा चित्त बढ्यो र भक्ति रसले आँसू खसाया जसै ।
 आँसूको तर्हि वीर वानर बन्यो आश्चर्य मान्या तसै ॥ ६८ ॥

ब्रह्माका मनमा दया पनि उठ्यो बोल्या वचनले पनी ।
 मेरा नित्य नजीकमा रह यहाँ कल्याण होला भनी ॥
 ब्रह्माका इ वचन् सुनेर खुसि भै बाहीं नजिकमा रह्यो ।
 फल्फुल् खायर तेहि पर्वत विपे त्यो नित्य डुल्दो भयो ॥ ६९ ॥

लाग्यो पानि पियास् र कूप नजिकै देख्यो र पाँच्यो तहाँ ।
 आफ्ना छाइ विपे नजर् परि गयो त्यो कूप हेर्दा महों ॥
 आर्कै विर् सरि मानि तेहि कुपमा कूदी पसेथ्यो जसै ।
 आर्को कोइ न देखि फेरि झटपट् उफ्रेर निस्क्यो तसै ॥ ७० ॥

निस्क्यो बाहिर कूप देखि त असलू ल्हीको स्वरूप पो बनी ।
 लाग्यो खेद् मनमा कसो गरि भयो ल्हीको स्वरूपको भनी ॥
 देख्या इन्द्रजिले र तेहि विचमा तिन्मा बहुत मन् भयो ।
 पक्क्या इन्द्रजिले र वीर्य त गिरी सब् वाल देशमा गयो ॥ ७१ ॥

तेही वीर्य त एक कुमार् हुन गयो वाल्मा गिन्याको पनी ।
 वालै देखि भयो भनी कन रह्यो नाम् वालि विर् भो भनी ॥
 माला काञ्चनिपुत्र जानि बढिया एक इन्द्रजीले दिया ।
 बाबूको करुणा बुझेर खुसि भै त्यो वालि विर्ले लिया ॥ ७२ ॥

तेस् बिच्मा तहिं सूर्य आयर नजर् लाया तसै स्त्री महौ ।
 सूर्यैका पनि वीर्यपात् हुन गयो ग्रीवा विपे पो तहाँ ॥
 तेही बिज्पनि बेस् कुमार् जत्र बन्यो ग्रीवा विपे एक जसै ।
 ग्रीवा देखि भयो भनेर तिनको सुग्रीव नाम् भो तसै ॥ ७३ ॥

सूर्यैले पनि पुत्रलाइ बलवान् साहाय दिन्छु भनी ।
 विर्मध्ये बलवान् थिया र हनुमान्ज्यूलाइ दीया पनी ॥
 सुग्रीव्का सँगमा रह्या ति हनुमान् श्रीसूर्य धाममा गया ।
 वाली सुग्रीव दूइ पुत्र सहजै ती वानरीका भया ॥ ७४ ॥

वाली सुग्रीव दूइ पुत्र सँगमा ली सुत्न खातिर् गइन् ।
 प्रातःकाल विपे त फेरि अधि झैं ती स्त्री पुरूषै भइन् ॥
 स्त्रीरूप भै कन वालि सुग्रीव दुवै जन्म्या इ पुरूष भया ।
 ब्रह्मालाइ गरूँ प्रणाम् भनि दुवै छोरा सँगै ली गया ॥ ७५ ॥

सून्या प्रदत्त सनत्कुमार ऋषिले यस्ता डबल्को जसै ।
 जान्या रावणको र आशय उसै माफिक् बताया तसै ॥
 सून्यौ रावण ! एक् हरी सरि ठुलो मिल्दै न आर्को कबै ।
 द्यौताका सब दानवादिहरूका आधार् इनै हुन् सबै ॥ ८४ ॥

जस्ले नाभि कमल् विपे त भगवान् ब्रह्माजि पैदा गरी ।
 ती द्वारा जगतै बनाउनु भयो ठूला तिनै हुन् हरी ॥
 इन्द्रादीहरू जित्छन् रिपु सबै आधार् हरी कै गरी ।
 ध्यानले योगिहरू तिनै कन भजी जान्छन् सहज् पार् तरी ॥ ८५ ॥

रावणले इ वचन् सुन्यो र ऋषिका' विन्ती गन्यो फेर तहाँ ।
 विष्णूले जति' मार्दछन् रण महों ती वस्त्र जान्छन् कहाँ ॥
 दोस्त्रो प्रश्न सुन्या तहाँ ति ऋषिले यस्ता प्रकार्को जसै ।
 उत्तर फेरि दिया कृपा गरि तहाँ तेस्लाइ तिनले तसै ॥ ८६ ॥

द्यौताले जति मार्दछन् ति त अनेक् स्वर्गादिको भोग् गरी ।
 कालान्तर पछि जन्म हुन्छ तिनको पृथ्वीतलैमा झरी ॥
 जस्लाई हरि मार्दछन् उ त तसै जान्छन्' तुरुन्तै अनी' ।
 मुक्तै मै कन वस्त्र जन्म तसको हुँदै न कैले पनी ॥ ८७ ॥

१ नेपाल—सुप्ति भै । अध्यात्मरामायण—

३ भारतजीवन—माछन् ।

महर्षिबचन श्रुत्वा प्रत्युवाच दशानन ।

४ धेवन—पनी ।

२ भारतजीवन, नेपाल—वति ।

यस्ता सत्य वचन् सुनी मन बुझ्यो रावण् भयो खुस् पनी ।
सङ्गाम् श्रीहरि ध्यै गरी तहि मरी मुक्तै म हुन्छु भनी ॥
यस्तो सुर् मनमा जसै दृढ गन्यो जान्या ऋषीले पनी ।
खूसी भै ति सनत्कुमार ऋषिले आशीष दीया पनी ॥ ८८ ॥

हे रावण् ! सुन वत्स ! जो छ मनमा खाभीष्टसिद्धी सवै ।
तिम्रो लौ' परिपूर्ण हुन्छ मनमा शङ्का न मान्या कवै ॥
रूप जस्तो हरिको छ भन्छु अहिले यस्ता हरी छन् भनी ।
स्थावर्जङ्गम सूर्य चन्द्र पृथिवी शेष दैत्य दानव पनी ॥ ८९ ॥

ई रूप हुन् हरिका अनेक तरहका यो रूप विराट् रूप हो ।
पीताम्बर घनश्याम त सूक्ष्म रूप हो देख्नु कष्टैले छ यो ॥
यो रूप देखन मनसुवा छ त हुनन् इक्ष्वाकु कुलमा हरी ।
छोरा हुन् दशरथजिका भनि जगत् भन्नन्' ति राम नाम गरी ॥ ९० ॥

सीता लक्ष्मण साथमा लिइ पिताजीका हुकुमले गरी ।
जानन् दण्डक वन महाँ भजि लिया चीन्ह्यातिनै हुन् हरी ॥
यो विस्तार सनत्कुमार ऋषिका मुख देखि जसै सुन्यो ।
चीन्ह्यो ख्यामितलाइ तेस् बखतमा तेस्ले र यस्तो सुन्यो ॥ ९१ ॥

श्रीरामचन्द्र सितै विरोध् गरि तिनैका हात देखी मरी ।
 संसारसागर पारु तरेर सहजै जान्छु जहाँ छन् हरी ॥
 यस्ता आशयले सिता कन हन्यो रावण् त हो बुद्धिमान् ।
 लक्ष्मीहुन् इ सिता भनीकनचिन्हह्यो मान्थ्यो^१ कहाँ हो अजान् ॥ ९२ ॥

जो यो^२ कथा कन खुसी भइ पाठ गर्छन् ।
 सुन्छन् कहीं कहि सुनायर पाप हर्छन् ॥
 खुप् आयु वढ्छ तिनको अति सौख्य हुन्छन् ।
 धनलाभ हुन्छ बहुतै तबै नित्य सुन्छन् ॥ ९३ ॥

एक् दिन् नारदजी डुली सकल लोक आया नजिकमा जसै ।
 देख्यो रावणले र पाउ परि एक् बिन्ती गन्यो पो^३ तसै ॥
 हे सर्वज्ञ मुने ! लडाकि बलिया विर् छन् कहाँ सो कही ।
 पाऊ लाग्नु हवस् गन्यो विनति यो खुप् लड्न् इच्छा भई ॥ ९४ ॥

रावण्का इ वचन् सुनेर मुनिले मनले विचार खुप् गरी ।
 भन्छन् को भनु छैन वीर अरु ता याहाँ तिमीले सरी ॥
 तिम्रो मनसुब पूर्ण गर्न सकन्या विर् श्वेतद्विपमा गया ।
 मिल्छन् जाउ तहीं न जाउ कहि लौ खुप् लड्न् मनसुब भया ॥ ९५ ॥

१ होमनाथ—हुन्थ्यो ।

२ भारतजीवन—जो । अध्यात्मरामायण—

इमै कथा यः शृणुयात् पठेद् वा ।

३ “तव” वा “तव्य” “तव” मये रामो हुने
 थियो । सं०

४ होमनाथ—यो ।

जो विष्णुका पूजन नित्य गर्छन् ।
जो विष्णुका बाहुलि देखि मर्छन् ॥
तेसता महात्मा तहिं बस जान्छन् ।
त्रैलोक्यका विर् त ति तुच्छ मान्छन् ॥ ६६ ॥

नारदका इ वचन् सुनी कन त झट् पुष्पक् विमान्मा चढी ।
श्वेतद्विप पनि पुग्दछ भनि चल्थो रावण् त तेसै घडी ॥
श्वेतद्वीप नजिक पुग्या पछि विमान् पुष्पक् न चलन्थ्यो ।
ओल्यो पुष्पक देखि हिक्मति थियो पैदल् दुगुदै गयो ॥ ९७ ॥

श्वेतद्वीप पुगी प्रवेश गर्छ भनी मनसुब् गरेथ्यो जसै ।
धाया सुन्दरि नारि घेरि चहुँ ओर् आश्चर्य मान्यो तसै ॥
आर्कीले पनि देखि पक्रि कन सब् वृत्तान्त सोढी भई ।
आर्कीले अझ आर्कीले धरि लिंदा चेत्यो वहाँपो गई ॥ ९८ ॥

उम्रक्यो स्त्रीहरु देखि बल्ल र बहुत् आश्चर्य मान्यो पनी ।
मर्छ मै पनि विष्णु देखि र यहीँ आयेर बस्छ भनी ॥
जल्दी मर्न निमित्त खुप् छल गरी सीताजिलाई हन्यो ।
लङ्कामा लगि मातृवत् जननिको सेवा पनी खुप् गन्यो ॥ ९९ ॥

राम् नाम्ले परमेश्वरै हुनु भयो मालुम् छ सब्को गती ।
 क्या विन्ती गरुं धेर हजुर त सबका साक्षी जगतका पती ॥
 मेरो येहि चरित्र गायर रहोस् यो लोक संसार भनी ।
 गर्नु हुन्छ यहाँ' अनेक् तरहका ससारि लीला पनी ॥१००॥

येही रित सित रामको स्तुति गरी खुस् भै अगस्ती गया ।
 ससारी सरि भै अनेक् विषय भोग् श्रीराम गर्दा भया ॥
 फक्यो पुष्प विमान् कुचेर सित गई राम् कै हजुरमा गयो ।
 फक्या नाथ् ! मकुचेरका हुकुमले यो विन्ति गर्दो भयो ॥१०१॥

पैल्हे रावणले जिती कन लियो सेवा उसैको गरिस् ।
 ऐल्हे श्रीरघुनाथले जिति लिंदा उन्का अधिन्मा परिस् ॥
 खुप् यो योग्य भयो अझै पनि तँ जा सेवा भ्रभू कै गरी ।
 आऊनु तईले यहाँ जब त राम् वैकुण्ठ जान्छन् हरी ॥१०२॥

हुकुम् येति कुचेरले पनि गर्या ख्वामित् ! पुग्याथ्यो जसै ।
 मञ्जुर सोहि हुकुम् गरी कन फिन्या खुस् भै हजुरमा तसै ॥
 पुष्पको विनती सुनेर रघुनाथजीको हुकुम् भो पनी ।
 ऐल्हे जा तँ म सम्झुलाँत उ बखत् चाँडो तँ आयास् भनी ॥१०३॥

पुष्पक्लाइ बिदा दिया र रघुनाथले राज्यको भोग् गन्या ।
जस्का राज्य महौ बुढा पछि रही बाला न कैल्हे मन्या ॥
यस्तो राज् प्रभुले गन्या सकलका आनन्द मै काल् गयो ।
श्रीराम्का तहिं राज्यमा पनि ठुलो आश्चर्य एक् दिन् भयो ॥१०४॥

ब्राह्मण्को लडिका मरेउ र पिता रुँदा रह्याछन् कहीं ।
देख्या श्रीरघुनाथले तब विचार राख्या प्रभूले तहीं ॥
क्याले यो विधि भो भनी कन विचार गर्दा भयो याद् जसै ।
तप् गथ्र्यो तहिं शूद्र जङ्गल विषे उस्लाइ मान्या तसै ॥१०५॥

तप् गर्दा जब शूद्र मारि दिनु भो ऊठ्यो लडीको पनी ।
ब्राह्मण् खूसि भया गयो परमधाम् त्यो शूद्र चाहिं पनी ॥
यस्तै रिक् सित पालना गरि लिंदा दुःखी भयेनन् कहीं ।
कोटी लिङ्ग पनी स्थल स्थल विषे थाप्या प्रभूले तहीं ॥१०६॥

संसारको सुख भोग् गराउनु भयो सीताजिलाई पनी ।
येहि गायर लोक तरुन् भनि मन्या स्थापन् कथाको पनी ॥
सीता मात्र थिइन् प्रिया प्रभुजिकी राजर्षिको चाल् धरी ।
शिक्षा खातिर गादिमा बसि अनेक् राज्का अनेक् काम् गरी ॥१०७॥

१ होमनाथ—लि खुप् ।

२ भारतजीवन, होमनाथ—नाही ।

३ नेपाल, होमनाथ—स्थलावल ।

४ भारतजीवन—मइन् ।

५ भारतजीवन—रसना, होमनाथ—रङ्का ।

दस् हज्जार जब वर्ष राज् गरि बित्या काल् ता यसै बिच् महाँ ।
 सीताले रघुनाथका चरणमा विन्ती गरिन् एक तहाँ ॥
 ख्वामित् ! नित्य हजूरका चरणकी दासी म हूँ ता पनी ।
 पर्छन् आयर पाउमा म सित खुप् ब्रह्मादि द्यौता पनी ॥१०८॥

गर्छन् विन्ति हजुर अधी गइ दिया आफैँ प्रभू राम् पनी ।
 पाऊ लाग्नु हुन्याछ युक्ति यहि हो वैकुण्ठ जान्या भनी ॥
 भन्छन् विन्ति गन्याँ हजुर सित सबै ब्रह्मादिको मत् पनी ।
 जस्तो गर्न उचीत हो उहि हवस् ख्वामित् ! जनायाँ भनी ॥१०९॥

सीताले विनती गरिन् र रघुनाथज्यूको हुकुम् भो तहाँ ।
 बेस् भन्छन् अब गर्नु पर्दछ यसो वैकुण्ठ जाँदा महाँ ॥
 लोकको एक अपवाद लगायर तिमीलाई बडा वन् महाँ ।
 लैगी त्याग् पनि गर्छु जानु तिमिले वाल्मीकिआश्रम जहाँ ॥११०॥

ऐल्हे गर्भ छ जन्मनन् दुइ कुमार विर् विर् तिमिले पनी ।
 लोकको यो अपवाद मेट्छु अब ता पस्र्छु म नीया भनी ॥
 यहीँ आयर लोकका बिच महाँ न्यायै पसौली जसै ।
 फाट्निन् धर्ति र तहिँ वाट तिमिले वैकुण्ठ जान् तसै ॥१११॥

यस् रितले तिमि जाउली जब अघी क्यै काल बसी मै पनी ।
आउँला किन बस्तछ कहि सक्यौं यै सुरू छे मेरो भनी ॥
जानाको यहि सूर निश्चय गरी श्रीराम सभामा गया ।
हाम्रा यश अपयश कसो छ दुनियामा येहि सोच्चा भया ॥११२॥

सबले बिन्ति पनी गन्या हजुरमा बोलछन् यशैयश भनी ।
एकाले पछे क्या भन्यो कि महाराज ! एक सुन्छु अपयश भनी ॥
रावणले बनमा हरी घर लग्गी कैय दिन् त राख्यो पनी ।
यस्ती हुन् इ सिता उनै कन घरै ल्याया छ चोखी भनी ॥११३॥

यस्ती स्त्री पनि चोखि हो भनि यहाँ राजै त राख्छन् भन्या ।
चोखी कुन् रहली यहाँ अब उपर सम्पूर्ण वेश्यै बन्या ॥
भन्छन् अपयश येहि मात्र भनि यो बिन्ती गरेथ्यो जसै ।
लक्ष्मणजी कन डाकि ल्याउन हुकुम् दीया प्रभूले तसै ॥११४॥

हूकुमले रघुनाथका हजुरमा लक्ष्मण पुग्याध्या जसै ।
सुत्रेलाई कठिन् हुन्या अति कठोर् हूकुम् भयो पो तसै ॥
हे भाई ! इ सिताजिलाइ अहिले त्याग् गर्नु मैले पच्यो ।
चोखी जानि लिदा त दुर्यश बहुत् लोकले मलाई गच्यो ॥११५॥

१ भारतजीवन, होमनाथ—मन ।

२ बग्यै—ये घर ।

३ होमनाथ—योगले ।

४ नेपाल—यो ।

५ भारतजीवन—जहाँ ।

६ होमनाथ—मुन्नेबार ।

सीतालाइ चढ़ाइ जल्दि रथमा वाल्मीकिआश्रम जहाँ ।
 जो ताहीं नजिकै गयेर वनमा छोडेर आऊ यहाँ ॥
 उत्तरकेहि गन्यौ भन्यात तिमिले मान्यौ म ऐलहे मन्याँ ।
 भाई ! भोलि बिहान लानु वनमा हुकुम् त यै हो गन्याँ ॥११६॥

लक्ष्मणले जब यो हुकुम् कन सुन्या ठूला सकस्मा परी ।
 प्रातःकाल महा उठ्या र बढिया एक् रथ तयारी गरी ॥
 सीतालाइ चढ़ाइ लैगि वनमा छोडेर आया पनी ।
 लागिन् गर्न विलाप्सिताजि वनमा छोड्या मलाई भनी ॥११७॥

रुन्धिन् वाल्मिकिशिष्यले सुनि कहा वाल्मीकिजी थ्यै गई ।
 सून्या वाल्मिकिले र पूजन गन्या सीताजिको याद् भई ॥
 ल्याया आश्रममा र लोकजननी सीता इनै हुन् भनी ।
 स्त्रीजन्लाइ लगाइ खुप् सित गन्या सेवा सिताको पनी ॥११८॥

ती विप्रपत्निहरुले पनि लक्ष्म जानी ।
 पूजा सिता कन गन्या अति भाग्य मानी ॥
 सीतापती पनि विरक्त भयेर सुख भोग् ।
 छोडी मुनी सरि भया मनले लिया योग् ॥११९॥

लीला मेरि भनी सुनी कन तरुन् ई लोक संसार भनी ।
 लोकैका हितका निमित्त भगवान् मानिस् स्वरूपका वनी ॥
 लीला गर्नु भयो र वृद्धहरुले जो गर्दथ्या सो गरी ।
 सत्कामै गरि दिन् चिताउनु भयो बाधा सत्रैका हरी ॥१२०॥

साथ्मा लक्ष्मणजी थिया प्रभुजि थ्यै कुन् हो ठुलो विप् भनी ।
 सोध्या लक्ष्मणले र सब् कहनु भो विस्तार् प्रभूले पनी ॥
 ब्रह्मस्वै विष हो भनी नृगजिको विस्तार् सुन्याथ्या जसै ।
 बूझ्यो चित्तर फेरि लक्ष्मणजिले क्यै सोध्न लाग्या तसै ॥१२१॥

हे नाथ् ! ज्ञान स्वरूप देहहरुका आत्मा अधिन् भै पनी ।
 भूभार् हुनु भयो अनेक् तरहका यस् आकृतीका बनी ॥
 लीला हो' इ त आत्मरूप भगवान् भक्तै फगत जान्दछन् ।
 यो लीला त दया निमित्त हुन गो यसतो पनी मान्दछन् ॥१२२॥

यस्ता मालिक जानि पाउ तलमा ख्यामित् ! पन्याको म छ ।
 संसार रूपि गभिर् समुद्र सहजै कुन् पाठले तर्दछ ॥
 सोही युक्ति बताइ बक्सनु हवस् जुन् पाठले यो तरी ।
 पुग्न्याछ पछि घाममा सहजमा आनन्दको भोग् गरी ॥१२३॥

लक्ष्मणका इ वचन् सुनेर रघुनाथ् मुखै हँसीलो गरी ।
 आफ्ना भक्त ति भाइ लक्ष्मणजिका सम्पूर्ण सन्ताप् हरी ॥
 तत्त्व ज्ञान पनी तहीं दिनु भयो जुनलाइ वेदले पनी ।
 भन्छन् लोकहरुलाइ तर्न सजिलो साँघू छ येही भनी ॥१२४॥

ई वर्णाश्रमका क्रिया जति त छन् तिन्लाई पैल्हे गरी ।
 दस् इन्द्रिय र मन् जितेर गुरुका साम्ने अगाडी परी' ॥
 आत्मज्ञान मिलोस् भनेर गुरुको सेवा निरन्तर गन्या ।
 आत्मज्ञान् पनि मिल्छ येहि रितले संसार कतीले तन्या ॥१२५॥

फल इच्छा गरि कर्म गर्छ यदि ता फेर देह यस्तै लिई ।
 त्यो फल भोग् पनि गर्छ गर्छ अरु फेर कर्म बहुत् मन् दिई ॥
 तेस्को फेर पनि वन्छ देह करले यसै जगतमा परी ।
 यस्तै रित् सित घुम्छ त्यो भुवनमा अत्यन्त चक्रै सरी ॥१२६॥

अज्ञानै छ घुमाउन्या सकलको शत्रू सरीको यहाँ ।
 ज्ञानैले गरि नष्ट हुन्छ पनि सो लीनू यही मन् महौ ॥
 अज्ञानको र इ कर्मको छ कति फेर तस्मात् क्रियाले गरी ।
 अज्ञान् नष्ट हुँदैन छैन अरु थोक् उपाय यै ज्ञान् सरी ॥१२७॥

अज्ञान् नष्ट हवस् न राग् न त छुटोस् अज्ञानका कर्मले ।
 कर्म गर्छ त घुम्छ यै जगतमा त्यै कर्मका धर्मले ॥
 तस्मात् ज्ञान विचार गर्नु जनले ज्ञान्ले कती पार् भया ।
 ज्ञान् छाडी कन कर्मले जनहरू संसार पार् को गया ॥१२८॥

विद्यालाइ सहाय कर्म छ ठुलो भन्छन् इ वेदले पनी ।
तस्मात् कर्म अवश्य गर्नु जनले साहाय होला भनी ॥
कै येसो पनि भन्दछन् त ति भनुन् साहाय कोही रती ।
विद्यालाइ त चाहिदैन् बुझ यो विस्तार बताऊ कती ॥१२९॥

हुन्छन् कर्म त देह देहहरूमा पूरा अभीमान् भई ।
विद्या हुन्छ त जो छ तेहि अभीमान् देहादिमाको गई ॥
विद्याको रइ कर्मको त छ विरोध साहाय हुन्थ्यो^१ कहाँ ।
विद्यै एक छ समर्थ मुक्ति दिनमा यै जान्नु^२ सब्ले यहाँ ॥१३०॥

बाजीका श्रुति तैत्तिरीय कहिन्या श्रुतीहरूले पनी ।
भन्छन् येहि कुरा सहाय अरुको खोज्दैन् विद्या भनी ॥
तस्मात् कर्म विरोधि जानि जनले सब् कर्म छाडी दिनु ।
विद्यै मात्र ठुलो बुझेर यसमा यो मन लगाई लिनु ॥१३१॥

जो यो तत्त्वमसी छ वाक्य यसको वाक्यार्थ जानी लिनु ।
यस्मा तिन् पद छन् ति तीन पदका तात्पर्यमा मन दिनु ॥
तत्का अर्थ परात्म हुन् ति पदमा त्व भन्नु जीवात्म हो ।
इन्को ऐक्य बुझाउन्या असि छ पद राख् दिन् विचार गर्नु यो १३२

१ ५५ई—देहहरूमा ।

३ हामनाथ—जन ।

२ १५ वे भये पाठ शुद्ध हुने थियो । स०

जाग्रत् स्वप्न सुषुप्ति वृत्ति तिन छन् यस् बुद्धिका ई पनी ।
 झुट्टै देखि लिइन्छ नित्य सुखरूप् यस् ब्रह्मरूपमा भनी ॥
 जानी वृत्तिनिरोध् गरेर जनले यो आत्म जानी लिनू ।
 आत्मा भीत्र उपाधिलाइ त झुटा जानेर छाडी दिनू ॥१३७॥

आत्मा हो सुख रूप दुःख रूपको संसार छ उसमा कहाँ ।
 अज्ञानले गरि मात्र सत्य रूपले झल्कन्छ आत्मा महँ ॥
 ज्ञानले लिन् पनि हुन्छ डोरि कन साँप् बुझनू छ जस्तो फगत ।
 तस्तै ईश्वरमा अनेक् तरहको देखिन्छ यस्तो जगत ॥१३८॥

अध्यास् हुन्छ चिदात्ममा इ सबको जो छन् अहङ्कारका ।
 इच्छादी पनि बुद्धि धर्म बुझनू छैनन् कुनै सारका ॥
 आत्मा साक्षि छ यो पृथक् इ सबमा सबमा घुस्याको पनी ।
 जस्तै घुस्तछ अग्नि लोहहरुमा तस्तै प्रकारको बनी ॥१३९॥

यै आत्मा कन चिह्न पर्छ गुरुका वेदका वचनले गरी ।
 आत्मालाइ चिह्नयो भन्या बुझि लिनू त्यो मुक्त भो तेस् घरी ॥
 तस्मात् आत्मविचार गर्नु जनले यस् रूपका हुन् भनी ।
 अज्ञान् नष्ट गराउना कन अवर छैनन् उपाई पनी ॥१४०॥

३ वर्र—रूपको हुँ ।

१ वर्र—यसता ।

२ होमनाथ—छाहदरुमा ।

आत्मा यस् रितले चिह्निन्छ पहिले एकान्तमा गै वसोस् ।
 दस् इन्द्रिय जितेर मन् पनि जिती आत्मैविचारमा परोस् ॥
 जानोस् जो छ जगत्प्रकाश सकल यो हो आत्मसत्ता भनी ।
 येही तत्त्व बुझी त पूर्ण रूपको होइन्छ आफू पनी ॥१४१॥

ओङ्कार वाचक हो सबै जगतको अज्ञान अवस्था महो ।
 ज्ञानोत्तर हुन सक्छ वाचक कहो लिन हुन्छ आत्मै महो ॥
 आत्ममा जब लिन भया अउ मतिन् विश्वादि साक्षीसहित् ।
 आत्मै मात्र रहन्छ तेस् बखतमा निर्मल उपाधीरहित् ॥१४२॥

सोही आत्म म हूँ भनी दृढ भयो ज्ञानका विचारले जसै ।
 जीवनमुक्त भनी कहिन्छ जन त्यो पदेन तापमा कमै ॥
 सब् इन्द्रियशमन् गरेर बलवान् कामादिको नाश गरी ।
 अभ्यास् गर्नु समाधिमा त सहजै देखिन्छु साम्ने हरी ॥१४३॥

येही पूर्ण अनन्त आत्मरूपको ध्यान नित्य गर्दै रहोस् ।
 जो प्रारब्ध छ सो बुझेर बलियो ई दुःख सुख सब सहोस् ॥
 येही रित् सित दिन विताउँछ भन्या यो देह छुट्ला जसै ।
 संसारका सब दुःख छाडि कन त्यो लिन हुन्छ मैमा तसै ॥१४४॥

आदीमा न तं अन्त्यमा न विचमा यो देहधारी बनी^१ ।
 पूर्णानन्द हुँदै न जान्नु सबले यो सत्य बात हो भनी ॥
 तस्मात् यो विधि छोडि गर्नु जनले आत्मैविचार खुप् गरी ।
 त्यो मैमा मिलि जान्छ जल् जलधिमा पोंचेर मील्या सरी ॥ १४५ ॥

आत्मै मात्र छ सत्य यो सब जगत् झूटै छ झूटो पनी ।
 डोरी सर्प बुझ्या सरी विबुझमा देखिन्छ सोंचो भनी ॥
 जान्नु जानिइयेन यो भनि भन्या मेरा चरणमा परी ।
 सेवा गर्नु र जान्दछन् नतर ता टर्देन कस्तै गरी ॥ १४६ ॥

वेदको सार रहस्य यो सब कहाँ जो यो विचार गर्दछन् ।
 कोटी जन्म सहस्रका सकल पाप् तिनका सहज् टर्दछन् ॥
 तस्मात् भाइ ! विचार यो सब जगत् झूटो चटक् झैं भनी ।
 मैमा भक्ति सदा लगायर रहू आनन्द रूपी बनी ॥ १४७ ॥

मेरो येहि सगुण् स्वरूप् कन खुसी मानी भजन् वा गरुन् ।
 वा निर्गुण् परिपूर्ण आत्म रुपमा लैगेर^२ यो मन् धरुन् ॥
 ती दूवै मइ तुल्य हुन् ति मइ हुन् ती मै सरीका बनी ।
 गर्छन् सब् भुवनै पवित्र तिनले कुल्ची दिदामा पनी ॥ १४८ ॥

श्रद्धा भक्ति रहोस् गुरुचरणमा मेरा वचन्मा पनी ।
 यस्लाई श्रुतिसार् बुझी कन, पढोस् मुल् तत्वयै हो भनी ॥
 यस्तारित्सित यो पढ्यो पनि भन्या अज्ञान को नाश् गरी ।
 मेरै' रूप बनि जान्छ जान्छ सहजै संसारसागर तरी ॥१४९॥

एक् दिन् श्रीयमुनाजिका तिर महौं वमन्या मुनीश्वरहरू ।
 भार्गवमा' च्यवनै थिया इ सँगमा वसन्त्या थिया जो अरू ॥
 आया श्रीरघुनाथका, हजुरमा आपत्ति छुट्नुन् भनी ।
 आदर् रूप रघुनाथ बाट रहँदा खुस् भो ऋषीगण् पनी ॥१५०॥

सेवक् ब्राह्मणको म हूँ अति कृपा गर्नु भयो धन्य हो ।
 सेवक्लाई अहाइ वक्सनु हवस् कुन् काम् छ इच्छा छ जो ॥
 सेवक् हूँ सध सिद्ध गर्छु भनि यो राम्को हुकुम् भो जसै ।
 आपत् विन्ति गन्या तहाँ च्यवनले राम्का हजुग्मा तसै ॥१५१॥

हे नाथ् ! क्वै मधु नाम दैत्य शिवका प्यारा महान्मा थिया ।
 तिन्लाई शिवले त्रिशुल् पनि अमोघ् खूसी हुँदामा दिया ॥
 रावण्की बहिनी यि कुम्भिनसि एक्' वीहा गन्याको थियो ।
 जन्मयो पुत्र त लोककण्ठक सवै चाल् राक्षसैको लियो ॥१५२॥

१ होमनाथ—यमर्ष ।

२ बर्ष—भारगव केर ।

३ भारतवावन—विह बुँभिनसी । नेपाल—

वि पुष्पगन्धि गयो । रावणको बहिनीको नाम कुम्भीनसी हो । अप्यारमरामादन—पवनस्यानुज ।

भार्यो तस कुम्भीनसी भुवा ।

तेस्कोनाम लवण् छ राक्षसिछ चाल्तेस्ले त्रिशुल् त्यै लिई ।
 आपद् सब् ऋषिलाइ गर्छ रघुनाथ् ! बाधा अनेकन् दिई ॥
 यो आपत्ति छुटोस् भनी हजुरमा आयौं भन्याथ्या जसै ।
 तेस्को ताप न मान्नु माछु अहिले यस्तो हुकुम् भो तसै ॥१५३॥

यै बिच्मा सद्य भाइलाइ रघुनाथ्ले सोध्नु भो को गई ।
 माछौं कण्टक तेस् लवण् कन ऋषीका प्राणदाता भई ॥
 हात् जोरी विनती गन्या भरतले ख्वामित् ! म जाइछु भनी ।
 ताहीं फेर् विनती गन्या अति उचित् शत्रुघ्नजीले पनी ॥१५४॥

लक्ष्मण्ले पनि काम् गन्या अधि बडा साथै हजुरमा गई ।
 दुःखै भोग भरतजिले पनि गन्या योगी सरीका भई ॥
 ख्वामित् ! आज हुकुम् भया त खुसि भै जान्छु म ऐल्हे तहाँ ।
 राम् ठाकुर् बहुतै खुसी हुनु भयो यो बित्ति सुन्दा महौ ॥१५५॥

यस्तो हुकुम भो बहुत् खुसि भई शत्रुघ्नलाई तहाँ ।
 गादी आज म दिन्छु राज् पछि गन्या पूरी बनाई तहाँ ॥
 पैल्हे जल्दि त मारि हाल लवणै लै जाउ यो बाण् भनी ।
 बाण्मा मुख्य जउन् थियो उहि झिकी दीनू भयो बाण् पनी ॥१५६॥

१ नेपाल, होमनाथ—अनेकै ।

२ नेपाल—जोग् ।

३ नेपाल, भरतजीवन, होमनाथ—मान् ।

भर्ती क्या दिनु भो कि भाइ ! शिवको त्रिशुल् छ तेस्का घरै ।
 पूजा नित्य गरेर जान्छ वनमा आहार खातिर परै ॥
 तेस्ले त्यो शिवको त्रिशुल् लिन भनी जानै न पावस् घरै ।
 फिर्दा मा तहि लड्नु हान्नु यहि शर् मर्ला र गिल्ला परै ॥ १५७ ॥

पायो त्यो शिवको त्रिशुल् लिन भन्या तेसै त्रिशुल्ले गरी ।
 सबको नष्ट गराउन्या छ यहि सुर् राख्नु विचार खुप् गरी ॥
 यो मान्या पछि तेस् मधुवन महाँ एक् बेस् बनाऊ सहर ।
 जसमा वस्न मिलोस् भनी सकलले खुप् वस्न मानुन् रहर् ॥ १५८ ॥

तेस्को नाम् मथुरा हुन्या छ नगरी त्यै राजधानी गरी ।
 राज् गर्नु तिमिले अनेक् तरहका सबका विपत्ती हरी ॥
 एकलै गै अधि मार राक्षस पछी आऊँछ सेना पनी ।
 तिस चालीस हजार राज् गर तहाँ रामले दिया राज् भनी ॥ १५९ ॥

आशीर्वाद दिइ साथ जाउ ऋषिका भन्या हुकुम् भो जसै ।
 हुकुम् माफिक काम् गन्या सँग गई शत्रुमजीले तसै ॥
 राक्षस् मानु भयो तुरुन्त र तहाँ पूरी मथुरा बनी ।
 हुकुम् माफिक राज् गन्या तहि बसी शत्रुमजीले पनी ॥ १६० ॥

संताका पनि दइ पुत्र सुकुमार जमल्याह पैदा भया ।
 वाल्मीकी ऋषिले ति पुत्र दुइको नाम्कर्म गर्दा भया ॥
 जेठको कुश नाम् घन्या लव भनी जुन् चाहि कान्छा थिया ।
 तिनको नाम् घन्या कर्म सित अनेक् शान्ति पढाई दिया ॥ १६१ ॥

वेलैमां व्रतबन्ध कर्म पनि भो वेदार्थ जानुन् भनी ।
 लाग्या वेद् पनि पढ्न् शास्त्रहरूको तात्पर्य जान्या पनी ॥
 उत्तम् निर्मल वश सूर्य विचमा पैदा भयाका थिया ।
 यो अभ्यास थियेन भन्नु त उसै फुस्त्रा कुरा पो थिया ॥१६२॥

वाल्मीकिले सकल रामचरित्रलाई ।
 गान् गर्न काव्यरितले कविता बनाई ॥
 गान् गर्दथ्या खुसि भयेर पढाइ दीया ।
 त्यो गाउँदा त्रिभुवनै वश पारि लीया ॥१६३॥

जमल्याहा दुइ भाइ सुन्दर कुमार हात्मा सितारा लिई ।
 पूरा सुर् सित गाउँथ्या दुइ जना ताल् सुरमिलाई दिई ॥
 खुस्हुन्थ्या ऋषिगण् सबै ति वनका सूनेर तेस् गानले ।
 प्यारो खुप् सित गर्दथ्या ति दुइको ठूला भनी मानले ॥१६४॥

यै रीतले रामचरित्र गाई ।
 सम्पूर्णको मन् पनि खुस् गराई ॥
 वाल्मीकि कै आश्रममा रहन्थ्या ।
 गर्थ्या सधैं वाल्मिकि जो त भन्थ्या ॥१६५॥

१ होमनाथ—वाल्मीकि ।

२ देवन—लाया ।

३ सधैं पुस्तकहरूमा 'तल्' भन्ने पाठ छ । तर

दाया मायाया 'ताल सुर' भन्ने बोली प्रचलित छ । अतएव 'तल्' राखियो । स० ।

वर्द्ध—खर् ।

यै बिच्मा सब अश्वमेघहरू गरी राम्ले अनेक् दान् दिया ।
 सीताजी वनमा थिइन् र सुनकी सीता बनाई लिया ॥
 ब्रह्मर्षी र बडा बडा पृथिविका राजाहरू सो' पनी ।
 ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य सब तहिं पुग्या हेरौं तमासा भनी ॥१६६॥

वाल्मीकी ऋषिका सँगै ति कुशलव् हिंड्य्या ति जान्थ्या जहाँ ।
 पाया फुर्सत सोझको र कुशले सोध्या कुरा क्यै तहाँ ॥
 हे सर्वज्ञ गुरो ! कउन् तरहले बन्धन् विपे पर्दछन् ।
 कुन् पाठ्ले सब बन्धनै पनि सहज् तोडेर पार् तर्दछन् ॥१६७॥

बाँधिन्छन् यहि रीतले यति गन्या संसार तछ्छन् भनी ।
 यस्तो तत्त्व बताइ बक्सनु हवस् जानू म मूढो पनी ॥
 यस्तो प्रश्न सुन्या जसै ति कुशको ती वाल्मीकीले पनी ।
 यस्को तत्त्व बुझाइ बक्सनु भयो बाँधिन्छ यस्ले भनी ॥१६८॥

यस् जिव्ले बिहकै विचार न गरी मन्त्री अहङ्कार लिंदा ।
 मन्त्रीले जति आफुमा गुण थिया जिव्मा मिलाई दिंदा ॥
 मन्त्रीका वशमा परेर यहि जिव् मै हूँ अहङ्कार भनी ।
 लाग्यो भन्न मन्या गन्यो' विषयमा बाँधिन्छ योजिव् पनी ॥१६९॥

१ होमनाथ—जो ।

बाँधिन्छ सरे को जीव् पनी । को पाठ अष्टक -

२ "गहयो" भन्ने पाठ भये जान्ने हुने थियो । सं० छन्दमङ्गल समेत छ । सं० ।

होमनाथ—धाम्यो भए भन्दा विवदन्

जो छन् सत्व रजस् तम त्रिगुण ई रूप हुन् अहङ्कारका ।
 ई तीनै मनले विचार गरि लिंदा छैनन् कुनै सारका ॥
 इच्छा सत्व विपे धन्यो पनि भन्या ऐश्वर्य भोग्छन् पनी ।
 संसार कै व्यवहार बढ्छ रजले स्त्री पुत्र मेरा भनी ॥१७०॥

जो ता छन् तम गुणमा खुसि हुन्या तेसता त कीरा भई ।
 फिर्छन् नित्य विपत्तिमा सुख सधेल् मिल्दैन काहीं गई ॥
 जो ता तिन गुणलाइ तुच्छ बुझि खुप् आत्मैविचार गर्दछन् ।
 सव् बन्धन्हरूलाइ तोडि सहजै संसार तिनै तर्दछन् ॥१७१॥

तस्मात् अहङ्कारं क्व तुच्छं मानी ।
 भात्मा म हूँ पूर्णं भनेर जानी ॥
 आत्मैविचारमा तिमि चित्त देऊ ।
 साँचो भन्याँ यो तिमि जानि लेऊ ॥१७२॥

वाल्मीकि देखी यति तत्त्व पाई ।
 ज्ञान भै गयो ती' कुश वीरलाई ॥
 मुक्तै थिया नित्य तथापि याहाँ ।
 गर्दै रह्या कार्य त लोक माहाँ ॥१७३॥

एक् दिन् वाल्मिकिले त अर्ति दिनु भो हे पुत्र हो ! गाउँछौ ।
 तिम्रो गान् सुनि खूसि हुन्छ दुनियाँ अत्यन्त यश् पाउँछौ ॥
 श्रीरामका पनि गान सुन्न कन मन् आयेर गाऊ भनी ।
 लाया गाउन यो भन्या दुइ जना मीलेर गाया पनी ॥१७४॥

गान् ले खुस् भइ केहि बक्सिस भयो बक्सिस् भयाका जती ।
 चिज् छैन् सव् तृण झै* गरेर तिमिले केही न लीया रती ॥
 अर्ती वाल्मिकि देखि पाइ कुशलव् अत्यन्त खूसी भई ।
 लाग्या गाउन दूइ भाइ ऋषिका सामने अगाडी गई ॥१७५॥

सून्या तेहि अपूर्व गान् र रघुनाथजूका पनी मन् गयो ।
 मेरो मन् पनि गानले हरि लिया को हुन् इ भन्या भयो ॥
 सामने डाकि म सुन्छु फेरि यहि गान् भन्या इरादा धरी ।
 राजन् पण्डित वृद्ध जनहरु बहुत् राखी सभा खुप् गरी ॥१७६॥

गान् सुन्छु अबै डाक यार्हि ति कुमार आउन् सभामा भनी ।
 हुकुम् भो र हुकुमले दुइ कुमार आया सभामा पनी ॥
 देख्या मूर्ति कुमारका र सबले^१ आश्चर्य मान्या पनी ।
 कस्का हुन् इ कुमार कसो गरि भया रामै सरीका भनी ॥१७७॥

१ होमनाथ—आयो ।

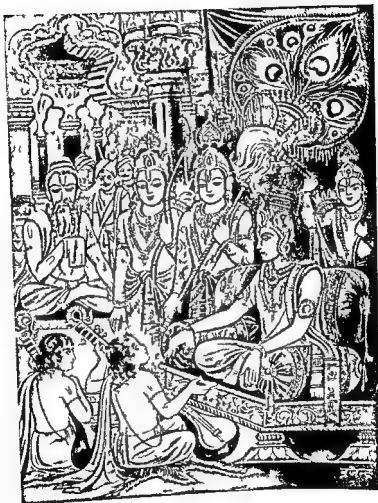
२ देखन्—जो छ बक्सिस भयो ।

३ देखन्—को ।

४ भारतजीवन—मर् ।

५ होमनाथ—सुन ।

६ भारतजीवन—सुन ।

रामलाई लवकुश रामायण सुनाउँदै छन्

रामैका सरि वस्त्र भूषण भया रामचन्द्र कुन् हुन् भनी ।
चिह्नैलाइ कठिन् हुन्या छ यहि बात सब् बोल्न लाग्या पनी ॥
लाग्या गाउन भाइ दूइ जब ता गान्धर्व सुरले गरी ।
गान् सुन्दा बहुतै खुसी हुनु भयो त्रैलोक्यका नाथ् हरी ॥१७८॥

हुकुम् ताहिं भरतजिलाइ दिनु भो लौं देउ खिछ्त् भनी ।
दस् हज्जार रुपिया लगी कन दिया जल्दी भरतले पनी ॥
दस् हज्जार रुपिया दिया त पनि त्यो सब् तृण् सरीको गरी ।
जाहाँ वाल्मिकिजी थिया उहिं गया धन् छोडि तेसै घरी ॥१७९॥

जान्या श्रीरघुनाथले इ त सिताजीका कुमार हुन् भनी ।
त्यै बिच्मा प्रभुले हुकुम् दिनु भयो शत्रुघ्नलाई पनी ॥
हे भाई ! तिभि जाउ जल्दि अहिले वाल्मीकिजी छन् जहाँ ।
सीताजी र ति वाल्मिकी कन लिई दौडेर आऊ यहाँ ॥१८०॥

सीतालाइ नियाँ म दिन्छु अहिले^१ सीताजि नीयाँ पसुन् । .
आफ्नू दोष अफालि निर्मल भई खुस् भै सिताजी बसुन् ॥
हुकुम् श्रीरघुनाथको यति हुँदा शत्रुघ्न जल्दी गया ।
वाल्मीकी ऋषिका परी चरणमा सब् बिन्ति गर्दा भया ॥१८१॥

१ शोमनाथ—जान्नु भो ।

२ भरतजीवन—लिया ॥ लिन्छु अहिले ।

भारतजीवन (क) लिया म लिन्छु कहिले ।

३ दुनै पाठ उत्तम छैनन् । सं०

सून्या विन्ति र जुन् त आशय थियो राम्को उ जानी लिया ।
 पस्लिन् भोलि निया सिता भनि तहाँ उत्तर तुरुन्तै दिया ॥
 उत्तर वाल्मिकि देखि पाइ कन ती शत्रुघ्न फर्की गया ।
 श्रीराम्चन्द्रजिका पुगी हजुरमा त्यो^१ विन्ति गर्दा भया ॥१८२॥

सुन्नू भो जब उत्तरा ति ऋषिको ताहाँ प्रभूले पनी ।
 परिछन् भोलि सिता निया भनि हुकुम् भो लोक जानुन् भनी ॥
 हुकुम् येति सुन्या र लोक पनि सब् हेराँ तमासा भनी ।
 ब्राह्मण् क्षत्रिय वैश्य शूद्र जति छन् आया महर्षी^२ पनी ॥१८३॥

आया वाल्मिकि तार्हि तेहि^३ बिचमा सीताजिलाई लिई ।
 सीताजी पनि यज्ञमा पुगि गइन् श्रीराममा मन् दिई ॥
 सीताजी कन देखि लोकहरु सब् बेस् भो बहुत् बेस् भनी ।
 लाग्या बोल्न तहाँ तसै वखतमा ती वाल्मिकीजी पनी ॥१८४॥

श्रीराम्जी सित विन्ति गर्दछु भनी राम्का अगाडी सन्या ।
 सीताजी अति शुद्ध छन् भनि बहुत् विन्ती हजुरमा गन्या ॥
 छोरे हुन् कुशलब् पनी हजुरका विन्ती कहाँ तक् गरू ।
 क्यै शङ्का मनमा रह्या हजुरमा गर्छु शपथ् मै वरू ॥१८५॥

बोल्यो केहि झुटो भन्या हजुरमा बोल्यो झुटो बात भनी ।
निष्कल् आज गरुन् प्रभू जति थियो मेरो तपस्या पनी ॥
सून्या वाल्मिकिको शपथ र रघुनाथजूका हुकुम यो भयो ।
मेरा संशय छैन कत्ति मनमा साँचो शपथ हुन्छ यो ॥१८६॥

लङ्कामा पनि एकू निया अघि दिँदा जीतिन् र सीता लियो ।
प्रेल्हे पो' अपवाद गन्या र जनले सो मेट्न् छाडी दियो ॥
अर्काले अपवाद गन्यो भनि उसै साँचै' सिता त्याग् गन्यो ।
तस्तै भोत पनी रिसानि न हवस् यस्मा क्षमापन् गन्या ॥१८७॥

मेरै पुत्र त हुन् दुवै इ कुशलव् जमल्याह पैदा भया ।
सीताजी पनि शुद्ध छन् सब बुझ्यो सन्देह मेरा गया ॥
हूकुम यो रघुनाथको हुन गयो हूकुम भयो ता पनी ।
सीताजी त तयार् भइन् तस बखत् परछु म नीया भनी ॥१८८॥

ब्रह्मादीहरु लोकपालहरु सबै आया सिता छन् जहाँ ।
ब्रह्मादीहरुका अगाडि ति सिता क्यै बोल्न लागिन् तहाँ ॥
जस्तो भक्ति छ रामका चरणमा मेरा उ जानी लिउन् ।
साँची छु त मलाइ जान अहिले बाटो मुमीले दिउन् ॥१८९॥

यस्ता बाणि सिताजिको पृथिविले सूनी सकीथिन् जसै ।
 वेस् सिंहासन एक तयार् गरि सिताजीलाइ राखिन् तसै ॥
 त्यै सिंहासनमा बसी जननिले औदास्य मन्मा लिइन् ।
 सीताजी कन जानलाइ बढिया बाटो भुमीले दिइन् ॥१९०॥

यस् रितले जननी सिता जब गइन् खुप् मोह लोकमा पन्या ।
 इन्द्रादीहरले त खुप् खुसि हुँदै वेस् पुष्पवृष्टी गन्या ॥
 सीताको तर्हि शोक् गन्या प्रभुजिले संसारि जस्ता भई ।
 ब्रह्मादीहरले बुझाउनु भयो साम्ने अगाडी गई ॥१९१॥

बूझी वक्सनु भो र शोक् पर गरी बाँकी रह्याका थिया ।
 सब सम्पूर्ण गरेर दान् दिनु भयो ब्राह्मण् तर्ही सब थिया ॥
 जो ता यज्ञ महौ थिया जनहरू धनले ति पूर्ण भया ।
 वीदा वक्सनु भो र देसि जति हुन् वीदा हुँदै सब गया ॥१९२॥

सीताजी सितको वियोग् जब भयो श्रीराम् विरक्तै भया ।
 यज्ञस्थान् कन छोडि पुत्र सँग ली जल्दी अयोध्या गया ॥
 कौशल्या जननी पनि खुसि भइन् श्रीराम आया भनी ।
 रुद्राण् अन्त्य निहारि ज्ञानकि कथा चर्चा गरिन् वेस् भनी ॥१९३॥

कौशल्या रामलाई त्रिभुवनपतिका नाथ् रमानाथ जानी ।
कुन् पाठ्ले बन्ध छुट्ला भनि कन मनमा खुप् ठुलो दुःख मानी ॥
आइन् पाऊ परिन् फेर् विनति पनि गरिन् रामजीका चरणमा ।
कुन् पाठ्ले बन्ध छुट्छन् यति म कन कहू आज आयाँ शरणमा १ ९ ४

यस्तो विन्ती सुनी खुप् खुसि पनि हुनु भो बन्ध छुट्नुया उपाई ।
सब् भन्दा येहि ठुलो भनि कहनु भयो भक्तियोग् माइलाई ॥
भक्तियोग्मा पनी जो' त्रिगुणरहितकी भक्ति छन् सोहि गर्नु ।
गङ्गाजीका प्रवाहा सरि गरि यस मनलाइ मै माथि धर्नु ॥ १ ९ ५ ॥

मै माथी चित्त धर्न्या जनहरु सहजै भक्तिमान् होइ जान्छन् ।
चार छन् मुक्ती ति चारै कन पनि तलका तृण् सरीका ति मान्छन् ॥
मै माथी चित्त धर्न्या भनि कन बुझि ल्यौ साधना गर्न माहाँ ।
तेस्को वर्णन् म गर्छु अब सब बुझि ल्यौ सब खुलस्ता छयाहाँ ॥ १ ९ ६ ॥

इच्छा काहिं न राख्नु विषयमा सब् धर्म थाम्नु पनी ।
सत्काम् गर्नु विचार राख्नु मनमा हिंसा घटीया भनी ॥
मेरो दर्शन गर्नु खुप् स्तुति पुजा गर्नु स्मरण् खुप् गरी ।
पाऊमा परि दण्डवत् गरि लिनु जाइन्छ यसले तरी ॥ १ ९ ७ ॥

१ होमनाथ—जती छन् ।

होमनाथ, भारतजीवन (क) इच्छा काहिं न

२ नेपाळ—इच्छा काहिं न राख्नु केर् विषयमा । राख्नु यो विषयमा ।

सब प्राणीहरुमा म छु यति विचार राख्नु असङ्गी भई ।
साँचो बोल्नु बडा मिल्न्या चरणमा पर्नु तुरुन्तै गई ॥
गर्नु दुःखि उपर दया सम भया तिनमा त मैत्री पनी ।
सेवा गर्नु यमादिको पनि असल् बाटा इनै हुन् भनी ॥१९८॥

वेदान्तै कन सुन्नु गर्नु खुसि भै कीर्तन् सदा नामको ।
सज्जनले सतसङ्ग गर्नु दिन दिन् सोझो भई^१ कामको ॥
मेरो देह भनाउन्त्या अति ठुलो छोड्नु अहङ्कार पनी ।
यो मन् शुद्ध गराइ बुझ्नु जति छन् सब धर्म मेरा पनी^२ ॥१९९॥

जस्तै गन्ध रहन्छ फूलहरुमा फुल्मा रह्याको पनी ।
वायूका बशमा परी कन उडी आउँछ नाक्मा पनी ॥
तेस्तो योग विपे दियो मन भन्त्या त्यै योगवायू पनी ।
गन्धै झै गरि मन् उडायर सहज् ल्याउँछ मैमा पनी ॥२००॥

सर्वात्मा म छु जो त येति न बुझी पूजा सनक् गर्दछन् ।
ती देखी खुस हुन्न कत्ति ति गरुन् व्यर्थ शरिर् हर्दछन् ॥
पूजा गर्नु त तेहि हो उ न गन्या तिनले पुजा कुन् गन्या ।
मृत्यूको भय हुन्छ तिन कन सदा संसारमा ती पन्या ॥२०१॥

१ होमनाथ—सङ्ग ।

२ भारतदेवन, होमनाथ—सज्जनउ सँग सङ्ग ।

३ होमनाथ—गुरु ।

४ हो नाथ—सङ्ग भन्ने भनी ।

५ नेशल—पहिला ।

६ होमनाथ—उदेर सहने माग्छ ।

७ देवन—बन्दा ।

सर्वात्मा म छुयेति जानि सब जिवलाई नमस्कार् गरुन् ।
जीवात्मा परमात्म एक बुझि सदा अन्तःकरणमा धरुन् ॥
मातर् ! मार्ग त तर्नलाई सजिलो यै हो छ यसतै गरी ।
संसारका कति पार् गया सहजमा संसारसागर् तरी ॥२०२॥

याहाँलाई त झन् सहज् छ म त हूँ पुत्रै र पुत्रै भनी ।
संझी मात्र दिनु हवस् यति गन्या छुट्नुन् इ बन्धन् पनी ॥
कौशल्या रघुनाथको यति हुकुम् सन्निन् र मुक्तै भइन् ।
कैकेयी पनि देह छोडि दशरथजीका हजुरमा गइन् ॥२०३॥

तस्तै सुमित्रा दशरथ्कि रानी ।
संसारको सोख् पनि सर्व जानी ॥
प्रारब्धका बन्धनलाई तोडी ।
पाँचिन् पती थ्यै यहि देह छोडी ॥२०४॥

पापात्मा अति दुष्ट शत्रु सबका तिन कोटि गन्धर्व छन् ।
ई सबलाई मराउनु अब पन्यो बढ्नुन् न मान्या त झन् ॥
यस् सुरले रघुनाथका हजुरमा एक दिन युधाजित् गया ।
पाच्या बिन्ति भरत् गई हुकुमले गन्धर्व मार्दा भया ॥२०५॥

पूरी एक तहिं पुष्करावति वनी पुष्कर् त राजा भया ।
 आर्को तक्षशिला पुरी वनि तहाँ राज् तक्ष गर्दा भया ॥
 छोरा पुष्कर तक्षलाइ तिमिले राज् गर्नु' याहीं भनी ।
 फर्को श्रीरघुनाथका हजुरमा पौंच्या भरतजी पनी ॥२०६॥

लक्ष्मणलाइ पनी हुकुम् तहिं भयो भाई ! तिमिले पनी ।
 छोरालाइ लगेर पश्चिम मुलुक्मा राज्य देऊ भनी ॥
 पश्चिममा अति दुष्ट भिल्लहरू छन् तिन्लाइ संहार गरी ।
 दुई पुरि वनाउनु पनि तहाँ रत्नादि दौलत भरी ॥२०७॥

राजा अङ्गद चित्रकेतु इ दुर्बलाई बनाया तहाँ ।
 छोरालाइ रजाई दी कन तिमी आया तुरुन्तै यहाँ ॥
 हुकुम् श्रीरघुनाथको यति हुँदा लक्ष्मण तुरुन्तै गया ।
 जो जो हुन् अति दुष्ट भिल्लहरू सब् तिन्लाइ मार्दा भया ॥२०८॥

पौंच्या द्वार तलक् जसै प्रभुजिका चौकी त लक्ष्मण थिया ।
 द्वारमा एक ऋषि छन् खडा भनि गई हाजिर् पुन्याई दिया ॥
 हाजिर् सनि हुकुम् भयो प्रभुजिको ल्याऊ तुरुन्तै भनी ।
 लक्ष्मणले पनि जल्दि गै हजुरमा ल्याया इनै हुन् भनी ॥२१०॥

पौंच्या श्रीरघुनाथका हजुरमा काल् विप्ररूपले जसै ।
 त्वं वर्धस्व भनेर आशिष दिया श्रीरामलाई तसै ॥
 सत्कार् श्रीरघुनाथले पनि गन्या पैले कुशलक्षेम् गरी ।
 तिनको आशय बुझ्नलाइ हरिले सोध्या अगाडी सरी ॥२११॥

कुन् काम गर्नु छ र जल्दि आई ।
 भेट् गर्नु भो आज यहाँ मलाई ॥
 हुकुम् प्रभूको जब येति पाया ।
 ती काल्पुरुषले पनि बित्ति लाया ॥२१२॥

हे नाथ् ! चरणमा अहिले म पर्छु ।
 एकान्त बक्स्या हुँदि बित्ति गर्छु ॥
 मेरा कुरा कोहि न सुन्न पाउन् ।
 सुन्नन् त मारी दिनु दूर जाउन् ॥२१३॥

ती काल्पुरुष्को यति विन्ति सूनी ।
 वेसै इ भन्छन् भनि भीत्र गूनी ॥
 हुकुम् भयो लक्ष्मणलाइ ताहाँ ।
 कोही न आउन् अब भीत्र याहाँ ॥२१४॥

कै आउनन् भीत्र त मर्न जानन् ।
 अत्यन्त गोता बिहकै ति खानन् ॥
 एकान्त तक् कोहि यहाँ न आउन् ।
 यो उर्दि सब्ले तिमि देखि पाउन् ॥२१५॥

सून्या' हुकुम् येति र काल बोल्या ।
 आफ्नु सबै आशय तार्हि खोल्या ॥
 हे नाथ् ! म हूँ काल् सबलाइ हन्या ।
 मालुम् छ यो सब् किन विन्ति गन्या ॥२१६॥

ब्रह्माजिको विन्ति लियेर आयौ ।
 खुप् भाग्यले दर्शन आज पायौ ॥
 ब्रह्माजिको विन्ति म आज गर्छु ।
 होला हुकुम् जो उहि सीर घर्छु ॥२१७॥

सृष्टी देखि अगाडि पूर्ण रुपले आत्मा स्वरूप् एक थियौ ।
नारायण् जलशायि रूप त पछी यै सृष्टि खातिर लियौ ॥
स्वामित्का तहिं नाभिका कमलमा एकलै म पैदा भयाँ ।
सृष्टी गर्न हुकुम् हुँदा हुकुमले लोकसृष्टि गर्दै गयाँ ॥२१८॥

जस्ले दुःख दिया प्रजा कन तिनैलाई मं मारुँ भनी ।
युग् युग्मा अवतार् समेत लिनु भयो यसत्तै अगाडी पनी ॥
ऐले यो अवतार् पनी पृथिवि कै भार् हर्न खातिर घरी ।
भूको भार् पनि टारि बक्सनु भयो सब् दुष्ट संहार् गरी ॥२१९॥

एघारै म हजार वर्ष रहँला जाँदा हुकुम् जो भयो ।
सोही वर्ष गणीतले गनि लिँदा एघार हजार गयो ॥
बत्नैकोअरु मन् छ पो' त भगवन् ! इच्छा हजुरको हवस् ।
याहाँ आउन मन् भया बखत भो लौ जल्दि पाल्नु हवस् ॥२२०॥

ब्रह्माको विनती सुनेर रघुनाथ हाँसी तिनै कालकाँ ।
साम्ने बातचित गर्नु भो पनि बहुत् सब् जान कै चालकाँ ॥
दुर्वासा यहि बीचमा तहिं गया रामलाई भेट्छु भनी ।
लक्ष्मण् द्वार महौ थिया र ऋषिले तिन्लाई भेट्या पनी ॥२२१॥

१ भारतजीवन—नामिका ।

२ होमनाथ—त ।

३ भारतजीवन—यो ।

४ नेपाल—चल्को ।

५ देवन—चल्को ।

लक्ष्मण्लाइ तहाँ भन्या त ऋषिले हाजिर् गराऊ भनी ।
 लक्ष्मण्लाइ कठिन् भयो कठिनले विन्ती लगाया पनी ॥
 भीत्रै जान हुँदैन जाउँ कसरी विस्तार् कहाँ तक् गरू ।
 जुन् काम् खातिर आज आउनु भयो सो पूर्ण गर्छु वरू ॥२२२॥

लक्ष्मण्ले यति ती मुनी कन तसै विन्ती गन्याथ्या जसै ।
 दुर्वासा ऋषि हुन् वडा त पनि खुप् रीसाइ बोल्या तसै ॥
 लै जाऊ अझ रामका चरणमा वाहीं शरण् पर्दछु ।
 लै जान्नाँ त मलाइ भित्र त कुलैको भस्म झन् गर्दछु ॥२२३॥

सून्या^१ येति वचन् र लक्ष्मणजिले मन्मा विचार् यो गन्या
 कुलको नाश न हवस् कुशल सव रहुन् क्या हुन्छ मै एक् मन्या ॥
 ऐल्हे भीत्र त जान निश्चय पन्यो यस्तो विचार खुप् गरी ।
 लक्ष्मण् भीत्र गया जहाँ प्रभु थिया त्रैलोक्यका नाथ हरी ॥२२४॥

द्वारमा हाजिर छन् ऋषी भनि तहाँ विन्ती गन्याथ्या जसै ।
 ती काल्लाइ विदा गरेर रघुनाथ् वाहीर आया तसै ॥
 दुर्वासा सित भेट् भयो जव तहाँ राम्ले नमस्कार गरी ।
 सोध्नु भो ऋषिलाइ आउनु भयो कस्तो इरादा धरी ॥२२५॥

इच्छाभोजनमा थियो ति ऋषिको सो बित्ति गर्दा भया ।
भोजन् बक्सनु भो र भोजन गरी ऋषी खुसी भै गया ॥
यै बीचमा तहिं संझि बक्सनु भयो राम्ले प्रतिज्ञा पनी ।
लक्ष्मण्लाइ कसोरि मारुं अहिले यै हो विपत्ती भनी ॥२२६॥

सन्ताप् श्रीरघुनाथका जब पयो लक्ष्मण् चरणमा पन्था ।
मारी दीनु हवस् मलाइ भगवन् ! यो तहिं बित्ती गन्था ॥
ठूलो भन्नु छै धर्म हो उहि रहोस् बित्ती गन्था यो जसै ।
यस्को निश्चय गर्नलाइ हुन गो ठूलो सभा एक् तसै ॥२२७॥

सब्ले बित्ति गन्था बुझी हजुरमा त्याग् मात्र गर्नु हवस् ।
मारी हाल्नु त योग्य छैन अधिराज् ! ज्यान् आज इन्कोरहोस् ॥
ज्यान् हर्नु र वियोग गर्नु इ बराबर् हुन् भन्याथ्या जसै ।
लक्ष्मण्लाइ पनी बिदा दिनु भयो श्रीरामजीले तसै ॥२२८॥

लक्ष्मण्जी सरथू गया तस बखत् राम्का चरणमा परी ।
प्राणायाम् तिरमा गरी कन गया जाहो रहन्थ्या हरी ॥
यस् रित्ले नरलोक छोडि कन ती लक्ष्मण् जसै ता गया ।
भेट्ना खातिर शेषका हजुरमा ब्रह्मादि जम्मा भया ॥२२९॥

लक्ष्मणजी सितको वियोग् जब भयो दुःखी सरीका बनी ।
 साहै दिक्क भयेर मन्त्रिहरु थ्यै यस्तो हुकुम् भो पनी ॥
 जान्छु लक्ष्मण छन् जता म त उता यो राज् भरतले गरुन् ।
 राजा भै कन जो प्रजाहरु इ छन्^१ इन्का सबै ताप्हरुन् ॥२३०॥

जस्तै येति हुकुम् सुन्या भरतले मूर्छित् सरीका भई ।
 यस्तो बित्ति गन्या तहाँ भरतले राम्का हजुरमा गई ॥
 बस्थ्याँ खामितलाइ छोडि म कहाँ तिन् लोक बक्स्या पनी ।
 छोरै छन् अधिराज् प्रभो ! हजुरका राज्का इनै हुन् धनी ॥२३१॥

जेठा पुत्र हजुरका इ कुश विर् राज् कोशलामा गरुन् ।
 उत्तरमा बसि राज् गरी इ लवले सम्पूर्णका ताप्हरुन् ॥
 दूर्इ भाइ चलाउँछन् इ जति छन् सब् राज्यको काम् यहाँ^४ ।
 दुत् जाउन् मथुरा विपे किन उसै शत्रुम बस्छन् तहाँ ॥२३२॥

सूनुन् लक्ष्मणको पनी ति समचार् पाँच्या परमधाम् भनी ।
 साथै जान हजुरका चरणमा दौडेर आउन् पनी ॥
 यस्तो^२ बित्ति हजुरमा भरतले गर्दा प्रजाले पनी ।
 पाया थाह र ताप् भयो मन महाँ जानन् कि छोडी भनी ॥२३३॥

१ होमनाथ—उता ।

२ येजन—हुनन् ।

३ येजन—इच्छे ।

४ भारतवीरन—जहाँ ।

५ होमनाथ—यस्तै ।

बिन्ती एक वशिष्ठले तहिं गन्या लान्छन् कि छोड्छन् भनी ।
रुन्छन् सब दुनियाँ यहाँ हजुरको पाउन् प्रसाद् ई पनी ॥
सुन्छ भो तहिं यो वशिष्ठ ऋषिले बिन्ती गन्याको जसै ।
ठाकुरका पनि खुप् दया हुन गयो ती सब प्रजामा तसै ॥२३४॥

इच्छा क्या छ बताउ पूर्ण गरुंला भन्न्या हुकुम् भो पनी ।
सब्ले बिन्ति गन्या प्रभू सित तहाँ सब साथ जान्छौं भनी ॥
इच्छा पूर्ण हवस् भनी हुकुम भो सब ती प्रजा खुस् भया ।
उत्तर कोशलमा दुवै ति कुश लव राज् गर्न खातिर् गया ॥२३५॥

केही दुत् मथुरा तरफ् प्रभुजिले जल्दी पठाई दिया ।
दुत् पाँच्या रघुनाथका हुकुमले शत्रुम जाहाँ थिया ॥
दुत् देखी समचार सुन्या प्रभुजिको शत्रुमजीले जसै ।
छोरालाइ रजाई दी प्रभुजि थ्यै ती जान आँट्या तसै ॥२३६॥

जेठा पुत्र सुबाहुलाइ मथुराजी राजधानी दिया ।
युपलाई विदिशा दिया र ति गया जाहाँ रघुनाथ थिया ॥
जल्दी गै कन पाउमा परि तहाँ यो बिन्ति लाया पनी ।
साथै जान भनेर आज रघुनाथ आयाँ हजुरमा भनी ॥२३७॥

१ होमनाथ—हजुरका ।

२ होमनाथ, नेपाल—कोही । अध्यात्मरायाण—

शुभानयने दूताम्ब्रेषयामस रायकः ।

३ भारतजीवन, नेपाल—युष्मत् विदिशा दिशा

र ती गया -- --यो पठ अनुदर निरयंक छ ।

स० । अध्यात्मरायाण—अभिषिष्य मुवाहु वे

मथुराया महाबलः । यूपकेतु च विदिशानगरे

शत्रुघ्नजः ॥

लौ मध्याह्न हुँदा तयार् भइ रह्या यसत्तो हुकुम् भो तहाँ ।
 आया राक्षस ऋक्ष वानरहरू सब् येति सुन्दा महौ ॥
 जान्छो आज सँगै प्रभो! हजुरमा यै विन्ति सब्ले गन्या ।
 सुग्रिवजी पनि विन्ति गर्न रघुनाथजीका अगाडी सन्या ॥२३८॥

अङ्गदलाई रजाई दी कन यहाँ जौला म सायै भनी ।
 आयाको छु दयानिधान् ! हजुरमा यो विन्ति लाया पनी ॥
 सुग्रिवको अरुको ति ऋक्षहरूको विन्ती सुनेथे जसै ।
 प्यारा भक्त जहाँ विभीषण थिया ताहाँ गया राम् तसै ॥२३९॥

ताहीं गै कन यो हुकुम् पनि भयो वस्नु तिमीले यहीं ।
 प्रारब्धै बलवान् छ जान सयकां छुट्तेन सो ता कहीं ॥
 जाहाँ सग्न रहन्छ भ्रमि तहिं तक्राज् गर्नु याहीं बसी ।
 शिक्षा गर्नु सवै प्रजा कन बहुत अन्यायिलाई कसी ॥२४०॥

यसको उत्तर छैन चुप् रहु भनी हुकुम् भयेध्यो जसै ।
 तेसै ठाउँ महौ तुरुन्त हनुमान्जीलाई देख्या तसै ॥
 हुकुम् भो हनुमानलाई हनुमन् । चीरज्जिवी भै रह्या ।
 मेरो जुन् छ हुकुम् उ गर्न सर्व दिन् अत्यन्त तत्पर् भया ॥२४१॥

१ मारुतीवन—रघुनाथज्यूथ ।

२ देवन—जङ्गल ।

३ होमनाथ—स्वयम् ।

४ देवन—ज्वन इ सरे ।

५ देवन—सन्दाय ।

६ नेपाल—गर्नु सब गिन् ।

बुद्धीमान् तहिं जाम्बवान् पनि थिया जॉलाम साथै भनी ।
तिनलाई पनि यो हुकुम् हुन गयो बस्नु तिमिले पनी ॥
द्वापरमा कष्ट युद्ध गर्नु तिमि थ्यै पर्न्या छ सोही गरी ।
स्वर्गमा तिमि जाउला पछि भन्या ऐल्हे त यस्तै परी ॥२४२॥

यस्ता रित्सित जो अहाउनु थियो सो सब अहार्इ वरी ।
सब प्राणीहरु साथमा हिंड भनी हुकुम् भयो तेस् घरी' ॥२४३॥

×	×	×	×
×	×	×	×

आफ्ना पुरोहित ति वशिष्ठलाई ।
हुकुम् भयो मङ्गल गर्नलाई ॥
मङ्गल् अनेकै ऋषिले गराया ।
राम् स्वर्ग जाना कन निस्कि आया ॥२४४॥

सीताजिले रुप् अधिको छपाइन् ।
लक्ष्मी भई वाम् तिर बस्न आइन् ॥
दक्षिण^१ तरफ् भूमि बसिन् हरीका ।
सब तॉहि आया भुवनै भरीका ॥२४५॥

१ यो श्लोक अपूर्ण छ । भारतजीवनमा ता ई दुई
चरण पनी छैनन् तर सरङ्गनाथ भने इनमा भनेका

आश्रयमा कुरा छन् । सं०

२ नेपाल, होमनाथ—दादिन् ।

शस्त्रास्त्र सब् ती पनि रूप घदैँ ।
 हिंड्दा तहाँ मङ्गल शब्द गदैँ ॥
 गायत्रि चार् वेद् सब ताहिँ आया ।
 रूप धारि मङ्गल् यश शब्द गाया ॥२४६॥

जो ता अयोध्यापुरवासि थीया ।
 तिन्ले सँगै सब परिवार लीया ॥
 बालो बुढो कोहि रहेन ताहाँ ।
 सब्को गयो मन् उहि राम माहाँ ॥२४७॥

सुग्रीव्हरू वानर मुख्य आया ।
 सब् पाप छुट्या भनि हर्ष पाया ॥
 जो लोक थियो राम सित जान गै गो ।
 गुल्जार् अयोध्या पनि शून्य मै गो ॥२४८॥

छोड्या शहर् क्यै गइ भूमि माहाँ ।
 देख्या प्रभूले सरयू र ताहाँ ॥
 आफ्ना विराट् रूप कन संझि लीया ।
 आफैँ त सब्का पनि नाथ थीया ॥२४९॥

ब्रह्मा ऋषी देव र सिद्ध आया ।
 आकाश विमान्ले भरि छुट्टि छाया ॥
 श्रीराम् उपर खुप् सित पुष्पवृष्टि ।
 सब गर्न लाग्या उहिं लाइ दृष्टि ॥२५०॥

गाऊँछन् कहिं नाचतछन् प्रभुजि कै यश मात्र कीर्तन् गरी ।
 यै बिचमा रघुनाथ पस्या सरयुमा सबका अगाडी सरी ॥
 ब्रह्माको पनि ताहिं औसर पन्यो हात् जोरि बिन्ती गन्या ।
 सबको ताप् अब गै गयो सकल लोक आनन्दसागर पन्या ॥२५१॥

ख्यामितले अब विष्णुको रूप लिने बेला भयेछ्यो भनी ।
 पान्या बिन्ति र होइ बक्सनु भयो श्रीराम् चतुर्भुज् पनी ॥
 जो शत्रुघ्न भरत् थिया दुइ जना ती शङ्ख चक्रै बनी ।
 ख्यामितका तहिं बाहुमा बसि गया बसन्त्या यही हो भनी ॥२५२॥

ब्रह्माण्डै सब देवगण् खुसि भया यो' रूप देख्या जसै ।
 ब्रह्मालाइ हुकुम् गन्या प्रभुजिले सब प्राणि खातिर् तसै ॥
 हे ब्रह्मन् ! जति जन् थिया सहरमा सब साथ जान्छौं भनी ।
 आया सब परिवार् लियेर सँगमा लाग्या पछाडी पनी ॥२५३॥

इन्लाई शुभलोक देउ तिमिले सतलोकमा वास् गरुन् ।
 आफ्ना सब परिवारले सँग रही आनन्दमा ई परुन् ॥
 ब्रह्माले प्रभुको हुकुम् यति सुनी हुकुम् सिरोपर् लिया ।
 सबलाई सुख भोग गर्न कन' एक् लोकै खटाई दिया ॥२५४॥

ती लोकले पनि खुस् भयेर सरयूमा स्नान सबैले गन्या ।
 जुन् सान्तानिक लोक हो उहिं पुगी आनन्दका भै गया ॥
 सुग्रिव् सूर्य विषे गई मिलि गया अंशै हुनाले गरी ।
 भूमार् यै रितले हरेर रघुनाथ् वैकुण्ठ पाँच्या हरी ॥२५५॥

येती मात्र कह्या सदाशिवजिले ती पार्वती थ्यै पनी ।
 जस्ले यस् कन पाठ गर्छ मनले अत्यन्त ठूलो भनी ॥
 तिनका जन्म सहस्रका जति त छन् पाप् भस्म हुन्छन् भनी ।
 सब पङ् शास्त्र बताउँछन् पढि लिया तर्छन् दुनीयाँ पनी ॥२५६॥

शम्भूले पार्वती थ्यै खुसि भइ बहुतै प्रेमपूर्वक् कह्याको ।
 संसार पार्तर्नलाई सब कन सजिलो साँघु झै भै रह्याको ॥
 जानी यसलाई जो ता जनहरु बहुतै प्रेमले पाठ गर्छन् ।
 संसारका सौख्य सब भोग्गरि कन दुनियाँ सब सहज् पारतर्छन् २५७

इति श्रीउत्तरकाण्ड

शब्दार्थ-तालिका

अ

अश=भाग

अशै (अश)=भाग

अक्षराल (इक्षराल)=प्रताप

अकर्ता=कार्य न गर्ने

अकस्मात्=एकपत्ती

अकल (अकल)=नुद्धि

अकल ऐ=ऐ

अगम् (अगम)=जान न सकिने

अगूवा=वाटो देखाउने मान्छे

अग्नी (अग्नि)=आगो, आगोका देवता

अग्नीनाण=आगोको काड

अङ्गमाल=अँगालो

अङ्गराग (अङ्गराग)=गुफुवा

अङ्गुष्ठ=मुट्टी औली

अचल=स्थिर, पहाड जस्तो विन्ध्याचल

अच्छा=राम्रो

अचैरै (अजेय)=कसैले जीत्न न सकूने

अशान् (अशन) = मूर्खता

अञ्जलीदान (अञ्जलिदान)=मेरेका

मान्छेलाई अँगुली भरी पानी हाली

दियेको तर्पण

अटालि=घर माथीको खुला भाग

अटाली=दे०

अति=ठुलो

अतिशय=ठुलो शरीर भयेको

अत्यन्त=धेरै

अदृश्य=न देखिने, अन्तर्धान, लोप

अदृश्यै (अदृश्य)=हेर्नु अदृश्य

अद्वितीय (अद्वितीय)=दोस्रो न भये

को, जोडा न भयेको

अधम (अधम)=जीच

अधम=ऐ०

अधिक=धेरै

अधिनाथ (अधिनाथ)=ठुला मालीक

अधिपति=राजा

अधिपती (अधिपति)=हेर्नु अधिपति

अधिराज (अधिराज)=राजाका राजा

अधोमुख (अधोमुख)=मुगो निहुरायेको

अध्यात्म=पारमार्थिक

अध्यात्मिकादि (आध्यात्मिकादि)=

आत्मिक इत्यादि ताप तीन

प्रकारका छन् (१) आधि

भौतिक=शरीरको, (२) आध्यात्मिक=

आ मातम्बन्धी, मनको ओ (३) आधि

दैविक=देवतासम्बन्धी, भाग्यको

अध्यास (अध्यास)=भान

अनन्त=दुगो न भयेको

अनात्मा=जो आत्मा होइन

अनाथ (अनाथ)=असहाय

अनादर=अपमान

अनादि=घालनी न भयेको, इश्वर

अनुग्रह=दया

अनुग्रहपात्र=दयाका अधिकारी

अनुचित=अयोग्य

अनुसार=यसो जस

अन्तर् (अन्तर)=भेद, माझ, कुना

अन्त वरण (अन्तस्करण)=भित्री मन

अन्तर्धान (अन्तर्धान)=नजर बाट

हराउनु

अन्त पूर (अन्तस्पुर)=घरको स्वामी

मान्छे बस्ने खण्ड

अन्तर्यामि (अन्तर्यामी)=मानिसको

भीत्र बस्ने आत्मा जो परमात्मा हो

अन्तर=हेर्नु अन्तर

अन्त्य=समाप्ति, शेष, दुगो
 अन्यत्र=अर्का तिर
 अन्याय=बेइसाफ
 अन्यायि (अन्यायी)=इसाफ न गर्ने
 अपकीर्ति=अपयश
 अपञ्चकृत (अपञ्चीकृत)=पाँच भागमा
 न बाँडियेको
 अपवाद (अपवाद)=अपटी, अकीर्ति
 अपवाद=हेर्नु अपवाद
 अपार=पार न पाइने, बुझी न सकिने
 अप्सरा=स्वर्गमा नाच गर्ने स्त्री
 अब उपर=अन उपरान्त
 अबर् (और)=औ अर्को,
 अभय=निर्भय
 अभाषि (अभाषी)=भाग्यहीन
 अभिमान् (अभिमान)=सेखी, छटो
 भावना=भ्रम
 अभिलाप् (अभिलाषा)=इच्छा
 अभिपेक् (अभिपेक)=सिखन
 अभीमान=(अभिमान) हेर्नु अभिमान्
 अमूल्य=अनमोल
 अमोघ् (अमोघ)=तेर न जाने
 अम्रित् (अमृत)=कहिल्यै न मर्ने, जुन
 कुरो पापेर मानीस कहिल्यै मर्दैन
 अयुत् (अयुत)=दस हजार
 अयुत=हेर्नु अयुत्
 अयोध्याती (अयोध्यापति)=अयोध्या
 का राजा, राम
 अयोध्यापुरवासि (अयोध्यापुरवासी)=
 अयोध्या नगरमा बस्ने मानीस
 अर्ति=उपदेश
 अर्धचन्द्र=खुपे चन्द्रमा
 अर्पण (अर्पण)=चढाउन

अर्बुद् (अर्बुद)=दस कडोर
 अवतार् (अवतार)=ईश्वरले शरीर
 धारण गर्नु
 अचर्=हेर्नु अबर्
 अवश्य=निश्चय
 अवाच्य=न बोल्न हुने कुरो, गाली
 अभुधार=आँसुका बलिन्द्रा
 अश्वमेध् (अश्वमेध)=चक्रवर्ती राजा
 द्वारा गरिने यज्ञ
 अश्वमेध=ऐ०
 अशोक (अशोक)=एक प्रकारको रत्न
 असङ्ख्यै (असङ्ख्य)=गनी न सक्नु
 असङ्गी=कुनै कुरामा आसक्त वा लिप्त न
 हुने
 असत्=झुठ्ठा
 असल् (असल)=राम्रो
 असह्य=सही न सक्नु
 अस्त्र=हथियार
 अस्सल (असल) हेर्नु असत्
 अहङ्कार् (अहङ्कार)=कर्ता म हु भन्ने
 अज्ञान, अविद्या, अहङ्कार
 अहारा (आहार)=खाने कुरो
 अहिर (अहीर)=ग्वाला जात
 अहो=अचम्म बुझाउने शब्द
 आ
 आकुल् (आकुल)=छटपटाई
 आकृती (आकृति)=रूप
 आमह=प्रेमको हठ,
 आज्काल् (आजकल)=हिजोआज,
 अचेल
 आश=हुकुम
 आत्म (आत्मा)=प्राणीमा बसेका ईश्वर
 आत्मसत्ता=प्रमाणमा हो गति

आत्मास्वरूपी=आत्माको रूप भयेको,
 विकार न भयेको
 आदर् (आदर)=मान
 आदिपुरुष=ईश्वर
 आदी (आदि)=याज्ञी, प्रथम
 आधार (आधार)=भर
 आधिव्याध् (आधिव्याधि)=मानसिक
 तथा शारीरिक रोग
 आधिव्याधि=हेतु आधिव्याध्
 आनन्दाश्रु=हर्षको आँसु
 आनन्दपूर्वक=खुशी सित
 आपत्ति=दुःख
 आपस् (आपस)=परस्पर
 आभूषण् (आभूषण)=गहना
 आभ्यन्तर् (आभ्यन्तर)=भित्री
 आयू (आयु)=उमेर
 आरोप् (आरोप)=घोटा कुराको गुण
 तथा क्रिया अर्को पुराना हास्तु
 आर्जन (अर्जन)=कमाई
 आलिङ्गन् (आलिङ्गन)=अँगालो हास्तु
 आलिङ्गन=हेतु आलिङ्गन्
 आशय=अभिप्राय
 आशीर्वाद (आशीर्वाद)=मान्य मान्छेले
 आफु भन्दा सानालाई प्रेमले भलो
 होस् भनेको वाक्य
 आशीर्वाद (आशीर्वाद) ऐ०
 आशीष=आशीर्वाद
 आश्रय=अचम्म
 आश्रम (आश्रम)=श्रृगिहरू बस्ने ठाउँ
 आश्रित् (आश्रित)=अर्काको आधारमा
 बस्ने
 आसन् (आसन)=बस्ने एक प्रकारको
 चकटी
 आस्रा (आसरा)=आशा

आहार=हेतु अहारा
 इ
 इश्वाक् (इश्वाकु)=रामचन्द्रका वशको
 नाउँ
 इच्छादी (इच्छादि)=इच्छाहरू
 इच्छित् (इच्छित)=चितायेको
 इन्द्रशर=इन्द्रनाउँ भयेको काँण
 इन्द्रिये (इन्द्रिय)=हातमुख इत्यादि
 शरीरका दस अवयव । कान,
 छाला, आँखा, जिब्रो तथा नाक
 ई पाँचलाई शनेन्द्रिय भन्छन्
 औ गुदा, उपस्य, हात, खुट्टा,
 तथा बापी ई पाँचलाई
 कर्मेन्द्रिय भन्छन् ।
 इरादा=अटोट, सुर, अभिप्राय
 इशान=उत्तर पूर्वको कुना
 इष्ट=हितको मानीस
 इशारा (इशारा)=सङ्केत
 ई
 ईश्व (इश)=ईश्वर
 ईपत्=अलीकता
 उ
 उचित् (उचित)=योग्य
 उचीत=(उचित)
 उष्ण=ठुलो अग्लो
 उष्मा (उष्म)=ठुलो, अग्लो
 उताछ=ताछ
 उत्तर (उत्तर)=जवाफ
 उत्तीर्ण=माथी आउनु
 उत्पत्ती (उत्पत्ति)=जन्म
 उत्सव् (उत्सव)=पमिता
 उदर=पेट
 उपदेश् (उपदेश)=अर्ता
 उपदेश=हेतु उपदेश

उपनिषद्=वेदको ज्ञानकी चर्चा भयेको
खण्ड

उपद्रव् (उपद्रव)=विघ्न

उपर् (उपर)=माथी

उपवास् (उपवास)=भोकै वस्तु,
भोकै रस्ने व्रत

उपाई (उपाय)=युक्ति

उपाधि=छल, विघ्न, शरीर तथा स्थानको
षण्चनमा परेको देह

उपाधी=(उपाधि) ऐ०

उपाय=युक्ति

उपासि=न लायेर भोकै व्रत रस्नु

उरु (उरु)=छाती

उर्दी=हुकुम

उल्का=अचम्भको डर लाग्दो घटना,
तारा खसन्नु

ऊ

ऊच् (उच्च)=अग्लो

श्रु

श्रुध=भाङ्ग

श्रुधाधिर=भाउसा राजा, जाम्पवान्

श्रुतुदान=गर्भाधान

श्रुपि=मुनि

श्रुपिगण् (श्रुपिगण)=मुनिहरूको
समुदाय

श्रुपी (श्रुपि)=मुनि

श्रुपीगण् (श्रुपिगण)=मुनिहरूको
समुदाय

श्रुपीधर् (श्रुपीधर)=ठुला श्रुपि

ए

एसा=पौटा

एसादसी=प्रत्येक पक्षको पछाती दिन
जो पनिन मानिनेछो छ

एकोत्तर (एत)=एक सय एक

एकान्त=निर्जन, एकलास

एकाग्र=एक योकमा मन लाउनु
ऐ

ऐक्य=एकता

ऐरावत् (ऐरावत)=इन्द्रको हात्ती

ऐश्वर्य=सुख

ओ

ओङ्कार्=(ओङ्कार)=ओं

ओर=तिर

ओरि=पञ्चगर्भ, मित्र

औ

औरे (और) अरु

औदास्य=उदासीनता

औपध्=ओखती

औसर=मौसा

क

कउन् (कौन)=कुन, को

कच्चा=निर्गलियो, छिटै नाश हुने, न जान्ने

कच्छा=ठोडरी

कछाड=लगौटी

कडु (कुड)=केही

कट्ट (कुट)=हेर्नु रडु

कटाध=देराई, आँखाको सान

कटाई=हेर्नु कटाध

कटि=रम्भर

कटिन् (कटिन)=गाढारो

कठोर् (कठोर)=गाढा

कट्पुतली=राटको पुतली

कण्टक=साँझ

कदम् (कदम)=गाइलो

कदावि=कहू पनी

कनक् (कनक)=गुन

कन्दर्प=राम, पुरुष वा स्त्रीको
परस्परको जा रुनेग

कन्या=विदे न भयेकी छोरी वा केटी
 कपटी=मनमा पाप भयेको मान्छे
 कये (कमी) कहिले
 कमी=अभाव
 कम्ति (कमती)=थोरै, घटी
 कम्प=राम्पु
 कर=हात
 करुणा=दया
 करुणानिधान् (करुणानिधान)=दयाका
 राना
 कर्ता=काम गर्ने
 कर्म=काम
 कर्मवश=न वेहोरी न हुने भाग्यका अधीन
 कलश (फलश)=गाम्रो
 कला=अश; चन्द्रमाका पट्नु बढ्नुको
 १६ भाग
 कल (कलि)=कलियुग
 कल्प=एक हजार युग जो ब्रह्माको एक
 दिन हुन्छ
 कल्पना=चिन्ताउनु
 कल्पान्त=कल्प भरीको
 कल्याण (कल्याण)=भलो
 कल्याण=हेर्नु कल्याण
 कवच (कवच)=क्षरीरको रक्षा गर्ने
 लडाईंमा लडाउने वस्त्र
 कश्यपपुत्र=कश्यप ऋषिका छोरा,
 दिति तथा अदिति नामका आफ्ना
 स्त्रीबाट इनले क्रमशः दैत्य तथा
 आदित्य वा देवताहरूलाई जन्म दिये
 कभी=घोषी
 कस्वी=वेदया
 कहत्या (कहना)=भन्नु
 कहिन् (कहना)=भनिन्
 कहु (कहो)=भन

काहुँला=भनुला
 कक्षा=मने
 काञ्चन=भुन
 काम् (काम)=इन्द्रियको सुख खोज्ने
 इच्छा; चार पुरुषार्थ अर्थात् धर्म,
 अर्थ, काम, मोक्ष मध्ये योटा;
 कामदेव जो प्रेमका देवता हुन्
 औ साहै सुन्दर मानियेका छन्
 कामधेनु=मागेको पुरो दिने स्वर्गकी गाई
 कामरु=गाम्रो
 कामरुपि (कामरूपी)=इच्छा यमोजिम
 रूप लियेको
 कामादि=इच्छा इत्यादि; वासनाहरू
 कालाग्नि=मृत्युरूपी आगो
 कालान्तर (कालान्तर)=समय विते
 पछी
 किरिट=मुटुट
 कीर्तन=भजन गर्नु, गुणको बरतान गर्नु
 कीर्ती (कीर्ति)=श्रय
 कुच (कुच)=प्रस्थान
 कुचाल्=न राम्रो चाल
 कुटि=घुम्रो
 कुटुम्ब=परिवार
 कुण्ड=सानो तलाउ
 कुण्डल (कुण्डल)=कानको सेतीमा
 झुन्ड्याउने गहना
 कुतर्क=न राम्रो विचार
 कुचा=उफो
 कुचो=उफ्फो
 कुप (कूप)=इनार, कुवा
 कुबुद्धि=न राम्रो बुद्धि
 कुमति=न राम्रो बुद्धि भयेको
 कुम्भपाक (कुम्भीपाक)=चौटा नरक
 को नाम

कुशल (कुशल)=सचै, भलो
 कुशल=हेर्नु कुशल
 कुशासन=मुशको घस्ने चकटी
 कुदि (कुदना)=उफ्री
 कूप=हेर्नु कुप
 कूर्म=ढोटेरी
 कुलै (कुल)=वश
 कुवेर=धनको देवता रावणका दाज्यु
 कृतप्न=वैशुनी
 कृतार्थ (कृतार्थ)=चित्तायेको कुरा पुग्नु
 कृपा=दया
 कृपादृष्टि=दयाको नजर
 केतू (केतु)=निसान, सडा
 केयूर (केयूर)=गजु
 केश (केश)=कपाल
 केसर (केसर)=फुलको रस
 को जनी=को जानोस्, कुम्नी
 कोटि=एक कठोर
 कोटी=हेर्नु कोटि
 कोमल (कोमल)=नरम
 कोलाहल (कोलाहल)=कोकोहोले
 कोष (कोष)=ढुकुटी
 कौनै (कौन)=जुनै
 कौशल्यासुत=कौशल्याका छोरा
 कौस्तुभ (कौस्तुभ)=विष्णुले छातीमा
 लायेको मणि
 क्या=के
 क्यान=किन
 कम=पौटा पछी अर्को राख्ने विधि
 क्रीया (क्रीया)=काम, मरेका
 मान्छेको काम
 क्रूर=दया न भयेको, निर्दयी
 क्रोधागार=रिसायेका बेलामा बस्ने कोठा
 क्रोधै (क्रोध)=टीस

क्लेश=दुःख
 क्षण=छिन्
 क्षत्रि (क्षत्रिय)=छेत्री, ब्राह्मण, क्षत्रिय,
 वैश्य तथा शूद्र नामक चार
 जात मध्ये दोस्रो
 क्षमापत्र=माफ गर्ने गुण
 क्षय=नाश
 क्षार=नुनिलो
 क्षार समुद्र=नुनिलो पानीको सागर
 क्षीर=दुद
 क्षेम् (क्षेम)=भलो, कुशलक्षेम, भला
 कुसारी
 क्षोद (क्षोद)=खलमा हालेर कुद्नु,
 बुझेर विचा पढ्नु
 क्षौर (क्षौर)=खोरनु
 ख
 खजना (खजाना)=पुद्गमा चाहिने
 सामग्री
 खजित (खचित)=चाकलो, टम्म, भरी
 खजित=हेर्नु खजित
 खडा=उभियेको, ठाढो
 खडि (खडी)=उभियेको
 खडै (खडा)=उपस्थित
 खड्ग=तरवार
 खतम् (खतम)=छिन्नु, सिद्धथाउनु
 खबर् (खबर)=समाचार
 खराबी=न राम्रो
 खाम् (खाम्)=खरानी
 खातिर=निम्ती
 खातिर् (खातिर)=हेर्नु खातिर
 खात्तीर (खातिर)=हेर्नु खातिर
 खाली=नैबल
 खिल्लत् (खिल्लित्)=मान, सिरपाउ,
 खुन् (खून)=चोट, हत्या
 खुनी (खूनी)=ज्यान मार

खुप् (खूब) = धेरै

खुल्ला = खुलासा

खुलाडु = खुशी

खुरिक् = कुल्दी

खुला (खुला) = फुका

खेद (खेद) = शोक, दुःख

खैचर = तानेर

खाम्जर (खोजखर) = खोजी

खामित् (ख्यामिन्द) = मालीक

ग

गती (गति) = गम, घाटो

गदा = सोझो लट्ठो माथी डुलो हाथे दछो

भयेरो हथियार

गणीत (गणित) = अङ्कशास्त्र

गर्भव = दयलोकरो गवैया, स्वर्गको

नाचगान गर्ने जाति

गभिर (गम्भीर) = बाक्लो, गहिरो

गभीर = हेर्नु गभिर

गम् = मौका, विचार

गमन् (गमन) = हिँडनु

गरिब (गरीब) = सोझो, दरिद्र

गर्भिणी = बुद्ध जिउ भयेकी स्त्री, पेट

बोकेकी स्वास्नी मान्छे

गर्व = सेस्ती

गादि = सिंहासन

गादी = हेर्नु गादि

गान् (गान) = गीत

गाधार = सात सुर मध्ये तेसरो 'गा' बाट

उठेको सुर

गायत्रि = (गायत्री) सूर्यका उपासनाको

मन्त्र जसलाई बाहुन छेजीहरू

बर्तीछ गदा सिर्छन् अनी सधै

बिहान बेलुका जप्छन्

गिराइ = पखाली

गिराया = पखाले

गिरि = पहाड

गिन्या = पसे

गिलांस = पस्लास्, छोट्लास्

गुठिल् = गुप्ती कुरो

गुद = पायु

गुप्त = न जानियेरो, छुकायेको

गुप्ति = न जानियेरो

गुफा = ओढार

गुरुदक्षिणा = चेलाले गुरुलाई विद्या

पढाये बापत दिनु पर्ने भेटी

गुरो = हे गुरु

गुल् (गुल) = इच्छा

गुल्जार (गुलजार) शोभायमान

गुल्ल = गुप्त, गुप्ती कुरो

गुह्यो = हेर्नु गुल्ल

गूफा (गुफा) = हेर्नु गुफा

गुद्ध = मिद्ध

गाप्य = गुप्ती

गोमय = गोबर

ग्रह = हिँड्ने नक्षत्र, सूर्य, चन्द्र, मङ्गल,

शुक्र, बृहस्पति, शुक, शनि, राहु

तथा केतु नौ ग्रह हुन्, दशा

ग्रीवा = घाँटी

ग्लानि = दुःख

ग्राहादि = ग्राहा इत्यादि

घ

घट = शरीर, हृदय

घनश्याम (घनश्याम) = विष्णु जो

बादल जस्तो कालाठ्ठन्

घोर (घोर) = डर लाग्ने

च

चकौर=एक प्रकारको शिकार गर्ने पक्षी

चक्रावतार=(चक्रावतार)=विष्णुको

चक्र मानीस भै जन्मेका लक्षण

चक्रे (चक्र)=पाँगरा

चञ्चल=चकचके, अस्थिर

चण्डि (चण्डी)=रिसायेकी स्वास्ती
मान्छे

चतुर्भुज=चार हात भयेका विष्णु

चरण=पाउ

चरण कमल=कमलको फुलरूपी पाउ

चरणधुलि (चरण धूलि)=पाउको
धुले

चरणारविन्द=कमलरूपी पाउ

चराचर (चराचर)=हिँड्ने तथा न
हिँड्ने सृष्टि

चरित्र=कसैले गरेका कुराको वर्णन, काम

चर्चा=कुरा

चहुँ=चार

चामर=चौरी गाइका पुछरमा भयेको रउ
को गुथुल्को जो परा सैं उपयोग
गरिन्छ औ जो राजचिह्न मानिये
को छ, चमर

चाल=प्रकार

चिता=सोला

चित्र विचित्र=टाटे पाँगेर अनेक रगको

चिदात्म=ज्ञानपूर्ण आत्मा, ईश्वर

चिन्तन् (चिन्तन)=ध्यान, विचार

चिन्मात्र=ज्ञान

चिर=सधै, धेरै

चिरञ्जिवि (चिरञ्जीवी)=सधै बाँची रहने
हेर्नु चिरञ्जिवि

चिरञ्जीवी-(चिरञ्जिवि) ऐ०

चिरायू (चिरायु)=दीर्घायु

चुग्ली=लायेको कुरा

चुप्=वेही न बोल्नु

चुप्चाप=चापचुप्प

चुबक=फलाम तान्ने धातु

चुम्बर (चुम्बन)=म्बाइ रानु

चूढामणि=रुपालको जुरोमा लाउने रत्न

चूर्ण=धुले

चेत=ज्ञान

चेष्ट=उद्योग, चाल

चैतन्य=ज्ञान

चौकि=रखबारी गरी बसेका मान्छे

चौकिदारी=रखबारी

चौकी=हेर्नु चौकि

■

छटा=ढाँचा

छत्र=छाता, छाटा राजाचिह्न मानियेको छ

छत्रे=हेर्नु छत्र

छाड=छाया

छिटी=छरी

छिद्र=प्याल

छिल भिल=फोर्नु औ छुन्त्याउनु

छुटि=छुटियेर, मुक्त भयेर

छुटि (छुट्टी) मुक्ति

छुट्ला=मेटियेला

छूटोस्=हराओस्

छोट्या (छोटा)=शाने

ज

जउन् (जौन)=जो, जुन

जगत=ससार

जगदम्बिका=ससारकी आमा

जगन्नाथ (जगन्नाथ)=ससारका मालीक

जगत्पते=इ पृथ्वीका मालीक

जगा=टाउँ

जग्गा=ठाउँ

जग्ग (जघन)=नितम्ब

जङ्गम=हिङ्गने, चरा, पशु, मान्छे,

जङ्गि=पल्टनियाँ

जङ्गा=तिघ्रा, घुडा देती माथीको भाग

जटाजूट (जटाजूट)=लट्टा पारी बाँधेको

कराल

जटित=जडैको

जङ् (जङ)=प्राण न भयेको, अचेतन

जन=मान्छे, प्रजा

जननि (जननी)=आमा

जनायो=देखायो

जन्तु (जन्तु)=पशु

जवर (जवर)=यलियो

जमिन् (जमीन)=भुँई

जमिनै=हेर्नु जमिन्

जय=जीत हुँदा गरिने नाद

जल=पानी, चोखो पानी

जलदान (जलदान)=मेरेका

मानीसलाई दिने तर्पण

जलधि=समुद्र

जलशायि (जलशायी)=पानीमा सुत्ने

विष्णु

जल्दि (जल्दी)=चाँडो

जल्दी=हेर्नु जल्दि

जगाफ्=उत्तर

जवाहेर् (जवाहर)=रत्न

जहान्=परिवार

जाग्रत्=जागा अवस्था

जाग्रन (जगरण)=राती हरिवीर्तन गरेर

बिउँहो बस्नु

जातकर्म=मानीस जन्म देखी गरे सम्म

गर्न पर्ने दस धार्मिक कर्म मध्ये

— गरिने क्रिया

जानकी=जन्ककी छोरी सीता

जानु=घुँडा

जिद् (जिद)=हठ

जिय=शरीर

जिह्वा=जिह्वो

जीय=हेर्नु जिय

जीवनमुक्तः (जीवनमुक्त)=जीउँदै

मुक्ति प्राप्त गर्ने मान्छे

जीवात्म=आत्मा

जीवै (जीव)=आत्मा

जुडा (जुदा)=छुट्टियेको, अलग

जोर् (जोर)=बल, दुई थोरु

जौन=जुन

ज्ञाति (ज्ञाती)=नातेदार

ज्ञान् (ज्ञान)=परमात्मा सम्बन्धी कुरा

ज्ञानु

ज्ञानि (ज्ञानी)=जान्ने मानीस

ज्ञानोत्तर (ज्ञानोत्तर)=ज्ञानले युक्त

ज्यादि (ज्यादा)=धेरै

ज्यान्=प्राण

ज्याम=हेर्नु ज्यान्

ज्युक्तातिउँ=बराबराको तस्तै

ज्योतिषि (ज्योतिषी)=ग्रहका गणना

द्वारा भविष्य भन्ने मान्छे

ज्योतिस्वरूप (ज्योतिस्वरूप)=आगोको

ज्वाला जस्तो

झ

झट्=चाँडै, छिटै

झटपट् (झटपट)=छिटै

झपट=झटनु

झलझ=झवाट देख्नु, दर्शन

छाँठि (छाँटी)=छुट्टे, नकली

ट

टङ्कार् (टङ्कार)=धुनो बाँधे दान्छ

भयेको स्वर

टापू=दीप, चारै तिर पानीले घेरेको ठाउँ
 टुकू=टुक्रा
 टूक=पे

ठ

ठंडा=शीतल
 ठाकुरजि (ठाकुरजी)=ईश्वर
 ठिक् (ठीक)=दुरुस्त
 ठियान् लगाउनु (ठेगाना लगाना)=मिति
 पुन्याउनु

ड

डर्दछन्=डराउँछन्

ढ

ढिल्=ढिलो
 ढुँढ्या (ढुँढना)=रोजे
 ढुडि=रोजी
 ढुँडी=पे.
 ढुँढ्या=रोज्या
 ढुँढ्याँ=रोजे

त

तक् (तरु)=सम्म
 तनीया=सिंहानी
 तरत (तरत)=सिंहासन
 तरत=पे. पे.
 तवि=तेती
 तथण् (तत्थण)=उही वेला
 तप्प (तप्प)=ढागेरो
 तत्त=साचो मुख
 तत्तमसी (तत्त त्मसी)=यो (ईश्वर)
 तै होन् अर्थात् आत्मा परमात्मा हो
 तथारि=तै पनी
 तन् (तन)=शरीर
 तन्=मन्त्र मुद्रा, मण्डल इत्यादि प्रधान
 भेदो धार्मिक कथ

तप् (तप)=तपस्या
 तपस्या=धर्म प्राप्त गर्न गरियेको माहारो
 व्रत

तपस्वि (तपस्वी)=तपस्या गर्ने मानीस
 तम=अँध्यारो, सत्त्व, रज, तम नामक
 तीन गुण मध्ये एक जो काम,
 क्रोध, दिक्ता इत्यादि तिर प्रवृत्त
 गराउँछ

तमाशा=रमिता (न राम्रो अर्थमा)

तमास्=(तमाशा)

तयारी=जे परी आये पनी बेहोर्न सक्ने

तरफ् (तरफ)=तिर

तरह=प्रकार

तरास् (तारा)=डर

तर्फ=तिर

तल=मुनी, भुँई

तलक् (तलक)=सम्म

तस्मात्=यो कारण बाट

तात्पर्य=अर्थ

ताना=मनको लुहड वा तरङ्ग

ताप् (ताप)=दुःख

ताल् (ताल)=नाच्ने मान्छे, मदेसमा
 हुने एक प्रकारको हल

ताले (ताल)=पे.

तिलक् (तिलक)=निधारमा छाउने
 टीसा, राज्याभिषेक गर्दा छाउने
 टीका

तिलक=रंजु तिलक

तिन्यत्रलि=नित्यलाई तिल जो पानी हान्ने
 चढायेझै अजुली भरी जल

तीर्थ=परिग्रह ठाउँ

तुच्छ=मान्छे, छोटा, अल्प

तुरुन्ते (तुरुन्त)=उजनी गिर

तुलसीदल् (तुलसीदल)=तुलसीको
मञ्जरी तुल्यपुरुषदान्
(तुल्यपुरुष दान)=रत्न, मुन, चोदी,
अन्न इत्यादि आफु जती तौलेर
गरेको दान

तुल्य=समान

तृण (तृण)=घासको स्थानरो

तृष्णा=तिर्पा, इच्छा

तेजस्वि (तेजस्वी)=तेजिलो

तैत्तिरीय=कृष्ण यजुर्वेदको चौटा शाखा

त्याग्न=त्याग गर्न

त्याग् (त्याग)=छाड्नु

त्रिगुण=सत्त्व, रजस तथा तम नामक
तीन गुण

त्रिभुवनपति=स्वर्ग, मर्त्य, पाताल नामक
तीन लोकका मालीक

त्रिशूल (त्रिशूल)=दाउकोमा तीन

चिरा परेको शिखको लामो हथियार

त्रेता=मर्त्य, त्रेता, द्वापर, कलि नामक

चार युग मध्ये दोसरो

त्रैलोक्य=तीन लोक, ती स्वर्ग, मर्त्य तथा

पाताल हुन्

त्रैलोक्यपते=हे तीन लोकका प्रभु

त्व वर्धस्व=तिमी बढे

थ

थलिया=सानो थाल

थोडा=अलीकता

द

दक्षिण (दक्षिण)=दाहिने, पूर्व पट्टी
फर्केदा दाहिने हात तिरपने दिशा;
लोम्ने मान्छेको दाहिने तथा स्वास्नी
मान्छेको देब्रे अन्न पर्परायेको
राम्रो हो भन्ने विश्वास छ ।

दगा=हवी

दण्डक=उत्तर तथा दक्षिण भारतका

सीमामा स्थित नर्मदाका किनार=

मा मध्येको वन

दण्डवत्=घोप्टो लपसार परेर लहुरो

जस्तो तेर्सियेर दोग दिनु

दक्षिया=इराये

दयानिधान (दयानिधान)=करुणा

का स्थानी

दयानिधान=हेर्नु दयानिधान

दर्जा=मान

दर्द=दुःख, पीडा

दहन् (दहन)=सल्काउनु

दाखिल् (दाखिल)=उपस्थित, हाजिर

दाखिल ऐ०

दागा (दगा)=हवी, रीस

दाता=दिने मान्छे

दानवादि=दनुका सन्तान राक्षसहरू

दार (दारा)=स्वास्नी

दारिद्र्य=गरिबी

दारुण=डर लाग्ने

दावा=आफ्नो हक कायम गर्न लाग्नु

दाशरथि (दाशरथी)=दशरथको छोरा

दास=कमारो, चाकर

दासी=कमारी, चाकर्नी

दाहा=पोल्नु

दिक्=दिशा

दिक्पाल (दिक्पाल)=दिशाहरूको

रक्षा गर्ने देवता जसको सङ्ख्या

दस छ

दिग्पा१ (दिग्पाल)=ऐ०

दिल् (दिल)=हृदय

दिव्य=स्वर्गाय

दिशा=तिर, पूर्व, पश्चिम, दक्षिण, उत्तर
चार दिशा प्रसिद्धछन् । इनका
कोण नैर्ऋत्य, ईशान, वायव्य
तथा आग्नेय हुन्, वहा पछी उर्ध्व
(माथी) अध (तल) दुइ
अरु भये । यो रीतले दस दिशा
भन्ने चलन पनी छ ।

दिशि=दिशामा

दीन् (दीन)=दु खी, असहाय

दीर्घ=लामो

दु खसागर=दु खको समुद्र

दुत् (दूत)=सवाद स्याउने तथा लाने
मानीस

दुतै (दूत) ऐ०

दुनियाँ=सवार, मानीस

दुर् (दूर)=पर, टाढा

दुराचार (दुराचार)=न राम्रो चलन

दुरुस्त=ठीक

दुर्मती (दुर्मात)=न राम्रो बुद्धि भयेको

दुर्यश=अपकीर्ति

दुर्लभ (दुर्लभ)=सन्निधै न पाइने

दुष्ट=खल

दुष्टात्म (दुष्टात्मा)=न जाती मान्छे

दुष्टे=हे न राम्रो मति भयेकी स्त्री

दृष्टान्त=उदाहरण

देवगण=देवताको समुदाय

देवपितृश्रृपिगण (देवपितृश्रृपिगण)=

दयता, भरेका नाता गोता तथा
मुनिहरूको समुदाय

देवपुत्रि (देवपुत्री)=देवताको छोरी

देवि (देवी)=जसो दयको मानीस

वा वस्तु

देह=शरीर

देहपारी=शरीर लियेको

दैव=ईश्वर, भाग्य

दोष् (दोष)=अपराध

दौलत् (दौलत)=धन

दौलत=ऐ०

द्रव्य=घन, पदार्थ

द्रोह=विरोध

द्वार् (द्वार)=ढोका

द्वार ऐ०

द्वार=बाट

द्विज=दुइ चोटी जन्मने, बाहुन, छेत्री

तथा वैश्य लाइ द्विज भन्छन्

रिन भने एक चोटी ता इनको

आमाका गर्भ बाट जन्म हुन्छ

जो दोसरो जन्म उपनयन सत्कार

भये पछी हुन्छ ।

द्वीप् (द्वीप)=टापु, चारै तिर पानीले

घेरेका भूमि, पृथ्वीमाइ

सात दुला भाग=जम्बुद्वीप (भारतवर्ष),

लङ्काद्वीप, शाल्मालद्वीप, कुश

द्वीप, कौश्लद्वीप, शान्द्वीप,

पुष्करद्वीप

द्वेप् (द्वप)=घृणा, रीस

ध

धनी=मालीक

धनुबाण=धनु तथा काँड

धनुष् (धनु)=धनु

धरि (धर)=घाती, लाइ

धरी धरन्=राखुन्

धरति (धरती)=पृथ्वी

धर्मस्थापन=धर्मको रक्षा

धनामा=धर्म गर्ने मान्छे

धमाधर्म=धर्म तथा पाप

धन्या=रात, समाते

धसि=गाढेर

ध्यान् (ध्यान)=विचार

ध्वज (ध्वजा)=निशान, झन्डा

ध्वनी (ध्वनि)=स्वर

ध्वस्त=नाश

धाम् (धाम)=पवित्र स्थान, स्वर्ग

धारी=धारण गरेर

धिक्=धिकार

धिकार् (धिकार)=छी भन्नु, निन्दा

बुझाउने पद

धीरा (धीर)=धैर्य धारण गर्ने भान्छे

धेनुदान् (धेनुदान)=गाई दान

न

नख् (नख)=नङ्

नखै (नख)=ऐ०

नगरा=ढ्याङ ढ्याङ गरी ठटाउदाँ

बज्ने राजा

नगरि (नगरी)=शहर

नजर् (नजर)=दृष्टि, आँखा

नतर (नत)=होइन भने

नदि (नदी)=ठुलो खोलो

नन्दी (नान्दी)=महादेव चढ्ने साढे

नमस्कार् (नमस्कार)=प्रणाम, मुद्रा

छाती वा निधार अधिलतार

आफ्ना दुई हात जोरी अर्काव्यई

दोगदिनु

नर=लोम्ने भान्छे

नररूपधारी=लोम्ने भान्छेको रूप लियेका

नरै (नर)=देर्नु नर

नष्ट=रिमेको भानीस, नाश

नाय् (नाय)=मालीक

नाना=घरी घरी

नाभि=नाइदो

नाम=नाउँ

नामोच्चारण=नाम जपनु

नारि (नारी)=स्वास्ती भान्छे

नाछा=नाक

नास्तिक् (नास्तिक)=ईश्वर छुन् भन्ने

कुरो तथा वेदछाई अपौरुषेय न

मान्ने व्यक्ति

नार्हात=नर

निच् (नीच)=छोटो मान्छे

नित्य=सधै

नित्यानन्द=सधै आनन्दले युक्त ईश्वर

नित्यै (नित्य) हेर्नु नित्य

निधान् (निधान)=खानी

निन्दा=बदखोई

निपुण् (निपुण)=सिपाइ

निमित्त=निम्ती, लागि

नियम् (नियम)=ऐन, विधि

निरन्तर् (निरन्तर)=सधै

निरोध् (निरोध)=पामनु

निर्गुण् (निर्गुण)=इन्द्रिय द्वारा न

जानिने वस्तु

निर्भय=अभय, डर देखी रहित गणउनु

निर्मल् (निर्मल)=सफ, पापरहित

स्वच्छ

निशाचर=राती राती हिँड्ने राक्षस

निधै (निधय)=अरस्य

निष्कल् (निष्कल)=अवकल, व्यर्थ

निष्कन्ने (निष्कन्ने)

निहारि (निहारी)=देरी

नीयौ=आफु निर्दोष प्रमाणित गर्न गरिये=

को पण

नुर् (नूर)=तेज, कान्ति

नृप=राजा, भान्छेको पालन गर्ने

नृसिंह (नृसिंह)=नृप सिंहको तथा

घरीर भानीसको नरको ईश्वरको

अवतार

नौका=नाउ, हुगा

प

पक्का=बलियो

पक्कि=बलियो, सकली

पक्डन=समातुन्

पक्हुन=समातुन्

पक्न्या=समाते

पञ्च=पाँच

पछि (पछी)=चरा

पणिङ्कत=शानी

पति=लोग्ने, मालीक

पतिव्रता=लोग्नेको सत्यमा बस्ने स्वाक्षी
मान्छे

पती (पति)=हेर्नु पति

परधर् (परधर)=हुगा

पताकै (पताका)=सडा

पतित=बसेको

पत्नीदान=स्वाक्षीको दान

पत्र=पात

पदवि (पदवी)=दर्जा

परमधाम=अर्को लोक, स्वर्ग

परमधाम् (परमधाम) ऐ०

परखि (परखी)=अर्काछी स्वाक्षी

परस्पर् (परस्पर)=आपस्त

पराक्रम (पराक्रम)=बहादुरी

परमात्म=परमात्मा

परात्मा=इश्वर

परिक्रमा=मान गरेर कसैको चारै तिर
आफ्नो दाहिने तिर बाट हुम्नु

परिपूर्ण=भरिपूर, सन्ने थोक भयेको

परिवार=जाहान

पर्य=चाड

पर्वत=पहाड

पलङ् (पलग)=खाट

पहरा=पाले

पहिरेर=छायेर

पाउ=चरण, मान गरेर भन्दा गौडालाई
भनिन्छ

पाठ् (पाठ)=शुक्ति, पढ्नु

पाताल् (पाताळ)=पृथ्वी मुनी भयेको
लोक

पादस्पर्श=खुट्टाले छुनु

पान् (पान)=पानी वा तरल पदार्थ खानु

पापात्मा=पापी

पापी=अधर्म गर्ने व्यक्ति

पायस् (पायस)=खीर

पालन् (पालन)=रक्षा

पालना (पालन)=रक्षा

पाश (पाश)=पासो, बन्धन

पास=नजीक

पास् (पास)=ऐ०

पिण्डदान (पिण्डदान)=पितृलाई
भात, जौको पिटो आदि कुन
दछ्ने पारी दिएको दान

पिता=बाबा

पिताम्बर (पीताम्बर)=पहेँलो रेशमी
धोती

पितृसुख्य=बाबु समान

पितृ=पिता, मरेका नातागोता

पितृ (पितृ)=ऐ०

पियास् (प्यास)=तिर्खाँ

पीत=पहेँलो

पीताम्बर (पीताम्बर)=पहेँलो रेशमी
धोती

पीतृ (पितृ)=हेर्नु पितृ

पुकारा=प्रार्थना

पुन=छोरो, पुत् नामक नरक बाट
पितालाई पिण्ड दिने ताने
हुनाले पुत्र भनिएको हो

पुरवासि (पुरवासी)=नगरका निवासी
 पुरश्चरण (पुरश्चरण)=पटक पटक
 गरियेको धार्मिक कृत्य
 पुरा=सत्रै थोक ज्ञान्ने, पूर्ण
 पुराण (पुराण)=पुराना धर्मग्रन्थ,
 पुराण १८ छन् तथा तिनका
 नाम ई हुन् ब्रह्म, पद्म, विष्णु,
 शिव, भागवत, नारद, मार्कण्डेय,
 अग्नि, भविष्य, ब्रह्मवैवर्त, लिङ्ग,
 वाराह, स्कन्द, वामन, कूर्म,
 मत्स्य, गरुड, ब्रह्माण्ड
 पुरि (पुरी)=शहर, नगर
 पुष्ट=मोटायेको
 पुष्प=कुल
 पुष्पक (पुष्पक)=विमानको नाम
 पुष्पवृष्टि=कुलको वर्षा
 पुष्पवृष्टी (पुष्पवृष्टि)=हेर्नु पुष्पवृष्टि
 पुस्तक=किताब
 पूज्य=मान्य
 पूजन=पूजा
 पूरी (पुरी)=हेर्नु पुरि
 पूर्णानन्द=महान् सुख
 पृथक्=बेग्लै
 पृथ्वितल (पृथ्वीतल)=पृथ्वी
 पृथिवितल (पृथिवीतल)=पृथ्वी, भुँइ
 पृथ्वीतले (पृथ्वीतल)=हेर्नु पृथिवितल
 पैदल (पैदल)=खुहाले हिड्ने
 पौँची (पहुँची)=पुगेर
 पौरवासी=नगरमा बस्ने मानीस
 प्यास=तिर्खा
 प्रकार (प्रकार)=भाँती
 प्रचण्ड=भयङ्कर
 प्रजा=रैती
 प्रणाम (प्रणाम)=नमस्कार

प्रत्यक्ष=आफ्ना आँखाले देख्नु
 प्रभ=सोधनी
 प्रताप (प्रताप)=पराक्रम
 प्रतिज्ञा=वाचा, कबुल
 प्रदक्षिण (प्रदक्षिणा)=दाहिने तिर घाट
 मान गरेर घुम्नु
 प्रपञ्च=व्यवहार
 प्रभू=हे मालीक
 प्रवाहा (प्रवाह)=बगाह
 प्रवेश (प्रवेश)=पस्नु
 प्रसन्न=खुशी
 प्रसाद (प्रसाद)=कृपा
 प्रस्थान (प्रस्थान)=यात्रा
 प्राणदाता=जीवन दान दिने व्यक्ति
 प्राणान्त=प्राण जानु
 प्राणायाम (प्राणायाम)=श्वासको निरोध
 प्राणी=जिउदो जीव, मान्छे
 प्रात काल=विहान
 प्रारब्ध=भाग्य, पूर्व जन्मको सञ्चित कर्म
 प्रारब्धै (प्रारब्ध)=ऐ०
 प्रिये=हे प्यारी
 प्रीति (प्रीति)=प्रेम
 प्रीती (प्रीति)=माया
 प्रेम=माया
 प्रोहित (पुरोहित)=पुरेत
 फ
 फल (फल)=केवल
 फजित (फजीहत)=सास्ती
 फजिति (फजीहत)=दुःख
 फजीती (फजीहत)=हेर्नु फजिति
 फन्दा=पासो
 फरक् (फर्क)=भेद
 फल (फल)=परिणाम
 फलाहारी=फल मात्र खाने मान्छे

फिका=खहो
 फिराउ=फकाउ
 फिराद=उजुर
 फिरि (फिर)=फेरी
 फिर्या=हुल्ये
 फिदां=फर्कदा
 फिनां (फिरना)=फर्कनु
 फिर्नु (फिरना)=फर्कनु
 फिन्यां (फिरना)=फर्कने
 फिन्या=फर्कै
 फुन्यो=फरफण्यो
 फुसत=अवकाश
 फँक=फ्याँकन
 फक्या=फ्याँके
 फौज् (फौज)=पलटन

य

यक् रात् (यक्वाद)=वाहियात कुरा
 यक् सनु (यक्श)=दिनु, मान्यलाई
 प्रयोग गरिने शब्द
 यक् सिस् (यक्शिश)=इनाम
 यलत् (यलत)=समय
 यलत (यलत)=ऐ०
 यलान्=वर्णन
 यलान=वर्णन
 यचाउ (यचाओ)=रक्षा गर
 यच्चा=बालक
 यच्यौ=वाच्यौ
 यदत्ति=वृद्धि
 यताइ=भनी
 यताउँ=भनु
 यदर=स्वीकार न गरियेको
 यद=धामिनु
 यदर् (यदर)=बोदर
 यन्दिजन=माट, चारण

यन्दैन=सफल हुँदैन
 यन्ध=यन्धन, पासो
 यन्धन् (यन्धन)=गोधनु
 यन्धु=नाता, गोता, साथी
 यन्धुत्व=साथी प्रति हुनु पर्ने धर्म
 यन्या=गोश्री, थारी, छोरछोरी न पायेकी
 यमोजिम (यमोजिम)=अनुसार
 यरदान=वर दिनु
 यर्पाकाल=पानी पर्ने श्रुत
 यलजकृत=यलंसित
 यलवान्=यालयो
 यस्तर् (यस्त)=लुगा
 यस्ति (यस्ती)=भान्छे बस्ने ठाउँ
 यहुत् (यहुत)=धेरै
 यहुत=धेरै
 याजुयन्ध=गोहामा लाउने गहना
 यात् (यात)=कुरा
 यात्चित् (यातचीत)=कुरा कहानी
 यात्चित् (यातचीत)=ऐ०
 याथा=विप्र, जडको, तकलीफ
 यालकाल (यालकाल)=नेटाकेटी
 को अवस्था
 याललीला=साना नानीको क्रीडा
 याला=केटी
 याहुलि=हात, मान गर्दा भनिने शब्द
 याहु (याहु)=हात
 याकी=शेष
 यिच (यीच)=माझ
 यिजवाफ् (येजवाब)=निश्चर
 यिन (यिना)=बाहेक
 यिनु (यिना)=बाहेक
 यिलुझ=मूर्त
 यिल्कूल (यिलकुल)=जम्मे
 यिलसु=ऐश्वर्य
 यिहकै (येहक)=न्याय

बीज् (बीज) = रिउ

बुँदे (बुँद) = योपा

बृद्ध = बुढो

बृष्टि = वर्षा

बेरबेरै = फेरीफेरी

बैजुण्ठ = विष्णुको लोक

बैतालिक = भाट; चारण

बोलक = बोलेय्या

ब्रह्म = ईश्वर

ब्रह्मपाती = ब्राह्मण लाई माने मान्छे

ब्रह्मपाश (ब्रह्मपाश) = ब्रह्माको पासो वा बन्धन

ब्रह्मर्षी (ब्रह्मर्षि) = ब्राह्मण जातका श्रुषि

ब्रह्महत्या = ब्राह्मण माने काम

ब्रह्मस्वै (ब्रह्मस्व) = ब्राह्मणको धन

ब्रह्मा = सृष्टिकर्ता

ब्रह्मापाति (ब्रह्मपाती) = राहुन लाई माने

ब्रह्माण्ड = ब्रह्माको कुल, विश्व

ब्रह्मादी (ब्रह्मादि) = ब्रह्मा इत्यादि

ब्रह्मारत्रै (ब्रह्मात्र) = ब्रह्माको तारो न बिराउने हथियार

भ

भक्ति = प्रेम, भक्ति नौ प्रकारका

छत्ती हुनै हुन = श्रवण, कीर्तन,

स्मरण, पादसेवन, अर्चन, वन्दन,

दास्य, सख्य, आत्मनिवेदन

भक्तिमान् = भक्तिले युक्त

भक्तियोग् (भक्तियोग) = भक्ति प्रधान भएको साधना

भक्तिहीन् (भक्तिहीन) = भक्ति न भएको

भगवन् = हे ईश्वर

भगवान् = ईश्वर

भय = डर

भयङ्कर = डर लाग्ने

भर्ता = लोग्ने, पति

भरसक् (भरसक) = सकेसम्म

भर्सक (भरसक) = ऐ०

भवसमुद्र = ससाररूपी सागर

भवसागर = ससाररूपी समुद्र

भस्म = सरानी

भस्मै (भस्म) = ऐ०

भाइवर्ग = भाईहरूको दल

भाग = अश

भाग्योदय = प्रारम्भ राम्रो हुनु

भार् (भार) = भारी

भारि (भारी) = गहुँ, दुखे

भारी = हेनुं भारि

भार्या = स्वास्नी

भाव = विचार

भिक्षु = माग्ने मान्छे

भिड (भीड) = धुइचो

भिल = वनमा बस्ने मानीस

भुकी = ठुकुर हाँ कराई

भुत् (भूत) = तत्त्व

भुमी (भूमि) = भुँई

भुलाउन = अल्मल्याउन

भुलाऊ = अल्मल्याउ

भुवन = लोक

भुवर्लोक (भुवर्लोक) = यौटा लोकको नाम

भूभार् (भूभार) = पृथ्वीको भारी, पापी मान्छे

भूमी (भूमि) = भुँई, पृथ्वी

भूलोक = पृथ्वी

भूषण् (भूषण) = गहना

भूषणादि = गहना इत्यादि

भृङ्गी = महादेवको हजुरिया नोकर

भेद् (भेद) = गुप्ती कुरो, रहस्य, विभिन्नता

भेदन् (भेदन)=छेड्नु
 भेरी=नगरा जसतो राजा, ठुलो नगर
 भेष=स्वरूप
 भैय्या=भाई, प्यारो गरेर भन्दा प्रयोग गरिन्छ
 भोग् (भोग)=सुख, खानुलाउनु इत्यादि; पाप वा पुण्यको फल सङ्गु
 भोग=हेर्नु भोग्
 भोगवती=पातालको चौटा नदीको नाम
 भोजन् (भोजन)=खाने कुरो
 भ्रम् (भ्रम)=भ्रान्ति, भान
 भ्रष्ट=विप्रेको, कर्तव्य बाट खसेको

म

मगाई=शिकार्ई
 मग्न=बुझेको
 मङ्गल् (मङ्गल)=शुभ
 मजा (मजा)=भोज
 मज्बूति (मजबूती)=बलियो
 मजूर=स्वीकार
 मणिमयी=रत्नले भरियेकी
 मण्डप (मण्डप)=पूजा वा अरु कुनै काम गर्न र्नायेको ठाउँ
 मदि (मदी)=घाटका छेउको सानो कोठा जसतो रस्ने ठाउँ, कुटी
 मडुलि=सानो कुटी
 मणी (मणि)=रत्न
 मण्डल=नेरा
 मत् (मत)=सम्प्रति
 मत्त=भातेरो
 मतलब् (मतलब)=अभिप्राय
 मति=बुद्धि
 मतिहिन् (मतिहीन)=बुद्धि न मयेका
 मती (मति)=हेर्नु मति

मतलब् (मतलब)=हेर्नु मतलब्
 मत्स्य=माछा
 मध्य=माझ
 मध्वाह्न=मध्य दिन
 मधूरस् (मधूरस)=फुलको रस
 मन्त्र=शक्तियुक्त वाणी
 मन्त्रणा=सल्लाह
 मन्त्रिवर्ग=मन्त्रीहरूको समुदाय
 मन्त्रीवर्ग=ऐ०
 मन्यन=मथ्नु
 मन्दर=चौटा पर्वतको नाउँ
 मनसुब् (मनसुबा)=अभिप्राय, इच्छा
 मनसुब् (मनसुबा)=ऐ०
 मनसुर् (मनसुब)=ऐ०
 मरण (मरण)=मृत्यु
 मर्जी=आज्ञा, मान गर्दा प्रयोग गरिन्छ
 मर्दन (मर्दन)=घसनु, फोर्नु
 मर्म=जुन ठाउँमा चोट लागे पछि मृत्यु हुन्छ
 मर्याद् (मर्यादा)=मान, सीमा
 मलयाचल् (मलयाचल)=मलय नामक पर्वत
 मस्त=धोर
 महतारि (महतारी)=आमा
 महर्षी (महर्षि)=ठुला मुनि
 महात्मा=ठुलो सामर्थ्य भयेको मान्छे
 महात्म्य=गुणको वर्णन, तारीफ
 महाभुतै (महाभूत)=ठुला तत्व, पृथ्वी, अप्, तेज, वायु, आकाश ई पाँच महाभूत हुन् ।
 महिमा=महात्म्य, यश
 माइ (माई)=आमा
 मासपिण्ड=मासको ढलो
 मातर=हे आमा

मातृ=आमा
 मातृवत्=आमा जस्तै
 मानी=घमंडी
 मानुष (मनुष्य)=मान्छे
 माफिक् (मुवाफिक्)=अनुसार
 माफीक (माफीक)=हेर्नु माफिक्
 माफीक=हेर्नु माफिक्
 माया=छल, असत्य कुरो, ईश्वरको सृष्टि गर्ने शक्ति
 मार्ग=राटो
 मालिक=स्वामी
 मालुम (मालूम)=थाहा
 मालुम् (मालूम)=ऐ०
 मित्र=साथी
 मित्रचार (मित्राचार)=मितेरी
 मित्रपुत्र=साथीको छोरो=अग्निका साथी वायु हुन् औ हनुमान् वायुका छोरा हुन् । यो वारणले हनुमान् अमिका मित्रपुत्र थिये ।
 मिह्यानन्=पाइयेनन्
 मिह्ला=पाइयेला
 मिष्ठ=मिठा
 मुफाम् (मुशाम)=वास
 मुकुट=सिरपेच
 मुक्त=जन्म मरण देखी रहित भयेको
 मुक्ती (मुक्ति)=मोक्ष, मुक्ति चार प्रकारका छन्-सालोक्य (सारूप्य), सायुज्य, सामीप्य, वैयल्य
 मुख्य=प्रधान
 मुद=टाउको, त्रि
 मुद्गर् (मुद्गर)=मुढो जस्तो हतियार
 मुनि=श्रुति

मुनी (मुनि)=ऐ०
 मुनीश्वर् (मुनीश्वर)=मुनिहरू मध्ये ठुला
 मुनीश्वर=हेर्नु मुनीश्वर्
 मुलुक् (मुल्क)=देश
 मुसविल् (मुदवील)=माहारो
 मुहाडा (मोहोडा)=मुख
 मुहूँडा (मोहोडा)=ऐ०
 मूढ=अशनी
 मूढो (मूढ)=मूर्ख
 मूर्खपना=मूर्खता
 मूर्छित=चेतना हरायेको
 मूर्ती (मूर्ति)=प्रतिमा
 मुहूर्त (मुहूर्त)=वेला, ४८ मिनटको समय
 मूल (मूल)=जरो
 मृग=हरिण
 मृगरूपधारी=हरिणको रूप लियेको
 मृत्यु (मृत्यु)=मरण
 मृदङ्ग=मादल
 मृदङ्गा (मृदङ्ग)=हेर्नु मृदङ्ग
 मेघ (मेघ)=बादल
 मेरु (मेरु)=समुद्रभीर भयेको पुराण-हरूमा कल्पना गरियेको पर्वत, मुनेरु
 मेत्री=मित्रता
 मैदान (मैदान)=चउर
 मैनारु (मैनारु)=पुराणहरूमा वर्णन गरियेको योटा पर्वतको नाम
 मोह=माया, अशान, भ्रान्ति
 मोहनमूर्ति=मनलाई लोभ्याउने रूप
 य
 बह् (एरु)=बोटा

यक्षी=धनरा देवता कुबेरका परिचर्यामा
 यत्ने यक्ष जातकी स्त्री,
 यक्षस्थान् (यक्षस्थान)=यक्ष गर्ने
 ठाउँ

यज्ञ=चेष्टा

यमराज=मृत्यु देवता

यमादि=निरोध वा समय इत्यादि, विविध
 लेखकहरूले दस, आठ तथा
 पाँच प्रकारका यम मानेका छन् ।
 अहिंसा, सत्य, ब्रह्मचर्य, पाप
 हीनता, अस्तेय ई पाँच यम हुन् ।
 ब्रह्मचर्य, दया, क्षान्ति, दान,
 सत्य, पापहीनता, अहिंसा,
 अस्तेय, माधुर्य, दम ई दस
 यम हुन् ।

यमै (यम)=मृत्यु देवता

यश् (यश)=नीति

याग् (याग)=यज्ञ

याद् (याद)=सम्झना

याहि=यो नै

युक्ति=उपाय, नियम

योग् (योग)=मन चञ्चल हुन न दिने
 उपाय । योग तीन प्रकारका छन्
 (१) नाना प्रकारका जासन
 द्वारा गरिने हठयोग, (२) भक्ति
 द्वारा गरिने राजयोग, (३)
 निष्काम कर्म द्वारा गरिने कर्मयोग

योगि (योगी)=तपस्या गर्ने मानीस

योगी=हेर्नु योगि

योग्य=मुहाउँदो, उचित

योग्यै (योग्य)=ऐ०

योद्धा=लडाई गर्न सिपाछ

योनी (योनि)=भग, जुनी, चौराछी
 छाप जुनी छन् भन्ने प्रसिद्ध छ

यौवन् (यौवन)=बैँस, तन्देरी
 अवस्था

यौवन=हेर्नु यौवन्

र

रक्षण=रक्षा

रघुनाथ् (रघुनाथ)=रघुकुलका मालीक
 रामचन्द्र

रघुपते=हे रघुवशका मालीक

रघुपते=हे रघुकुलका मालीक

रङ् (रग)=धरी

रज्ज (रज्जस्)=रजोगुण, भोग विलास
 गर्ने तथा शक्ति देखाउने प्रवृत्ति
 मयेको गुण

रज्जस्=हेर्नु रज्ज

रटना=ध्याउछ

रत्न=लगु हुनु

रति=राती गेडी जती, जलीकता

रत्नै (रत्न)=हीरा मोती आदि दामी
 टस्कने दुगाहरू

रमणीय=रमादछो

रमा=लक्ष्मी

रमानाथ् (रमानाथ)=लक्ष्मीका पति
 विष्णु तर सीतालाई रामायणमा
 लक्ष्मी मानेको हुदा रामचन्द्र

रमापति=लक्ष्मीका पति विष्णु तर
 रामायणमा रामचन्द्र

रस् (रस)=आनन्द

रसद् (रसद)=रसाने अन्न

रस्ता (रस्ता)=राटो

रस्ति (रस्ता)=राटो

रहस्य=गुप्ती हुन

रही=भई

रहू (रहो)=रस

राक्षसास्त्र=दानवको हतियार

राग् (राग)=अनुरक्ति, प्रेम
 राघव (राघव)=रघुका वंशमा जन्मेका
 रामचन्द्र
 राजधानी=राजा बस्ने नगर
 राजन्=हे राजा
 राजपत्नी (राजपत्नी)=राजाकी स्वास्नी
 राजर्षी (राजर्षि)=क्षत्रिय जातका मुनि
 राज्यअभिषेक् (राज्याभिषेक)=राज
 तिलक गदा जल छर्की गर्ने विधि
 रात्रि (रानी)=रात
 रामचरण (रामचरण)=रामको पाउ
 रामनवमी (रामनवमी)=चैतका गुरु
 पक्षको नवौं दिन जुन दिन
 रामचन्द्रको जन्म भयेको थियो ।
 रामावतार (रामावतार)=ईश्वरले राम
 चन्द्रको रूप धारण गरेको
 रिपु=शत्रु
 रिपू (रिपु)=हेतु रिपु
 रीपी (ऋषि)=हेतु ऋषि
 रुद्र=महादेव, महादेवको डर लाग्ने
 रूप, रुद्र बारह छन्
 रे=डाक्ता आफु भन्दा सानोलाई
 हेला या माया गरेर प्रयोग हुने
 पद
 रेत (रेत)=झुठ
 रैयत=रैती
 रैयति (रैयत)=हेतु रैयत
 रोक्का=(रोक्ना) छेके
 रोज् (रोज)=दिनहुँ
 रोम=रुँ

ल

लक्ष्मण (लक्ष्मण)=छाँट, चिह्न, गुण
 लक्ष्मण=हेतु लक्ष्मण
 लक्ष्मी (लक्ष्मी)=धनकी देवी, धन

लगाई=छाई
 लगायर=लायेर
 लग्न=शुभ साइत
 लक्ष्म्या (लक्ष्मणा)=निहुने
 लडाकी=लडाई गर्न सिपाख
 लडिका (लडका)=मालक
 लस्कर=फौज
 लायक=योग्य
 लायेक (लायक)=ऐ०
 लाल (लाल)=रातो
 लाल=हेतु लाल
 लावा=भुटेको धान, यो शुभ अन्न ठानिन्छ
 औ मङ्गलका बेलासा छरिन्छ
 लिङ्ग=शिशुका आकारको महादेवको
 मूर्ति, पुरुष चिह्न
 लीन् (लीन)=लय
 लीला=क्रीडा
 लीलादि=क्रीडा इत्यादि
 लुब्ध=लोभी
 लेश=किञ्चित्
 लैगि=लगी
 लोक् (लोक)=ससार, मानीस
 लोककण्ठक=ससारका काडा
 लोकजननी=ससारकी आमा
 लोकपाल (लोकपाल)=दिग्पाल
 लोकपाल (लोकपाल)=ऐ०
 लोह (लोह)=फलाम
 लोहदण्ड=फलामको लहुरो
 लोहसम्म=फलामको साँरो

व

वश=हुल

वसत (वस्त)=समय
 वचन् (वचन)=बोली
 वज्र=इन्द्रको साह्रै सडो हतियार

वडवानल् (वडवानल)=गानी भोज
 वस्ने आगो
 वत्स=दे नानी, हे बाबु, प्यारे गर्श
 मनिने
 वर् (वर)=इच्छा पूर्ण होस् भन्ने
 वचन, मागेको कुरा दियेको
 वर=हेर्नु वर्
 वराह=बनेल
 वर्ण=जात, वर्ण चार छन्, ब्राह्मण,
 क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र
 वर्णाभम् (वर्णाभन)=चार जात तथा
 चार आभम
 वर्त (व्रत)=छाधन
 वर्ष=साल
 बलात्कार=बलब्रप्ती
 बल्कले (बल्कल)=बल्कल भोक्रा
 बलिङ=लहरा
 बली (बलि)=हेर्नु गलि
 बश=अधीन
 बल्ल=लुगा
 बल्लभूषण=लुगा तथा गहना
 बाक्=चोली
 बाक्य=कुरा
 बाक्यार्थ=पद समूहको अर्थ
 बाचरु=पदने मानिस,
 यात्रीरु=चोटा उपनिषद्को नाउँ
 बाटिका=सानो फुलसारी
 बाणि (बाणी)=सरस्वती, गौरी
 बाणी=दे सरस्वती
 बान् (बाम)=देरे
 बामन् (बामन)=बाउन्ने
 बायव्याध्र=बायुरुनी हतियार
 बायू (बायु)=हावा, हावाका देस्ता
 बार (बार)=बट्क

वार्ता=कुरा
 विकारी=परिवर्तन हुने
 विघ्न=राधा
 विज्ञान् (विज्ञान)
 विदारि=चिरी, छेडी
 विद्या=ज्ञान
 विद्याभरण (विद्याभरण)=तल्लो
 भ्रैणोका देवताहरूको समुदाय
 विधान् (विधान)=विधि
 विधि=भाग्य, नियम, रीति
 धिनति=प्रार्थना
 विनती (विनति)=प्रे०
 विन्व्याचल् (विन्वाचच)=विन्व
 नामक पर्वत जो उत्तर तथा
 दक्षिण भारतका सीमाना छ
 विनाश (विनाश)=ध्वंस
 विनास्य=ध्वंस गरे
 विप्र=राहुन
 विप्रपत्नी (विप्रपत्नी)=राहुनकी स्वाक्षी
 विपत् (विपत्ति)=दुःख
 विपत्ति=दुःख
 विपत्ती (विपत्ति)=हेर्नु विपत्ति
 विनूयण=गहना
 विमान् (विमान)=आकाशमा उड्ने
 यान
 वियोग=रिच्छेद
 विरक्त=वैराग्य
 विरक्ते (विरक्त)=विरागो
 विरह=वियोगको दुःख
 विराज्मान् (विराजमान)=यत्र भरेका
 विराट्=दुलो, विशाल
 विलप (विलप)=विलोना
 विरेक=मत् तथा प्रमत् घुम्माउने मुद्रि
 विरो (विरोध)=प्रमुता, विरोध

विशाल=ठुलो
 विश्वकर्मा=देवताहरूको घर बनाउने
 क्रमा
 विश्वात्मा=ईश्वर
 विश्वादि=ब्रह्माण्ड इत्यादि
 विषय=इन्द्रियका भोगको कुरा
 विषे=मा; कशितामा मात्र प्रयोग हुन्छ
 विषा=गुह्रु
 विष्णुद्वेपि (विष्णुद्वेपी)=विष्णुको
 निन्दा गर्ने
 विस्तार (विस्तार)=वर्णन
 विहकै=अभ्यास
 विह्वल=ध्यातुल
 विह्वल=ऐ०
 धीर्य=शुक्र, रेत
 धीर्यपात् (धीर्यपात)=शुक्र पसन्नु
 वृक्षादि=वृक्ष इत्यादि
 वृत्तान्त=वर्णन
 वृत्ति=पेशा, व्यवसाय
 वृद्ध=बुढो
 वृद्धा=बुढी
 वृद्धि=उन्नति
 वृषदान (वृषदान)=सोंढको दान
 वृष्टि=वर्षा
 वृष्टी (वृष्टि)=हेर्नु वृष्टि
 वेग (वेग)=उड्यो गति
 वेताल (वेताल)=भूत
 वद=दिनुहुरले अपौरुषेय मानेका चार
 शब्द, तिनका नाम इनै हुन्
 शृक्, यतुर्, साम, अथर्व
 वेदविधान=वैदिक नियम
 वेदशीर्ष=वेद टाउकामा राख्ने मानीस,
 शाली
 वेदान्त=वेदका अन्त रूप ■ शास्त्र, शिक्षा,

कल्प, व्याकरण, निरुक्त, ज्योतिष
 तथा छन्दलाई वेदान्त भन्छन्,
 वेदान्तै (वेदान्त)=पङ्क दर्शन अर्थात्
 साङ्ख्य, योग, न्याय, वैशेषिक,
 मीमांसा, वेदान्त मध्ये एक दर्शन।
 जम्मी सिर्जना मिथ्या हो तथा
 एक ईश्वर नै सँचा हुन् भन्ने
 यसको सिद्धान्त ■ ।
 वेदार्थ=वेदको अर्थ
 वेश्यै (वेश्या)=रङ्गी
 वैतनि (वैतरणी)=नरकको चौटा
 नदीको नाम
 बैरि (बैरी)=शत्रु
 व्यति (व्यतीत)=बित्तु
 व्यर्थ=बुझा
 व्यर्थै (व्यर्थ)=ऐ०
 व्याख्यान=बोलेर बुझाउनु
 व्याध् (व्याधि)=शारीरिक रोग
 व्याधा (व्याध)=पशुपक्षी मार्ने वृत्ति
 भयेको मान्छे
 व्रतग्रन्थ=गृह्य, छेत्री तथा वैश्यले
 जनै लाउने कर्म, उपनयन
 व्रती=जुनै प्रण गरी त्यो प्रण पालन
 गरी बस्ने मानीस
 व्रतै (व्रत)=सङ्कल्प
 श
 शक्ति=शक्ति प्रसारका मन्त्र द्वारा प्रयाग
 गरिने हतियार
 शक्ती (शक्ति)=शक्ति
 शङ्कि (शङ्कित)=सन्देहल युक्त
 शङ्कै (शङ्का)=सन्देह
 शत्रुदल (शत्रुदल)=शत्रुको पक्ष
 शपथ (शपथ)=निरिया
 शमन् (शमन)=शान्त

शम्भा=हे महादेव
 शयन् (शयन)=ओठयान, स्वाट
 शर् (शर)=काड
 शर=काड
 शरण् (शरण)=पीठा
 शरद्काल् (शरद्काल)=असाज
 तथा कार्तिक महिना
 शरद्वृष्टि=शणका वर्षा
 शस्त्र=हतियार
 शस्त्राल=हथियारहरू
 शय्यादि=धान इत्यादि
 श्याम् (श्याम)=काला
 शान् (शान)=तुपुक
 शान=मन्त्री, गर्व
 शान्ता मा=शान्त बुद्धि भयेको मा-ठ
 शान्ती (शान्ति)=शमन
 शालग्राम् (शालग्राम)=पश्चिम शाली
 गण्डकी या शालिग्रामीमा पाइने
 एक प्रकारका डह्रा जौ चिह्न
 दुगा जमलाइ विष्णु भनी पूजा
 गरिन्छ
 शास्त्रै (शाल)=विदधा
 शशपा=सिमीको रुख
 शिम्भा=भता
 शिखर् (शिखर)=दुगो
 शला=दुगा
 शश्व=चला
 शीतल् (शीतल)=चिसा
 शुद्ध=चोखो, पवित्र
 शुद्धात्मा=पवित्र बुद्धि भयेका
 शुभलाफ=सम्पन्न लाक
 शुभाशुभ=भलो जौ कुभलो
 शूद्र=मेवा गन मान्छका जात

सून्य=रिक्तो
 शप् (शप)=समुद्रमा विष्णु जुन नाग
 माथी मुत्तुन् तिनका नाउ,
 चाकी
 शोक् (शोक)=मुता
 शम्भा=सुन्दरता
 शापण=सोस्नु, सुकाउनु
 श्राद्ध=पितृलाई उनीहरू मरेका तिथिमा
 गरिने पिण्ड दिने क्रिया
 श्राप् (शाप)=अर्काको कुभलो होस्
 भन्ने वाणी
 श्रिये=हे मङ्गल युक्त भयेकी
 श्री=तज, साति, लक्ष्मी
 श्रीपति=लक्ष्मीका पति विष्णु
 श्रुति=वद
 श्रुती (श्रुत)=ऐ०
 श्रेय=कल्याण
 श्लोक् (श्लोक)=पद्य
 प
 पट्=ठ
 स
 सयोग् (सयाग)=मौका
 सवाद (सवार)=समाचार, कुरा
 सशय=शङ्का
 ससारमागर=ससाररूपी समुद्र
 सगारि (सगारी)=ससारको मान्छे
 सस्कार् (सस्कार)=शुद्ध हुने काम
 सहार् (सहार)=नाश
 सकल=सबै
 सक्स्=अपठयारा, दु ख
 सक्म=ऐ
 सभेप् (सभेय)=ओटकरी
 मन्वा=माथी

सखे=दे साथी

सगुण (सगुण)=इन्द्रियले अनुभव

गर्न सकने वस्तु

सङ्कल्प=हृद निश्चय

सप्राम=लक्ष्मी

सच्चित्=सत्य तथा ज्ञानले युक्त भयेका

सच्चिदानाम=सत्य तथा ज्ञानले युक्त ईश्वर

सजन् (सजन्)=भलो मान्छे

सत्=सजन्

सत्कर्म=असल काम

सत्काम=राप्ती काम

सत्कार=मान मनिवो

सत्य=साँचो

सत्लोक=सत्यलोक

सत्क=राप्ती कुरा तिर प्रवृत्त गणउने गुण

सत्सङ्ग=भलो मान्छेको संगत

सदा=सधै

सदाशिव (सदाशिव)=महादेव

सधाद=मान्नु

सधेन=लागेन

सनक् (सनक्)=बौद्ध

सन्त=सजन्

सन्ताप् (सन्ताप्)=चिन्ता, विभी

सन्ताप=ऐ०

सन्देह=शङ्का

सन्निधि=नजीक

सन्ध्यासि=ससार त्याग गरी हिँड्ने मानीस

सन्ध्यासि (सन्ध्यासी)=जनै औ ठुपी

काटी चारौ आश्रममा प्रवेश

गरेको मान्छे

मपनि (सपत्नी)=पत्नीसहित

ससर्पि=सात मुनि जमका नाम मरीचि,

अत्रि, अङ्गिरस्, पुलस्त्य, पुलह,

ऋतु तथा वशिष्ठ हुन्

सफल (सफल)=चितायेको कुरा पुग्नु

मभा=नेही कुरो विचार गर्न जम्मा

भयेको मानीसहरूको समुदाय

मम=समान

ममचार (ममाचार)=हाल खबर

समर्थ=रल, योग्य

समर्पण=चढाउनु, सुपनु

सम्पूर्ण=सब

समाधि=चारै तिर बाट मनको गति

मोहोरी ईश्वरमा एक चित्त गै

रहने अवस्था

ममाधी (समाधि)=ऐ०

सामप (समीप)=नजीक

मयल् (सैर)=साथी भाइ मिली

कतै जानु, मात्र

भ्राप=रीसले भनेको सानो हुने कुरो

भरूप (स्वरूप)=आत्मी रूप वा भेष

सरूपधारी (स्वरूपधारी)=रूप लियेको

सकार (सत्कार)=हजुर

सर्वज्ञ=सबै थोक जान्ने ईश्वर

सर्वत्र=सबै ठाउँ

सर्वरूपी=सबैको रूप भयेका

सर्वव्यापी=सबै ठाउँ भयेका ईश्वर

सर्वस्व=सम्पूर्ण आफ्नो सम्पत्ति

सर्वाङ्ग=शरीरका सबै भाग

सवात्मा=सबैको आत्मा भयेका ईश्वर

सर्वान्तःसत्मा=सबैको भीत आत्मा भयेर

रहने ईश्वर

सर्वान्तर्ध्यामि (सर्वान्तर्ध्यामी)=सबैका

भीत निचरण गर्ने ईश्वर

सर्वाङ्ग=सर्वे हतियार
 सर्वेश्वर (सर्वेश्वर)=सर्व सामर्थ्य भयेका
 सहज (सहज)=सजिलै
 सहस्र=एक हजार
 सहाय=सहायता, मदद
 सहित (सहित)=समेत
 साक्षात्=समरीर, आफैँ
 साक्षि (साक्षी)=साठी छैं आत्मा
 स्वरूपले मानीसमा बस्ने ईश्वर
 साक्षी=दे०
 सागर (सागर)=समुद्र
 साधन (साधन)=क्रिया, उपाय
 साधन=देनुं साध्नु
 साधना=क्रिया, उपाय
 सान्त्वनिक=मन्तान हुने लोक
 माफ (माफ)=गोटा पनी बाँकी न
 राखी, सम्म
 साफे (साफे)=रुमाल
 साभा (सभा)=देनुं सभा
 साम्ने (सामने)=अगिलतिर, अगाडी
 सामान्य=साधारण
 मायुज्यै (मायुज्य)=जीव ईश्वरमा एक
 भयेर तीन हुने एक प्रकारको
 मुक्ति
 सार=मूल तत्व
 साक्षी=रथ दिँदाउने मान्छे
 साहाय (सहाय)=देनुं सहाय
 सादेर (सादेर)=मालीक
 शितार (शितार)=एक प्रकारको राजा
 शिष्ट=किसल न हुने, पूर्ण
 शिष्टगन=अष्ट भिदि प्राप्त गरेका
 .. मर्यादित जीवहरूको समुदाय
 भिदि=पूर्णता, गरन्ता, अजन्मा,

लक्षिमा, प्राप्ति, प्राकाम्य, महिमा,
 ईशित्व, वशित्व, कामावांशिता
 नामक आठ भिदि छन्
 सिन्धु=समुद्र
 सीतानाय (सीतानाय)=सीताका पति
 रामचन्द्र
 सीते=दे सीता
 सुकल=सुत्तु जर्धमा मान गर्दा ऐरी
 भनिन्छ
 सुकुमार (सुकुमार)=कोमल
 सुत् (सुत्)=सारणी
 सुत=छोरा
 सुन्दर (सुन्दर)=पद्मो
 सुन्दरि (सुन्दरी)=राम्री
 सुमती (सुमति)=राम्रो बुद्धि भयेको
 सुमेरु=पौटा पौराणिक पर्वतको नाउँ
 सुवर्ण=सुन
 सुपुत्ति=घोर निद्रामा सपना पनी न
 देखिने अवस्था
 मूष्म=अत्यन्त सानो
 मूचन (मूचना)=नदेत
 मूत् (मूत्)=नारणी
 सूरु=क्षेम गर्दा जमिमा पिउ हान्ने
 हात्ता आकारको काठका दाबु
 सूर्यगिरी (सूर्यगिर)=गूरुको दालो
 सृष्टि=मिर्जना
 सृष्टी=(सृष्टि)
 सेनी=पमट
 सेनु=साउ
 सेन् (सेन्)=देनुं भेटु
 सेना=चाकरी
 सेन्य=सेना, पीउ
 गोर् (गोर्)=मुग, मोर

सौख्य=सुख

सन् (सन)=दुद

स्तुति=प्रशंसा

स्तुती (स्तुति)

स्त्रीधात् (स्त्रीधात)=स्वास्ती मान्छेनो

हत्या

स्थल् (स्थल) डाउं

स्थल=हेनुं स्थल्

स्थलै (स्थल) ऐ०

स्थापन् (स्थापन)=थापु

ज्ञान=तुहाउनु

स्वावर् (स्वावर)=न हिङ्ने एन

डाउंमा नै बसी रहने जस्तै रूप

स्थूलोपाधि=शरीर

स्पर्श=धुनु

स्फटिक् (स्फटिक)=एक प्रकारको

सेतो टल्कने दुगा, पत्रिक

स्मरण् (स्मरण)=संज्ञना

स्मरण=हेनुं स्मरण्

स्मृति=धर्मशास्त्र

स्वप्न=सुतेना बेलामा सपना देख्ने

अवस्था, सपना

स्वयम्प्रभा=आफ्नै तेजले प्रकाशमान् भयेकी

स्वर् (स्वर)=अवाज

स्वरूप (स्वरूप)=आफ्नो रूप

स्वर्ग (स्वर्ग)=देवताहरू बस्ने लोक

स्वस्थ=निरोग अवस्था

स्वस्थै (स्वस्थ) ऐ०

स्वाभीष्ट=आफुले इच्छा गरेको

ह

हस=हँस

हजुर=त, तिम्री तथा तपाईंका सभ्य मान्य

लाई प्रयोग गरिने शब्द

हर्गई=पछाई

हरप् (हरप)=चित्रकारी, अक्षर

हरीप् (हरीप)=दुष्ट

हर्पाधुपारा=खुशीमा आँसुका बलिन्द्रा

हवाल् (हवाला)=हाल, प्रमाण समेत वर्णन

हवी (हवि)=यज्ञको चक्र वा पिठ

हवेलि (हवेली)=पक्की ठुलो घर

हाजिर् (हाजीर)=उपस्थित

हाजिर (हाजीर)

हार=माला

हास्यमला=हस्यालउडा

हाहा=ठुलो ठु ल

हिवा=वाटमार

हिकमत् (हिकमत)=साहस

हिकमति (हिकमती)=साहसी

हित् (हित)=भले

हीत (हित)=ऐ०

हीन् (हीन)=नीच सानो

हीमाग्यै (हिमालय)=हिउँले छापियेको

भारतमा उत्तर सीमाको पर्वत

हुर्मत् (हुर्मत)=इज्जत

हुकुम् (हुक्म)=आज्ञा

हृदयार्विन्द (हृदयार्विन्द)=कमलरूपी मुद्रा

हृदय=मुद्रा, छाती

हेतु=कारण

हेत् (हेतु)=ऐ०

हे माइ=हे आमा

हेलन=हेला

होम् (होम)=आगोमा अन्न हाली

गरेको यज्ञ

शुद्धिपत्र

पृष्ठ	श्लोक	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१	२४	३	हनुमान्	हनुमन्
११	४०	१	हनुमान्	हनुमन्
१४	५४	१	भगवान्	भगवन्
१५	५८	४	भगवान्	भगवन्
२४	९२	४	रघुनाथ	रघुनाथ्
ऐ०	९५	४	श्रीरामचन्द्रजिने	श्रीरामचन्द्रजिले
३०	११८	४	भव	सर्व्
३३	१००	४	जमनी	जम्नी
ऐ०	ऐ०	ऐ०	भगवान्	भगवन्
३४	१२५	१	प्रभु	प्रभो
४५	१६७	१	भोग	भोग्
ऐ०	ऐ०	ऐ०	रामल्	रामले
१६	१	३	जाताशुमान्	जाताशुमान्
१७	१	४	चाम	चाम्
६०	१६	०	रेम	रेम्
४२	२५	२	जन्म	जन्म्
४८	४९	३	तिर	तिर्
४९	५३	१	सेवक	सेवर्
ऐ०	ऐ०	४	वनमा	वनम्
५०	५६	४	सर्व	सर्व्
५२	६५	१	जगन्नाथ	जगन्नाथ्
५४	७९	०	धिरन	धिरन्
५५	७७	४	लक्ष्मण	लक्ष्मण्
५६	८१	१	हुन	हुन्

पृष्ठ	श्लोक	पङक्ति	अगुञ्ज	गुञ्ज
५७	८६	८	विलकुल्	मिर्कुल्
५८	८९	७	लप्पाद	लप्पाद
६०	०	१	मय	मय
६१	००	२	मिन्	विन
६२	०१	४	शोक	शार्
६३	१६	३	चरण	चरण
६४	११२	४	गव	गव
६५	१०	१०	तार	ताप्
६६	११	४	नाथ	नाथ
६७	१२१	१	मिता	मिते
६८	२	३	स्मल	जस्मल्
६९	४२	४	रावण	रावण
७०	११	४	भनल	मनल
७१	११४	३	यमतो	यमतो
७२	३६	४	कुल्	कुल्
७३	४८	७	खुनाथ	खुनाथ
७४	५७	२	गुन	गुनी
७५	६२	२	शरीरि	शरीर
७६	८६	१	हजार	हजार
७७	८७	७	हजार	चार
७८	१०	४	दम	दम
७९	गिणी २	८	द	द
८०	१४	७	लम्पानिच	लम्पानिच
८१	गिणी ४	ति	ति	तिर
८२	१२०	१	अवतार	वस्तार
८३	४	४	राम	राम
८४	०३	२	भारतार्	भारतार्
८५	४	७	चार	चार

पृष्ठ	श्लोक	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१५७	९९	२	पाँच	पाँच्
१६३	१२१	२	महाराज्	महाराज्
१७२	२	१	श्रीरघुनाथ	श्रीरघुनाथ्
१८१	३८	३	महाराज्	महाराज्
१८२	४३	१	महाराज्	महाराज्
ऐ०	ऐ०	४	शरण	शरण्
१९१	८१	३	भन	भनी
१९४	९२	१	नाक्षत्र	नाक्षत्र्
२०३	१२६	१	हुहुम्	हुहुम्
२०४	१३२	१	महाराज्	महाराज्
२१८	१९०	३	रघुनाथ	रघुनाथ्
२३१	२४०	०	विर	विर्
२३९	२७५	३	जग्मा	जग्मा
२५२	३२४	१	हनुमान्	हनुमान्
२६८	६	६	रनक	रनक्
२७८	४५	६	तर	तर्
२७९	५०	४	खुप	खुप्
२८१	६७	६	खुप	खुप्
२८५	६१	१	मुखारदम्	मुखारदम्
२६७	११३	२	महाराज	महाराज
३०६	१५८	६	जग्मा	जग्मा
३१२	१८३	२	परिछन्	परिछिन्
३१९	२१३	१	चरणमा	चरणमा
३२२	२२४	३	भिय	भिय
ऐ०	ऐ०	४	भिय	भिय
३२३	२२६	१	द-छाभोजनमा	द-छा भोजनमा
	२५२	१	देला	देला